



ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:12 • Sayı:4 • ISSN: 2564-6931

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Dekan Prof. Dr. Haluk BENGÜ

Editör / Editor

Ali Eren ALPER

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arzum BÜYÜKKEKLİK
Ali Gökhan GÖLÇEK

Yayın Kurulu / Publication Board

Muhsin	KAR	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Haluk	BENGÜ	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Mehmet	DEMİRAL	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Ali	DERAN	(Tarsus University)
Fikret	DÜLGER	(Çukurova University)
Elshan	BAGHİRZADEH	(Azerbaijan State University of Economics)
Kshitij Ghanshyam	TRIVEDI	(Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology)
Aleksandra	GÓRECKA	(Warsaw University)
Maria	PARLINSKA	(Warsaw University)
Abdülmecit	NUREDİN	(International Vision University)
Gulmira	ABDİRASSİLOVA	(Kazakh State Women's Teacher Training University)

Yayın Kurulu Sekreteri / Publication Secretary

Ali Gökhan GÖLÇEK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Hüseyin	AKAY	(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nalan	AKDOĞAN	(Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali	BİLGİNOĞLU	(Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Gönül	BUDAK	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap	ÇABUK	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Mümin	ERTÜRK	(Arel Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep	KÖK	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt	ÖNAL	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim	ÖZDEMİR	(Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria	PARLINSKA	(Warsaw University of Life Sciences)
Prof. Dr. Janina	SAWICKA	(Warsaw University of Life Sciences)
Prof. Dr. Yusuf	SÜRME	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Semih Hüseyin	TOKAY	(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Burçin	YERELİ	(Hacettepe Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Board
Bu Sayının Hakemleri, Ekim 2019; 12(4)

Adil	AKINCI	(Bilecek Şeyh Edebali Üniversitesi)
Şükrü	APAYDIN	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Kalender Özcan	ATILGAN	(Mersin Üniversitesi)
Selda	BAŞARAN ALAGÖZ	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Tuba	BEKİŞ	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Selim	CENGİZ	(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Mustafa Fedai	ÇAVUŞ	(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Özcan	DAĞDEMİR	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Meral Erol	FİDAN	(Bilecek Şeyh Edebali Üniversitesi)
Fatih	GEÇTİ	(Yalova Üniversitesi)
Adnan	KALKAN	(Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Ayhan	KAPUSUZUĞLU	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Sait Yüksel	KAYGUSUZ	(Uludağ Üniversitesi)
Ömür	KIZILGÖL	(Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi)
Hakan	ÖNER	(Nişantaşı Üniversitesi)
Özer	ÖZÇELİK	(Pamukkale Üniversitesi)
Kenan	ÖZKAN	(Altınbaş Üniversitesi)
Birsel	SABUNCU	(Pamukkale Üniversitesi)
İlhan	SAĞSEN	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Emin	SALİHİ	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Işıl Şirin	SELÇUK ÇAKMAK	(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Çiğdem	ŞAHİN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Serkan	TAFLIOĞLU	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Sevtap	ÜNAL	(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Abdullah	YALAMAN	(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Eyüp	YARAŞ	(Akdeniz Üniversitesi)
Meryem Derya	YEŞİLTAŞ	(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Adres: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus / NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12 **Faks:** 0 388 225 20 14 **E-posta:** iibfdergi@ohu.edu.tr

Web: <http://http://dergipark.gov.tr/ohuiibf>

Copyright@ohuiibfdergi2019

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Tüm Hakları Mahfuzdur. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan makalelerdeki görüşler yazar(lar)ına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayımlanması uygun bulunmayan makaleler geri verilmez. Yayın Kurulu, yazının önüne dokunulmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma (kısaltma dâhil) hakkını saklı tutar. Dergideki makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, *Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS)*, *IndexCopernicus*, *EBSCO*, *Sobiad*, *Academic Keys*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Araştırmaz*, *Journal Factor*, *JournalSeek*, *Science Library Index CAB Abstracts* ve *ProQuest* tarafından taranmaktadır.



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

- Export-Led Growth Hypothesis in Developing Countries: Econometric Evidence from Bangladesh**
.....454-465
Harun BAL
Abdulla Hil MAMUN
Shahanara BASHER
Mohammad Rahim UDDIN
Masrurul MOWLA
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Reform Sorunsalı**466-477
The Reform Problematique of the United Nations Security Council
Şeyda GÜDEK GÖLÇEK
- Duygusal Zekanın Hizmet Odaklılık ve Algılanan Performans Açısından Değerlendirilmesi.** 478-495
Evaluation of Emotional Intelligence in Terms of Services Orientation and Percieved Performance
Tülay YENİÇERİ
Görkem AKGÜL
Binnaz ÇİNAR
- Reklamlarda Ünlü Kullanımının Y Kuşağı Tüketicilerinin Materyalist Eğilimleri Üzerindeki Etkisi**
.....496-513
The Effect of Celebrity Endorsement Use in Advertising on Materialist Trends of Y Generation Consumers
Mehmet İNCE
Sezen BOZYİĞİT
Cansu TOR KADIOĞLU
- İşletmelerde Uzaktan Çalışanların Yönetilmesi: Lojistik Sektöründe Nitel Bir Alan Araştırması**
.....514-526
Managing Remote Employees: A Qualitative Research in Logistics Industry
Pınar ACAR
A. Zafer ACAR
- BMİDÇS'den Paris Anlaşması'na: Birleşmiş Milletler'in İklim Değişikliğiyle Mücadele Çabaları**
.....527-541
From the UNFCCC to the Paris Agreement: The United Nations' Efforts to Combat Climate Change
Mehmet ÖZTÜRK
Arzu ÖZTÜRK

Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz 542-551

Fear Index, Stock Market and Exchange Rates Nexus: An Empirical Analysis for Turkey

Hakan SARITAŞ

Elif Hilal NAZLIOĞLU

Eşitlik Hassasiyetinin İşgörenlerin İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerindeki Etkileri: Bişkek Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Alan Araştırması 552-562

The Effects of Equity Sensitivity on Employees Job Satisfactions & Turnover Intentions: A Field Study on Food And Beverage Outlet's in Bishkek

Mehmet ULUTAŞ

Bölgeselcilik Kavramı Işığında Karadeniz Bölgesi: Soğuk Savaş Sonrası Dış Politika Dinamikleri 563-577

Black Sea Region within the Context of Regionalism: Foreign Policy Dynamics in the Post-Cold War Period

Efe SIVIŞ

Reserve Adequacy in Turkey: A Study on Comparison of the Reserves with Imports and Short-Term External Debt 578-588

Esra N. KILCI

Bina ve Toplu Yapı Yönetiminde Kullanılan Bilişim Sistemlerinin Benimsenmesinde Etkili Olan Yenilik Özellikleri Üzerine Bir Çalışma: Apsiyon Yazılım Programı Örneği 589-606

A Study on Innovation Characteristics that Impacts the Adoption of the Information Systems Used in Building and Mass Housing: The Case of Apsiyon Software Program

Feyza Yıldız YURTAL

Adem AKBIYIK

(Derleme Makalesi / Review Article)

Maliyet Yöntemlerinin Değerlendirilmesi ve Seçimi 607-622

Evaluation and Selection of Costing Methods

Funda ÖZÇELİK



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 454-465

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 454-465

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.507759

Geliş Tarihi / Received: 03.01.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

EXPORT-LED GROWTH HYPOTHESIS IN DEVELOPING COUNTRIES: ECONOMETRIC EVIDENCE FROM BANGLADESH

Harun BAL¹

Abdulla Hil MAMUN²

Shahanara BASHER³

Mohammad Rahim UDDIN⁴

Masrurul MOWLA⁵

Abstract

The meticulous growth of both export and output of Bangladesh following the inception of trade liberalization and export promotion in the late 1970s through 2010s gravely underscore the export-led growth (ELG) hypothesis for the economy. The present study examines both the short-run causality and long-run dynamics between export and economic growth in order to confirm whether the ELG hypothesis works for Bangladesh drawing data for the period from 1974 to 2015. The long-run dynamics between export and output growth based on ARDL Bounds testing approach suggests that ELG is evident for Bangladesh. In order to examine the short-run causality, the study performs Toda-Yamamoto causality test along with the conventional Granger causality test. While the Granger causality analysis identifies a bidirectional causal relationship between exports and output growth, the Toda-Yamamoto approach confirms a unidirectional causality that runs from exports to output growth. A unidirectional causal relationship from export to output growth is necessary for the validity of the ELG hypothesis. However, bidirectional causality between export and output implies that growth in exports reinvigorates output growth which, in turn, reinforces export expansion and thereby further underlines the validity of the ELG hypothesis.

Keywords : Export-led Growth, Bounds Test, Granger Causality, Toda-Yamamoto, Bangladesh.

Jel Classification : F14, F43.

¹ Prof., Dr., Cukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, harunbal@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0878-8253

² Assoc. Prof. Dr., International Islamic University Chittagong (Bangladesh), The Scientific and Tecnological Research Council of Turkey (TUBITAK), ahm.economics@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6997-4434

³ Phd Fellow, Cukurova University, Department of Economics, sb.ripon@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5816-9050

⁴ Asst.Prof. Dr., International Islamic University Chittagong (Bangladesh), mructg@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5112-7253

⁵ Assoc. Prof. Dr., International Islamic University Chittagong (Bangladesh), mmmiuc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8326-8066

INTRODUCTION

The export-led growth (ELG) strategy is being followed by many developing countries of the world with an aim to accelerate the industrialization process of the states and thereby speed up their economic growth (Krugman, 2008). It enables countries to enjoy comparative advantage for their exporting goods (Heckscher & Ohlin, 1991; Dornbusch et al, 1980) exploit economies of scale (Helpman and Krugman, 1985), achieve efficiency in production through increased competition (Balassa, 1978) and promote diffusion of technological knowledge due to foreign market competition (Awokuse, 2003) that is vital for economic development and growth in the long-run. Most of the developing economies followed closed macroeconomic policies. Until the late 1960s, import substitution industrialization policies were widely applied. East Asian countries had changed their strategy during the 1970s- they replaced their import substitution policies by export promotion (Chandra & Sahoo, 2007). All the high-performance Asian economies (HPAEs) with outstanding economic growth took various policies and strategies to support export growth and consequently the export performance of these economies was revealed in their export performances. In 1965, World exports by the HPAEs as a group was 7.9 percent, which augmented remarkably in 1980 (13.1 percent) and at the end of 1990, it touched the landmark of 18.2 percent (Page, 1994). Four Asian emerging economies Hong Kong, Taiwan, South Korea, and Singapore achieved the miraculous growth from the 1960s to 1990s in excess of 6 percent pursuing rapid export-oriented industrialization stirs many of the developing countries to follow their model for development (Page, 1994; Lee et al, 2008; Mascelluti, 2015; World Bank, 2016).

The success of HPAEs inspired other South Asian economies to adopt export-led industrialization strategy as globalization policy (Chandra & Sahoo, 2007), and Bangladesh is one of them. It has achieved remarkable economic growth immediately after the inception of trade liberalization in the late 1970s. The export performances of Bangladesh have shown in table 1. Since 1986 Bangladesh has adopted structural adjustment policies through trade liberalization measures to attain the objectives of greater openness and outward orientation. But it carries out significant trade policy reforms with the desire to shift the trade regime towards a liberalized one. The reform policies helped the economy to purge the adverse impact of past protection policies on exports which resulted in improved export performance and overall efficiency in resource allocation. Consequently, following slow growth in the 1980s, export has registered an increase to a double-digit rate over the last two decades and has exhibited spectacular growth performance in recent years registering a record growth at the rate of 14.75 percent. The contribution of export to GDP has maintained an increasing trend throughout the trade liberalization period and reached the record high over 19 percent in recent years. Subsequently, during the period of trade liberalization, it has been able to achieve higher economic growth, and the average GDP growth rate increased from 3.70 percent in the 1980s to 5.8 percent in 2000s, and in recent years the economy has registered an average growth rate of 6.32 percent per annum (Ahmed, 2000).

Table 1: Export Performance of Bangladesh

Year	GDP Growth	Export Growth	Export as % of GDP
1981-1990	3.70	8.22	5.16
1991-2000	4.92	14.53	9.92
2001-2010	5.80	11.19	14.67
2011-2015	6.32	14.75	19.19

Source: Bangladesh Economic Review, Various Issues

Under such a setting, it is commonly perceived that the substantial growth performance that Bangladesh has experienced is attributed to the industrial sector growth resulting from gradual and continuous economic reforms to support export-substituting industrialization since the 1990s. Thus the study is primarily interested in investigating the validity of the ELG hypothesis for Bangladesh. It will first examine the long-run association between export and growth and then proceed to examine the short-run causality among the variables so as to achieve the main objective. A unidirectional causal relationship from export to output growth is necessary for the validity of the ELG hypothesis. However, bidirectional causality between export and output implies that growth in exports reinvigorates output growth which, in turn, reinforces export expansion and thereby further underlines the validity of ELG hypothesis (Mamun, et al., 2019).

The study is organized as follows: Following the introduction, section two reviews the literature on the ELG hypothesis with particular reference to Bangladesh. Methodology and data sources of the study are described in section three. Section four summarizes the empirical findings. Finally, the study ends with conclusions.

I. LITERATURE REVIEW

Studies on Latin American countries that have gone through rapid structural reforms during the last four decades provide a mixed result on the test of the ELG hypothesis. ELG is supported by studies like Riezman et al. (1996), Olson (2014), Siliverstovs and Herzer (2006), Agosin (1999) and Van den Berg and Schmidt (1994) while opposed by Awokuse (2008), Emirmahmutoglu and Kose (2011) and Dreger and Herzer (2013).

The abundance of empirical studies has been accompanied to examine the export-growth relationship of South and East Asian economies after their shift to export-led industrialization and find controversial results. Bahmani-Oskooee and Alse (1993), based on data of 9 developing countries, examine the export-growth nexus resorting cointegration and error correction mechanism and found profound support for the ELG hypothesis for all the states. Doganlar's (2004) findings indicate bi-directional causality for India, Philippines, Singapore, S. Korea, and Turkey though causality was unidirectional that goes from output to export growth for Sri Lanka and Pakistan and from export to output growth for Thailand. Similar results have been found by Shan and Sun (1998) for China and Khalafalla & Webb (2001) and Baharumshah & Rashid (1999) for Malaysia. Lee & Huang (2002) find that the relationship whereby exports lead output prevails in at least one regime for each of four of the countries of South Asia, namely- Japan, Korea, Philippines, and Taiwan except Hong Kong. In contrast to the above findings studies like Chang et al. (2000), Mishra (2011) and Ghatak and Price (1997) reject the ELG hypothesis.

In the context of Bangladesh research findings presented in table 2 are also contrasting. While some studies find that growth in export has significantly stimulated growth of the economy (Paul, 2014; Sultan, 2008; Chandra & Sahoo, 2007; Begum & Shamsuddin, 1998; Hossain & Karunaratne, 2004; Shirazi & Manap, 2005; Al Mamun & Nath, 2005; Paul, 2011; Islam & Iftekharuzzaman, 1996), Ahmed and Uddin (2009) do not find any support in favour of ELG hypothesis for Bangladesh. The absence of uniform support regarding the ELG hypothesis both in theory and evidence, testing the hypothesis for the case of Bangladesh, mainly when recent year's data are not employed in earlier studies, would be valued worthy.

Table 2: A Brief Literature Review on ELG for Bangladesh

Study	Sample Period	Methodology	Variables	Conclusion	
Begum & Shamsuddin (1998)	1961-1992	ARCH	Per capita GDP, export-GDP ratio, investment-GDP ratio, annual population growth rate	Support ELG hypothesis	
Hossain & Karunaratne (2004)	1974-1999	Johansen Cointegration	Exports (total and manufacturing), imports and non-export GDP		
Al Mamun & Nath (2005)	1976:1-2003:4, quarterly data	Granger-causality	Exports and industrial production index		
Chandra & Sahoo (2007)	1980-2002	Panel Cointegration	Exports, imports, gross capital formation, GDP		
Sultan (2008)	1965-2004	Johansen Cointegration	Exports, imports, industry value added and GDP		
Paul (2011)	1979-2010	ARDL	Exports, imports and GDP		
Shirazi & Manap (2005)	1973-2002	Granger-causality	Exports, imports, and GDP		Bidirectional Causality between exports and GDP growth
Paul (2014)	1979-2010	Johansen Cointegration	Exports, imports and GDP		
Ahmed and Uddin (2009)	1976-2005	Granger Causality	Exports, imports, remittance and GDP		Does not support the ELG hypothesis

Source: Constructed by authors based on literature survey

II. DATA SOURCES, MODEL SPECIFICATION, AND METHODOLOGY

III. Sources of Data

Earlier empirical studies have commonly used the real GDP in examining the export-growth relationship, and one of the most obvious problems of these studies is that the findings may be spurious as GDP includes export as one of its components. To avoid such problem, empirical analysis of this study employs annual secondary data of the industrial production index which is seasonally adjusted for the year 2010 collected from IFS, IMF.

Table 3: ADF and PP Test for Stationarity

Variables	Test in	Includes	ADF		PP	
			t-statistic	p-value	t-statistic	p-value
Industrial Production Index, INP	Level	Intercept	2.265(0)	0.999	2.454(1)	1.000
		Trend, Intercept	-2.179(0)	0.488	-2.630(3)	0.270
	First Difference	Intercept	-7.937(0)	0.000*	-7.785(3)	0.000*
		Trend, Intercept	-8.363(0)	0.000*	-8.315(2)	0.000*
Exports, EXP	Level	Intercept	0.587(0)	0.988	0.442(2)	0.982
		Trend, Intercept	-1.440(0)	0.834	-1.543(2)	0.798
	First Difference	Intercept	-4.826(0)	0.000*	-4.789(2)	0.000*
		Trend, Intercept	-4.891(0)	0.002*	-4.896(1)	0.002*
Imports, IMP	Level	Intercept	0.200(0)	0.969	0.549(9)	0.986
		Trend, Intercept	-2.099(0)	0.531	-1.937(6)	0.617
	First Difference	Intercept	-7.913(0)	0.000*	-7.915(3)	0.000*
		Trend, Intercept	-8.158(0)	0.000*	-8.983(8)	0.000*
Gross Fixed Capital, CAP	Level	Intercept	-0.606(0)	0.858	-0.604(3)	0.859
		Trend, Intercept	-2.589(0)	0.287	-2.116(1)	0.522
	First Difference	Intercept	-3.795(0)	0.007*	-7.160(4)	0.000*
		Trend, Intercept	-8.975(0)	0.000*	-7.488(4)	0.000*

Note: * Significant at 1% level

** Significant at 5% level

Numbers within brackets for the ADF and PP tests indicates the lag numbers in the test regression to confirm white noise error and the choice of truncational lag length in the test, respectively.

The data on exports, imports, and investment proxied by the formation of gross fixed capital are collected from WDI (World Development Indicators) of the World Bank (2016). Value of the data used as the US dollar and year 2010 considered as the base year. It covers the period from 1974 to 2015. The logarithmic values of the variables are used to avoid the problem of heteroscedasticity. The study then performs Augmented-Dickey-Fuller (ADF) t-tests and Phillips-Perron (PP) Z (α) tests to determine the degree of integration of the series. Test results are summarised in table 3. All the variables are found stationary at first difference level, and hence all the variables are I(1) processes as their order of integration is 1.

II.II. Model Specification and Methodology

As the series of the variables are found to be integrated of order 1, the Engle-Granger method can be applied to examine whether the variables are cointegrated or not. But the technique is criticised as to include small sample bias due to the exclusion of short-run dynamics. One can also employ the Johansen cointegration method to test the long-run association between the variables that require a large sample size for the validity of the results (Ghatak & Siddiki, 2001). As the study relies on a small sample size, it applies the procedure of ARDL Bounds testing approach that can overcome the limitation of small sample bias more efficiently than any other techniques. This technique is reported to have several benefits. It reduces the number of parameters to be estimated as it relies on a single ARDL equation instead of depending on a VAR as in Johansen. The approach is also different from the Johansen's proposal as it imposes restrictions on the number of lags to each of the variables individually. The ARDL approach in identifying the existence of a long-run relationship is appropriate regardless of whether the underlying regressors are I(0), I(1) or mutually cointegrated (Pesaran et al., 2001).

Following the conventional Error Correction Model (ECM) for cointegrating variables, the ARDL scheme for the study is given.

$$\Delta \ln INP_t = \beta_0 + \sum \beta_i \Delta \ln INP_{t-i} + \sum \gamma_j \Delta \ln EXP_{t-j} + \sum \delta_k \Delta \ln IMP_{t-k} + \sum \tau_m \Delta \ln CAP_{t-m} + \rho ETC_{t-1} + e_t \quad \text{--- (1)}$$

Here, ECT, the "error-correction term", is the OLS residual series derived from the long-run cointegrating regression model given as-

$$\ln INP_t = a_1 + a_2 \ln EXP_t + a_3 \ln IMP_t + a_4 \ln CAP_t + u_t \quad \text{----- (2)}$$

As ELG hypothesis assumes export fosters GDP growth, a_2 is expected to be positive and so is a_4 since capital formation leads to expansion of domestic output increasing the productive capacity of an economy, while the import is expected to have a negative influence of import on the economy. Hence, $a_2, a_4 > 0$ and $a_3 < 0$.

The approach 'ARDL Bounds testing' is applicable for series that are I(0), I(1), or mutually cointegrated, but none of them is I(2). As ADF and PP tests as summarized in table 03 confirm all the variables are integrated of order 1, one can proceed for the estimation of the following ARDL scheme-

$$\Delta \ln INP_t = \beta_0 + \sum \beta_i \Delta \ln INP_{t-i} + \sum \gamma_j \Delta \ln EXP_{t-j} + \sum \delta_k \Delta \ln IMP_{t-k} + \sum \tau_m \Delta \ln CAP_{t-m} + \rho_1 \ln INP_{t-1} + \rho_2 \ln EXP_{t-1} + \rho_3 \ln IMP_{t-1} + \rho_4 \ln CAP_{t-1} + e_t \quad \text{----- (3)}$$

An ARDL scheme in (3) free from serial correlation as well as stable allows proceeding for Bounds testing to examine the presence of long-run cointegrating relationship taking null hypothesis $H_0: \rho_1 = \rho_2 = \rho_3 = \rho_4 = 0$ into account. The existence of long-run association requires rejecting H_0 . The presence of a long-run relationship will determine whether the long-run estimates of coefficients and ECM would be necessary or not to describe the equilibrium relationship between growth and export in the long-run. Furthermore, a unidirectional long-run association from export to economic growth

is crucial for the validity of the ELG hypothesis. To investigate whether there prevails a unidirectional relationship from export to economic growth, the study repeats the same exercise mentioned above by treating export as a dependent variable.

As an alternative to the conventional Granger Causality test, the study also performs the Toda-Yamamoto causality test. Conventional causality test is based on F-statistic that does not have a standard distribution due to which the causality test results become fragile and may not be able to generate robust results. Toda-Yamamoto (1995) offers a simple procedure to overcome this problem that estimates an Augmented VAR (k+dmax) where k is the lag length in the system and dmax is the maximal order of integration suspected to occur in the system. The VAR thus estimated generates a modified WALD (MWALD) test statistic that follows an asymptotic Chi-square distribution. This procedure is particularly useful for its congeniality whether the VAR is stationary (around a deterministic trend), integrated of arbitrary order, or cointegrated of arbitrary order. Accordingly, one can test the linear or nonlinear restrictions on the coefficients by estimating a level VAR and employing the WALD criterion, paying little attention to the integration and cointegration properties of the time series data in hand (Toda and Yamamoto, 1995). The VAR system in order to perform the Toda and Yamamoto (1995) version of the Granger non-causality test between export and output can be given as:

$$\ln INP_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^k \theta_{1i} \ln INP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \theta_{2j} \ln INP_{t-j} + \sum_{i=1}^k \varphi_{1i} \ln EXP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \varphi_{k+j} \ln EXP_{t-j} + \omega_{1t} \text{ ----- (4)}$$

$$\ln EXP_t = \rho_0 + \sum_{i=1}^k \rho_{1i} \ln EXP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \rho_{2j} \ln EXP_{t-j} + \sum_{i=1}^k \tau_{1i} \ln INP_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{dmax} \tau_{k+j} \ln INP_{t-j} + \omega_{2t} \text{ ----- (5)}$$

The null hypotheses "no Granger causality from lnEXP to lnINP" for equation 4 and "no Granger causality from lnINP to lnEXP" for equation 5 are defined by $H_0: \varphi_{1i} = 0$ and by $H_0: \tau_{1i} = 0$, respectively.

III. EMPIRICAL RESULTS

The appropriate number of lags for each variable to include in the estimation is selected by AIC (Akaike Information Criteria) that offers an ARDL (1,0,4,1) scheme to assess the long-run cointegrating relationship. The procedure of selecting the optimal lag length and appropriate ARDL scheme is summarized in the appendix (table-A and figure-1). With regard to the compatibility test results summarized in table B in the appendix, the estimated ARDL (1,0,4,1) model passes the serial correlation LM test and test of heteroskedasticity meaning that errors are serially independent and free from the problem heteroskedastic variance. The model is also found stable as it passes the recursive estimates CUSUM test as shown in figure 2 in the appendix. Therefore, the model is applicable for Bounds testing to identify whether cointegrating relationship prevails among the variables in the long run that considers the $H_0: \rho_1 = \rho_2 = \rho_3 = \rho_4 = 0$, rejection of which leads to the conclusion that there prevails a long-run association between export and growth.

Table 4: Bounds test for examining the existence of co-integrating relation

Regressands	F-statistics	Critical Value Bounds*		
		Significance	Lower Bound	Upper Bound
INP	10.025	10%	2.37	3.2
EXP	7.146	5%	2.79	3.67
IMP	11.325	2.5%	3.15	4.08
CAP	13.551	1%	3.65	4.66

Note: * Pesaran Critical Values

The results of Bounds test summarised in the table-4 show that the null hypotheses for all dependent variables are rejected as the value of F-statistics exceed the reported critical values for 5% levels of significance, which suggest that the long-run cointegrating associations that exist among the variables are not unique. Thus, the export-growth relationship is not unidirectional, which is the pre-condition for the validity of the ELG hypothesis.

The presence of long-run association permits the researcher to evaluate dynamics in the short-run and the correction towards equilibrium in the long-run. Table-5 shows the results of the long-run model shown by equation (2). The results are significant, and coefficients maintain the expected signs. It is evident that the increase in exports contributes positively to economic growth in the long run. Hence, ELG is evident for Bangladesh in the long-run. Likewise, gross capital formation has a positive influence on output, while the impact of imports is negative.

Table 5: Long-Run ELG Equation

Regressor	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
$\ln EXP_t$	0.533*	0.184	2.896	0.008
$\ln IMP_t$	-0.312**	0.176	-1.774	0.088
$\ln CAP_t$	0.498*	0.112	4.460	0.000
Constant	-12.443*	1.638	-7.597	0.000

Sources: Authors' calculation

Note: The notations * and ** show the statistics are significant at 1% and % level, respectively

The dynamic ECM of economic growth based on ARDL (1,0,4,1) is reported in table-6. Statistically significant short-run coefficients had found in the table. The coefficient associated with the error-correction term ECT_{t-1} measure the speed at which the system adjusts towards equilibrium in the long-run, and it has to be negative and significant to ensure convergence to the equilibrium in the long-run. Here, the coefficient of ECT is negative and highly significant, meaning that the system gets back to long-run equilibrium at the rate of 31.5 percent at the end of each period. The model passes the test of serial correlation and also stable.

Table 6: Error Correction Estimates for ARDL Model

Regressor	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
$\Delta \ln EXP_t$	0.213*	0.055	3.916	0.001
$\Delta \ln IMP_t$	-0.150*	0.039	-3.761	0.001
$\Delta \ln IMP_{t-1}$	0.005	0.024	0.215	0.832
$\Delta \ln IMP_{t-2}$	-0.026	0.023	-1.156	0.258
$\Delta \ln IMP_{t-3}$	-0.056**	0.021	-2.673	0.013
$\Delta \ln CAP_t$	0.667*	0.069	9.562	0.000
ECT_{t-1}	-0.315*	0.048	-6.515	0.000

Sources: Authors' calculation

Note: The notations * and ** show the statistics are significant at 1% and 5% level, respectively.

With regard to short-run causality among the variables, Granger's Wald test results that are shown in table 7. Test results indicate that the null hypothesis of the absence of causal relationship both from exports to economic growth and from economic growth to exports are rejected at 5 percent significant level, meaning that the export-growth relationship is bidirectional in the short-run as well. A unidirectional causal relationship from export to output growth is the precondition for the validity of the ELG hypothesis. However, bidirectional causality between export and output running from output growth to exports, in turn, reinforce output growth and thereby further underline the validity of the ELG hypothesis.

Table 7: Results from the Wald Test

Null Hypothesis	F-Statistic	p-value
EXP \neq INP	7.750*	0.005
INP \neq EXP	26.053*	0.000
IMP \neq INP	11.168**	0.048
CAP \neq INP	12.983*	0.002

Sources: Authors' calculation

Note: \neq implies 'does not cause', The notations * and ** show the statistics are significant at 1% and 5% level, respectively

In order to perform the Toda-Yamamoto Granger non-causality test, the lag order of the VAR model is set to 4 and the dmax is set to 1 as the maximum order of integration. The test results are summarized in table 8. Test results suggest that the causality between export and output growth is unidirectional that runs from export to output growth and thus necessarily support the ELG hypothesis for Bangladesh. Unlike conventional causality test, it does not find any evidence that output growth, in turn, supports export expansion. However, both of the tests find that imports and formation of gross fixed capital cause short-run economic growth.

Table 8: Toda Yamamoto Granger Non-Causality Test

Null Hypothesis	MWALD ~ Chi-square	P-values for WALD
EXP \neq INP	7.844585**	0.0974
INP \neq EXP	4.833634	0.3048
IMP \neq INP	6.390826**	0.0941
CAP \neq INP	10.55126*	0.0144

Sources: Authors' calculation

Note: The notation \neq implies non-causality. The notations * and ** show the statistics are significant at 5% and 10% level, respectively and thus reject the null hypothesis of the absence of a casual relationship.

CONCLUSION

The substantial export growth and its rising share in GDP over the last three decades with an accelerated economic growth have triggered the expectation of ELG hypothesis will be turned into a real phenomenon for the case of Bangladesh. The long-run dynamics between export and output growth based on ARDL Bounds testing approach suggests that exports support the growth of Bangladesh economy positively in the long run, and the system has a tendency of getting back to the long-run equilibrium correcting its short-run deviations at the rate of 31.5 percent per period. In order to examine the short-run causality, the study performs Toda-Yamamoto causality test along with the conventional Granger causality test. While the Granger causality analysis identifies a bidirectional causal relationship between exports and output growth, the Toda-Yamamoto approach confirms a unidirectional causality that runs from exports to output growth. A unidirectional causal relationship from export to output growth is necessary for the validity of the ELG hypothesis. However, bidirectional causality between export and output implies that expansion in exports reinvigorates economic growth which, in turn, reinforces export expansion and the process continues which further underlines the validity of the ELG hypothesis. The short-run positive impact of the formation of gross fixed capital is found to be sustained in the long run. The import variable as well satisfies the theoretical expectation in exerting its impact on the growth of the economy. A statistically significant export variable coefficient in the long run in association with gross fixed capital formation can be interpreted as an improvement in efficiency meaning that the economy manages to upgrade technology and improve factor productivity, both of which are inevitable for the long-term growth of Bangladesh.

REFERENCES

- Agosin, M. R. (1999). Trade and growth in Chile. *Cepal Review*, 68, 1658-95
- Ahmed, H. A., & Uddin, M. G. S. (2009). Export, imports, remittance and growth in Bangladesh: An empirical analysis. *Trade and Development Review*, 2(2).
- Ahmed, N. (2000). Export response to trade liberalization in Bangladesh: a cointegration analysis. *Applied Economics*, 32(8), 1077-1084.
- Al Mamun, K. A., & Nath*, H. K. (2005). Export-led growth in Bangladesh: a time series analysis. *Applied Economics Letters*, 12(6), 361-364.
- Awokuse, T. (2008). "Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export-Led or Import- Led?" *Applied Economics* 40, no. 2: 161-173.
- Awokuse, T. O. (2003). Is the export-led growth hypothesis valid for Canada?, *Canadian Journal of Economics*, 36(1), pp. 126-136.
- Baharumshah, A. Z., & Rashid, S. (1999). Exports, Imports and Economic Growth in Malaysia: Empirical Evidence Based on Multivariate Time Series. *Asian Economic Journal*, 13(4), 389-406.
- Bahmani-Oskooee, M. and Janardhanan Alse (1993). Export growth and economic growth: An application of cointegration and error-correction modeling. *The Journal of Developing Areas*, 27(4), 535-542.
- Balassa, B. (1978) 'Exports and economic growth: further evidence'. *Journal of Development Economics* 5(2), 181-189.
- Begum, S., & Shamsuddin, A. F. (1998). Exports and economic growth in Bangladesh. *The Journal of Development Studies*, 35(1), 89-114.
- Chandra Parida, P., & Sahoo, P. (2007). Export-led growth in South Asia: a panel cointegration analysis. *International Economic Journal*, 21(2), 155-175.
- Chang, T., Fang, W., Liu, W., & Henry, T. (2000). Exports, imports and income in Taiwan: An examination of the export led growth hypothesis. *International Economic Journal*, 14(2), 151-160.
- Doganlar, M. (2004). Export-led growth hypothesis in Asian countries: cointegration and causality analysis. *Indian Journal of Economics*, 84(2), 683-694.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Samuelson, P. A. (1980). Heckscher-Ohlin trade theory with a continuum of goods. *The Quarterly Journal of Economics*, 203-224.
- Dreger, C., and D. Herzer. 2013. "A Further Examination of the Export-Led Growth Hypothesis." *Empirical Economics* 45, no. 1: 39-60.
- Emirmahmutoglu, F., and N. Kose. (2011). "Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels." *Economic Modeling* 28, no. 3: 870-876.
- Ghatak, S., & Price, S. W. (1997). Export Composition and Economic Growth: Cointegration and Causality Evidence for India. *Review of World Economics*, 133, 538-553.
- Ghatak, S., & Siddiki, J. U. (2001). The use of the ARDL approach in estimating virtual exchange rates in India. *Journal of Applied statistics*, 28(5), 573-583.
- Heckscher, E. F., & Ohlin, B. G. (1991). *Heckscher-Ohlin trade theory*. The MIT Press.
- Helpman, E. and Krugman, P. (1985) *Market Structure and Foreign Trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hossain, M., & Dias Karunaratne, N. (2004). Exports and economic growth in Bangladesh: Has manufacturing exports become a new engine of export-led growth?. *The international trade journal*, 18(4), 303-334.
- Doganlar, M. (2004). Export-led growth hypothesis in Asian countries: cointegration and causality analysis. *Indian Journal of Economics*, 84(2), 683-694.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Samuelson, P. A. (1980). Heckscher-Ohlin trade theory with a continuum of goods. *The Quarterly Journal of Economics*, 203-224.
- Dreger, C., and D. Herzer. 2013. "A Further Examination of the Export-Led Growth Hypothesis." *Empirical Economics* 45, no. 1: 39-60.
- Emirmahmutoglu, F., and N. Kose. (2011). "Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels." *Economic Modeling* 28, no. 3: 870-876.
- Ghatak, S., & Price, S. W. (1997). Export Composition and Economic Growth: Cointegration and Causality Evidence for India. *Review of World Economics*, 133, 538-553.

- Ghatak, S., & Siddiki, J. U. (2001). The use of the ARDL approach in estimating virtual exchange rates in India. *Journal of Applied statistics*, 28(5), 573-583.
- Heckscher, E. F., & Ohlin, B. G. (1991). *Heckscher-Ohlin trade theory*. The MIT Press.
- Helpman, E. and Krugman, P. (1985) *Market Structure and Foreign Trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hossain, M., & Dias Karunaratne, N. (2004). Exports and economic growth in Bangladesh: Has manufacturing exports become a new engine of export-led growth?. *The international trade journal*, 18(4), 303-334.
- Mamun, A., Bal, H., & Akca, E. E. (2019). The export-output growth nexus in Bangladesh: a leveraged bootstrap approach. *Journal of Asia Business Studies*, 13(2), 196-213.
- Mascelluti, E. (2015). The extraordinary growth of the four Asian tigers, Department of Economics and Finance, LUISS Guido Carli, Italy.
- Mishra, P. K. (2011). The Dynamics of Relationship between exports and economic growth in India. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research* 4(2), 53-70.
- Olson, J. E. (2014). Economic Growth in Latin American Countries: Is It Based on Export-Led or Import-Led Growth? *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(sup1), 6-20.
- Page, J. (1994). The East Asian miracle: four lessons for development policy. In *NBER Macroeconomics Annual 1994, Volume 9* (pp. 219-282). MIT Press.
- Paul, B. P. (2011). Revisiting export-led growth for Bangladesh: A synthesis of cointegration and innovation accounting. *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 3.
- Paul, B. P. (2014). Testing export-led growth in Bangladesh: An ARDL bounds test approach. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 5(1), 1.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Riezman, R.G.; P.M. Summers; and C.H. Whiteman. (1996). "The Engine of Growth or Its Handmaiden? A Time-Series Assessment of Export-Led Growth." *Empirical Economics* 21, no. 1: 77-113.
- Shan, J., & Sun, F. (1998). On the export-led growth hypothesis: the econometric evidence from China. *Applied Economics*, 30(8), 1055-1065.
- Shirazi, N. S., & Manap, T. A. A. (2005). Export-led growth hypothesis: further econometric evidence from South Asia. *Developing Economies*, 43(4), 472-488.
- Silverstovs, B., & Herzer, D. (2006). Export-led growth hypothesis: evidence for Chile. *Applied Economics Letters*, 13(5), 319-324.
- Sultan, P. (2008). Trade, industry and economic growth in Bangladesh. *Journal of Economic cooperation*, 29(4), 71-92.
- Toda, H. Y. & Yamamoto, T. (1995), "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes", *Journal of Econometrics*, Vol. 66, pp. 225-250.
- Van den Berg, H., and J.R. Schmidt. (1994). "Foreign Trade and Economic Growth: Time Series Evidence from Latin America." *Journal of International Trade and Economic Development* 3, no. 3: 249-268.
- World Bank, World Development Indicators, 2016.

Appendix

Tables

Table-A: Optimal Lag Selection

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	32.74126	NA	2.27e-06	-1.642358	-1.464604	-1.580997
1	212.3533	307.9064	1.99e-10	-10.99162	-10.10285*	-10.68482*
2	226.1148	20.44566	2.36e-10	-10.86371	-9.263919	-10.31146
3	239.8960	17.32482	2.96e-10	-10.73691	-8.426109	-9.939223
4	267.2135	28.09805*	1.91e-10*	-11.38363*	-8.361809	-10.34050

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

The appropriate number of lags to be included in the estimation is selected by AIC (Akaike Information Criteria).

Table-B: Compatibility Tests- Tests for Serial Correlation and Heteroskedasticity

Test	F-statistic	p-value
Serial Correlation LM Test	0.8099	0.5322
Heteroskedasticity	0.3123	0.9637

The null hypothesis of 'no serial correlation' is accepted at a 5 percent level of significance and therefore the model is free from autocorrelation problem. Again, the null hypothesis of 'homoskedasticity' is accepted at a 5 percent level of significance and therefore the model is free from the problem heteroskedastic variance.

Figures

Figure-1: Selection of Appropriate ARDL Scheme

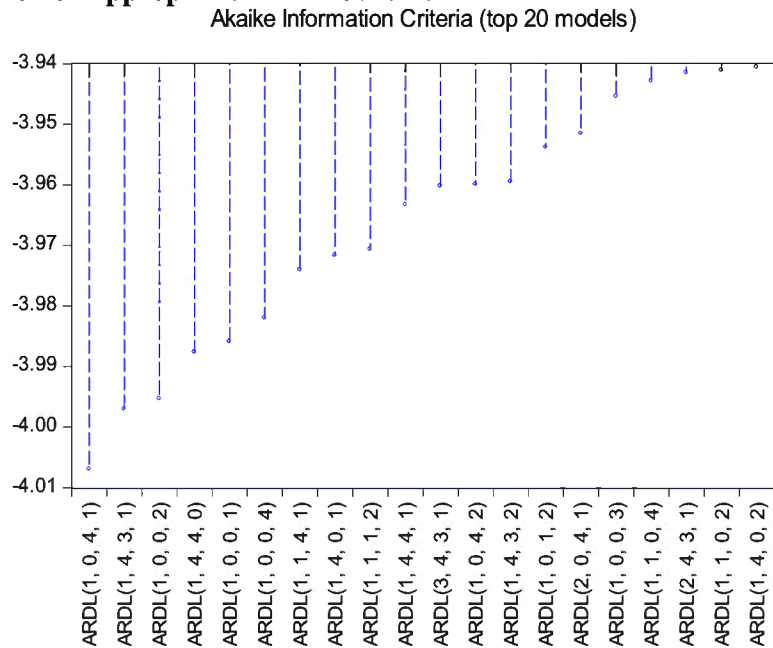
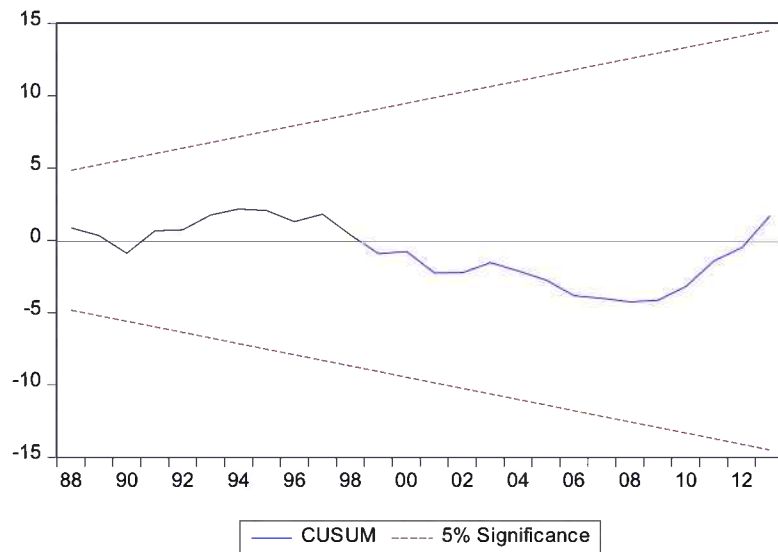


Figure-2: Stability Diagnosis- CUSUM Test



As the CUSUM series lies within the upper and lower critical values, therefore the model is structurally stable.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 466-477

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 466-477

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.512311

Geliş Tarihi / Received: 13.01.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27.09.2019

Araştırma Makalesi
Research Article

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÜVENLİK KONSEYİ'NİN REFORM SORUNSALI*

Şeyda GÜDEK GÖLÇEK¹

Öz

Öncelikli hedefi olarak uluslararası barış ve güvenliği korumak üzere kurulan Birleşmiş Milletler (BM), kuvvet kullanma sorumluluğunu taşıması nedeni ile küresel siyasette önemli bir rol oynamaktadır. Daha özeldir ise bu önemli sorumluluğu yerine getirmede belirleyici organ olan Güvenlik Konseyi öne çıkmaktadır. Bu önemli yetki Güvenlik Konseyi'nin üyelik kompozisyonunu ve dolayısıyla karar alma mekanizmasını merkezi bir konuma taşımaktadır. Ancak uluslararası alanda meydana gelen değişikliklerin etkisi ve Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğunu kullanma biçiminden kaynaklanan sorunlar nedeni ile konsey üzerindeki reform baskıları 1990'lı yıllardan itibaren artarak devam etmektedir. Fakat Vestfalyan sistemin kısıtlarının ve devletlerin güç ilişkilerinin etkisi ile reform çalışmaları başarılı olmamaktadır. Bu nedenle kesin ve köklü reformlar üzerinde yoğunlaşmak yerine, sistemsal realitenin farkında olunarak aşamalı değişikliklerle, hukuki düzenlemelere zemin oluşturacak teamüllerin oluşturulmaya çalışılması yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler : Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, Reform, Vestfalyan Sistem.

Jel Sınıflandırması : F53, F55.

THE REFORM PROBLEMATIQUE OF THE UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL

Abstract

Established to protect international peace and security as a primary objective, the United Nations (UN) plays an important role in global politics because it has the responsibility to use force. More in particular, the Security Council, the decisive body in fulfilling this important responsibility, stands out. This important authority puts the Security Council's membership composition and therefore the decision-making mechanism in a central position. However, due to the impact of international changes and problems stemming from the way the Security Council is exercising its responsibility, reform pressures on the council have continued to increase since the 1990s. However, reform efforts are not successful due to the constraints of the Westphalian system and the power relations of the states. Therefore, instead of concentrating on definite and deep-rooted reforms, it will be useful to be aware of the systemic reality and try to establish conventions that will provide the basis for legal arrangements through gradual changes.

Keywords : United Nations, Security Council, Reform, Westphalian System.

Jel Classification : F53, F55.

* Bu çalışma 25-26 Nisan 2019 tarihinde Ankara'da düzenlenen FSCongress 2019 adlı sempozyumda sunulan tam metin tebliğin genişletilmiş halidir.

¹ Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, seydagudek@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8753-2998

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın tecrübesi üzerine kurulan Birleşmiş Milletler (BM), bu nedenle uluslararası güvenliği önceliklerinden biri olarak kabul etmiştir. Bu doğrultuda, amaçlarının ve ilkelerinin belirtildiği sözleşmesinin 1. bölümünün 1. maddesine göre BM'nin ilk amacı, "uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla; barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyumsuzluk veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmektir". Böylece kolektif güvenlik konusunda önemli bir adım atılmıştır.

BM'nin bu maddesinde uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında barışçıl yollara başvurulacağı belirtilmiş olmakla birlikte, gerektiğin kuvvet kullanımını da düzenlemiştir. Bu nokta BM uluslararası alanda güç kullanımı meşru müdafaa istisnası dışında yasaklamış ve kuvvet kullanımını devletlerin elinden alarak kendisine devretmiştir. Fakat daha özeldir kuvvet kullanımına ilişkin sorumluluk BM'nin yürütme organı olan Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir. Nitekim *barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemleri durumunda alınacak önlemlerin* düzenlendiği 7. bölümün 42. maddesinde, Güvenlik Konseyi'nin silahlı kuvvet kullanımını içermeyen önlemlerin yetersiz kalması veya kalacağı durumlarda *hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığı ile gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabileceği* belirtilmiştir.

Güvenlik Konseyi'ne verilen bu önemli yetki, bu organın karar alma mekanizmasını önemli hale getirmektedir, zira kuvvet kullanımı ancak konseyin kararı ile mümkün olmaktadır. Konseyin, usule ilişkin kurallar dışında, karar alabilmesi için on beş üyesinin dokuzunun olumlu oyunu olması gerekmektedir. Ancak 27. madde ile veto yetkisi olarak tanınan ayrıcalığa sahip beş daimi üyenin olumsuz oy kullanmaması gerekmektedir. Uluslararası güvenlik söz konusu olduğunda, bu mekanizma ile tüm devletler için bağlayıcı kararlar alabilen Konsey, bu haliyle merkezi bir organdır. Bu nedenle güvenlik konseyinin yapısı, işleyişi ve meseleleri uluslararası güvenlik ve dolayısıyla tüm devletler için önemli olmaktadır.

BM ve Güvenlik Konseyi, kurulduğu 1945 yılı dolayısıyla, kaçınılmaz olarak II. Dünya Savaşı galibi devletlerin önceliklerini ve dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu doğrultuda Güvenlik Konseyi'nin üyelik kompozisyonu, güç ve coğrafi temsil unsurları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Güç unsuru, savaşı kazanan devletlerin daimi üyeliklerinde ve veto yetkilerinde gözlemlenmektedir. Konseyin inşa edilmesinde güç ilişkileri ve mevcut güç dengesi önemli bir bileşen olarak göz önüne alındığı görülmektedir. Dolayısı ile Güvenlik Konseyi kuruluşu itibari ile tüm devletlerin temsil edildiği demokratik bir platform olarak oluşturulmamıştır. Bununla birlikte belirli bir düzeyde de olsa temsil adaletini sağlamak için coğrafi unsur dikkate alınmıştır (Bourantonis, 2005: 6-7). Konseyin en azından BM'nin üyelik bileşimini temsil edebilmesi için başlangıçta altı, dekolonizasyon süreci sonrasında dokuza çıkarılmış olan geçici üyelik statüsü ihdas edilmiştir. Bu koltuklara seçilecek üyelerin belirlenmesinde coğrafi kriter esas alınmıştır.

Ancak zaman içerisinde uluslararası alanda meydana gelen değişiklikler, BM'nin kurulduğu dönemin farklılaşmasına neden olmuştur. Almanya ve Japonya'nın dünyanın önemli ekonomi devleri olarak yükselmesi, Hindistan ve Brezilya gibi bölgesel güçlerin ortaya çıkması, dekolonizasyon sonrasında özellikle Afrika'da pek çok devletin bağımsızlık kazanması Konseyin kurulduğu güç ve coğrafi dengeleri zorlamaya başlamıştır. Bununla birlikte sorumluluklarını etkin şekilde yerine getirmediği gerekçesi ile Güvenlik Konseyi'nin meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Bu nedenlerle Güvenlik Konseyi üzerine çeşitli çevrelerden reform baskıları yapılmaya başlanmıştır. Esasında Güvenlik Konseyi'nin reformuna dair birtakım adımlar atılmış ve projeler de oluşturulmuştur. Fakat bunların hiçbir hayata geçirilememiş ve konseyin güncel gelişmelere ve sorunlara paralel olarak kendini reforme etmesi mümkün olmamıştır. Uluslararası güvenlik için oldukça önemli bir yapıyı temsil eden Güvenlik Konseyi bu nedenle üzerinde çokça tartışmanın yapıldığı sorunlu bir organ haline gelmiştir.

Bu nedenle çalışmada Güvenlik Konseyi'nin reform sorunsalı üzerine odaklanılmaktadır. Öncelikle reformun talep edilmesine neden olan sorunlar analiz edilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde bu sorunlar karşısında geliştirilen reform önerileri veya modeller ele alınacaktır. Böylece reform tartışmalarının temelde hangi konular üzerinden gerçekleştiği ve üye devletlerin Güvenlik Konseyi'ne dair talepleri anlaşılmasına çalışılacaktır. Ardında gelen üçüncü bölümde, halihazırda reform önerisinin işlevsel hale getirilememesinin ardındaki nedenlerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Son olarak dördüncü bölümde, Güvenlik Konseyi için bir reformun mümkün olup olamayacağı sistemsal bir analiz ile değerlendirilecektir. Sonuç bölümü ise genel bir değerlendirme ile birlikte, BM'nin yürütme organına -dolayısıyla küresel politikaya etki etme potansiyeli açısından en önemli organına- yönelik tüm eleştirilere rağmen neden BM'nin halen devletler için önemli olduğu konusunu içerecektir.

I. REFORM TALEPLERİNİN NEDENLERİ

BM'nin kurulduğu tarihten itibaren hem konjonktürel değişimlere bağlı olarak hem de kendi mekanizmasından kaynaklanan eksiklikler veya sorunlar nedeni ile BM'de uygulanması için reform talepleri yükselmeye başlamıştır. Bu talepler BM'nin pek çok organı için geçerli olmakla birlikte, yürütme organı olup tüm devletler adına karar aldığı için çoğunlukla Güvenlik Konseyi üzerinde yoğunlaşmaktadır veya kitlenmektedir. Konsey için reform talepleri ise temelde üyelik bileşiminin adaletsizliği ve temsil yeteneğinin zayıflığından ve meşruiyet krizinden kaynaklandığı görülmektedir.

I.I. Güvenlik Konseyi'nin Üyelik Bileşimi

Kurulduğu konjonktürün güç ilişkilerini içeren Güvenlik Konseyi, bugünün politik realitesini karşılamak noktasında yetersiz kalmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın kazanan ve kaybedenleri mantığına dayalı olarak oluşturan konseyin yapısı, uluslararası sistemin mevcut güç ilişkilerini yansıtmamaktadır.

Bu konuda ilk sorunu Almanya ve Japonya'nın ekonomik ilerleyişi oluşturmaktadır. Bu iki devlet gayri resmi yollardan da olsa konseyin üyelik yapısında değişiklik yapılmasını talep etmektedirler. 1990'lı yıllarda bu talep, konseydeki özgül ağırlıklarını yitirmek istemeyen beş daimi üye tarafından reddedilmiştir. Özellikle Körfez Savaşı sırasında, konseyin oynadığı etkin rol sayesinde bu talebe direnç göstermek mümkün olmuştur. Ancak bundan sonraki süreçte, daha çok ABD ve onun etkisi ile İngiltere, Almanya ve Japonya'nın üyeliğine sıcak bakmaya başlamışlardır. Bu eğilimin altında BM'nin finansal maliyetinin paylaşılma isteği yatmaktadır. Fakat diğer daimi üyelerin olumlu tutumuna rağmen özellikle Çin'in olumsuz pozisyonu böyle bir genişlemenin önüne geçmiştir (Bourantonis, 2005: 43-63). Günümüzde Almanya ve Japonya'nın üyelik taleplerine Brezilya, Hindistan ve Nijerya gibi bölgesel güçlerinin de eklenmiştir (Thakur, 2004: 71). Dolayısıyla konseyin üyelik bileşimi güç unsurunu yansıtmak noktasında gittikçe zayıflamaktadır.

Güvenlik Konseyi kuruluşunun diğer önemli unsuru olan coğrafi temsil konusunda da yetersiz bir görüntü sunmaktadır. Nitekim konsey, üyelik bileşimini coğrafi kıstasa göre orantısız bir şekilde temsil etmektedir. Kurulduğunda 51 üyesi olan BM'nin bugün üye sayısı 193'e ulaşmıştır. Üyelik sayısındaki yaklaşık dört katlık bir artışa rağmen, güvenlik konseyinin üyelerinin coğrafi dağılımlarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu süreçte yalnızca 1965'te yürürlüğe giren değişiklik ile başlangıçta 11 üye ile kurulan Güvenlik Konseyinin üyelerinin sayısı 15'e yükseltilmiştir. Bu değişikliğin ardında dekolonizasyon süreci ile çok sayıda Afrika devletinin bağımsız olması yatmaktadır. Ancak bu değişiklik ciddi ve düzenleme sağlamazken bu tarihten sonra bir düzenleme uygulamaya konulmamıştır.

Mevcut hali ile Güvenlik Konseyi'nin temsil ağırlığına bakıldığında, dünyanın geri kalanına oranla Avrupa'nın orantısız bir çoğunlukla temsil edildiği görülmektedir. Avrupa, konseyde İngiltere ve Fransa tarafından olmak üzere 2 daimi üye ve 3 daimi olmayan üye ile temsil edilmektedir.

Güvenlik Konseyi'nin 1/3'ünün Avrupa devletlerinden oluşmasına karşın, bu kıta Genel Kurul'daki üyelerin 1/4'ünü ve dünya nüfusunun 1/5'ini oluşturmaktadır. Geri kalan daimi olmayan 7 üye koltuğu ise Afrika, Asya, Latin Amerika ve Karayip kıtalarından devletler doldurmaktadır. Uygulamada Afrika ve Asya için 5, Karayipler dahil Latin Amerika için 2 üyelik tahsis edilmektedir. Fakat 51 devletin yer aldığı sadece Asya kıtası toplam dünya nüfusunun neredeyse yarısına ve bu bölgelerin toplamı ise 2/3'üne tekabül etmektedir.

Güvenlik Konseyi'nin karar alma sürecini ve hareket kabiliyetini hızlandırmak için sınırlı sayıda belirlenmiş olan üye sayısının aynı zamanda bir temsil adaletsizliğini içerdiği görülmektedir (Çakmak, 2014: 44). Hem coğrafi anlamda devletleri asimetric şekilde temsil etmesi hem de veto yetkisi nedeni ile güç ilişkilerini yansıtmaması nedeni ile konseyin üyelik bileşimi demokratik bir yapıya sahip olmamaktadır (Teixeira, 2003: 11). Dolayısıyla BM üyeleri adına hareket eden ve onlar adına kolektif kararlar alan konseyin, BM üyelerini temsil etmesi tartışmalı bir hale gelmektedir. Güvenlik Konseyi'nin bu sorunlu temsil özelliği nedeni reform yapılmasını talep eden çevreler ağırlıklı olarak, konseyin geniş yetkileri ve sınırlı temsili ile baskı unsuru işlevi gördüğünü belirtmektedirler. Bu yönü ile temsil sorunu Güvenlik Konseyi'nde reform yapılması konusunda en fazla öne çıkarılan konulardan birini teşkil etmektedir.

I.II. Güvenlik Konseyi'nin Meşruiyet Krizi

Meşruiyet sorunu Güvenlik Konseyi'nin reform taleplerinin merkezinde yer alan diğer konuyu oluşturmaktadır. Konseyin meşruiyet açığını yasal/hukuki, prosedürel meşruiyet ve performans meşruiyeti olmak üzere üç başlık altına toplamak mümkündür.

Yasal meşruiyet temelini BM'nin, üyeleri nezdinde hukuki meşruiyetinin olmadığına dayandırmaktadır. Uluslararası hukuka göre uluslararası alanda BM gibi uluslararası veya ulus üstü aktörlerin meşruiyeti üyeleri olan devletlerin onayına/rızasına dayanmaktadır. Buna göre BM'nin meşruiyeti ise üye devletlerin yetkilerini ya da otoritelerini belirli bir ölçüde BM'nin organlarına, özellikle de yürütme organı olan Güvenlik Konseyi'ne devretmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu yetki devrini sağlayan hukuki metin ise BM sözleşmesidir. Bu noktadaki eleştiriler ise BM'nin sözleşmesini aştığı veya sözleşmenin dışına çıktığı yönünde gelmektedir (Binder & Heupel, 2015: 240-241).

BM konjonktürel koşullara bağlı olarak, uluslararası barışı tehdit eden yeni sorunlar ile mücadele etmek için yeni birtakım araçlar geliştirmiştir. Örneğin uluslararası terör, insani müdahale gibi nedenler ile konsey barışı koruma misyonlarını, insani koruma sorumluluğu ve yaptırım rejimlerini geliştirmiştir. Fakat bu tehditlerin tespiti ya da çözümleri için geliştirilen yöntem ve araçlar BM'nin sözleşmesinde değişiklik yapılmaksızın hayata geçirilmiştir. Bu nedenle BM, bütün üye devletlerinin onayına bakmaksızın dünyanın yasama organı gibi hareket etmekle eleştirilmektedir. Fakat bu yöndeki eleştirilerin yaygın olarak kabul görmediğini belirtmek gerekmektedir. Aksine BM'nin sözleşmesinde bir değişiklik yapmak zor ve günümüzdeki tehditlerin, BM'nin kuruluşununkinden oldukça farklı ve çeşitli olduğu için, bu şekilde teamülen geliştirilen uygulamalar desteklenmektedir. Dolayısıyla yasal meşruiyet BM reform talebine yönelik eleştirilerin en zayıf kısmını oluşturmaktadır.

Prosedürel meşruiyet ise yasal meşruiyetin aksine, Güvenlik Konseyi'nin meşruiyet krizinin üzerinde ciddi bir konsensüsün sağlandığı yönünü temsil etmektedir. Prosedürel meşruiyet açığı konseyin karar alma mekanizmasının uluslararası normlara uygun olarak adil ve kabul edilmiş olmadığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Chayes & Chayes, 1995: 127). Çünkü uluslararası normlara uygun bir karar alma mekanizmasının taşınması gereken ve konseyin taşımadığı birtakım özellikler bulunmaktadır. Öncelikle karar alma süreci üye devletlerin dahil olduğu geniş bir katılımın sağlandığı bir yapıyı içermelidir. Bununla birlikte karar alma süreci objektif olmalı ve diğer devletler veya aktörler tarafından izlenmeye açık olmalıdır. Bu süreçte aldığı kararda konsey diğer üyelere karşı sorumlu olmalıdır (Coicaud & Heiskanen, 2001: 525-527). Dolayısıyla konsey hesap verilebilirlik bağlamında üyelerinin sorgulamasına açık olmalıdır. Böyle bir yapının oluşabilmesi aşamasında Güvenlik Konseyi'nin veto ayrıcalığı engel teşkil etmektedir. Nitekim bu ayrıcalık,

büyük devletlerin dominasyonuna, zayıf devletlere kendi çıkarlarını ve değerlerini dayatmalarına neden olmaktadır (Teixeira, 2003: 11-13). Dolayısıyla kara alma aşamasında üye devletlerin her biri eşit oy hakkına ve yaptırım gücüne sahip olmalıdır.

Bu kriterler açısından Güvenlik Konseyi'nin karar alma mekanizması incelendiğinde uluslararası hukuka göre kusurlu bir görünüm arz etmektedir. Öncelikle konsey ortak kapsayıcılık standartların taşımamaktadır. Konsey belirtildiği gibi çok sınırlı bir üyeden oluştuğu için karar alma sürecine üye devletlerin çok küçük bir kısmı katılmaktadır. Aynı zamanda şeffaflık ve hesap verilebilirlik özelliklerini taşımamaktadır. Karar alma sürecin katılan devletler tarafından bilinirken, diğer üyeler ve aktörler aynı derecede sürece dair bilgi sahibi olamamaktadır. Ancak konseyin tüm bu üyeler adına karar alan bir organ olması, bu konuda ciddi bir meşruiyet açığı oluşturmuştur. Son olarak konseyin ahlaki ve hukuki ilkeler ile uyumsuzluk içinde olduğu görülmektedir. Bu eksikliğin nedeni ise veto yetkisi nedeniyle devletlerin eşitliğine değil de güç ilişkilerine dayalı bir ilişki biçiminin benimsenmesinden kaynaklanmaktadır.

Tüm bu kriterler ve eksiklikler göz önüne alındığında, konseyin temel standartları sağlayamadığı açık hale gelmektedir. BM kurucu sözleşmesi devletlerin egemen eşitliği üzerine inşa edilmiştir. Buna rağmen konseyin güçlü üyelerine ayrıcalık olarak tanıdığı veto yetkisi bu eşitliğin uygulama rafa kaldırılmasına neden olmaktadır. Bu açıdan Güvenlik Konseyi özelinde BM üye devletleri adına hareket etmemekte, tam tersine üye devletlerinin üzerinde hareket etmektedir. Nitekim özellikle veto yetkisine sahip olan Güvenlik Konseyi üyesi devletlerin, kendi çıkarlarına özel önem atfetmeleri ve konsey yapısının denge fren mekanizmasından yoksun olması böyle bir baskı unsurunun oluşmasına neden olmaktadır (Fitzgerald, 2000: 329-333).

Son olarak performans meşruiyeti, konseyin ihtiyaç duyulan çözümleri sağlama yeteneğinin eleştirisine dayanmaktadır. Buna göre konsey uluslararası barışı tehdit eden sorunları tespit edip etkin yöntemler ile bu sorunları çözme noktasında yetersiz kalmakta ve dolayısıyla görevini yerine getirmekte başarısız olmaktadır (Scharpf, 1999: 6). Bununla birlikte konsey, kendisine verilen bu görevi yerine getirirken kendi önceliklerine göre seçici davranmakla da eleştirilmektedir. Özellikle veto yetkisine sahip olan devletlerin, bu hakkı uluslararası barışı ve güvenliği korumaktan daha çok öznel politikalarını ve uluslararası çıkarlarını uluslararası alanda gerçekleştirmek amacıyla kullandıkları görülmektedir (Hurd, 2008a: 194).

Uygulama müdahale edilen uluslararası sorunlara yapılan operasyonların karar alma hızına bakıldığında, veto yetkisine sahip devletlerin önceliklerinin veya sınırlamalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır (Hurd, 2008b: 202). Güvenlik Konseyi'ndeki Avrupalı temsilcilerin ağırlığı ile doğru orantılı bir şekilde BM'nin Avrupa'daki sorunlara daha hızlı müdahale ettiği dikkat çekmektedir. Avrupa'nın ardından müdahale kararında veya sorunu gündemine almadaki hızına göre önce Afrika ardından Asya gelmektedir. Örneğin BM, Kosova sorununa daha etkin ve hızlı bir cevap verirken, Ruanda kıyımında çok geç ve güvenli bölge kurmak gibi çok sınırlı bir oranda müdahale etmiştir. Fakat BM'nin etkin çözüm üretmedeki başarısızlığının tek sorumlusunun Güvenlik Konseyi olmadığını belirtmek gerekmektedir. Finansman kaynaklarında yaşanan sorunlar, personel eğitiminin meydana gelen yeni tehdit biçimlerdeki değişimlerin gerisinde kalması ve operasyonların teknik alt yapı eksiklikleri de bu minvalde etkili olan unsurlardır.

Nihayetinde tüm meşruiyet eleştirileri bir araya getirildiğinde, genelde BM'nin ve daha özelden Güvenlik Konseyi'nin bir meşruiyet krizi yaşadığı görülmektedir. Bu konu ile ilgili Martin Binder ve Monika Heupel (2015) tarafından, üye devletler üzerinde yapılan ayrıntılı bir çalışmaya göre Güvenlik Konseyi'ne dair üye devletler genel anlamda olumsuz bir bakış açısına sahip olmaktadır. Güvenlik Konseyi'nin yıllık raporları üzerine Genel Kurulda yapılan tartışmalardan elde edilen bu çalışmaya göre üye devletlerin %73 gibi ciddi bir oranı konseye dair olumsuz ifadelerle değerlendirme yapmaktadır. Meşruiyet konusuna göre Güvenlik Konseyi'ne üye devletlerinin bakış açısına bakıldığında %65'lik oranı ile prosedürel meşruiyet önce gelmektedir. Prosedürel meşruiyetin ardından %24'lük oranı ile performans meşruiyeti ve son olarak %11'lik bir oran ile yasal meşruiyet gelmektedir. Üstelik devletlerin konseye dair olumsuz bakış açıları 1991'den çalışmanın sınırlandığı 2009'a kadar sürekli bir halde devam etmiştir. Üye devletlerin olumsuz bakış açılarının oranı yıllara

göre küçük farklılıklar ile dalgalanmakla birlikte, olumsuz ifadeler sürekli olarak olumluya göre çok yüksek bir oranda kalmıştır.

Fakat üye devletlerin farklılıklarına, konumlarına ve konseye pozisyonlarına bağlı olarak eleştirilerinin ağırlığı da farklılaşmaktadır. Örneğin OECD ülkelerinin ve demokrasinin konsolidasyonu daha güçlü olan devletlerin yaklaşımları, demokratik olmayan ve ekonomik açıdan dezavantajlı olan devletlere göre daha olumludur. Daimi üyelerin ve geçici üyelerin çok fazla eleştirmede olduğu ancak temsil edilmeyen devletlerin daha eleştirel olduğu sonucu gözlenmiştir. Dolayısıyla marjinalize edilen devletlerin tutumları daha negatif fakat mevcut sistemden yararlanan liberal ve gelişmiş devletlerin pozitifdir. Ancak Güvenlik Konseyi'nin genel bir meşruiyet açığı taşıdığı geniş çevrelerce kabul edilmektedir.

Bu nedenlerle Güvenlik Konseyi için reform talepleri dile getirilmektedir. Güvenlik Konseyi'nin yaşadığı temsil ve meşruiyet sorunları, reform konusunun zaman zaman gündeme gelmesine neden olmuştur.

II. GÜVENLİK KONSEYİ İÇİN REFORM ÖNERİLERİ

Güvenlik Konseyi'ne dair reform sorunsalı, hemen hemen kuruluşundan itibaren çeşitli şekillerde ve düşük yoğunlukta söz konusu olmuştur. Ancak Soğuk Savaş'ın katı yapısının yıkıldığı 1990'lı yıllardan itibaren bu konu yoğun şekilde ve geniş çevrelerce tartışılmakta ve bu tartışmalar bağlamında çeşitli reform projeleri ve önerileri geliştirilmektedir (Bourantonis, 2005: 27-28). Bu önerilerin veya planların çeşitliliğine rağmen temelde üzerinde odaklandıkları konunun konseyin temsil sorununa ilişkin olduğu göze çarpmaktadır.

Bu planların başında, 1990'lı yıllarda etkili olan ve Razali Planı olarak anılan tasarı gelmektedir. Bu planın oluşturulma fikri 1992'de Cakarta'da yapılan Bağlantısızlar Konferansı'nda, Güvenlik Konseyi'nde reform talep edilmesi üzerine geliştirilmiştir. Bu talep nedeni ile, 1993 yılında BM Genel Kurulu tarafından 48/26 sayılı karar ile *Open-Ended Working Group* kurulmuştur. Bu çalışma grubunun Güvenlik Konseyi üyeliğinin genişletilmesi ve çalışma biçiminin yenilenmesi üzerine teklifler sunması ve çalışmalar yapması amaçlanmıştır (General Assembly Report, 2004a: 1-2). Bu grubun Razali planı olarak ifade edilen önemli somut önerisi ise 1997 yılında ortaya konulmuştur. 1997 yılında dönemin Genel Kurul Başkanı olan Malezya Büyükelçisi Razali İsmail tarafından 165 üye devletin görüşleri alınarak geliştirilmiştir. Bu plana göre konseyin üye sayısı, 5 daimi ve 4 daimi olmayan üyenin eklenmesi ile genişletilmelidir. 5 daimi üyenin 2'si endüstrileşmiş ülkelerden, diğer 3'ünün ise Asya, Afrika ve Karayipler dahil Latin Amerika kıtalarından seçilmesi ön görülmüştür (UN Press Release, 1997). Güvenlik Konseyi'nin üye sayısını toplamda 24'e çıkartmayı hedefleyen bu plan, ABD'nin üst sınırın 22'yi aşmaması yönündeki ısrarı nedeni ile oylamaya sunulmamıştır.

Razali Planının ardında reform önerisi 2003 Irak Savaşı'nın ardından Kofi Annan'ın girişimi ile gerçekleşmiştir. Dönemin BM Genel Sekreteri olan Annan 2003 yılında yapılan Genel Kurul toplantısında, *High Level Panel's Report on Threats, Challenges and Change* isimli raporun bir kısmında Güvenlik Konseyi için reform önerilerinin yer almasını teklif etmiştir (General Assembly Report: 2004b: 3). Bunun üzerine 2004'te Güvenli Bir Dünya Bizim Ortak Sorumluluğumuz (*A More Secure World: Our Shared Responsibility*) başlıklı raporda konseyin reformu için iki modele yer verilmiştir. A Modeli olarak belirtilen öneri, konseyin 2'si Afrika'dan olmak üzere 6 daimi ve 3 daimi olmayan üye ile genişletilmesini önermektedir. B Modeli ise konseyin 9 daimi olmayan üye ile genişletilmesini içermektedir. Bu geçici üyelerin 4 yılda bir orta büyüklükteki devletlerin arasından seçilmesi ön görülmüştür (General Assembly Report: 2004b: 66-68).

Bunun ardından 2005 yılında, 59. Genel Kurul toplantısında Güvenlik Konseyi'nin reformu ile üç farklı teklif sunulmuştur. Üye devletlerin farklı gruplar oluşturarak önerdiği üç farklı reform önerisinin ilki G-4 Kararı Tasarısı olarak ifade edilmektedir. Almanya, Japonya, Hindistan ve Brezilya'nın önderlik ettiği 23 devlet tarafından sunulan bu teklife göre konsey 6 daimi ve 4 daimi olmayan üye ile genişletilmelidir. Bu üyelerin, 2'si Asya'dan, 2'si Afrika'dan, 1'i de Karayipler dahil Latin Amerika'dan ve 1'i Batı devletlerinden seçilmelidir. 4 daimi olmayan üyenin de Afrika, Asya, Karayipler dahil Latin Amerika'dan ve Doğu Avrupa ve diğer devletlerden seçilmesi benimsenmiştir (General Assembly Report, 2005a: 2-3). Bu önerinin hazırlanmasında öncülük eden dört devlet geçici bir süreliğine daimi üyelikten feragat edebileceğini belirtmişlerdir. G-4 tasarısı Rusya ve Fransa tarafından olmak üzere hem konseyin üyeleri hem de BM'nin üyelerinin çoğunluğu tarafından desteklenmiştir.

Aynı toplantıda Afrika devletlerinin çoğunluğunu oluşturduğu grubun tasarısı da sunulmuştur. G-4 tasarısını oldukça benzeyen bu öneri, G-4 tasarısından yalnızca Afrika için daimi olmayan bir üye daha eklemesi ile ayrılmaktadır. Bununla birlikte, bu tasarı daimi olmayan üyelerin 26 dönüşümlü daimi olmayan üyeler arasından seçilmesini önermiştir (General Assembly Report, 2005b: 2-3). Bu toplantının son önerisi (*Uniting for Consensus Group of States*) Uzlaşma İçin Birlik Grubu'ndan gelmiştir. İtalya'nın liderliğindeki ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu grup G-4 tasarısının daimi üyeliği arttırmak istemesine karşı çıkmaktadır. Bunun yerine üyeliklerin daha geniş temsil sağlaması amacı ile bölgesel temelde temsil esasına göre belirlenmesini önermişlerdir (General Assembly Report, 2005c: 2-3). Ancak bu tekliflerin hiçbiri üzerinde uzlaşa sağlanamamış ve Genel Kurul'da oylamaya sunulmamıştır.

Bu önerilerden sonra konsey için iki reform teklifi daha gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki 60. Genel Kurul toplantısında S-5 (*Small Five*) olarak bilinen İsviçre, Kosta Rika, Singapur, Lihtenştayn ve Ürdün tarafından yapılmıştır. Küçük Beşler Güvenlik konseyinin objektif çalışması ve veto yetkisinin kullanımına dair birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte Güvenlik Konseyi'nin Genel Kurul ve Ekonomik ve Sosyal Konsey ile koordine çalışması gereğinin altını çizmişlerdir (General Assembly Report, 2005d: 2-4).

Son olarak, 61. Genel Kurul toplantısında, kurul başkanı tarafından konu ile ilgili üye devletler ile görüşerek çalışma yapılması için Kolaylaştırıcılar (*Facilitators*) grubu oluşturulmuştur. Bu grubun üyelik sayısı ve kategorileri, temsil, veto ayrıcalığı, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul arasındaki ilişki üzerine çalışması beklenmiştir. 2007'de hazırladığı raporda, geçici modellerin ya da çözümlerin konuyu bir ileri aşamaya taşımaya yardımcı olarak nihai çözüme doğru ilerlenebileceği belirtilmiştir (Report of the Facilitators, 2007: 1-8).

Bu tasarıdan sonra reform konusu ile ilgili ciddi bir gelişme yaşanmamıştır. Devletlerin çoğunluğu son raporun yaklaşımını benimseyerek geçici çözüm fikrini desteklemiştir. Ancak herhangi bir geçici çözüm oluşturulamamış ve devletlerin uzlaştığı bir model geliştirilememiştir (Weiss, 2003: 147). Önerilerin hiçbiri herhangi bir değişiklik sağlamamış ve daha sonra da reform arayışları yavaşlamıştır. Dolayısıyla Güvenlik Konseyi'ne yapılan tüm eleştirilere rağmen, bu eleştirilerin ortadan kalkmasına dair bir gelişme yaşanmamıştır. Konseye dair ortaya konulan sorunlar halen mevcudiyetini sürdürmektedir.

Tüm bu tartışmalara rağmen Güvenlik Konseyi'nin reformunun önünde katı engeller bulunmakta ve bu engeller aşılamamaktadır. Dolayısıyla konseyin reformu için sorunların tespit edilmesi ve reform önerileri geliştirilmesi kadar bu kısıtları aşmak da gerekmektedir. Bu nedenle Güvenlik Konseyi'nin reformunun önündeki engelleri belirlememek bu konu için ayrıca önemlidir.

III. REFORMUN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Güvenlik Konseyi'nin yapısında ciddi bir değişim yapmanın önünde birkaç engel bulunmaktadır. Bu sebeplerin bir kısmını yine BM'nin kendisinden kaynaklanan sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunların başında bizatihi BM sözleşmesinin kendisi gelmektedir. Güvenlik Konseyi'nin yapısında reform yapmak için BM sözleşmesinde değişiklik yapmak gerekmektedir (van Kesteren, 2005: 270). Ancak sözleşmede değişiklik yapmak oldukça zor şartlara bağlanmıştır. Sözleşmede değişiklik yapılmasını düzenleyen 18. bölümün 108. maddesine göre, "yapılacak değişiklikler, Genel Kurul üyelerinin üçte iki çoğunluğu tarafından kabul edilip, Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyelerinin tümünü kapsamak üzere BM üyelerinin üçte ikisi tarafından her birinin anayasa kuralları gereğince onaylandığı zaman, tüm BM üyeleri için yürürlüğe girmektedir".

Bu nedenle konseyin yapısında yapılacak bir değişiklik hem Genel Kurul'da ciddi bir çoğunluk sağlamayı hem de konseyin, güçlü daimi üyelerine tanınan veto ayrıcalığını aşmayı gerektirmektedir. Ancak veto hakkı, bu ayrıcalığa sahip olan devletler için BM çatısı altında küresel siyasete etki etme açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu nedenle veto yetkisine sahip olan devletler, bu avantajı rekabet içinde oldukları aktörlerle paylaşmak istememektedirler.

Bu engele ek olarak, konseyin genişletilmek istenen üye sayısının hangi kriterlere göre belirleneceği de başka bir sorunu teşkil etmektedir. Belirtildiği gibi geliştirilen modellerin hemen hemen hepsi üye sayısının genişletilmesi üzerinde durmaktadır. Ancak bu üyelerin hangi standartlara göre belirleneceğine dair bir uzlaşma bulunmamaktadır. Aksine modelleri geliştiren devletlerin önceliklerine göre temsilin hangi bölgelerden artırılması gerektiği konusu dahi değişiklik göstermektedir. Bu üyelerin ekonomik ya da askeri güce göre mi belirleneceği ya da demografik çoğunluğun mu önemli olduğu gibi kriterlerin belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim içinde bulunduğumuz dönemin özellikleri, BM'nin kurulduğu yıllardan oldukça farklı olduğu için konseyin üyelerini belirlemek oldukça zor olmaktadır.

Bu zorluğa, konseyde temsiliyet kazanmak isteyen devletlerin arasında yaşanan rekabeti de eklemek gerekmektedir. Özellikle bölgesel temsil konusunda ortaya çıkan bu sorun, hangi bölgeyi hangi devletin temsil edeceğine dair ciddi bir anlaşmazlık ortaya çıkarmaktadır. Örneğin bu konuda Latin Amerika'da Brezilya ve Arjantin, Asya'da Pakistan ve Hindistan, Afrika'da Nijerya ve Güney Afrika arasında rekabet bulunmaktadır. Bu rekabete, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin dahil olması durumu daha da karmaşık bir hale sokmaktadır. Nitekim üyeler birbirine rakip olan devletlerden herhangi biri üzerinde uzlaşmak yerine, genelde öncelik ve çıkarlarına göre bu devletlerden biri yanında taraf almaktadır. Konseyin daimi üyelerinin bu bölünmüşlüğü veto ayrıcalığı nedeni ile yeni üyelerin kabul edilmesini engelleyerek bir çıkmaza neden olmaktadır.

Tüm bu sorunlar bir araya geldiğinde ve bugüne kadar geliştirilen modellerin herhangi birine dair bir gelişme olmaması, reform konusunun kolayca sağlanamayacağını göstermektedir. Nitekim bu yönde 61. Genel Kurul'da oluşturulan grubun 2007'de yayınladığı rapor da bu sorunu açık hale getirmektedir. Bu rapora göre doğrudan bir reform yapmak mümkün olmadığı üstü örtül kabul edilmiş ve bunun yerine reformun önünü açacak geçici çözümlerin üstünde durulmuştur. Dolayısıyla reform konusunun temelleri daha derinlerde, uluslararası sistemin kendisinde yatmaktadır. Bu nedenle bir reformun mümkün olup olmayacağı yine sistemselsel bir analiz anlaşılabilir olacaktır.

IV. GÜVENLİK KONSEYİ'NİN REFORM OLASILIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Güvenlik Konseyi'nin reform tartışmaları nihayetinde sistemin önemli aktörleri olan devletler etrafında tıkanmaktadır. Dolayısıyla reformun önündeki diğer engellerin alt yapısını teşkil eden, esasında devletlerin özgül ağırlığını sağlayan uluslararası sistemin kendisi olmaktadır. Nitekim içinde bulunduğumuz Vestfalyan sistem, devlet egemenliğini kutsallaştırmakta ve bu bağlamda devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak ortaya çıkarmaktadır. BM sözleşmesi 2. maddesinin ilk ilkesinde belirtildiği gibi tüm üyelerinin egemen eşitliği üzerine kurularak bu sistemin özünü benimsemekte ve iç işlerine müdahale etmeme ilkesi gibi unsurlarla sistemi korumaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak, BM çatısı altındaki (özellikle güçlü) devletlerin, BM'nin kurumsal yapısının önüne geçtiği görülmektedir.

Daha eski tarihlere dayanmakla birlikte 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, özellikle küreselleşme söylemleriyle birlikte, devletlerin sınırlarının aşındığı, devlet dışı aktörlerin etkinliğinin arttığı üzerinden ilerleyen çok merkezlilik tartışmaları yapılmaktadır. Bu tartışmalar post-Vestfalyan bir sisteme işaret etmekle anlamlandırılmaktadır. Vestfalyan sistemi özümsemesine rağmen ironik şekilde bu tartışmaların göbeğinde de BM yer almaktadır. Ulus-üstü yapısı ile BM, devletlerin egemenliğini aşındırma noktasında sıklıkla referans gösterilmektedir.

Ancak mevcut sisteme bakıldığında, bu tartışmaların ciddi bir dayanağının olmadığı görülmektedir. Sistemde birtakım değişimler olmakla birlikte, Vestfalyan sistemin temel özelliklerinin korunduğu görülmektedir. Öyle ki, devlet dışı aktörlerin ekonomik etkinliği artarken uluslararası sistemin siyasi ve askeri alanında devletlerin ağırlığı açıktır. Bununla birlikte ekonomik yapıda da devletin ağırlığı devam etmektedir. Örneğin, bu tartışmalar ile anılan BM, insani müdahale gibi ciddi bir gerekçe ile bir devletin iç işlerine müdahale ederken ihtiyatla yaklaşmakta ve eğer bir konsensüs sağlanmamış ise imtina etmektedir. Bununla birlikte devlet egemenliği karşısında çaresiz de kalabilmektedir.

BM'nin uluslararası sistemden bağımsız bir yapısı mümkün olmadığı için de bu kurumsal yapı içerisinde söz konusu olan reform tartışmalarını, sistemsel bir analizle değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim BM büyük ölçüde sisteme bağlılığını sürdürmektedir.

Öncelikle kabul etmek gerekir ki, BM uluslararası sistemde devletlere kendi otoritesini dayatması için değil aksine devletlerin ihtiyaçlarına hizmet etmesi için devletler tarafından kurulmuştur. Bu açıdan BM, üye devletlerinden bağımsız bir üst otorite değil, hareket kabiliyeti üye devletlerine son derece bağımlı bir aktör olarak belirmektedir. Bu nedenle genelde BM, özelde Güvenlik Konseyi üye devletlerinin önceliklerine ve çıkarlarına karşı kırılabilir bir yapıyı temsil etmektedir. Bu noktada konsey, güç ilişkilerinin bir sonucu olarak, daha çok veto yetkisine sahip daimi üyelere bağımlı görünmektedir.

BM, özellikle finansman kaynaklarının temini aşamasında Avrupa ve daha çok ABD'nin etkisi altında bulunmaktadır. Güvenlik Konseyi'ndeki bu devletlerin, bu ağırlıklarını kendi çıkarları ya da bekaları için kullanmaları, içinde bulunduğumuz sistemin bir çıktısı olmaktadır. Dolayısıyla Güvenlik Konseyi'nin reform çalışmalarının başarısız olması güç ilişkilerinin bir sonucu olmaktadır. Çünkü konseyde reform yapılmasını talep eden devletlerin büyük çoğunluğu ekonomik ve siyasi anlamda zayıf devletlerden oluşmaktadır. BM'ye finansal katkısı az olan bu devletlerin, bununla paralel olarak etkileme kapasiteleri de düşük olmaktadır. Daha az katkı yapıp daha fazla güvenlik sorunu yaşayan bu devletlerin istekleri bu nedenle göz ardı edilmektedir.

Mevcut hali ile uluslararası sistemin yapısı, temel aktörler olarak devletlerin güç odaklı ilişkilerine dayandığı için BM gibi kurumların sistemin dışında ve adaletli bir mekanizma oluşturmasını önlemektedir. Bu nedenle genelde BM'nin yapısında ve özelde Güvenlik Konseyi'nde beklenen biçimde köklü bir değişim, bir reform mümkün olmayacaktır. Fakat bunun yerine daha yüzeysel ve kademeli reformların yapılması olası görünmektedir (Luck, 2005: 412). Örneğin Güvenlik Konseyi'nin görüşmelerinin, konsey başkanı tarafından üye devletlere bildirilmesi böyle

aşamalı bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, barışı tehdit eden unsurların yapısı genişletilerek ve güncel koşullara uyarlanarak anlaşılmaktadır. Güvenlik Konseyi'ne takılmaması için insani koruma sorumluluğu, Genel Kurul'un inisiyatifine bırakılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu örneklerden anlaşıldığı gibi BM'nin yapısında değişimler yaşanmaktadır, ancak bunlar reform önerilerin talep ettiği net ve kesin süreçler ile gerçekleşmemiştir.

Bununla birlikte, BM'nin sözleşmesinin katı sınırları bir reformun öncelikle teamülen gelişmesinin onun uygulanmasını daha muhtemel hale getirecektir. Nitekim yukarıda belirtilen örneklerin hiçbiri kurucu sözleşmede değişiklik yapılmaksızın teamülen geliştirilmiştir. Örneğin insan hakları ihlallerinin yaşandığı durumlarda veya iç savaşlarda, ceza mahkemelerinin kurulmasından sınırların belirlenmesi gibi çeşitli amaçlar üzerine komisyon kurulması gibi geniş bir alana ulaşan yeni müdahale araçları, sözleşmede değişiklik yapılmaksızın hayata geçirilmiştir (Krisch, 2011: 42). Dolayısıyla doğrudan sözleşmede değişiklik gerektirecek modeller veya reform önerilerinde ısrar etmek yerine, bu konudaki ilerlemeleri daimi devletlerin engellerine takılmayarak teamül haline getirmek için küçük değişimleri kabul etmek gerekmektedir. Böylece adım adım istenilen aşamaya yaklaşılabilecek ve teamülen kabul edilmesi nedeni ile de bunu hukuki bir zemine oturtmak kolaylaşacaktır.

Ancak yine de, konseyin yapısını mevcut yapıdan ve güç ilişkilerin bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Dünya politikasını belirlemede etkin olmayan zayıf devletlerin Güvenlik Konseyi'nde ağırlığı ya da eşitliği sağlaması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle konseyin temsiliyetine ilişkin yaşanabilecek en muhtemel değişim yine güçlü devletler lehine olacaktır. Güvenlik Konseyi'nde yeni koltuk sahiplerinin, BM'ye önemli finansal katkılarının olması beklenen devletlerden oluşması oluşacaktır. Bu minvalde, konseyde temsil kazanması en yüksek olan devletler olarak Almanya ve Japonya görülebilmektedir.

Nihayetinde Vestfalyan sistemin adaletsiz işleyişi devam ederken, Güvenlik Konseyi'nin idealize edilen bir dünyayı temsil etmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, sistemin realitesinin farkında olunarak, küçük fakat kademeli değişimlerin teamül haline getirilmesi için çalışmak ciddi bir reformun yapılması adına yardımcı olacaktır. Aksi halde sürekli reform tartışmalarının yaşandığı ancak herhangi iyi bir ilerlemenin söz konusu olmadığı kısır döngü içinde kalınmaya devam edilecektir.

SONUÇ

Uluslararası sistemin güç ilişkilerine dayanan yapısı, BM'nin bünyesindeki Güvenlik Konseyi özelinde gözlenmektedir. Adaletsiz temsil ve buna bağlı olarak karar alma mekanizmasında ortaya çıkan sorunlar, Konseyin meşruiyetinin sarsmaya başlamıştır. Bu nedenle 1990'lardan itibaren Güvenlik Konseyi için reform talepleri ve tartışmaları artmıştır. BM Genel Kurulu'nun girişimi ile çeşitli reform önerileri veya bununla ilgili raporları hazırlanmıştır.

Ancak BM sözleşmesinin katı yapısı, veto yetkisine sahip devletlerin tutumu, yeni üyelerin hangi devletler olacağı ve hangi kriterlere dayanarak seçileceği üzerindeki muğlaklık nedeni ile bu yönde herhangi bir iyileşme sağlanamamıştır. Fakat bu konudaki temel sorun esasında uluslararası sistemin yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim sayılan bu engellerin arka planını teşkil eden ve bu sorunların ortaya çıkmasına neden olan unsurları koruyan yapı sistemin kendisidir. Bu nedenle sistemin ilkelerinin veya unsurlarının değişeceği sistemsel bir değişiklik olmaksızın, BM bünyesinde istenilen reformların gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir. Bunun yerine reformların önüne açmaya yardımcı olacak küçük ve aşamalı değişimlerle teamülen yeniliklerin yapılması daha olasıdır.

Güvenlik Konseyi'ni olumsuzlayan tüm bu tartışmalara rağmen, günümüzde BM hem güçlü hem de zayıf devletler için çeşitli açılardan önemini sürdürmeye devam etmektedir. BM'nin etkisini ya da önemini temeli ise günümüzde güvenliğinin değişen yapısından ileri gelmektedir. Küresel düzeyde istikrar ve düzeni tehdit eden unsurların ortaya çıkması, aktörler arasındaki bağımlılıkların ve belirsizliklerin artması, güvenlik konularının çeşitlenmesi ve sorunlarının uluslararasılaşması,

güvenlik konusunda devletlerin özgül ağırlıklarını yitirmelerine neden olmuştur. Yeni haliyle güvenlik, tek aktörün kontrolünden çıkmış, aksine karmaşık, çok taraflı ve boyutlu, sınır ötesi, karşılıklı ve maliyetli bir hal almıştır. Bu nedenle bugün oldukça önemli olan kolektif güvenlik kavramı ekonomiden iletişime, çevreden kültüre kadar çeşitli parametreleri içinde barındırmaktadır. Bu kırılğan yapıda devletler birbirleri ile ilişki kurma yolları ve iş birliği modelleri aramaya başlamışlardır. Böyle bir ortamda tüm eksikliklerine rağmen tek küresel aktör olarak BM, önemli bir platform olarak ortaya çıkmaktadır.

İlk olarak, BM devletlerin ikili anlaşmalardan daha kolay ve geniş katılımlı ilişki kurmasını sağlamaktadır. Devletlerin herhangi bir konu üzerinde uzlaşması uzun süren bir dizi görüşme serisinden ve bürokratik aşamalardan geçerek gerçekleşmektedir. Bu sürece anlaşmayı çok taraflı hale getirmek, taraf devletler arasındaki çıkar çatışmaları, öncelikleri konusundaki farklılıklar ve ulusal çıkarların değişkenliği nedeniyle çok güçtür. Fakat BM'nin kurumsal mekanizması bu ilişkileri kolaylaştırmakta ve çok ciddi bir geniş katılım ile sağlamaktadır.

Bu aşamada BM çatısı önemli bir meşruiyet kaynağını temsil etmektedir. Bu nedenle devletler tek taraflı müdahalelerden çekinerek, sıklıkla bu müdahaleleri BM çatısı altın kolektif hale getirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, 2003'te ABD Irak'a asker gönderilmesini istediğinde, üye devletler BM'nin yetkilendirdiği bir komuta yapısı olmaksızın asker göndermekten kaçınmışlardır. Burada tek taraflılığın yüksek maliyeti de bir etken olarak öne çıkmaktadır. Bu maliyet, ABD gibi ekonomik ve siyasi önemli bir gücü dahi BM platformlarına yönlendirmektedir. BM barış gücü misyonları, bir devletin tek başına yapacağı herhangi bir maliyetten çok daha ekonomiktir. Öyle ki, 2 günlük 1991 Çöl Fırtınası Operasyonu'nun maliyeti, Barış Gücü'nün 1 yıllık maliyetine denktir; 1 haftalık Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu'nun maliyeti, Barış Gücünün 2003 yılındaki tüm maliyetini karşılamaktadır (Tharoor, 2003).

Son olarak, BM güvenlik konusunda gündem oluşturmakta ve en önemlisi tek dünya örgütü olarak ayrıcalığını korumaktadır. Bu açıdan en azından göreceli de olsa devletlerin kolektif iradesinin birleştirilmesini ve bazen de güçlü bir devlete karşı oluşturulabilmesini sağlamaktadır. Bu iradenin oluşmasında, küresel siyasette tek başlarına çok fazla ses getiremeyen küçük devletler de etkili olmaktadır. En azından iradelerini beyan edebilecekleri ve oy haklarının bulunduğu Genel Kurul sayesinde kendi özgün sorunları dile getirebilmektedirler.

BM, üye devletleri bir araya getirip farklılıklarını uyumlaştırmaya çalışan küresel tek platform olmaktadır ve bu nedenle uluslararası sahnede önemli bir aktör olarak görülebilmektedir. Üye devletlerin başarısızlıkları ile suçlanmakta, işlevsizliği ve meşruiyet krizi gibi nedenlerle eleştirilmektedir. Ancak bu eleştiriler içerisinde BM'yi ve özelde Güvenlik Konseyi'ni değerlendirirken, sistemsel kısıtlar, bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan güç odaklı ilişkiler ve BM'nin üyelerine dayanan mütevazı bütçesi göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Binder, M. & Heupel, M. (2015). The Legitimacy of the UN Security Council: Evidence from Recent General Assembly Debates, *International Studies Quarterly*, 59.
- Bourantonis, D. (2005). *The History and Politics of UN Security Council Reform*, London: Routledge.
- Chayes, A. & Chayes, A. H. (1995), *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements*, Cambridge: Harvard University Press.
- Coicaud, J. M. & Heiskanen, V. (2001). *The Legitimacy of International Organizations*, Tokyo: United Nations University Press.
- Çakmak, C. (2014). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi: Eleştirildiği Kadar Vazgeçilemeyen Bir Aktör, Doğan, N. v.d. (ed.), *BM Sistemi ve BM'de Reform Tartışmaları*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fitzgerald, A. (2000). Security Council Reform: Creating a More Representative Body of the Entire UN Membership, *Peace International Review*, 12 (2).

- General Assembly Report. (2004a). Report of the Open-ended Working Group on the Question of Equitable Representation on and Increase in the Membership of the Security Council and Other Matters related to the Security Council, https://digitallibrary.un.org/record/529659/files/A_58_47-EN.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- General Assembly Report. (2004b). Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, <http://hrlibrary.umn.edu/instree/report.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- General Assembly Report. (2005a). Question of Equitable Representation on and Increase in the Membership of the Security Council and Related Matters, <https://www.globalpolicy.org/images/pdfs/0706g4resolution.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- General Assembly Report. (2005b). Question of Equitable Representation on and Increase in the Membership of the Security Council and Related Matters, <https://www.globalpolicy.org/images/pdfs/0718auresolution.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- General Assembly Report. (2005c). Question of Equitable Representation on and Increase in the Membership of the Security Council and Related Matters, <https://www.globalpolicy.org/images/pdfs/0721uforcresolution.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- General Assembly Report. (2005d). To all Permanent Representatives and Permanent Observers of all Missions to the United Nations, https://www.globalpolicy.org/images/pdfs/Swiss_S5_Resolution_November_10_2005.pdf (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- Hurd, I. (2008a). *After Anarchy: Legitimacy and Power in the United Nations Security Council*, Princeton: Princeton University Press.
- Hurd, I. (2008b). Myths of Membership: The Politics of Legitimation in UN Security Council Reform, *Global Governance*, 14.
- Krisch, N. (2011). Informal Reform in the Security Council, Wilde, R. (ed.), *United Nations Reform Through Practice: Report of the International Law Association Study Group on United Nations Reform*, International Law Association United Nations Reform Study Group, <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/SSRN-id1971008.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- Luck, E. C. (2005). How Not to Reform the United Nations, *Global Governance*, 11 (3).
- Report of the Facilitators. (2007). To the President of the General Assembly on the Consultations Regarding "The Question of Equitable Representation on and Increase in the Membership of the Security Council and Other Matters Related to the Security Council", <http://www.un.org/ga/president/61/letters/SC-reform-Facil-report-20-April-07.pdf> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- Scharpf, F. W. (1999), *Governing in Europe: Effective and Democratic?*, Oxford: Oxford University Press.
- Teixeira, P. (2003). The Security Council at the Dawn of the Twenty-First Century: To What Extent is it Willing and able to Maintain International Peace and Security?, *United Nations Institute for Disarmament Research*, Geneva.
- Thakur, R. (2004). United Nations Security Council Reform, *African Security Review*, 13 (3).
- Tharoor, S. (2003). Why America Still Needs the United Nations, *Foreign Affairs*, 82 (5).
- UN Press Release. (1997). Assembly President Proposes Increase in Security Council Membership to 25 by Adding 5 Permanent, 4 non-Permanent Members, GA/9228, <https://www.un.org/press/en/1997/19970320.ga9228.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2019).
- van Kesteren, K. (2005). Reforming the Security Council: Views from Practice, Blokker, N. & Schrijver, N. (ed.), *The Security Council and the Use of Force: Theory and Reality-A Need for Change?*, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Weiss, T. (2003). The Illusion of UN Security Council Reform, *Washington Quarterly*, 26 (4).



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 478-495

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 478-495

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.595669

Geliş Tarihi / Received: 23.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 01.10.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

DUYGUSAL ZEKÂNIN HİZMET ODAKLILIK VE ALGILANAN PERFORMANS AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tülay YENİÇERİ¹
Görkem AKGÜL²
Binnaz ÇİNAR³

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, otel çalışanlarını duygusal zekâlarına göre gruplandırmak ve bu grupların hizmet odaklılık ve algılanan performansa göre farklı olup olmadığını belirlemektir. Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda hazırlanan anket formu 213 otel çalışanına uygulanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, çalışanların duygusal zekâ skoru yüksek olanlar ve duygusal zekâ düşük olanlar olarak isimlendirilen farklı duygusal zekâ gruplarına göre gruplandırılabilirliği ve hizmet odaklılık ve algılanan performansa göre birbirinden farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Duygusal Zekâ, Hizmet Odaklılık, Algılanan Performans, Otel, Kümeleme Analizi

Jel Sınıflandırılması : L83, M10

EVALUATION OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN TERMS OF SERVICES ORIENTATION AND PERCEIVED PERFORMANCE

Abstract

The main purpose of this study is to group the hotel employees according to their emotional intelligence and to determine whether service orientation and self-perceived performance of these groups are different or not. The questionnaire, which was prepared according to purpose and model of the study, was applied to 213 hotel employees. According to the findings, it was found that employees can be grouped in different as high emotional intelligence score and low emotional intelligence score and their service-oriented and self-perceived performance are different from each other.

Key Words : Emotional Intelligence, Service Orientation, Self-Perceived Performance, Hotel, Cluster Analysis

Jel Classification : L83, M10

¹ Prof. Dr. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, tyeniceri@bandirma.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8738-8578>

² Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Doktora Öğrencisi, akgulgrkm@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5758-6124>

³ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Doktora Öğrencisi, binnazcinar62@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0323-9864>

GİRİŞ

Son dönemde özellikle hizmet sektörü öneminin daha fazla arttığı bilinmekte ve bunun sonucunda işletmeler arası rekabet de artmaktadır. Dolayısıyla müşteri memnuniyeti, müşteri tatmini, müşteri sadakati, hizmet kalitesi ve işletmenin amaçlarını yerine getirebilmesi müşteriler ile birebir iletişimde olan çalışanların çabalarıyla gerçekleşmektedir. Bu süreçte duygular önemli bir rol oynamakta ve işletmeler tarafından çalışanların duygu ve davranışları kullanılarak, müşteri memnuniyet ve sadakatin en üst düzeyde sağlanması amaçlanmaktadır. Duyguların örgütsel yaşamla iç içe olduğunu ve örgüt yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu nedenle de çalışanların duygusal durumlarına daha fazla önem verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Gürbüz ve Yüksel, 2008: 174).

Günümüzde duygu ekonomik ve ticari değeri olan bir kavram olarak yer almakta ve hizmet sektörünün gelişmesiyle birlikte duygusal zekâ birden fazla meslek ve hizmet alanının vazgeçilmez bir yapısı haline gelmiştir. Bu sebeple duygusal zekâ kavramına daha fazla önem verilip, araştırmalarda sıkça kullanılan ve önem verilen bir kavram olmuştur. Yapılan araştırmalarda duygusal zekâsı yüksek düzeyde olan insanların sosyal çevrelerinde başarıyı yakalamış, üretken, diğer insanlar ile iyi ilişkiler kurabilen ve iş hayatında yönetici ve çalışma arkadaşları ile iyi anlaşabilen bireyler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Duygusal zekâ, çalışanların kendi duygu ve düşüncelerini doğru anlayıp ve yönetebilme, bununla birlikte çalışma arkadaşları, yöneticileri ve müşterilerinin duygularını anlayabilme, karşılıklı empati kurabilme ve isteklerini yerine getirebilme fırsatı veren bir kavram olarak ifade edilmektedir.

Duygusal zekâları yüksek olan çalışanların, müşterilere istekli ve gönüllü olarak hizmet sundukları ve işlerinden memnuniyet duydukları söylenebilir. Duygusal zekâları yüksek düzeyde olan çalışanların bulunduğu işletmelerde, iletişimin daha etkin düzeyde olduğu, çalışma ortamının huzurlu olduğu ve çalışma arkadaşlarıyla takım ruhunu yakalayarak çalışan performansının artırılabilirdiği, beraberinde başarının ve karlılığın sağlandığı söylenebilir. Daha çok algılanan performansı yüksek olan satış elemanları, kısa vadeli başarıdan çok uzun vadeli başarıya odaklanmaktadır. Duygusal zekâsı yüksek olanlar da uzun vadeli başarıya odaklı olmaktadır. Dolayısıyla müşteri yönlü satış elemanlarının algılanan performansının ve duygusal zekâsının da yüksek olma olasılığı oldukça yüksektir (Varinli, Yaraş ve Başalp, 2009: 161). Son dönem işletmecilik anlayışı incelendiğinde, başarı ve sürdürülebilirliğin, etkin ve verimli çalışmanın elde edilmesi, çalışan performansının artırılması ve beraberinde memnuniyetin sağlanması amacıyla, duygusal zekâları yüksek olan çalışanların işletmede yer alması yeterli değildir. Aynı zamanda işletme performansını, müşteri memnuniyetini, başarıyı ve işletmenin sürdürülebilirliğini gerçekleştirebilmek için çalışanların hizmet odaklılıklarının da olması gerekmektedir. Bu aşamada duygusal zekâ hizmet odaklılığı artırmada, çalışanların davranış ve tutumlarını geliştirmelerinde, kaliteli ve iyi hizmet sunumuyla müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda çalışanların duygusal zekâ bilgi ve becerileri, eğitim ile geliştirilmekte ve hizmet odaklılığın geliştirilmesinde temel oluşturmaktadır.

İşletmeler açısından bakıldığında hizmet odaklılığa dayalı uygulamalar önemli sonuçlar doğurmaktadır. İşletme içerisinde hizmet odaklılığı benimseyen çalışanların yer alması müşteri sadakati, hizmet kalitesi, büyüme ve kârı artışı sağlayacak ve bu sayede işletme rekabet üstünlüğü avantajını elde edecektir. Bu ifadelerle istinaden duygusal zekâ, hizmet odaklılık ve algılanan performans araştırmacılar ve yöneticiler tarafından ilgi gören ve dikkat edilen konular olmuştur. Ancak, Türkçe literatürü incelendiğinde, hizmet sektöründe yer alan konaklama işletmelerinde görev alan çalışanların duygusal zekâları, hizmet odaklılıkları ve algılanan performans arasındaki ilişkiyi aynı anda bu değişkenler ile kullanarak irdeleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu açıdan bakıldığında analizler sonucunda bu araştırmanın literatüre önemli katkılar sağlayacağı ve boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışmanın hem araştırmacılara hem de işletme yöneticilerine ışık tutacağı söylenebilir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde duygusal zekâ, hizmet odaklılık ve algılanan performans kavramlarına yer verilmiş olup, ilgili literatür taraması kapsamında yapılmış olan geçmiş çalışmalar değerlendirilmiştir.

I.I. Duygusal Zekâ

Duygusal zekâ kavramı Mayer, Salovey ve DiPaolo (1990) ile Salovey ve Mayer (1990) çalışmalarında ilk olarak kullanılmış olup, Goleman'ın (1995) "Duygusal Zekâ" adlı kitabının yayınlanması ile akademik anlamda dikkat çeken bir araştırma konusu haline gelmiştir. Mayer ve Salovey (1997) duygusal zekâyı "duyguları doğru bir şekilde algılamak, değerlendirmek ve ifade etmek, duyguyu düşünceyle kaynaştırmak, duygu ve duygusal bilgiyi anlamak ve analiz etmek, duygusal ve entelektüel büyümeyi teşvik etmek için duyguları kontrol etmek yeteneği" olarak tanımlanmışlardır (Jung ve Yoon, 2012). Bar-On (2006) oluşturduğu model de duygusal-sosyal zekâyı "bireylerin günlük olarak çevresinden gelen baskı, talep ve zorluklara karşı başarılı bir şekilde baş edebilmesinde, kişisel, duygusal ve sosyal beceriler ve yeterlilikler" olarak ifade etmiştir.

Goleman (1995)'de bireylerin yaşamlarında elde edecekleri başarılı sonuçlarda bilişsel zekâdan çok duygusal zekâ'nın daha fazla bir işlevi olduğunu öne sürdü (Newsome, Day ve Catano, 2000). Bradberry ve Greaves, (2006, 2009) işletmelerde üstün başarı ve performans sergileyen çalışanların önemli bir kısmının (%90) yüksek düzeyde duygusal zekâyâ sahip olma eğiliminde olduğunu ve çeşitli sektörlerde elde edilen başarının yaklaşık %60'ının duygusal zekâ ile ilişkili olduğunu vurgulamışlardır (Koç ve Boz, 2019). Duygusal zekâsı yüksek olan bireyler hem kendi hem de başkalarının duygularını anlayabilir ve yönetebilirler ve bu bireyler aynı zamanda bireysel ve sosyal yetkinliklerini geliştirebilirler. Bu bağlamda duygusal zekâ bireylerin mesleki başarılarıyla doğrudan ilişkili olduğu ifade edilebilir (Walsh, Chang ve Tse, 2015).

Mayer ve Salovey (1997) duygusal zekânın yaşam deneyimleriyle geliştirilebileceğini öne sürmektedirler. Bireyler yaşadıkları deneyimlerle çevrelerindeki uyaranlara karşı duygusal tepkilerini tanımlayabilir, düzenleyebilirler ve bilişsel yeteneklerini geliştirebilirler (Koç ve Boz, 2019). Duygusal zekânın eğitim ve deneyim yolu ile zaman içerisinde güçlendirilebilmesi önemli bir kilit noktasıdır (Elfenbein 2006). Goleman (1998) duygusal zekânın bireylerin yaşları ile birlikte artmasının muhtemel nedenini deneyimlerle duygusal zekânın gelişmesinden kaynaklandığını belirtmiştir (Bal, De Lange, Ybema, Jansen ve Van Der Velde, 2011; Carson, Carson ve Birkenmeier, 2016).

Duygusal zekâ ile ilgili olarak yapılmış literatürdeki araştırmalarda; yüksek duygusal zekâyâ sahip olan çalışanlar hem hizmet sağlama hem de hizmet hatalarını telafi etme konusunda daha iyi performans göstermektedir (Kim, Yoo, Lee, Kim, 2012) ve buna bağlı olarak duygusal zekâ düzeyi yüksek çalışanlar, duygusal zekâ düzeyi düşük olanlara göre daha yüksek değer artışları elde ederler ve işletmelerde daha üst düzey bir konumda yer alırlar (Kernbach ve Schutte 2005; Prentice ve King 2013) aynı zamanda bu çalışanlar mutsuz müşterilerle etkili iletişim kurarak olumsuz olayların istenmeyen etkileri ile de baş edebilirler (Schutte, Malouff, Simunek, McKenley ve Hollander, 2002). Ayrıca duygusal zekâ düzeyi yüksek çalışanların, duygusal zekâ düzeyi düşük çalışanlara oranla stres ve tükenmişlikle daha iyi başa çıkabileceği gösterilmektedir (Kim ve Agrusa 2011). Tüm bu çalışmalara ek olarak duygusal zekâsı yüksek olan çalışanlar, hizmet sunumlarını daha iyi oldukları (Jung ve Yoon, 2012; Lee, Ok, Lee ve Lee, 2017), daha fazla hizmet odaklı oldukları (Lee ve Ok, 2015), ekip çalışmasında daha verimli oldukları (Jung, Jung, Yoon ve Yoon, 2016) ve hizmet hatalarında başa çıkmak ve ilgilenmek için daha donanımlı oldukları (Kim, Paek, Choi ve Lee, 2012; Wang, Luo ve Tai, 2017) araştırmaların sonuçları arasında yer almaktadır.

Duygusal zekâ, hizmet işletmelerinde çalışanların hem kendinin hem de müşterilerinin duygularını daha iyi anlamasını, algılamasını ve yönetmesini sağlar. Sonuçta bu da işletmelerin

müşteri performansını artırır ve daha yüksek müşteri memnuniyetini sağlar (Kernbach ve Schutte 2005; Kim vd. 2012). Duygusal zekâ işletmelerde aynı zamanda yenilikçilik, hizmet telafisi performansı, karlılık ve yaratıcılık gibi işle ilgili sonuçları da etkiler (Kim, vd. 2012; Tsai ve Lee, 2014; Vratskikh, Masa'deh, Al-Lozi, Maqableh, 2016). Duygusal zekânın örgütsel yaratıcılık ve daha iyi örgütsel performansa yol açtığı (Sigala ve Chalkiti, 2015); çalışanların işlerinde yenilikçiliği ve yaratıcılığı kullanarak yeni ve faydalı fikirler üretmelerini ve buna bağlı olarak faydalı sonuçlar elde etmelerini sağladığı (Parke, Seo, ve Sherf, 2015); müşterilerin duygu ve yüz ifadesini anlayabilmek için çalışanlara verilen kısa bir eğitimin çalışanlarının bu yeteneklerini hem doğruluk hem de hız açısından önemli ölçüde geliştirdiği (Koç ve Boz, 2019); çalışanların duygusal zekâlarının şirket performansı ile yakından ilişkili olduğu (Langhorn, 2004) ve yüksek duygusal zekâ seviyesine sahip çalışanların yüksek iş performansı sergilediği (Min, 2012) tespit edilmiştir.

I.II. Hizmet Odaklılık

Pazarlama, yönetim ve psikoloji üzerinde araştırma yapan araştırmacılar örgütsel rekabeti arttırmak amacıyla hizmet odaklılık kavramını kullanmışlardır (Teng ve Barrows, 2009: 1414). Hizmet odaklılık kavramı yazın alanında incelendiğinde sırasıyla bankacılık, otel ve restoran işletmeleri, sağlık işletmeleri ve imalat işletmelerinde yoğun bir şekilde incelendiği görülmektedir (Parkington ve Schneider, 1979; Fausz, 1994; Donavan, 1999; Gebauer, 2009; Lytle ve Timmerman, 2006; Rod ve Ashill, 2010; Yavaş, Babakuş ve Ashill, 2010; Kim, 2011; Tang ve Tang, 2012). Hizmet odaklılık, çalışanların kişilik özelliğini, üstün kalitede hizmet sunumunun gerçekleştirilmesi için çalışanların faaliyetlerini, tutum ve davranışlarını ortaya çıkaran (Dienhart, Gregorie ve Downey, 1992; Yoon, Choi ve Park, 2007) örgütsel bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir.

Literatürde hizmet odaklılık ile ilgili yapılan araştırmalarda bu kavram hizmet verme yatkınlığı, hizmet verme ön eğilimi ve müşteri odaklılık gibi ifadeler ile açıklanmaktadır (Saxe ve Weitz, 1982; Lee-Ross, 2000). Bu kavram, örgütsel hizmet odaklılık ve bireysel hizmet odaklılık olmak üzere iki değişik düzeyde irdelenmektedir (Yoon vd., 2007). Örgütsel hizmet odaklılık, hizmette mükemmeliyetçiliği ortaya koyan, çalışanların davranışlarını ödüllendirmek amacıyla örgüt kültürü, yapısı ve uygulamalarının örgüt genelinde benimsenmesi (Bowen, Sieh ve Schneider, 1989; Lytle, Hom ve Mokwa, 1998: 459) şeklinde ifade edilirken; bireysel seviyede hizmet odaklılık ise, bazı çalışanların diğer çalışanlardan daha çok hizmet vermeye yatkın ve gönüllü olduğu düşüncesiyle bir kişilik ölçütü şeklinde tanımlanmaktadır (Yoon vd., 2007).

Çalışanların gösterdiği hizmet odaklı davranış ve tutumların düzeyi pozitif olduğunda (cana yakın, arkadaşça, yardımcı olma isteği, kibar, nezaketli, ilgi vb.) müşteri ve işletme açısından da olumlu sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Kuşlivan ve Eren, 2011). Bununla birlikte hizmet işletmeleri, çalışan personelin arzularını karşıladığı takdirde, müşterilere iyi ve kaliteli hizmetin sunulacağı söylenebilir (Mechinda ve Patterson 2011: 103). Bu sebeple, işletmeler müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hizmet odaklılık yaklaşımı ile hareket etmelidir. Sonuç itibarıyla, hizmet veren işletmeler hizmet odaklı kişilik özelliklerine sahip çalışanları tercih etmeleri ve çalışanların yönetim tarafından desteklenmesiyle çalışanların işletme içindeki hizmet performansı, işletme performansı, müşteri sadakati ve memnuniyetini de artacaktır (Kuşlivan ve Eren, 2011).

Hizmet odaklılık anlayışı, rekabet avantajı sağlamak için bazı önemli kaynakları kapsamaktadır. Bu kaynaklar müşterilere kaliteli ve iyi bir hizmet sunmak ve müşterilerin beklenti ve isteklerini karşılamaktır (Vargo ve Lusch, 2004). Ayrıca müşterilerle birlikte ortak üretimin gerçekleştirilmesi beklentileri sağlama açısından yararlı olabilecek ve sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabilecektir (Gebauer, 2009: 81). İşletmeler rekabet avantajını elde etmek için müşteri istek ve ihtiyaçlarını tespit etmeli ve müşterilere değer sunmalıdır (Lee, Park ve Yoo, 1999: 59). Böylece işletme açısından rekabetçi avantajı ve sürdürülebilirlik sağlanacaktır (Eren ve Ayas, 2012: 157).

I.III. Algılanan Performans

Performans, Fransızca kökenli bir kelimedir ve literatürde bazen başarı kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır, fakat bu iki kavramın anlam olarak birbirinden farklı olduğu ifade edilmektedir (Nişancı, Mayatürk Akyol ve Özmutaf, 2016: 293). Performans, çok boyutlu bir kavram olarak bilinmektedir ve farklı tanımlar ile açıklanmaktadır. Performans, çalışanın görevinde yerine getirmesi gerektiğine dair beklentiler ile gerçekte ne yaptığı arasındaki ilişkinin fonksiyonudur (Argon ve Eren, 2004). Performans, bir örgüt ya da grubun amaca ulaşmak için sergilediği etkinliğin nitel ve nicel ölçütüdür (Tutar ve Altınöz, 2010).

Literatürde performans kavramı, "algılanan performans, bireysel performans, kişisel performans, rol-içi performans ve iş performansı" şeklinde farklı isimlendirmeler ile ifade edilirken bu araştırmada, bireysel performans yani çalışanların algılanan performanslarını değerlendirmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Performans ölçümünün değerlendirilmesinde, kişisel düzeyde incelemeler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bireysel performans, çalışanın yetenek, beceri ve bilgilerini bireysel davranış ve çabalarıyla birleştirerek istenilen sonuçları elde etmesidir (Shields, 2007: 21). Algılanan performans, satış elemanının kendini nasıl değerlendirdiğidir. Burada kast edilen, satış elemanının işletmedeki satışlarının sonucunda elde edilen performans düzeyi değil, kendince yaptığı subjektif bir değerlendirmedir (Varinli, vd., 2009: 161). Bu sonuçlar neticesinde, çalışanın iş ortamında hissettiği özerlik, çalışanın örgüte bağlılığı, çalışana verilen ödüller ve çalışma ortamında hissedilen iklim tarafından etkilenmektedir (Parker, 2007: 423; Suliman ve Al Harethi, 2013).

Örgütler için çalışan algılanan performansı daha büyük bir öneme sahiptir. Bunun nedeni, çalışan performansı ne kadar iyi ise, örgüt performansı da o derece iyi olacaktır (Çöl, 2008: 39). İstenilen düzeyde örgütsel performansa ulaşmada, algılanan performans üzerinde pozitif etkiye sahip uygulamalara, bu kapsamda farklılıkların yönetimine ve buna yardımcı olacak süreç ve uygulamalara örgütsel ve yönetsel düzlemde yer vermek önemli olabilmektedir (Nişancı, Mayatürk Akyol ve Özmutaf, 2016: 294). Bireysel performans, görev performans ve bağlamsal performans iki farklı boyut ile açıklanmaktadır. Görev performans, çalışanın sorumluluk ve görevlerini gösterebilme becerisi olarak tanımlanırken, bağlamsal performans, görevi hızlandırıcı etkisi olan sosyal, psikolojik ve örgütsel ortamı şekillendiren, fonksiyonlar ile doğrudan ilişkisi bulunmayan bireysel çaba ve davranışlardır. Çalışanlar bir iş ya da görevi bitirmek için diğer çalışanlara gönüllü ve istekli olarak yardımcı oluyor ve yöneticileriyle daimi iletişim içinde veya örgütsel süreci geliştiren uygulamaları öğrenmeye çalışıyorlar ise bağlamsal iş performansı davranışı sergiledikleri ifade edilebilir (Griffin, Neal ve Parker, 2007).

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

II.I. Araştırmanın Amacı, Kapsam ve Kısıtları

İşletmelerin temel faaliyetlerini sürdürebilmesi, kâr elde edebilmesi ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için mükemmel iş çıktıları yaratabilecek çalışanlara ihtiyacı vardır. Hizmet işletmelerinde çalışanların belirlenmesinde ve yöneticilerin iş yeteneklerini öngörmelerinde duygusal zekâ önemli bir faktör olmaktadır. Ayrıca çalışanların hizmet işletmelerinde başarılı olabilmelerindeki temel faktörlerden biriside duygusal zekâdır. Çalışanların duygusal zekâ düzeyi, hizmet işletmelerinde hizmet sunumunu, algılanan performans ve müşterilerle olan ilişkilerini etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, hizmet sektöründe önemli bir yeri olan otel işletmelerindeki çalışanların duygusal zekâ düzeylerine göre gruplandırılması ve duygusal zekâ skoru farklı olan çalışanların hizmet odaklılık ve algılanan performans itibarıyla farklı olup olmadıklarının belirlenmesidir.

Çalışma kapsamında belirlenen amaçlara ulaşabilmek amacıyla araştırmanın sadece Balıkesir'in Bandırma ilçesinde yapılmış olması en önemli sınırdır. Ancak çalışmanın sonuçlarının çalışanların

kendi performanslarını değerlendirebilmesi ve hizmet odaklı yaklaşım sergileyebilmeleri konusunda yol gösterebilecek nitelikte olduğu düşünülmektedir.

II.II. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada çalışanların duygusal zekâlarının, hizmet odaklılıklarını ve algılanan performanslarını ölçebilmek amacıyla üç değişken grubu bulunmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda test edilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Çalışanlar duygusal zekâlarına göre farklı gruplara ayrılabilir.

H₂: Duygusal zekâ düzeyi farklı olan çalışanların hizmet odaklılıkları ve algılanan performansları birbirinden farklıdır.

II.III. Örneklem Süreci

Bu araştırmanın ana kümesini Bandırma ilçesinde faaliyet gösteren şehir otellerindeki tüm çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmaya dâhil olan toplam yedi şehir otelinde (1 tane 5 yıldızlı, 1 tane 4 yıldızlı, 4 tane 3 yıldızlı ve 1 tane butik otel) yaklaşık olarak 250 çalışan bulunmaktadır. Kabul edilebilir gerekli örneklem büyüklüğünün %95 güven aralığında 250 kişiyi 151 kişinin temsil etme yeteneğine sahip olduğu hesaplanmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2017). Araştırmada kapsamında kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup, toplam 218 çalışandan geri dönüş sağlanmıştır. Veri girişi sırasında hatalı ve eksik doldurulduğu tespit edilen anketlerin elenmesiyle 213 adet veri analize tabi tutulmuştur.

II.IV. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden olan anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu oluşturulurken duygusal zekâ, hizmet odaklılık ve algılanan performans konuları üzerine ulusal ve uluslararası literatürde daha önceden yapılmış olan çalışmalar incelenmiş ve araştırmanın amaçlarına uygun olan sorular hazırlanmıştır. Anket formuna son şekli verilmeden önce, soruların anlaşılır olup olmadığını, soruların sırasını belirleyebilmek amacıyla 30 kişilik bir gruba pilot uygulama yapılarak anket formuna nihai şekli verilmiştir. Veriler Mayıs-Haziran 2019 tarihinde toplanmıştır. Anket formu toplamda 49 soru olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. Schutte, Malouff, Hall, Haggerty, Cooper, Golden ve Dornheim (1998)'in geliştirmiş oldukları tek boyutlu 33 ifadeden oluşan duygusal zekâ ölçeği birinci bölümde bulunmaktadır. İkinci bölüm Brown, Mowen, Donavan ve Licata (2002)'in hizmet odaklılık üzerine geliştirmiş oldukları 2 boyutlu 12 ifadeden oluşurken üçüncü bölümde Kirkman ve Rosen (1999) ve Sigler ve Pearson (2000) çalışmalarındaki algılanan performansını değerlendirdikleri 4 ifadeden oluşan tek boyutlu ölçek 5'li Likert türü ölçek (1: Kesinlikle Katılmıyorum- 5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılarak hazırlanmış olup son bölümde ise çalışanların demografik özelliklerini öğrenme amaçlı olan toplam 9 soru yer almaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

III.I. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	n	Yüzde(%)	Medeni Durum	n	Yüzde (%)
Kadın	127	59,6	Evli	121	56,8
Erkek	86	40,4	Bekar	91	42,7
Toplam	213	100,0	Yanıtsız	1	0,5
			Toplam	213	100,0
Yaş	n	Yüzde (%)	Eğitim Durumu	n	Yüzde (%)
17-25	51	24,6	İlköğretim	64	30,0
26-34	59	27,6	Lise	72	33,8
35-43	60	27,9	Önlisans	54	25,4
44-52	36	16,7	Lisans	23	10,8
53 ve üzeri	7	3,2	Lisansüstü (Master/Doktora)	-	-
Toplam	213	100,0	Toplam	213	100,0
Gelir Durumu	n	Yüzde (%)	İşletmede Kaçınıcı Yılı	n	Yüzde(%)
0-2000 TL	101	47,4	0-5 yıl	127	59,6
2001-3999 TL	95	44,6	6-11 yıl	57	26,8
4000-5999 TL	9	4,2	12-17 yıl	18	8,5
6000 ve üzeri TL	0	0	18 ve üzeri	5	2,3
Yanıtsız	8	3,8	Yanıtsız	6	2,8
Toplam	213	100,0	Toplam	213	100,0
Departman	n	Yüzde (%)	Turizm Sektöründe Kaçınıcı Yıl	n	Yüzde (%)
Önbüro/Resepsiyon	38	17,8	0-5 yıl	111	52,1
Servis	46	21,6	6-11 yıl	65	30,5
Kat Görevlisi	45	21,1	12-17 yıl	23	10,8
Mutfak	28	13,1	18 ve üzeri	8	3,8
Sağlık Görevlisi	16	7,5	Yanıtsız	6	2,8
Çamaşırhane	8	3,8	Toplam	213	100,0
Yanıtsız	32	15,0	Turizm Sektörü ile İlgili Eğitim Durumu	n	Yüzde (%)
Toplam	213	100,0	Evet	88	41,3
			Hayır	118	55,4
			Yanıtsız	7	3,3
			Toplam	213	100,0

III.II. Ölçeklerin Güvenilirlikleri

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere ait güvenilirliği belirleyebilmek için Cronbach’s Alpha yönteminden faydalanılmıştır. Duygusal zekâ, hizmet odaklılık ve algılanan performansa ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach’s Alpha
Duygusal Zekâ	33	,817
Hizmet Odaklılık	12	,879
• Keyif Alma	6	,863
• Karşılama Yeteneği	6	,790
Algılanan Performans	4	,747

Araştırmalar dahilinde bir ölçeğin güvenilir olarak kabul edilebilmesi için Cronbach's Alpha katsayısının 0,70'den az olmaması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017). Duygusal zekâ, hizmet odaklılık ve algılanan performans ölçeklerinin Tablo 2'de yer alan Cronbach's Alpha değerlerine göre güvenilir olarak kabul edilmektedir.

III. III. Çalışanların Duygusal Zekâlarının Hizmet Odaklılık ve Algılanan Performansa Yönelik Kümeleme Analizi Sonuçları

Araştırmanın örneklemini oluşturan 213 otel çalışanını duygusal zekâlarına göre gruplandırabilmek için kümeleme analizi yapılmıştır. Kümeleme analizi, örnek birimlerini yani verileri, insanları ya da objeleri belirlenen ölçütler açısından benzerliklerine göre gruplandıran çok değişkenli bir analizdir. Yapılan analiz sonucunda oluşturulan grupların kendi içinde homojen olması gerekmektedir (Kurtuluş, 2008, Yeniçeri ve Özal, 2006).

Kümeleme analizinde grupların sayısını belirleyebilmek için iki yaklaşım vardır. Bu çalışmada birinci araştırma hipotezini test edebilmek amacıyla hiyerarşik olmayan kümeleme analizi uygulanmıştır. Hiyerarşik olmayan kümeleme analizinde araştırmacı kendi bilgi ve tecrübesine göre küme sayısını tespit etmektedir (Kurtuluş, 2008). Otel işletmelerinde çalışanları duygusal zekâsına göre gruplandırabilmek amacıyla uygulanan kümeleme analizinde farklı küme sayıları için analiz tekrarlanmıştır. Kümelerin kendi içinde homojenliği ve kümelerde yer alan cevaplayıcı sayısı bakımından en uygun küme sayısının iki olduğu görülmüştür. Analiz sonucunda kümelerde bulunan katılımcı sayıları ve büyüklüğü Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3: Kümelerde Bulunan Katılımcı Sayıları ve Büyüklüğü

Küme	Katılımcı Sayısı	Büyüklüğü
1	136	63,8
2	77	36,2
Toplam	213	100

İki küme için yapılan K-ortalamlar yöntemine göre birinci kümede yer alan katılımcıların sayısı 136 (63,9), ikinci kümede yer alan katılımcıların sayısı 77 (%36,1)'dir.

Araştırma Hipotezi;

Araştırmanın "**H₁**: Çalışanlar duygusal zekâlarına göre farklı gruplara ayrılabilir." hipotezini test etmek amacıyla duygusal zekâyı ölçebilmek için 33 değişken analize dâhil edilmiştir. Tablo 4'de K-ortalamlar yöntemine göre uygulanan kümeleme analizi neticesinde $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde kümelerin birbirinden ayrılmasını sağlayan değişkenler bulunmaktadır.

Tablo 4: Varyans Analizi Sonuçları

	Küme		Hata			Anlamlılık
	Ortalamların Karesi	Serbestlik Derecesi	Ortalamların Karesi	Serbestlik Derecesi	F Değeri	
Kişisel sorunlarımı diğerleriyle ne zaman konuşacağımı bilirim.	25,037	1	,929	211	26,964	,000
Engellerle karşılaştığımda, daha önce benzer engellerle karşılaştığımı ve bunların üstesinden geldiğimi hatırlarım.	32,996	1	,820	211	40,247	,000
Deneyeceğim şeylerin çoğunda başarılı olacağımı umut ediyorum.	15,269	1	,813	211	18,780	,000
Diğer insanlar bana kolaylıkla güvenir.	20,499	1	,740	211	27,705	,000
Diğer insanların sözlü olmayan mesajlarını anlamakta zorluk çekerim.	8,213	1	1,501	211	5,472	,020

Hayatımda yaşadığım bazı büyük olaylar beni neyin önemli neyin önemsiz olduğunu tekrar değerlendirmemi sağlamıştır.	41,896	1	,880	211	47,621	,000
Ruh halim değiştiğinde, yeni ihtimalleri görürüm.	15,696	1	,968	211	16,217	,000
Duygular benim hayatımı yaşanmaya değer kılan şeylerden biridir.	2,499	1	,884	211	2,828	,094
Yaşadığım duyguların farkındayım.	20,023	1	,600	211	33,385	,000
İyi şeylerin olacağını umut ediyorum.	12,071	1	,933	211	12,934	,000
Duygularımı diğer insanlarla paylaşmaktan hoşlanırım.	40,803	1	1,205	211	33,871	,000
Olumlu bir duygu yaşadığımda onu nasıl sonlandıracağımı bilirim.	11,974	1	,878	211	13,639	,000
Diğerlerinin hoşlanacağı etkinlikler düzenlerim.	26,018	1	1,200	211	21,684	,000
Beni mutlu edecek aktiviteler arayıp bulurum.	53,824	1	1,004	211	53,601	,000
Diğerlerine gönderdiğim sözsüz mesajların farkındayım.	5,843	1	,994	211	5,879	,016
Kendimi diğer insanlar üzerinde iyi bir izlenim bırakacak şekilde tanıtırım.	11,515	1	1,066	211	10,800	,000
Olumlu ruh halimde iken, sorunları çözmek benim için kolaydır.	19,760	1	,939	211	21,050	,000
Yüz ifadelerine baktığımda, insanların yaşadığı duyguları fark ederim.	34,450	1	,954	211	36,106	,000
Duygularımın neden değiştiğini bilirim.	46,251	1	,684	211	67,646	,000
Olumlu ruh halinde iken, yeni fikirler ortaya koyabilirim.	49,729	1	,664	211	74,845	,000
Duygularımı kontrol ederim.	15,495	1	,878	211	17,641	,000
Duygularımı yaşarken kolayca tanımlayabilirim.	16,567	1	,919	211	18027	,000
Üstlendiğim görevlerde iyi bir sonuç hayal ederek kendimi motive ederim.	48,547	1	,801	211	60,577	,000
Birisi bir şeyi iyi yaptığında iltifat ederim.	57,236	1	,912	211	62,740	,000
Diğer insanların gönderdiği sözsüz mesajların farkındayım.	28,257	1	1,028	211	27,498	,000
Bir kişi bana kendi hayatıyla ilgili önemli bir olayı anlattığında, bu olayı neredeyse kendim yaşamışım gibi hissederim.	68,269	1	1,187	211	57,490	,000
Duygularımda bir değişiklik hissettiğimde, yeni fikirler ileri sürmeye eğilimindeyimdir.	19,193	1	1,095	211	17,531	,000
Bir zorlukla karşılaştığımda, pes ederim çünkü başarısız olacağıma inanırım.	,731	1	1,801	211	,406	,525
Diğer insanların ne hissettiklerinin sadece onlara bakarak anlarım.	14,715	1	1,173	211	12,549	,000
Diğer insanlar üzgün olduklarında, daha iyi hissetmelerini için onlara yardım ederim.	24,101	1	,758	211	31,815	,000
Engellerle mücadele etmeye çalışırken iyi ruh halimden yararlanırım.	4,097	1	,990	211	4,140	,043
İnsanların seslerinin tonundan kendilerinin nasıl hissettiklerini söyleyebilirim.	33,762	1	1,178	211	28,667	,000
İnsanların niçin o şekilde hissettiklerini anlamak benim için zordur.	,001	1	1,482	211	,001	,980

Çalışanların duygusal zekâları çerçevesinde sorulan 33 ifade itibariyle iki kümeyi birbirinden ayıran değişkenlerin anlamlılık düzeyleri ve F değerleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Tablo 4'den anlaşılacağı üzere duygusal zekâyâ ilişkin toplam 33 ifadeden 30'u bakımından kümeler arasında $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyinde istatistikî bakımdan farklılıklar vardır. Tablo 5'de ise K-ortalamlar yöntemine göre elde edilen bu iki kümenin istatistikî bakımdan anlamlı çıkan 30 değişken itibariyle aldıkları ortalama değerler yer almaktadır.

Tablo 5: Nihai Küme Merkezleri

	Kümeler	
	Duygusal Zekâ Skoru Yüksek	Düşük
Kişisel sorunlarımı diğerleriyle ne zaman konuşacağımı bilirim.	4	4
Engellerle karşılaştığımda, daha önce benzer engellerle karşılaştığımı ve bunların üstesinden geldiğimi hatırlarım.	4	3
Deneyeceğim şeylerin çoğunda başarılı olacağımı umut ediyorum.	4	4
Diğer insanlar bana kolaylıkla güvenir.	4	4
Diğer insanların sözlü olmayan mesajlarını anlamakta zorluk çekerim.	3	3
Hayatımda yaşadığım bazı büyük olaylar beni neyin önemli neyin önemsiz olduğunu tekrar değerlendirmemi sağlamıştır.	4	3
Ruh halim değiştiğinde, yeni ihtimalleri görürüm.	4	3
Yaşadığım duyguların farkındayım.	4	4
İyi şeylerin olacağını umut ediyorum.	4	4
Duygularımı diğer insanlarla paylaşmaktan hoşlanırım.	4	3
Olumlu bir duygu yaşadığımda onu nasıl sonlandıracağımı bilirim.	4	4
Diğerlerinin hoşlanacağı etkinlikler düzenlerim.	4	3
Beni mutlu edecek aktiviteler arayıp bulurum.	4	3
Diğerlerine gönderdiğim sözsüz mesajların farkındayım.	4	3
Kendimi diğer insanlar üzerinde iyi bir izlenim bırakacak şekilde tanıtırım.	4	4
Olumlu ruh halimde iken, sorunları çözmek benim için kolaydır.	4	4
Yüz ifadelerine baktığımda, insanların yaşadığı duyguları fark ederim.	4	3
Duygularımın neden değiştiğini bilirim.	4	3
Olumlu ruh halinde iken, yeni fikirler ortaya koyabilirim.	4	3
Duygularımı kontrol ederim.	4	4
Duygularımı yaşarken kolayca tanımlayabilirim.	4	3
Üstlendiğim görevlerde iyi bir sonuç hayal ederek kendimi motive ederim.	4	3
Birisi bir şeyi iyi yaptığında iltifat ederim.	4	3
Diğer insanların gönderdiği sözsüz mesajların farkındayım.	4	3
Bir kişi bana kendi hayatıyla ilgili önemli bir olayı anlattığında, bu olayı neredeyse kendim yaşamışım gibi hissederim.	4	3
Duygularımda bir değişiklik hissettiğimde, yeni fikirler ileri sürmeye eğilimindeyimdir.	4	3
Diğer insanların ne hissettiklerinin sadece onlara bakarak anlarım.	4	3
Diğer insanlar üzgün olduklarında, daha iyi hissetmeleri için onlara yardım ederim.	4	4
Engellerle mücadele etmeye çalışırken iyi ruh halimden yararlanırım.	4	4
İnsanların seslerinin tonundan kendilerinin nasıl hissettiklerini söyleyebilirim.	4	3

Araştırma kapsamında yer alan 213 katılımcının duygusal zekâya göre iki farklı kümeye ilişkin değerleri Tablo 5'te yer almaktadır. Duygusal zekâya ilişkin ifadelerle göre kümelerin değerleri gösterilmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere birinci kümede yer alan katılımcıların "Engellerle karşılaştığımda, daha önce benzer engellerle karşılaştığımı ve bunların üstesinden geldiğimi hatırlarım", "Hayatımda yaşadığım bazı büyük olaylar beni neyin önemli neyin önemsiz", "Ruh halim değiştiğinde, yeni ihtimalleri görürüm", "Duygularımı diğer insanlarla paylaşmaktan hoşlanırım", "Diğerlerinin hoşlanacağı etkinlikler düzenlerim", "Beni mutlu edecek aktiviteler arayıp bulurum", "Diğerlerine gönderdiğim sözsüz mesajların farkındayım", "Yüz ifadelerine baktığımda, insanların yaşadığı duyguları fark ederim", "Duygularımın neden değiştiğini bilirim", "Olumlu ruh halinde iken, yeni fikirler ortaya koyabilirim", "Duygularımı yaşarken kolayca tanımlayabilirim", "Üstlendiğim görevlerde iyi bir sonuç hayal ederek kendimi motive ederim", "Birisi bir şeyi iyi yaptığında iltifat ederim", "Diğer insanların gönderdiği sözsüz mesajların farkındayım", "Bir kişi bana kendi hayatıyla ilgili önemli bir olayı anlattığında, bu olayı neredeyse kendim yaşamışım gibi hissederim", "Duygularımda bir değişiklik hissettiğimde, yeni fikirler ileri sürmeye eğilimindeyimdir", "Diğer insanların ne hissettiklerinin sadece onlara bakarak anlarım", "İnsanların seslerinin tonundan kendilerinin nasıl hissettiklerini söyleyebilirim" ifadeleri bakımından daha yüksek ortalamaya sahip

olduğu gözlenmektedir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde çalışanların duygusal zekâsını ölçmek amacıyla sorulan sorulara ilişkin ortalama değerleri yüksek olduğu için birinci kümede yer alan katılımcıların duygusal zekâ skoru yüksek olarak isimlendirilebilir. Tablo 5'te görüleceği üzere ikinci kümede yer alan katılımcıların ortalamaları diğer kümeye göre nispeten düşük düzeydedir. Bu nedenle ikinci kümede yer alan katılımcılar duygusal zekâ skoru düşük olarak isimlendirilebilir.

III. IV. Ayırma (Diskriminant) Analizi Sonuçları

Kümeleme analizi sonucunda duygusal zekâ skoru yüksek olanlar ve duygusal zekâ skoru düşük olanlar olarak ifade edilen katılımcıların hizmet odaklılık ve algılanan performans itibariyle farklılıklarını tespit edebilmek amacıyla ayırma analizi kullanılmıştır. Ayırma analizi, iki ya da daha fazla sayıdaki grubun ortalama nitelikleri arasındaki farklılıkların belirlenmesi, gruplar arasında oluşan farka her bir değişkenin katsayısının saptanması için kullanılan çok değişkenli ilgi analizidir (Kurtuluş, 2008).

Ayırma analizi öncesinde tanımlanmış iki grubun (duygusal zekâ skoru yüksek olanlar ve duygusal zekâ skoru düşük olanlar) hizmet odaklılık ve algılanan performans farklılıklarını tespit etmek ve iki grubun farklılaşmasına katkı sağlayan değişkenleri belirlemek çalışmanın bu aşamasının amacını oluşturmaktadır.

Tablo 6: Ayırma Analizinde Yer Alan Değişkenler

		Wilks' Lambda	F	Anlamlılık
Hizmet Odaklılık Keyif Alma	Müşterilerime gülümsemek bana kolay gelir.	,780	59,616	,000
	Müşterilerimin ismini hatırlamak bana mutluluk verir.	,898	23,845	,000
	Müşterilerimi anlamaya çalışmak benim için doğaldır.	,939	13,604	,000
	Müşterilerin isteklerini hızlı bir şekilde yerine getirmekten zevk alırım.	,820	46,238	,000
	Müşterilerimi mutlu etmekten zevk alırım.	,773	62,108	,000
	Müşterilerime hizmet etmekten gerçekten hoşlanırım.	,790	56,166	,000
	Müşterilerime isteklerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmaya çalışırım.	,910	20,994	,000
	Müşterileri memnun ederek kendi amaçlarıma ulaşıyorum.	,944	12,402	,001
Hizmet Odaklılık Karşılama Yeteneği	Müşterilerin benimle ihtiyaç duydukları hizmetler konusunda konuşmalarını sağlarım.	,945	12,170	,001
	Müşterilerime karşı problem çözücü bir yaklaşım sergilerim.	,864	33,084	,000
	Müşterilerin çıkarlarını en iyi şekilde korumaya özen gösteririm.	,961	8,595	,004
	Müşterilerin sorularına doğru bir şekilde cevap verebilirim.	,905	22,074	,000
Algılanan Performans	Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	,905	22,038	,000
	İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	,912	20,254	,000
	Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim	,907	21,650	,000
	Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	,868	32,217	,000

Ayırma analizi sonuçları değerlendirildiğinde, analizine dâhil edilen hizmet odaklılığı ölçebilmek amacıyla kullanılan 12 değişken ve algılanan performansı ölçebilmek amacıyla kullanılan 4 değişken, duygusal zekâ skoru yüksek olan düşük olan cevaplayıcılar arasında istatistiki bakımdan anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle "H2: Duygusal zekâ düzeyi farklı olan çalışanların hizmet odaklılıkları ve algılanan performansları birbirinden farklıdır" hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: Kanonikal Diskriminant Fonksiyonunun Özeti

Özdeğerler Fonksiyon	Özdeğer	Varyansın Yüzdesi	Kümülatif Yüzde	Kanonikal Korelasyon
1	,582	100,0	100,0	,607

Tablo 7’de yer aldığı üzere, kanonikal diskriminant fonksiyonu toplam varyansın %100’ünü açıklamaktadır. Fonksiyonun kanonikal korelasyonu ,607; özdeğeri ,582’dir. Wilks’ Lambda ile yapılan denetimde fonksiyonun Wilks’ Lambda değerinin 0,632 olduğu tespit edilmiştir. Wilks’ Lambda 0 ile 1 arasında bir değer alır. Analiz sonucu elde edilen diskriminant fonksiyonlarının öz değerleri incelendiğinde çalışanların duygusal zekâlarının farklılık gösterdiği (duygusal zekâ skoru yüksek olanlar, duygusal zekâ skoru düşük olanlar) ve diskriminant fonksiyonun ayırdığı görülmektedir. Tablo 7’de yer aldığı üzere diskriminant fonksiyonu ayırmanın %100’ünü açıklamaktadır. Fonksiyonun değeri istatistiki bakımdan çok anlamlıdır.

Tablo 8: Fonksiyonların Wilks’ Lambda Değerleri

Wilks’ Lambda Fonksiyonların Testi	Wilks’ Lambda	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık
1	,632	93,174	16	,000

Tablo 8’den anlaşılacağı üzere, ki-kare değeri $\alpha=0,01$ anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Diğer bir ifade ile duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanlar (n=136) ile duygusal zekâ skoru düşük olanlar (n=77) arasında hizmet odaklılık ve algılanan performansları itibariyle anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Yapı matrisi tablosu, analiz öncesinde tanımlanmış olan (duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanlar, duygusal zekâ skoru düşük olan çalışanlar) iki grubun birbirlerinden farklı olmasına etki eden hizmet odaklılık ve algılanan performansa ait toplam 16 değişkenin bu farklılığa etki derecesi ve yoğunluğuna göre sıralandığı bir tablodur.

Tablo 9: Diskriminant Analizi Sonucu Elde Edilen Yapı Matrisi

	Fonksiyonlar 1
Müşterilerimi mutlu etmekten zevk alırım.	,711
Müşterilerime gülümsemek bana kolay gelir.	,696
Müşterilerime hizmet etmekten gerçekten hoşlanırım.	,676
Müşterilerin isteklerini hızlı bir şekilde yerine getirmekten zevk alırım.	,613
Müşterilerime karşı problem çözücü bir yaklaşım sergilerim.	,519
Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	,512
Müşterilerimin ismini hatırlamak bana mutluluk verir.	,440
Müşterilerin sorularına doğru bir şekilde cevap verebilirim.	,424
Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	,423
Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim	,420
Müşterilerime isteklerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmaya çalışırım.	,413
İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	,406
Müşterilerimi anlamaya çalışmak benim için doğaldır.	,333
Müşterileri memnun ederek kendi amaçlarıma ulaşıyorum.	,318
Müşterilerin benimle ihtiyaç duydukları hizmetler konusunda konuşmalarını sağlarım.	,315
Müşterilerin çıkarlarını en iyi şekilde korumaya özen gösteririm.	,264

Tablo 9’da yer aldığı üzere, duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanların ve duygusal zekâ skoru düşük olan çalışanların farklılaşmasına en önemli etkisi olan “Müşterilerimi mutlu etmekten zevk alırım.” değişkenidir. Farklılığa etkisi bulunan ikinci değişken ise “Müşterilerime gülümsemek bana kolay gelir.” değişkenidir. Duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanların ve duygusal zekâ skoru

düşük olan çalışanların farklılaşmasına en fazla katkıda bulunan bu iki değişken hizmet odaklılığın keyif alma alt boyutuna ait değişkenlerdir. Tablo 9'da duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanların ve duygusal zekâ skoru düşük olan çalışanların farklılaşmasına neden olan değişkenlerin etkileri sırası ile yer almaktadır.

Tablo 10: Diskriminant Fonksiyonları ile Yapılan Sınıflandırma Analizi Sonuçları

		Tahmini Grup Üyeliği			
Orijinal Grup Üyeliği	Sayı	1	2	Toplam	
	Yüzde	1	115	21	136
	2	22	55	77	
	1	84,6	15,4	100,0	
	2	28,6	71,4	100,0	

Doğru Sınıflandırma Oranı: %79,8

Elde edilen fonksiyon yardımıyla yapılan sınıflandırma analizi sonucunda 136 katılımcıdan 115'i duygusal zekâ skoru yüksek, 77 katılımcıdan 55'i duygusal zekâ skoru düşük olarak doğru sınıflandırılmıştır. Ayırma fonksiyonunun test grubuna uygulanması sonucunda elde edilen doğru sınıflandırmaların sayısı 115+55= 170'dir.

Doğru sınıflandırmaların oranı ise $170/213=79,8\%$ 'dir.

Böylece ayırma fonksiyonu katılımcıların duygusal zekâlarını %79,8 olasılıkla doğru tahmin edecektir.

Tablo 11'de araştırmaya katılan çalışanların duygusal zekâ durumlarına göre hizmet odaklılık ve algılanan performansa verdikleri cevapların grup ortalamaları yer almaktadır.

Tablo11: Duygusal Zekâ Durumlarına Göre Katılımcıların Hizmet Odaklılık ve Algılanan Performansa Verdikleri Cevapların Grup Ortalamaları

		Duygusal Zekâ Skoru Yüksek Olanlar	Duygusal Zekâ Skoru Düşük Olanlar
Hizmet Odaklılık	Müşterilerime gülümsemek bana kolay gelir.	4,3014	3,0909
	Müşterilerimin ismini hatırlamak bana mutluluk verir.	3,9044	3,0259
	Müşterilerimi anlamaya çalışmak benim için doğaldır.	4,1838	3,7142
	Müşterilerin isteklerini hızlı bir şekilde yerine getirmekten zevk alırım.	4,2500	3,2467
	Müşterilerimi mutlu etmekten zevk alırım.	4,2132	3,1168
Hizmet Odaklılık Karşılama Yeteneği	Müşterilerime hizmet etmekten gerçekten hoşlanırım.	4,1764	3,0519
	Müşterilerime isteklerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmaya çalışırım.	4,1691	3,5324
	Müşterileri memnun ederek kendi amaçlarıma ulaşıyorum.	3,7058	3,1168
	Müşterilerin benimle ihtiyaç duydukları hizmetler konusunda konuşmalarını sağlarım.	3,9852	3,4805
	Müşterilerime karşı problem çözücü bir yaklaşım sergilerim.	4,1911	3,4675
Algılanan Performans	Müşterilerin çıkarlarını en iyi şekilde korumaya özen gösteririm.	3,9926	3,5194
	Müşterilerin sorularına doğru bir şekilde cevap verebilirim.	4,1691	3,5194
	Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	4,2941	3,6883
	İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	4,1176	3,4545
	Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.	4,1617	3,5194
Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.	4,2867	3,5584	

Tablo 11'de gösterildiği üzere hizmet odaklılık ve algılanan performansa ait değişkenlerin ortalamaları duygusal zekâ skoru yüksek olanların yer aldığı grupta daha yüksektir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Otel işletmeleri çalışanlarının duygusal zekâlarına göre hizmet odaklılık ve algılanan performanslarını incelemeye yönelik olarak hazırlanan bu çalışmada, öncelikle hiyerarşik olmayan kümeleme analiz ile çalışanlar duygusal zekâlarına göre gruplandırılmıştır. Kümeleme analizi sonucunda duygusal zekâ skoru yüksek olanlar ve duygusal zekâ skoru düşük olanlar olarak iki grup belirlenmiştir. Belirlenen bu iki grup çalışanın hizmet odaklılık ve algılanan performans farklılıklarını tespit edebilmek amacıyla ayırma analizi kullanılmıştır. Ayırma analizinin amacı, kümeleme analizi ile belirlenmiş olan iki grubun (duygusal zekâ skoru yüksek olanlar, duygusal zekâ skoru düşük olanlar) hizmet odaklılık ve algılanan performanslarının birbirinden farklılıklarını tespit etmek ve bu iki grubun farklılaşmasına katkı sağlayan değişkenleri belirlemek ve çalışanların tahmini grup üyeliklerine ait atamalarını doğru bir şekilde yapabilmektir.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen çıktılar genel olarak değerlendirildiğinde, ayırma analizine dahil edilen ve çalışanların hizmet odaklılık ve algılanan performanslarını ölçebilmek amacıyla kullanılan 12 hizmet odaklılık, 4 algılanan performans değişkeni bakımından oluşturulan duygusal zekâ skoru yüksek olan ve duygusal zekâ skoru düşük olan çalışanlar arasında istatistiki bakımdan anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Duygusal zekâ skoru yüksek olan ve duygusal zekâ skoru düşük olan çalışanların ayırma en fazla katkısı olan "Müşterilerimi mutlu etmekten zevk alırım.", "Müşterilerime gülümsemek bana kolay gelir.", "Müşterilerime hizmet etmekten gerçekten hoşlanırım.", ve "Müşterilerin isteklerini hızlı bir şekilde yerine getirmekten zevk alırım." hizmet odaklılığın keyif alma alt boyutuna ait değişkenlerdir.

Otel işletmelerindeki duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanların duygusal zekâ skoru düşük olanlara göre müşterilerine karşı daha fazla hizmet odaklı yaklaşım sergilediği, bu yaklaşımlar içerisinde çalışanların müşterilerin gülümsetmekten, isimlerini hatırlamaktan, onların isteklerine karşı hızlı bir şekilde cevap verebilmekten ve aynı zamanda müşteri anlamaya çalışmaktan keyif aldıkları bunların yanı sıra müşterilerin isteklerini gerçekleştirmek için yardımcı olmaya çalıştıkları, müşterilerin ihtiyaç duydukları hizmetler ile ilgili olarak iletişim sağlayabildikleri, müşterilerine karşı problem çözücü bir yaklaşım sergiledikleri, müşterilerin çıkarlarını korumaya özen gösterdikleri ve sorunlara doğru bir şekilde cevap verebilmeleri yer almaktadır. Tüm bu sonuçların yanı sıra çalışanların kendi performanslarını değerlendirmeleri neticesinde duygusal zekâ skoru yüksek olan çalışanların duygusal zekâ skoru düşük olanlara göre performanslarını da yüksek olarak değerlendirdikleri çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır. Araştırmanın sonuçları bu noktada literatürdeki araştırmaların; yüksek duygusal zekâyâ sahip olan çalışanlar hem hizmet sağlama konusunda daha iyi performans sergiledikleri (Kim, Yoo, Lee, Kim, 2012), hizmet sunumlarını daha iyi oldukları (Jung ve Yoon, 2012; Lee, Ok, Lee ve Lee, 2017), hizmet odaklı oldukları (Lee ve Ok, 2015) ve yüksek iş performansı sergiledikleri (Min, 2012) ve yanı sıra duygusal zekâ ortalamaları nispeten düşük olan çalışanların performans odaklılık düzeylerinin düşük olduğu (Varinli, vd., 2009) sonuçları ile desteklenmektedir.

Bütün bu sonuçlardan hareketle farklı duygusal zekâ düzeylerine sahip olan otel çalışanlarının hizmet odaklılığı ve algılanan performansı farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hizmet sektöründe geniş bir yer alan ve ülkemiz için önemli bir ekonomik kaynak olan turizm sektöründeki otel işletmelerinde personel en önemli sermayedir. Bu sebeple, yöneticiler tarafından çalışanlara verilen ödül, terfi ve ek ikramiye gibi olanakların sağlanmasıyla birlikte çalışanlar yaptıkları işi daha fazla benimseyecek ve gönüllü bir şekilde işi gerçekleştireceklerdir. Ayrıca bu durum, çalışanların hizmet odaklı davranış sergilemelerinde olumlu bir etkiye sahip olacaktır. Müşteriler ile yüksek düzeyde sosyal iletişimin gerekli olduğu iş sahalarında yöneticilerin personel seçme ve bulma

aşamalarında duygusal zekâya önem vermesi gerekmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda personel seçim aşamasında yüksek duygusal zekâya sahip personellerin tercih edildiği ve bu yeni personellerin eski personellerin satış rakamlarına göre katbekat daha fazla satış yaptıkları, işletmenin net kârını arttırdıkları çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır (Robbins ve Judge, 2015). Bu bağlamda yeni kurulan işletmelerde ilk işe alım aşamasında personelin duygusal zekâ düzeyine göre iş dağılımı yapılabilir. Faaliyetlerini aktif bir şekilde devam ettiren işletmeler ise personel eksikliği bulunan departmandaki iş gerekliliklerine göre personelin sahip olması gereken duygusal zekâ düzeyi göz önünde bulundurularak işe alım sürecini gerçekleştirebilirler. Bununla birlikte yöneticiler işlerinin gerekliliklerine göre personellerine eğitimler sağlayarak duygusal zekâ düzeylerinin geliştirilmesini destekleyebilirler. Çalışanların duygusal zekâ düzeyinin yüksek olması; yüksek değer artışları elde edilebilmesi, müşterilerinin memnuniyetinin sağlanarak işletme açısından sadakatin oluşturması, işletme performansını artırması, çalışanların kendi performansı artırması, yaratıcılığı desteklemesi, hizmet telafisi ve kârlılık gibi hem işletme için hem de çalışan için oldukça önemli bir unsurdur.

KAYNAKÇA

- Altaş, S. S. & Kuzu, A. (2013). Örgütsel etik, örgütsel güven ve bireysel iş performansı arasındaki ilişki: okul öncesi öğretmenleri üzerinde bir araştırma. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 29-41.
- Argon, T. & Eren, A. (2004). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara, Nobel.
- Bal, P. M., de Lange, A. H., Ybema, J. F., Jansen, P. G., & Van der Velde, M. E. (2011). Age and trust as moderators in the relation between procedural justice and turnover: a large-scale longitudinal study. *Applied Psychology*, 60(1), 66–86. doi:10.1111/j.1464-0597.2010.00427.x
- Bar-on, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence. *Psicothema*, 2006. Vol. 18, Suplem.1, pp. 13-25
- Bingöl, D. (2003). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Beta Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Bowen, D., E., Siehl, C. & Schneider, B. (1989). A framework for analysing customer service orientation in manufacturing. *Academy of Management Review*, 14(1), 75-95.
- Brown, T. J., Mowen, J. C., Donovan, D. T., & Licata, J. W. (2002). The customer orientation of service workers: personality trait effects on self-and supervisor performance ratings. *Journal of Marketing Research*, 39(1), 110-119.
- Carson, K. D., Carson, P. P., & Birkenmeier, B. J. (2016). Measuring emotional intelligence: development and validation of an instrument. *Journal of Behavioral and Applied Management*, 2 (1), 32–44.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Dienhart, J. R. Gregorie, M. B. & Downey, R. G. (1992). service orientation of restaurant employees. *International Journal of Hospitality Management*, 11(4), 331-346.
- Donavan, D. T. (1999). Antecedents and consequences of the contact employee's service orientation: from personality traits to service behaviors. unpublished doctoral dissertation, Oklahoma State University.
- Elfenbein, H. A. (2006). Learning in emotion judgments: training and the cross-cultural understanding of facial expressions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 30:21-36.
- Eren, S. S. & Ayas, N. (2012). Hizmet odaklılığın kavramsal çerçevesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(8), 155-181.
- Fausz, A. T. (1994). Factors related to supervisory ratings of employees' customer service orientation. Unpublished Doctoral Dissertation, The University of Tennessee.
- Gebauer, H. (2009). An attention- based view on service orientation in the business strategy of manufacturing companies. *Journal of Managerial Psychology*, 24(1), 79-98.
- Griffin, M. A., Neal, A. & Parker, S. K. (2007). A new model of work role performance: positive behavior in uncertain and interdependent contexts. *Academy of Management Journal*, 50(2), 327-347.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık Ankara.

- Jung, H. S., & Yoon, H. H. (2012). the effects of emotional intelligence on counterproductive work behaviors and organizational citizen behaviors among food and beverage employees in a deluxe hotel. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 369-378. doi:10.1016/j.ijhm.2011.06.008
- Jung, H. S., Jung, H. S., Yoon, H. H., & Yoon, H. H. (2016). why is employees' emotional intelligence important? the effects of e1 on stress-coping styles and job satisfaction in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 28(8), 1649-1675. doi:10.1108/IJCHM-10-2014-0509
- Kernbach, K., & N. S. Schutte. (2005). The impact of service provider emotional intelligence on customer satisfaction. *Journal of Services Marketing* 19:438-44.
- Kim, H. J. (2011). Service orientation, service quality, customer satisfaction, and customer loyalty: testing a structural model. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20(6), 619-637.
- Kim, H. J., & Agrusa, J. (2011). Hospitality service employees' coping styles: the role of emotional intelligence, two basic personality traits, and socio-demographic factors. *International Journal of Hospitality Management*, 30(3), 588-598.
- Kim, T., Jung-Eun Yoo, J., Lee, G., & Kim, J. (2012). Emotional intelligence and emotional labor acting strategies among frontline hotel employees. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(7), 1029-1046.
- Kim, T. T., Paek, S., Choi, C. H., & Lee, G. (2012). Frontline service employees' customer-related social stressors, emotional exhaustion, and service recovery performance: customer orientation as a moderator. *Service Business*, 6(4), 503-526. doi:10.1007/s11628-012-0164-8
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Koç, E. & Boz, H. (2019). Development of hospitality and tourism employees' emotional intelligence through developing their emotion recognition abilities. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, DOI: 10.1080/19368623.2019.1608885
- Kurtuluş, K. (2008). *Pazarlama Araştırmaları* (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 9. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Kuşluyan, S. & Eren, D. (2011). İşgörenlerin kişilik özelliği olarak hizmet verme yatkınlığı ve ölçümü: bir literatür taraması. *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(2), 139-153.
- Langhorn, S. (2004). How emotional intelligence can improve management performance. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 16 No. 4, pp. 220-230.
- Lee-Ross, D. (2000). Development of the service predisposition instrument. *Journal of Managerial Psychology*, 15(2), 148-157.
- Lee, Y. K., Park, D. H. & Yoo, D. K. (1999). The structural relationships between service orientation, mediators and business performance in korean hotel firms. *Asia Pasific Journal of Tourism Research*, 4(1), 59-70.
- Lee, J., & Ok, C. (2015). Examination of factors affecting hotel employees' service orientation: an emotional labor perspective. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 39(4), 437-468. doi:10.1177/1096348013491593
- Lee, J., Ok, C. M., Lee, S. H., & Lee, C. K. (2017). Relationship between emotional labor and customer orientation among airline service employees: mediating role of depersonalization. *Journal of Travel Research*, 57(3), 324-341. 0047287517696978.
- Lytle, R. S., Hom, P. W. & Mokwa, M. P. (1998). SERV*OR: A managerial measure of organizational service-orientation. *Journal of Retailing*, 74(4), 455-489.
- Lytle, R.S. & Timmerman, J. E. (2006). Service orientation and performance: an organizational perspective. *Journal of Services Marketing*, 20(2), 136-147.
- Min, J.C.H. (2012). A short-form measure for assessment of emotional intelligence for tour guides: development and evaluation. *Tourism Management*, Vol. 33 No. 1, pp. 155-167.
- Newsome, S., Day, A. L., & Catano, V. M. (2000). Assessing the predictive validity of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 29, 1005-1016.
- Nişancı, Z. N., Mayatürk Akyol, E. & Özmutaf, N. M. (2016). Farklılıklar kapsamında davranış tarzları ve bireysel performans: beyaz ve mavi yakalı çalışan perspektifi. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(1), 287-307.

- Parkington, J. J. & Schneider, B. (1979). Some correlates of experienced job stress: a boundary role study. *Academy of Management Journal*, 22(2), 270-281.
- Parke, M. R., Seo, M. G., & Sherf, E. N. (2015). Regulating and facilitating: the role of emotional intelligence in maintaining and using positive affect for creativity. *Journal of Applied Psychology*, 100(3), 917.
- Parker, S. K. (2007). That is my job: how employees' role orientation affects their job performance, *Human Relations*, 60(3), 403-434.
- Prentice, C., & B. E. M. King. (2013). Emotional intelligence and adaptability—service encounters between casino hosts and premium players. *International Journal of Hospitality Management*, 32:287-94.
- Robbins, S., P. & Judge, T., A. (2015). *Örgütsel davranış*. (Çev. E. İnci Erdem) Nobel Yayınları, 14. Basım.
- Rod, M. & Ashill, N. (2010). Management commitment to service quality and service recovery performance: a study of frontline employees in public and private hospitals. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 4(1), 84-103.
- Saxe, R. & Weitz, B. A. (1982). The SOCO Scale: a measure of the customer orientation of sales people. *Journal of Marketing Research*, 14, 343-351.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 25(2), 167-177.
- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Simunek, M. McKenley, J. & Hollander, S. (2002). Characteristic emotional intelligence and emotional well-being. *Cognition & Emotion*, 16:769-85.
- Shields, J. (2007). *Managing employee performance and reward concepts, practices and strategies*. Cambridge University Press, New York.
- Sigala, M., & Chalkiti, K., (2015). Knowledge management: social media and employee creativity. *International Journal of Hospitality Management*, 45, 44-58.
- Sigler, T. H., ve Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of quality management*, 5(1), 27-52.
- Sulıman, A. & Al Hareti, B. (2013). Perceived work climate and employee performance in public security organizations in the uae, transforming government: people. *Process and Policy*, 7(3), 410-424.
- Tang, T. W. & Tang, Y. Y. (2012). Promoting service- oriented organizational citizenship behaviors in hotels: the role of high- performance human resource practices and organizational social climates. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 885-895.
- Tsai, C.T., & Lee, Y.J., (2014). Emotional intelligence and employee creativity in travel agencies? *Current Issues in Tourism*, 17 (10), 862-871.
- Teng, C. C. & Barrows, C. (2009) Service orientation: antecedents, outcomes, and implications for hospitality research and practice. *The Service Industries Journal*, 29(10), 1413-1435.
- Tutar, H. & Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: ostim imalât işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 196-218.
- Walsh, K., Chang, S., & Tse, E. C. Y. (2015). Understanding students' intentions to join the hospitality industry: the role of emotional intelligence, service orientation, and industry satisfaction. *Cornell Hospitality Quarterly*, 56(4), 369-382.
- Wang, Y. C., Luo, C. C., & Tai, Y. F. (2017). Implementation of delightful services: from the perspective of frontline service employees. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 90-104. doi:10.1016/j.jhtm.2016.10.006
- Vargo, S. L. & Lusch, R. F. (2004). Evolving to a New Dominant Logic for Marketing. *Journal of Marketing*, 68, 1-17.
- Varinli, İ., Yaraş, E. & Başalp, A. (2009). Satış elemanlarının duygusal zekâsının bir göstergesi olarak algılanan performans, satış ve müşteri odaklılık. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2009, 159-174.
- Vratskikh, I., Masa'deh, R., Al-Lozi, M., & Maqableh, M., (2016). The impact of emotional intelligence on job performance via the mediating role of job satisfaction. *International Journal of Business and Management*. 11 (2), 69-91.

- Yavas, U., Babakus, E. & Ashill, N. J. (2010). Testing a branch performance model in a new zealand bank. *Journal of Services Marketing*, 24(5), 369-377.
- Yeniçeri, T. & Özal, H. (2016). Tüketici karar verme tarzlarının cinsiyet kimliğine göre incelenmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 18, 135-168.
- Yoon, S. J., Choi, D. C. & Park, J. W. (2007). Service orientation: its impact on business performance in the medical service industry. *The Service Industries Journal*, 27(4), 371-380.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 496-513

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 496-513

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.589289

Geliş Tarihi / Received: 09.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 08.10.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

REKLAMLARDA ÜNLÜ KULLANIMININ Y KUŞAĞI TÜKETİCİLERİNİN MATERYALİST EĞİLİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Mehmet İNCE¹
Sezen BOZYİĞİT²
Cansu TOR KADIOĞLU³

Özet

Reklamda ünlü kullanımı, işletmeler için en önemli tutundurma stratejilerinden birisidir. Bu stratejinin başarılı olabilmesi için kullanılan ünlünün ve ürünün uyumlu olması ve bu uyumun hedef kitle tarafından doğru anlaşılması gerekmektedir. Toplum tarafından hayranlık duyulan kişilerin kullandığı ya da sahibi olduğu metalara ve varlıklara sahip olabilmek özellikle Y kuşağı tüketicileri için önem arz etmektedir. Bu durum Y kuşağı tüketicilerinin materyalist davranışlar sergilemesine de neden olabilmektedir. Bu araştırmanın amacı da, reklamlarda ünlü kullanımının Y kuşağı tüketicilerinin materyalist eğilimleri üzerindeki etkisini ortaya çıkartmaktır. Araştırmanın örneklemini Tarsus üniversitesinde okuyan ve kolayda örneklem yöntemiyle ulaşılan 337 tüketici oluşturmaktadır. Yüz yüze anket yöntemiyle toplanan veriler yapısal eşitlik modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Y kuşağı tüketicilerinin sırasıyla, mutluluk arayışı, kazanç odaklılık ve başarı tanımlama eğilimi nedeniyle materyalist davranışlarda buldukları, reklamda oynayan ünlünün ise dürüst, uzman ve çekici olmasına önem verdikleri saptanmıştır. Ek olarak ünlünün uzman ve çekici olmasının tüm materyalistik eğilimleri, dürüst olmasının ise sadece başarı tanımlama eğilimini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Reklamlarda Ünlü Kullanımı, Materyalizm, Y Kuşağı, Tüketim.

Jel Sınıflandırılması : M30, M31.

¹Prof. Dr. Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, mince@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0574-0361

²Doç. Dr. Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, sbozyigit@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0951-3588

³Arş. Gör. Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, cansu@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1663-9282

THE EFFECT OF CELEBRITY ENDORSEMENT USE IN ADVERTISING ON MATERIALIST TRENDS OF Y GENERATION CONSUMERS

Abstract

Celebrity endorsement in advertising is one of the most important promotion strategies for businesses. In order for this strategy to be successful, the celebrity and product used must be compatible and this compliance must be understood correctly by the target group. It is especially important for the Y generation consumers to have the commodities and assets used or owned by people admired by society. This situation may also cause materialist behaviors of generation Y consumers. The aim of this study is to reveal the effect of celebrity endorsement in advertising on materialist tendencies of Y generation consumers. The sample of the study consists of 337 consumers who study in Tarsus University and are reached by the convenience sampling method. The data were collected by face to face surveys and analyzed with the structural equation model. According to the results of the research; Generation Y consumers shows, respectively, seeking happiness, focus on gain and tendency to define success because of materialist behavior while the celebrity in advertising, being honest, expert and attractive to be found to be important. In addition, it has been found that the celebrity being an expert and attractive affects all materialistic tendencies and being honest only affects the tendency to define success.

Key Words : Celebrity Endorsement in Advertising, Materialism, Generation Y, Consumption

Jel Classification : M30, M31

GİRİŞ

İşletmeler reklamlarında ünlü kullanarak hem ürünlerinin tanıtımını yapmayı hem de satışlarını arttırmayı hedeflemektedir. Ünlü kullanımının bireylerin tüketim isteklerini tetikleyen bir strateji olarak seçilmesinin en temel sebeplerinden birisi; ürün veya markaya yönelik imaj oluşturulurken sıfırdan imaj yaratmak yerine hali hazırda oluşmuş olumlu bir ünlü imajından yararlanılarak ürünü tüketici zihninde konumlandırmanın daha kolay olmasıdır (Kocabaş, 1994:103). Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son yıllarda reklam filmlerinde çoğunlukla ünlü kişiler kullanılmaktadır. Bazı işletmeler sadece bir reklam filminde ünlüyü kullanmanın ötesinde, ünlüyü o markanın yüzü yapabilmektedir.

Reklam dünyasından örneklere bakıldığında, Adriana Lima’ nın, genç ve yenilikçi kadınlara hitap eden Vogue Eyewear markasının reklam yüzü olduğu, aktör Johnny Depp’in ise Christian Dior parfümlerinin reklam filmlerinde rol aldığı görülmüştür. Adidas reklamlarında dünyaca ünlü şarkıcı Katy Perry’yi kullanırken, bir başka sene reklam yüzü olarak, Y kuşağının hayranlık beslediği Justin Bieber’ı seçmiştir. Türkiye’de ise marka yüzü olarak en çok tercih edilen ünlü isimlerin başında Tülin Şahin, Kıvanç Tatlıtuğ, Beren Saat gibi isimler gelmektedir. Reklamlarında ünlü kullanan işletmelerin, Y kuşağının sıkça takip ettiği ve hayranlık duyduğu ünlüleri seçtiği gözlemlenmiştir. Son dönemlerde gençlerin yakından takip ettiği Serenay Sarıkaya Mavi markasının, Burak Özçivit ise Clear Man markasının reklam yüzü olmuştur.

İşletmeler reklamlarının amacına ulaşmasını istiyorlarsa doğru hedef kitle tanımlaması yapmak zorundadır. Yıldırım vd. (2014:18), kullanılan ünlünün uyumunun tam olarak anlaşılabilmesi ve markaya karşı olumlu tutum geliştirmeye destek olması için reklamların ürün kategorisine ilgisi olan kitlelere gösterilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bireylerin, ürünlere sahip olmanın statüsünü ve kazandırdığı değeri anlayabilmesi için soyut düşünme yeteneğine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bilişsel yetenek ise çocuklarda ve ergenlerde yaşa bağlı olarak artış göstermektedir. Çocuk ve ergenlerin yaşları arttıkça, maruz kaldıkları reklam sayısı ve alışveriş

tecrübeleri de artmaktadır (Achenreiner, 1997: 83). Yapılan birçok çalışmada (Herbig, vd., 1993; Cui, vd. 2003; Wolf vd. 2005; Pelau & Zegreanu, 2010; Williams & Page, 2011; Londhe, 2014; Lissitsa & Kol, 2016) tüketici davranışlarının farklı boyutlarıyla kuşaklar arası ilişkiler incelenmiş ve Y kuşağının reklamları takip eden, moda bilinci ve reklam farkındalığı yüksek olan, popüler kültürü yakından izleyen bir kuşak olduğu saptanmıştır. Bu konuda toplumda ve popüler kültürde yeri olan, toplum tarafından hayranlık duyulan kişilerin kullandığı ya da sahibi olduğu metalara ve varlıklara sahip olabilmenin Y kuşağı tüketicileri için daha büyük önem taşıdığını ifade edilirken, gençlerin materyalist özelliklere daha çok eğilim gösterdikleri belirtilmiştir (Yücel-Doğan, 2010: 68).

Materyalist bireyler kendilerini, karakterlerini, toplum içindeki varlıklarını ve sosyal yaşamdaki yerlerini sahip oldukları metalarla ispatlama eğilimindedirler. Hazzı ve doyumunu tüketim yapmaya bağlamışlardır. Alanyazın incelendiğinde, materyalizm kavramının hem psikolojik hem de sosyal bir olgu olarak ele alındığı görülmüştür (Odabaşı, 1999:97). Bazı bireyler için mutluluğa ulaşmanın yolu, farklı birçok metaya sahip olmaktan geçmektedir. Bu bireyler sahiplikleri arttıkça daha çok mutlu olmaktadır. Lee vd. (2008:164) Y kuşağı üyelerinin materyalist eğilimleri sebebiyle parayı yüksek kalitedeki ürün ve markaları satın almak ve bu sayede itibar görmek için bir araç olarak gördüklerini dile getirmektedir.

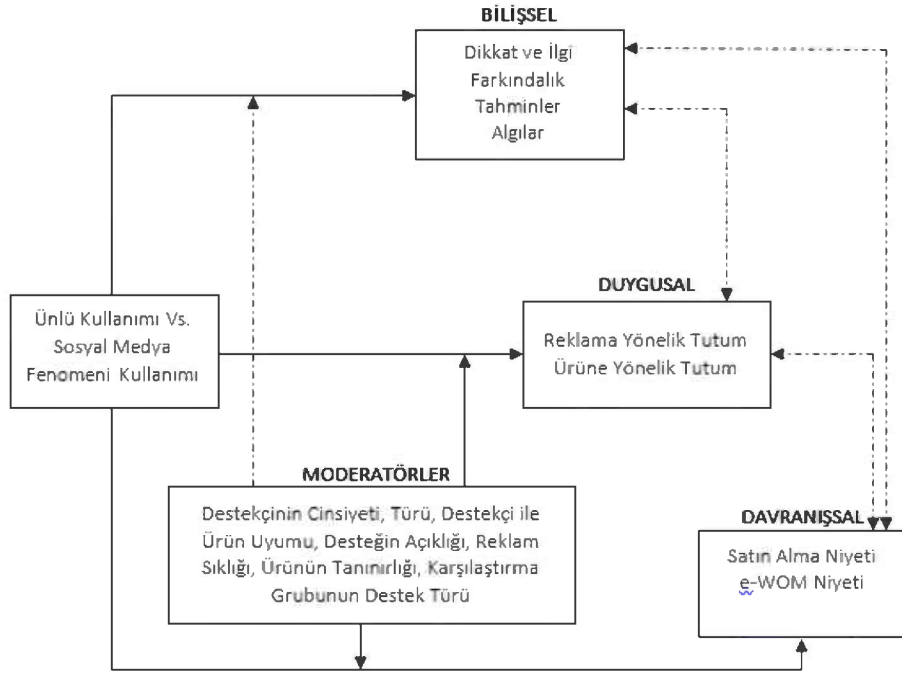
Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, Y kuşağının materyalist davranışlar sergileyen ve reklamlarda ünlü kullanımından etkilenen bir kuşak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda; yerli ve yabancı alanyazında materyalizm (Azeem & Haq, 2012; Ahmed vd. 2014; Green vd. 2015) ve ünlü kullanımı (Biswas vd. 2006; Sheridan vd.2007; Yücel Doğan 2010; Hakimi vd. 2011; Fung, 2017) ile ilgili ayrı ayrı birçok çalışmaya rastlanmış ama ünlü kullanımının materyalist eğilim üzerindeki etkisini araştıran Türkiye’de yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırmanın bu yönüyle alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada öncelikle ünlü kullanımının alanyazındaki kavramsal çerçevesi çizilmiş, materyalizm kavramı açıklanmış, Y kuşağı tüketicileri ile ilgili bilgiler verilmiş ve bu konularla ilgili yapılan çalışmalar irdelenmiştir. Yöntem kısmında araştırmanın amacı ve önemi, evreni ve örnekleme, veri toplama yöntemi anlatılmış, bulgular bölümünde ise araştırmanın geçerlik ve güvenilirlik bilgileri ile analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Son olarak ise sonuç ve öneriler aktarılmıştır.

I.REKLAMLARDA ÜNLÜ KULLANIMI

Pazarlama iletişim araçlarından biri olan reklam; belirlenen doğru stratejiler, yapılan ilgi uyandırıcı, yaratıcı, orijinal ve kaliteli yapımlarla tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkili değişiklikler yaratabilmektedir (Yağcı & İlarıslan, 2010: 139). Tutundurma faaliyetlerinin içerisinde yer alan “ünlü” kullanımı genelde kurumsal imaj ya da marka imajını desteklemek için yapılan ve sıkça görülen bir pazarlama stratejisidir. Çoğu işletme; markalarını daha güvenilir, daha çekici ve /veya daha sevimli göstermek amacıyla ünlü kişilerin prestijlerinden faydalanmaktadır (Erdoğan, 1999:297).

Reklamda ünlü kullanımının verimliliği, Lavidge & Steiner (1961:61) tarafından geliştirilen reklam etkinlik modeliyle ölçülmektedir. Model Şekil 1’de gösterilmiştir. Geliştirilen bu modelde reklamlar bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç temel psikolojik boyutta ele alınmıştır. Ayrıca modelde, kullanılan ünlünün cinsiyeti, ünlünün ürünle uyumu, mesajın açıklığı ve reklamın sıklığı değişkenlerinin reklamın etkinliğini belirlediği ortaya konmuştur (Knoll & Matthes, 2017:56).



Şekil 1: Reklamda Ünlü Kullanımı Etkinlik Modeli

Kaynak: (Knoll & Matthes, 2017: 56)'dan uyarlanmıştır.

Ünlü kullanımı ile tüketicilerin bilişsel ve duygusal yönlerine hitap edilerek ürünün satın alınması amaçlanmaktadır. Ancak reklamlarda ünlülere yer vermenin, işletme açısından avantajları olduğu kadar bir takım riskleri de bulunmaktadır. Bu avantajlar, riskler ve önleyici taktikler özet şeklinde Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Ünlü Destekçi Stratejisinin Potansiyel Avantajları ve Potansiyel Riskleri

Potansiyel Avantajlar	Potansiyel Riskler	Önleyici Taktikler
İlgiyi artırma	Markayı gölgeleme	Ön test ve dikkatli planlama yapma
İmaj geliştirme	Kamuoyu tartışmaları	Sigorta satın alma ve sözleşmeye hüküm maddeleri koyma
Markayı tanıtmaya	İmaj değiştirme ve aşırı maruz bırakma	Yükümlülüklerin neler olduğunu açıklamak ve diğer markalar için destekçi olmayı kısıtlamak için maddeler koyma
Markayı yeniden konumlandırma	İmaj değiştirme ve tanınırlığı kaybetme	Ünlülerin yaşam döngüsünü ve bu aşamanın ne kadar süreceğini inceleme
Geniş kitlelere hitap edebilme	Pahalı olması	Sadece hedef kitle için uygun olan ünlüleri seçme

Tablo 1'den görüleceği üzere, reklamda ünlü kullanımının tüketicilerdeki ürün veya markaya karşı ilgiyi artırma, marka hakkında bilgi vererek markayı tanıtmaya, tüketicilerin zihninde istenen marka imajını geliştirme, marka imajını yeniden konumlandırma ve kitlelere hitap edebilme gibi potansiyel avantajları bulunmaktadır. Bununla birlikte ünlünün markanın önüne geçmesi, skandallar sonucu kamuoyunda çıkan tartışmaların markayı gölgelemesi, var olan imajın

kaybolması ve ünlü kullanımının maliyetli olması gibi risklerle de karşılaşılabilir. Aynı zamanda bu reklamlardaki ünlüler üründen daha çok ilgi toplayıp ürünü geri plana da atabilmektedir.

Reklamda ünlü kullanımı ile ilgili eskiden beri çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda ünlü (Spry vd., 2011), uzman (Biswas vd., 2006), akran (Fung, 2017), ünlü olmayan destekçi (Kim & Jeong, 2016), işletme sahibi (Maronick, 2005), avatar (Holzwarth vd., 2006), mikro-ünlü (Korotina & Jargalsaikhan, 2016) gibi birçok destekçi türü reklam etkinliğine katkıları ve tüketicilerin tutum ve davranışları üzerindeki etkileri açısından incelenmiştir. Örneğin Atkin & Block (1983), alkollü içecek reklam filmlerinde ünlü kullanımının tüketicilerdeki etkisini araştırmış, reklamı izleyen genç tüketicilerin yetişkin tüketicilere göre daha duyarlı olduğu ve reklamda yer alan ünlüler ve ünlü olmayan kişiler kıyaslandığında, ünlü kişilerin daha güvenilir ve çekici bulunduğu sonuçlarına ulaşmıştır.

Biswas vd. (2006) teknolojik ürünlere yönelik ünlü destekçilerle uzman destekçilerin kullanıldığı reklamların etkinliğini karşılaştırdığı çalışmada, uzman destekçilerin ünlü destekçilerden daha etkili olduğunu tespit etmiştir. Sheridan vd. (2007), yaptıkları çalışmada ünlülerin yazar olması, siyasette tanınan bir ünlü olması, tıp ünlüsü olması, sanat camiasından olması, bilim dünyasından olmasının yarattığı etki ile popüler dünyadan olması, oyuncu olması, başarılı bir müzisyen ya da sporcu olmasının yarattığı etkinin farklı olduğunu ancak ikinci kategorideki ünlüler arasında yer alan ve gelir düzeyi yüksek olduğundan daha çok varlığı olan ünlülere daha çok özenildiğini vurgulamışlardır. Hakimi vd. (2011) ise, reklamda kullanılan ünlünün markaya olan etkisini araştırdığı çalışmada tüketicilerin ünlü ve ürün tarafından iletilen mesajın uyumlu olmasını beklediklerini, bu iş birliğinin devamlı olmasının daha etkili olacağını düşündüğünü ve çekici ve uzman olarak görülen ünlülerin marka imajına olumlu katkısı olduğunu ifade etmişlerdir.

II. MATERYALİZM

Materyalizm, pazarlama alanyazınında yıllardan beri yer alan bir kavramdır ve tüketim toplumunun büyümesi ile daha da önemli hale gelmiştir. Materyalizm kavramı, bazı çalışmalarda (Parker vd., 2010:2) kişilik özelliği olarak ele alınırken; bazı çalışmalarda da (Richins & Dawson, 1992:303) bir değer olarak açıklanmıştır. Materyalist bireyler para ve materyallere kişisel mutlulukları için fazlasıyla önem göstermektedirler (Ward & Wackman, 1971:422). Sahip olma isteği, edinme arzusu olarak da tanımlanan materyalizmde, sosyal statü kazanmak için lüks mallara para harcama eğilimi de söz konusudur (Richins & Dawson, 1992:307). Bu eğilime sahip olup markalı ürünler satın alan bir tüketici bunu yalnızca kişisel memnuniyeti için değil, aynı zamanda sosyal statüsünü arttırmanın bir yolu olarak kullanmaktadır (Podoshen & Andrzejewski, 2012:324).

Materyalist bireylerin genellikle pahalı ve fark edilebilirliği yüksek ürünlere daha fazla önem verdikleri ve sahip olunan ürünlerin bu bireylerin hayatlarının önemli bir parçası olduğu da belirtilmektedir (Jain vd., 2015:342). Ayrıca bu bireyler imajlarını yansıtabilecekleri sembolik araçlar kullanmakta, belirli bir gruba üyeliklerini gösterebilmek için ünlülerin kullandıkları ürünleri hem kendilerinin hem de başkalarının başarılarını değerlendirmek ve özellikle de mutlu olmak üzere tercih edebilmektedirler (Vigneron & Johnson, 2004: 490).

Materyalist eğilimi yüksek bireylerin tüketme isteklerinin de yüksek olduğu ve kendilerini edindikleri metalarla göstermek istedikleri bilinmektedir. Ancak bu iki değişken arasındaki ilişkinin gücünü artıran en önemli değişkenlerden birisi de 'ünlü kullanım etkisi' değişkenidir (Rindfleisch vd., 1997:319). Azeem & Haq tarafından (2012) yapılan bir çalışmada, ünlü kullanılan reklamlardaki, eğlenceli ve zevkli bir reklam mesajının materyalist tüketiciler tarafından olumlu algılandığı ortaya konmuştur. Ahmed vd. (2014), reklamlarda ünlü kullanımı ile gösterişçi tüketim

arasındaki ilişkiyi inceledikleri bir çalışmada, ünlü kullanımının gösterişçi tüketim ve materyalizm üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu ve ünlü kullanım etkisiyle gösterişçi tüketim ilişkisinde materyalizmin aracılık rolü oynadığı sonucuna ulaşmışlardır. Green vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada da materyalizm eğilimindeki bireylerin; pahalı kıyafetleri, evleri ve takılarıyla tanınan ünlülerden etkilendiği ve bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.

III. Y KUŞAĞI TÜKETİCİLERİNİN ÖNEMİ

Kuşaklar arası grup teorisine (The generational cohort theory-GCT) göre kuşaklar, doğum yıllarına göre gruplar oluşturmaktadır. Bir gruptaki tüketiciler, geçmiş tecrübeleriyle, bilgileriyle, hayat deneyimleriyle birbirlerine örnek olmakta ve birbirlerini etkilemektedirler (Jackson vd., 2011:2). Alanyazında dört kuşak tanımlanmıştır: 1920-1945 doğumlular Sessiz Kuşak, 1946-1964 doğumlular Baby Boomers olarak adlandırılırken; X kuşağı, 1965 ve 1979, Y kuşağı 1980 ve 2000 yılları arasında doğanları kapsamakta, 2000 yılı sonrasında doğanlar ise Z kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Egri & Ralston, 2004; Yan, 2006; Gurău, 2012; Soaresetal, 2017).

Y kuşağı ekonomik baskıların yanında, çeşitlilik içinde ihtiyaçlarını iyi tanıyan ve markalara sıcak bakan, ihtiyaçlarını kendi belirleyerek tüketen, ürün/marka çeşitliliğini içselleştirmiş bilinçli bir kuşaktır (Bati, 2015: 146). Y kuşağı tüketicileri, harcayabileceklerinden daha fazla paralarının olması ve tüketim odaklı bir yaşam tarzını benimsemeleri sebebiyle tüketim odaklı davranmaktadırlar (Mandhlazi vd. 2013: 159). Hatta, Y kuşağı, kuşaklar arasında en tüketim odaklı kuşak olarak bilinmektedir (Holtzhausen & Styrdom, 2006:315; Wolburg & Pokrywczynski, 2001:37). Eastman & Liu' nin (2012), yaptığı araştırmaya göre Y kuşağının tüketim isteği X ve Baby Boomers kuşaklarına kıyasla çok daha fazladır. Bu kuşaktaki tüketiciler en çok giyim, ayakkabı, spor malzemeleri aksesuarları ve eğlenceye para harcamaktadırlar (Williams & Page, 2011:5). Goldberg vd. (2003) tarafından yapılan çalışmada gençlerin daha materyalist, daha çok alışveriş yapma ve daha az biriktirme eğilimine sahip oldukları vurgulanıp yeni ürünlerle daha çok ilgilendikleri, reklam ve satış tutundurma faaliyetlerine daha çok cevap verdikleri tespit edilmiştir. Yücel Doğan (2010) ise, 18- 25 yaş aralığındaki genç grubun, diğer yaş gruplarına göre daha fazla materyalist eğilim gösterdiğini, yaş seviyesi arttıkça bu eğilimin de azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Tam manasıyla tüketici ruhuna sahip bu kuşak, kazanmadan harcayan alışveriş severlerdendir. Bu alışveriş isteğine bir de marka tutkusu eklenince reklamlardan etkilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır (İzmirlioğlu, 2008: 46). Hatta Y kuşağı tüketicileri akranlarının ya da rol model olarak gördükleri ünlülerin tercihlerine dikkat etmektedirler. Dix vd.(2010) reklamlarda kullanılan sporcu ünlülerin Y kuşağının ürün değiştirme, şikayet davranışının azalması, olumlu ağızdan ağıza iletişim ve marka sadakatinin artması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Ergin & Özdemir (2019) ise, Y kuşağı tüketicilerinin reklamlarda kullanılan ünlü kişilerin özel hayatları hakkında duyarlı davrandıklarını ve ünlü kişi bir skandala karıştığında tüketicilerin o ürünü satın alma konusunda olumsuz tutum takındıklarını vurgulamaktadır.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

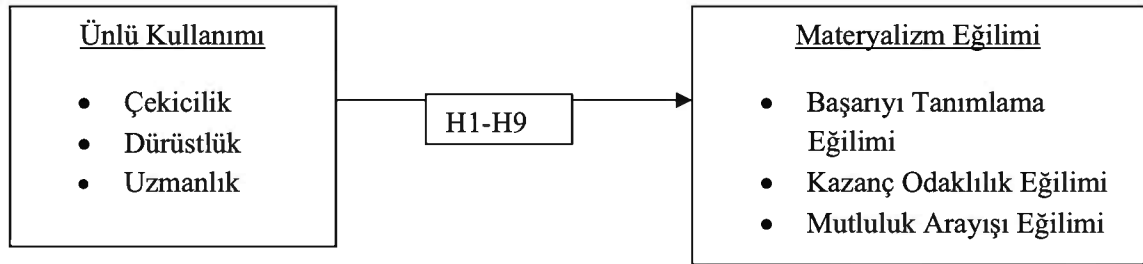
Bu bölümde araştırmanın amacı ve öneminden, model ve hipotezlerden, evren ve örneklemeden ve veri toplama yönteminden bahsedilmiştir.

IV.I. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İşletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmek için fark yaratıp dikkat çekebilecekleri stratejilerden birisi de reklamlarda ünlü kullanmaktır. Reklamlarda kullanılan ünlülerin fiziksel

özelliklerinin yanı sıra kişisel özellikleri ve alanlarındaki uzmanlıkları tüketicileri etkileyebilmekte, bu etki de tüketicilerin satın alma davranışlarına yansımaktadır. Bazı durumlarda tüketiciler ihtiyaçları olmadıkları halde reklamlardaki bu stratejilerden etkilenerek daha fazla ürün satın alabilmektedirler. Yurtdışında yapılan bazı çalışmalar (Tatzal,2002; Azeem & Haq, 2012; Green, 2015) özellikle materyalist eğilime sahip tüketicilerin reklamlarda ünlü kullanımından daha çok etkilendiklerini tespit etmiştir. Türkiye’de ünlü kullanımı ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde ise ünlü kullanımının tüketici satın alma davranışına etkisi (Erkal, 2013; Solak, 2016; Avcılar & Açar, 2017; Armağan & Gürsoy, 2017); cinsiyet ve marka imajı üzerindeki etkisi (Deneçli, 2015); reklamın hatırlanması üzerindeki etkisi (Çardaklı, 2008); banka tercihleri üzerine etkisi (Doğru vd., 2013); reklama yönelik tutum ve e-wom niyetine etkisi (Avcılar vd., 2018); marka farkındalığı ve marka sadakati oluşturma sürecindeki rolü ve etkisi (Kurtbaş & Barut, 2010) gibi konuların çalışıldığı görülmüştür. Ancak ünlü kullanımı ile materyalizm konusunda yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ek olarak yapılan alanyazın taraması sonucunda Y kuşağının sosyal medyada ünlüleri takip etmelerinin etkisiyle X kuşağına göre iki, bebek patlaması kuşağına göre de dört kat daha fazla ünlü kullanımından etkilendiği belirlenmiştir (McCormick,2016:41). Bu nedenle bu araştırmanın amacı reklamlarda ünlü kullanımının Y kuşağı tüketicilerinin materyalist eğilimleri üzerindeki etkisini ortaya çıkartmak olarak belirlenmiştir. Türkiye’de böyle bir çalışmaya rastlanılmamış olması nedeniyle araştırmanın alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca araştırmada katılımcıların ünlü kullanımında daha çok neye önem verdiklerinin ve ünlü kullanımının hangi materyalizm eğilimini daha çok etkilediğinin tespit edilmesinin reklamlarında ünlü kullanan işletmelere de fayda sağlayacağı umulmaktadır.

IV.II. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri



Şekil 2. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de araştırmanın modeli sunulmuştur. Araştırmanın modeli alanyazında verilen bilgiler temel alınarak oluşturulmuştur. Araştırmanın modeline göre ünlü kullanımı ve materyalizm ölçekleri üçer alt faktörden meydana gelmektedir. Sunulan modele göre ünlü kullanımı materyalizm eğilimini etkilemektedir. Oluşturulan model doğrultusunda da araştırmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Reklamlarda kullanılan ünlünün çekici olması tüketicinin başarıyı tanımlanma eğilimini etkilemektedir.

H2: Reklamlarda kullanılan ünlünün çekici olması tüketicinin kazanç odaklılık eğilimini etkilemektedir.

H3: Reklamlarda kullanılan ünlünün çekici olması tüketicinin mutluluk arayışı eğilimini etkilemektedir.

H4: Reklamlarda kullanılan ünlünün dürüst olması tüketicinin başarıyı tanımlanma eğilimini etkilemektedir.

H5: Reklamlarda kullanılan ünlünün dürüst olması tüketicinin kazanç odaklılık eğilimini etkilemektedir.

H6: Reklamlarda kullanılan ünlünün dürüst olması tüketicinin mutluluk arayışı eğilimini etkilemektedir.

H7: Reklamlarda kullanılan ünlünün uzman olması tüketicinin başarıyı tanımlama eğilimini etkilemektedir.

H8: Reklamlarda kullanılan ünlünün uzman olması tüketicinin kazanç odaklılık eğilimini etkilemektedir.

H9: Reklamlarda kullanılan ünlünün uzman olması tüketicinin mutluluk arayışı eğilimini etkilemektedir.

IV. III. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Evren araştırmanın çalışma alanını oluşturan gruptur. Bu araştırmanın evrenini Y kuşağı tüketicileri oluşturmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda (Kaur & Garg, 2016; Armağan & Gürsoy,2017) 18-28 yaş aralığında bulunan Y kuşağı tüketicilerinin reklamda ünlü kullanımına yönelik algılarının diğer yaş grubunda bulunan tüketicilerden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle de çalışmada özellikle de bu yaş grubu hedef alınmış, bu yaş grubundaki tüketicilere ulaşabilmek için de Tarsus Üniversitesinde okuyan öğrenciler tercih edilmiştir. Tarsus Üniversitesinde 2018-2019 eğitim öğretim döneminde Mayıs ayı itibari ile 1680 öğrenci öğrenim görmektedir (kişisel görüşme, Müslüm Kaya). Bu öğrencilerin hepsine ulaşmak mümkün olmadığı için araştırmada örneklem seçme yoluna gidilmiştir. Coşkun vd. (2015:137) evren büyüklüğünün 1700 olduğu durumlarda 313 örneklem büyüklüğünün yeterli olacağını belirtmişlerdir. Araştırma 337 katılımcı ile yapıldığı için de örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu düşünülmektedir. Örnekleme oluşturan katılımcılara 24 Nisan- 10 Mayıs 2019 tarihleri arasında kolayda örneklem yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Toplamda 500 anket dağıtılmış, 350 anket geri dönmüştür. Geri gelen anketlerden de 13 tanesi eksik ve yanlış doldurulduğu için kullanılmamış ve sonuçta 337 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

IV.IV. Araştırmanın Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın alanyazın kısmında ikincil, araştırma kısmında ise birincil verilerden yararlanılmıştır. Veriler yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Anket iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde ünlü kullanımı ve materyalizm eğilimini ölçen iki ölçek kullanılmıştır. Ünlü kullanımı ölçeği Ohanian (1990) tarafından geliştirilen ve çekicilik, dürüstlük ve uzmanlık olmak üzere üç alt faktör toplamda 14 ifadeden oluşan bir ölçekken, materyalist eğilim ölçeği ise Richins (2004) tarafından oluşturulan ve başarı tanımlama, kazanç odaklılık ve mutluluk arayışı eğilimi alt faktörlerinden (18 ifade) oluşan bir ölçektir. Ölçekteki ifadeler, 5'li Likert derecelemesine (1=Kesinlikle Katılmıyorum,...,5=Kesinlikle Katılıyorum) tabi tutulmuştur. İkinci bölümde ise demografik sorulara yer verilmiştir.

Ankette kullanılan her ölçek, deneyimli bir akademisyen nezaretinde Türkçeye çevrilerek, bir İngilizce okutmana kontrol ettirilmiştir. Ardından, başka bir İngilizce okutmandan yeniden İngilizceye çevirmesi istenmiştir. Yapılan çeviride, önemli ölçüde anlamsal farklılıkların olmadığı tespit edilmiştir. Oluşturulan anketin anlaşılabilirliğini ve geçerliğini sağlamak için de öncelikle alanında uzman iki akademisyene anket gösterilmiş ve sonra da 50 öğrenciyle ön test yapılmıştır. Gelen geribildirimler sonucunda da anlaşılmayan sorular ve ifadeler düzeltilmiş ve ankete son hali verilmiştir.

V. BULGULAR

Bulgular kısmında ilk olarak ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik durumları incelenmiştir. Daha sonra demografik özelliklere, yapısal eşitlik modeline ve modelin katsayılarının olduğu tablolara yer verilmiştir.

V.I. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Tablo 2. Ölçeklerin Alt Faktörlerinde Yapılan Değişiklikler

Ölçeklerin Faktörleri	İfade Sayısı	Çıkartılan İfade Sayısı
Çekicilik	5	-
Dürüstlük	4	-
Uzmanlık	5	-
Başarıyı Tanımlama Eğilimi	6	2
Kazanç Odaklılık Eğilimi	7	4
Mutluluk Arayışı Eğilimi	5	1

Araştırma modelini analiz etmeden önce araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik durumları test edilmiştir. Öncelikle her bir alt faktörün Cronbach Alfa, birleşik güvenilirlik (CR) katsayıları, faktör yükleri ve açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri incelenmiştir. Faktör yüklerinin, CR'nin ve Cronbach Alfanın 0,70 ve üzerinde, AVE'nin ise 0,50 ve üzerinde olması beklenmektedir (Hair vd. 2017:130). Beklenen bu katsayılara ulaşabilmek için alt faktörlerin ifadelerinden bazıları çıkartılmıştır. Tablo 2'den de görüleceği üzere araştırmada kullanılan iki ölçek altı alt faktöre, bu altı alt faktör de toplamda 32 ifadeye sahiptir. Yapılan analizler sonucu 32 ifadeden yedi ifade eksiltilmiş ve analizler 25 ifade üzerinden yapılmıştır.

Tablo 3. Ölçüm Modeli Sonuçları

Değişken	İfade	Faktör Yükü	Cr. Alfa	CR	AVE
Çekicilik	1.1.Ünlünün çekiciliği benim için önemlidir.	0,846	0,783	0,857	0,601
	1.2.Ünlünün şık ve klas biri olması benim için önemlidir.	0,827			
	1.3.Ünlünün güzel/yakışıklı olması benim için önemlidir.	0,871			
	1.4.Ünlünün fiziksel görünümü benim için önemlidir.	0,855			
	1.5. Ünlünün seksi olması benim için önemlidir.				
Dürüstlük	2.1.Ünlünün seksi olması benim için önemlidir.	0,868	0,911	0,937	0,789
	2.2.Ünlünün güvenilirliği benim için önemlidir.	0,891			
	2.3.Ünlünün dürüstlüğü benim için önemlidir.	0,924			
	2.4.Ünlünün açık sözlülüğü benim için önemlidir.	0,869			
Uzmanlık	3.1.Ünlünün tutarlılığı benim için önemlidir.	0,897	0,683	0,783	0,549
	3.2.Ünlünün tanıtılan ürünle ilgili uzmanlığı benim için önemlidir.	0,794			
	3.3.Ünlünün tanıtılan ürün için deneyimli olması benim için önemlidir.	0,878			
	3.4.Ünlünün ürün hakkında bilgili olması benim için önemlidir.	0,931			

	3.5.Ünlünün tanıtılan ürüne son derece hakim olması benim için önemlidir.	0,799			
Başarıyı Tanımlama Eğilimi	4.1.Pahalı ürünler satın alan insanlara hayranlık duyarım	0,789			
	4.2.Hayattaki en önemli başarılarından biri de maddi varlıkların kazanımıdır	0,777	0,818	0,880	0,647
	4.4.Sahip olduğum maddi varlıklar hayatta ne kadar iyi şeyler yaptığımı anlatır	0,774			
	4.5.İnsanları etkileyen şeylere sahip olmak hoşuma gider	0,760			
	5.1.Genellikle sadece ihtiyaç duyduğum şeyleri satın alırım	0,833			
Kazanç Odaklılık Eğilimi	5.2.Mümkün olduğunca mal mülk kaygısından uzak olacak kadar basit yaşamaya çalışıyorum	0,721	0,915	0,935	0,742
	5.4.Fonksiyonel olmayan şeyler için de para harcamak hoşuma gider	0,657			
	6.2.Sahip olmadığım şeylere sahip olsaydım daha iyi bir hayatım olabilirdi	0,819			
Mutluluk Arayışı Eğilimi	6.3.Daha iyi maddi varlığa sahip olmak beni daha fazla mutlu ederdi	0,803	0,885	0,916	0,685
	6.4.Daha fazla maddi varlığı satın almaya mali gücüm yetseydi daha mutlu olabilirdim	0,850			
	6.5.Hoşlandığım şeyleri satın almaya gücüm yetmediği bazı zamanlar canım çok sıkılabiliyor	0,742			

Tablo 3'e göre, alt faktörlerin CR katsayıları 0,783-0,937; AVE değerleri 0,549-0,789, faktör yükleri ise 0,657-0,931 arasındadır. Hair vd. (2017:128) AVE ve CR istenen değere gelene kadar ifade çıkartılabileceğini ancak AVE ve CR istenen değere ulaşırsa faktör yüklerinin 0,40 ila 0,70 arasında kabul edilebileceğini belirtmektedirler. Tablodan Cronbach alfa katsayılarının 0,683-0,915 aralığında olduğu anlaşılmaktadır. İstenen değer 0,70 ve üzeri olmasına rağmen 0,683'lük değer 0,70'e oldukça yakın bir değer olduğu ve diğer geçerlik ve güvenirlik koşulları sağlandığı için uzmanlık alt faktörü analizden çıkartılmamıştır.

Tablo 4.Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (Fornell & Larckell Kriteri)

Değişkenler	Çekicilik	Dürüstlük	Uzmanlık	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	Kazanç Odaklılık Eğilimi	Mutluluk Arayışı Eğilimi
Çekicilik	0,775					
Dürüstlük	0,094	0,888				
Uzmanlık	0,451	-0,128	0,741			
Başarıyı Tanımlama Eğilimi	0,558	0,164	0,301	0,804		
Kazanç Odaklılık Eğilimi	-0,205	0,575	-0,317	-0,006	0,861	
Mutluluk Arayışı Eğilimi	0,296	0,361	0,194	0,324	0,201	0,828

Ayrışma geçerliliğinin tespitinde Fornell & Larckell (1981) tarafından önerilen ve kendi isimlerini taşıyan kriter ile Henseler vd (2015) tarafından benimsenen HTMT kriteri kullanılmıştır. Tablo 4 Fornell & Larckell kriterinin sonuçlarını göstermektedir. Bu kriter gereği alt faktörlerin AVE değerlerinin karakökü araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyondan yüksek

olmalıdır. Tablodaki değerler incelendiğinde her bir alt faktör için bu koşulun sağlandığı görülmektedir.

Tablo 5. Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (HTMT Kriteri)

Değişkenler	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	Dürüstlük	Kazanç Odaklılık Eğilimi	Mutluluk Arayışı Eğilimi	Uzmanlık	Çekicilik
	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	0,139				
Dürüstlük	0,139					
Kazanç Odaklılık Eğilimi	0,645	0,188				
Mutluluk Arayışı Eğilimi	0,698	0,181	0,442			
Uzmanlık	0,207	0,647	0,406	0,058		
Çekicilik	0,342	0,401	0,279	0,374	0,243	

Araştırmada yer alan tüm değişkenlere ait ifadelerin korelasyonlarının ortalamasının aynı değişkene ait ifadelerin korelasyonlarının geometrik ortalamalara oranlarını ifade eden HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) kriterinin değerinin normalde 0,90, içerik olarak birbirine uzak kavramlarda ise 0,85'in altında olmasını gerekmektedir(Henseler vd.,2015:129).Tablo 5 incelendiğinde tablodaki değerlerinHTMT kriterine uygun olduğu anlaşılmaktadır.

V.II. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 6, katılımcıların demografik özelliklerini göstermektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Yaş	Frekans	Yüzde
Kadın	143	42,4	19-21	177	52,6
Erkek	194	57,6	22-24	124	36,7
Toplam	337	100	25 ve üstü	36	10,7
			Toplam	337	100
Aylık Hane Geliri	Frekans	Yüzde	Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
2000 TL ve altı	83	24,6	Ön lisans	104	30,9
2001-4000-TL	115	34,1	Lisans	219	65
4001-6000-TL	63	18,7	Lisansüstü	14	4,2
6001-8000-TL	31	9,2	Toplam	337	100
8001-10000-TL	19	5,6			
10001-12000-TL	12	3,6			
12001 TL ve üstü	14	4,2			
Toplam	337	100			

Tablo 6'ya göre katılımcıların yüzde 57,6'sı erkek, 42,4'ü kadın, yüzde 52,6'sı 19-21 yaş aralığında, yüzde 65'i lisans mezunu ve 34,1'i 2001-4000 TL arasında gelire sahiptir.

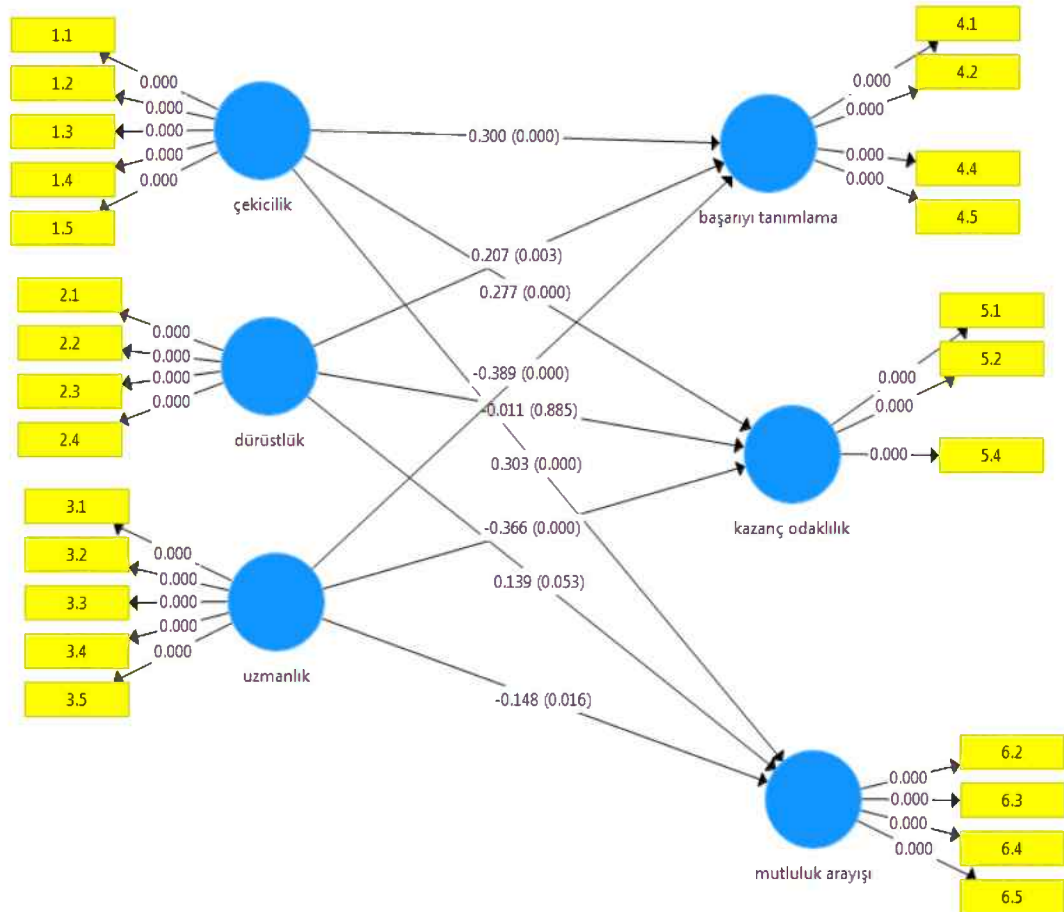
V.III. Araştırma Modelinin Test Edilmesi ve Sonuçlar

Araştırma modeli test edilmeden önce modeli oluşturan değişkenlerin ortalama değerleri incelenmiştir.

Tablo 7. Değişkenlerin Ortalama Değerleri

Değişkenler	n	Ortalama	Standart Sapma
Dürüstlük	337	4,2760	,98419
Uzmanlık	337	3,9982	1,08106
Çekicilik	337	2,8939	1,08187
Başarıyı Tanımlama Eğilimi	337	2,8939	1,08187
Kazanç Odaklılık Eğilimi	337	3,2621	,80848
Mutluluk Arayışı Eğilimi	337	3,4451	1,02442

Tablo 7'den, değişkenlerin ortalama değerleri görülmektedir. Tabloda verilen tüm değerler ortalamanın üstündedir. Tabloya göre katılımcılar reklamlarda oynayan ünlünün en çok dürüst olmasına, sonra uzmanlığına ve çekiciliğine önem vermektedirler. Materyalist eğilimler incelendiğinde ise katılımcıların sırasıyla mutluluk arayışı, kazanç odaklılık ve başarıyı tanımlama eğilimlerinin ağır bastığı görülmektedir.



Şekil 3. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelinin analiz edilmesinde kısmi en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) kullanılmıştır. Araştırma modeline ilişkin; doğrusallık, yol katsayıları, R^2 ve etki büyüklüğünü (f^2) hesaplamak için PLS algoritması; tahmin gücünü (Q^2) hesaplamak için de Blindfolding analizi

yapılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 5000 alt örneklem alınarak t-değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına ilişkin tüm bu değerler Tablo 8 ve 9'da sunulmuştur.

Tablo 8. Araştırma Modelinin Katsayıları

Değişkenler		VIF	R ²	f ²	Q ²
Dürüstlük	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	1,648	0,189	0,032	0,095
Uzmanlık		1,494		0,125	
Çekicilik		1,150		0,096	
Dürüstlük	Kazanç Odaklılık Eğilimi	1,648	0,173	0,000	0,082
Uzmanlık		1,494		0,108	
Çekicilik		1,150		0,081	
Dürüstlük	Mutluluk Arayışı Eğilimi	1,648	0,122	0,013	0,070
Uzmanlık		1,494		0,017	
Çekicilik		1,150		0,091	

Tablo 8'de araştırma modelinin katsayıları sunulmuştur. Değişkenler arasındaki VIF değerlerinin 5'in altında olması değişkenler arasında doğrusallık problemi olmadığını, endojen değişkenler için hesaplanan tahmin gücü katsayılarının (Q²) sıfırdan büyük olması ise araştırma modelinin, endojen değişkenleri tahmin gücüne sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2017:222). Tablo 8'deki değişkenlerin VIF değerleri 5'in altında çıktığı için değişkenler arasında doğrusallık sorununun olmadığı, Q² değerleri sıfırdan büyük olduğu için de araştırma modelinin başarıyı tanımlama, kazanç odaklılık ve mutluluk arayışı eğilimi değişkenlerini tahmin gücüne sahip olduğu belirtilebilir. Modele ait elde edilen R² değerleri incelendiğinde, başarıyı tanımlama eğiliminin %19, kazanç odaklılık eğiliminin %17 ve mutluluk arayışı eğiliminin %12 oranında modeli açıkladığı tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü katsayısının (f²) 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 ve üzeri olması orta; 0,35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Hair vd., 2017:223). Sarstedt vd.'ye. (2017) göre de katsayının 0,02'nin altında gerçekleştiği durumlarda da bir etkiden söz etmek mümkündür. Tablodaki etki büyüklüğü katsayılarından (f²), değişkenlerin büyük çoğunluğunun düşük etkiye sahip olduğu, bazı değişkenlerin (dürüstlük ve uzmanlık) ise etkisiz olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Araştırma Modeline ait Doğrudan Etki Katsayıları

Değişkenler		Standardize β	Standart Hata	t değeri	p değeri
Dürüstlük	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	0,207	0,070	2,954	0,003
Dürüstlük	Kazanç Odaklılık Eğilimi	-0,011	0,077	0,144	0,885
Dürüstlük	Mutluluk Arayışı Eğilimi	0,139	0,072	1,933	0,053
Uzmanlık	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	-0,389	0,066	5,875	0,000
Uzmanlık	Kazanç Odaklılık Eğilimi	-0,366	0,069	5,282	0,000
Uzmanlık	Mutluluk Arayışı Eğilimi	-0,148	0,061	2,412	0,016
Çekicilik	Başarıyı Tanımlama Eğilimi	0,300	0,051	5,880	0,000
Çekicilik	Kazanç Odaklılık Eğilimi	0,277	0,052	5,353	0,000
Çekicilik	Mutluluk Arayışı Eğilimi	0,303	0,062	4,849	0,000

Tablo 9'dan çekiciliğin başarıyı tanımlama eğilimini ($\beta=0,300$; $p<0,01$); kazanç odaklılık eğilimini ($\beta=0,277$; $p<0,01$), mutluluk arayışı eğilimini ($\beta=0,303$; $p<0,01$), dürüstlüğü ise sadece başarıyı tanımlama eğilimini ($\beta=0,207$; $p<0,01$) olumlu yönde; uzmanlığın başarıyı tanımlama eğilimini ($\beta=-0,389$ $p<0,01$), kazanç odaklılık eğilimini ($\beta=-0,366$; $p<0,01$) ve mutluluk arayışı eğilimini ($\beta=-0,148$; $p<0,05$) olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda araştırmanın H5 ve H6 dışındaki tüm hipotezlerinin desteklendiği ifade edilebilir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İşletmeler tüketicileri etkileyebilmek ve ürünlerinin satın alınmasını sağlamak için reklamlarında ünlü kullanımını tercih edebilirler. Burada önemli olan noktalardan birisi reklamlarda kullanılan ünlüdür. Çünkü tüketiciler reklamlardaki ürünleri, ünlülerin çeşitli özelliklerini gözönünde bulundurarak değerlendirmektedirler. Bazı ünlülerin çekiciliği, bazı ünlülerin ürün bilgisi ön plana çıkartılmaktadır. Bu nedenle de ürün ile reklamda oynayan ünlünün uyumlu olması da gerekmektedir. Özellikle Y kuşağı tüketicileri ünlü kullanımına karşı daha duyarlı davranmakta, reklamlarda ünlü kullanımının etkisiyle ürün değiştirip marka sadakati oluşturabilmektedirler (Dix vd.,2010; Ergin & Özdemir, 2019). Aynı zamanda hızlı tüketici olan Y kuşağı mensupları materyalist bir toplumda sosyalleştiği için zenginlik ve satın alma gücüne önem vermekte ve bunu sergileme eğilimi göstermektedirler (Dölekoğlu & Çelik, 2018:59).

Y kuşağının böyle davranmasının nedenlerinden birisi de son zamanlarda tüketimin anlam değiştirmesidir. Önceden ihtiyaçları karşılamada bir araç olarak kullanılan tüketim, araç olmaktan çıkıp amaç haline gelmiştir. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamaktan öte mutlu olmak, haz duymak veya başkalarına kendilerini göstermek amacıyla tüketim davranışında bulunabilmektedirler. Materyalist davranışlarda bulunan tüketiciler de hayatlarının merkezine meta sahibi olmayı koymakta, paraya önem vermekte ve para harcadıkça da mutlu olmaktadır. Bu nedenlerle araştırmanın amacı reklamlarda ünlü kullanımının Y kuşağı tüketicilerinin materyalist eğilimleri üzerindeki etkisini ortaya çıkartmak olarak belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, katılımcılar reklamlarda ünlü kullanımında sırasıyla en çok dürüstlüğü, uzmanlığa ve çekiciliğe önem vermektedirler. Biswas (2006) çalışmasında en çok uzmanlığa dikkat edildiğini belirtirken, Özeltürkay & Yolaçan (2018) ise çekiciliğin ön plana çıktığını vurgulamışlardır. Araştırmada kullanılan ölçekteki sorular belirli bir ürün üzerinden değil de genel ünlü kullanımı temel alınarak sorulduğu için, sonuçlar bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu nedenle reklamlarında ünlü kullanmak isteyen işletmeler ünlüleri seçerken öncelikle ürün ile ünlü uyumuna dikkat etmeli, ünlünün dürüstlüğüne ve ürünle ilgili uzmanlığına önem vermeli, ürün ile ünlünün uyumunu sağlamak adına gıda ile ilgili bir reklamda fiziği ile ön planda yer alan bir ünlü yerine bu alanda uzman olan ve dürüstlüğüne güvenilen bir ünlü kullanmalıdır.

Katılımcıların materyalizm eğilimleri değerlendirildiğinde, materyalizm eğilimlerinin ortalamasının üstünde çıktığı saptanmıştır. En çok mutluluk arayışı, sonra sırasıyla kazanç odaklılık ve başarı tanımlama eğilimi nedeniyle materyalist davranışta bulunmaktadır. Buradan katılımcıların mutlu olmayı meta sahibi olmaya bağladıkları ve mutlu olabilmek için daha çok satın alma davranışında buldukları anlaşılmaktadır. Alanyazında materyalist bireylerin, sahip oldukları malı ve mülkü hayatın devamını sağlamak için bir araç olarak değil, mutluluklarını sağlamada bir amaç olarak gördükleri (Bozyiğit, 2016:257) tespit edildiği için, çıkan sonuçların materyalizm alanyazını ile paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Yapılan analiz sonuçlarına göre, dürüstlük başarıyı tanımlama eğilimini, çekicilik ise materyalist eğilimin tüm alt faktörlerini olumlu olarak etkilemektedir. Yani ünlü kullanımında dürüstlüğe önem veren katılımcılar başarıyı tanımlama eğilimi, çekiciliğe önem veren katılımcılar ise başarıyı tanımlama, kazanç odaklılık ve mutluluk arayışı eğilimi nedeniyle materyalist davranışlarda bulunmaktadırlar. Çekiciliğe önem verenlerin özellikle mutluluk arayışı ve başarıyı tanımlama eğilimlerinin materyalist davranışlara daha fazla sebebiyet verdiği tespit edilmiştir.

Uzmanlığın ise materyalist eğilimin tüm alt faktörlerini olumsuz olarak etkilediği görülmüştür. Reklamlarda kullanılan ünlünün uzmanlığına önem veren katılımcılar daha az materyalist davranışlarda bulunmaktadırlar. Reklamlarda kullanılan ünlü o ürün ile ilgili uzmanlığa sahip olan birisi olduğu zaman, katılımcılar daha faydacı güdülerle hareket etmektedirler. Yücel Doğan (2010) özellikle 18-25 yaş aralığındaki Y kuşağının diğer yaş gruplarına göre daha materyalist olduklarını belirtse de, reklamlarda kullanılan ünlünün uzman olması durumunda materyalist değerlere önem vermenin azaldığı görülmektedir.

Araştırmanın sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, sonuçların hem işletmelere hem de tüketicilere katkı sunabileceği düşünülmektedir. Toplum gittikçe tüketim toplumu haline gelmekte ve materyalist davranışlar da bu durumda önemli bir rol oynamaktadır. Materyalizm ihtiyaç olmadığı halde sadece para harcamanın ve sahip olmanın verdiği mutlulukla yapıldığı için istenen bir tutum değildir. Bu nedenle aslında toplumun her kesimine bunun önüne geçmek için görevler düşmektedir. İşletmelerin de bu konuda biraz daha duyarlı hareket etmeleri gerekmektedir. İşletmelerin amacı ürünlerinin satışını sağlamaktır. Bunu başarmak için de kullandıkları yöntemlerden birisi reklamlarında ünlü kullanmaktır. Ancak işletmeler reklamlarında ünlü kullanırken ünlünün çekiciliğinden ziyade uzmanlığına önem verirlerse hem istedikleri gibi ürünlerini satabilecekler hem de tüketiciler bu durumda materyalist davranmak yerine faydacı düşünüp satın alma davranışında buldukları için materyalizmin önüne de geçilmiş olacaktır.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak çalışmada sadece belirli bir kuşak örnekleme dahil edilmiştir. Daha sonraki araştırmalar farklı kuşaklarla ünlü kullanımı ve materyalist eğilim arasındaki ilişkiyi inceleyebilirler. İkinci olarak araştırma Tarsus'ta yapılmıştır. Sonraki araştırmalar farklı bölgelerdeki tüketicilerin davranışlarını karşılaştırabilirler. Son olarak çalışmada sadece anket yöntemi kullanılmıştır. İleride yapılacak araştırmalar daha derinlemesine bilgi elde edebilmek için nitel yöntemleri tercih edebilecekleri gibi, hem nicel hem nitel yöntemlere beraber de yer verebilirler.

KAYNAKÇA

- Achenreiner, G. B. (1997). Materialistic values and susceptibility to influence in children. *Advances in Consumer Research* (24), 82-88.
- Ahmed, N., Khattakb K.A., Iqbalc, N., Farooqb, O. & Iqbalc, J. (2014). Role of celebrity endorsement upon consumer vanity with mediating role of materialism: Evidence from business students of Pakistan, *Journal of Business and Management Research*, 04, 98-107 p-ISSN: 2356-5756 / e-ISSN: 2356-5764
- Armagan, E., & O. Gursoy, (2017). A research on the effect of using celebrity endorsement in advertisements on purchasing decisions of consumers. *PressAcademia Procedia (PAP)*, 3, 1043-1057.
- Atkin, C. & Block, M. (1983). Effectiveness of celebrity endorsers. *Journal of Advertising Research*, 23(1), 57-61.
- Avcılar, M. Y. & Açar, M. F. (2017). Sosyal medya reklamlarında ünlü desteği kullanımı: mikro-ünlülerin yükselişi, 15. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, 11-12 Eylül, Komrat, Moldova.

- Avcılar, M. Y., B. K. Demirgüneş & Açar, M. F. (2018). Instagram reklamlarında ürün destekçisi olarak sosyal medya fenomeni kullanımının reklama yönelik tutum ve e-wom niyetine etkilerinin incelenmesi, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 21, 1-27.
- Azeem, A. & Haq, Z. (2012). Perception towards internet advertising: a study with reference to three different demographic groups. *Global Business and Management Research: An International Journal*, 4(1), 28-45
- Bati, U. (2015). *Tüketici Davranışları*. İstanbul: Alfa Yayınevi
- Biswas, D., Biswas, A. & Das, N. (2006). The differential effects of celebrity and expert endorsements on consumer risk perceptions. *Journal of Advertising*, 35(2), 17-31.
- Bozyiğit, S. (2016). Materyalist eğilim, marka farkındalığı ve çevre bilincinin çevreci tüketime etkisi. *The New Trends in Social and Liberal 3/6 Sciences Symposium*, 2016-04-28, 2016-05-01, Milano, İtalya, 255-268.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerden Araştırma Yöntemleri* (Spss Uygulamalı) . 8. Baskı, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Cui, Y., Trent, E. S., Sullivan, P. M. & Matiru, G. N. (2003). Cause-related marketing: how generation Y responds cause-related marketing: how generation Y responds. *Journal of Retail and Distribution Management*, 31(703), 310–320.
- Çardaklı, S. (2008). *Televizyon Reklamlarında Tanınmış Kişilerin Kullanılmasının Reklamın Hatırlanması Üzerindeki Etkisi Konusunda Bir Pilot Araştırma*, Edirne Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Deneçli, C. (2015). Reklamlarda ünlü kullanımında cinsiyetin marka imajı üzerindeki etkisi *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 11, 44, Issn 1300-0845, 337-350 Doi: 10.14783/Od.V11i44.5000080018.
- Dix, S., Phau, I. & Pougnet, S. (2010). Bend it like Beckham: the influence of sports celebrities on young adult consumers. *Young Consumers*, 11(1), 36-46.
- Doğru, E., Avşarlıgil, N. & Özal-Kıtlık H. (2013). Reklamlarda oynayan ünlülerin banka tercihleri üzerine etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, ISSN: 1309 -8039 (Online).
- Dölekoğlu, C.Ö. & Çelik, O. (2018). Y kuşağı tüketicilerin gıda satın alma davranışı. *KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi 21(Özel Sayı): 55-66, KSU J. Agric Nat 21(Special Issue): 55-66.*
- Eastman, J.K., Liu, J. (2012). The impact of generational cohorts on status consumption: an exploratory look at generational cohort and demographics on status consumption. *Journal of Consumer Marketing*, 29 (2), 93–102.
- Egri, C. & Ralston, D. (2004). Generation cohorts and personal values :a comparison of China and the United States. *Organic Science* 15, 210–220.
- Erdogan, B.Z. (1999).Celebrity endorsement: a literature review, *Journal of Marketing Management*, 15, 291-315.
- Ergin, E. & Özdemir, H. (2019). Do young consumers abandon ship after a celebrity endorsement scandal? evidence from an emerging market, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 41-52.
- Erkal, E. (2013). *Reklamlarda Ünlü Kullanımının Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi*, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error, *Journal of Marketing Research*, 18 (1), s.39-50.
- Fung, S. K. M. (2017). An IMB model testing via endorser types and advertising appeals as intervention influences on young people's attitude towards Cervical Cancer prevention advertisement in Hong Kong. *Young Consumers*, 18 (1), 1-32.
- Goldberg, M.E., Gorn, G.J., Peracchio, L.A. & Bamossy, G. (2003), Understanding materialism among youth, *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 278-288.
- Green, T., Jamaes, G., Mara, S. A., & Lynn E. M. (2015). Materialism and the tendency to worship celebrities, *North American Journal of Psychology*, 16(1), 33-42.
- Gurău, C. (2012). A life-stage analysis of consumer loyalty profile: comparing generation X and Millennial Consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 29(2), 103–113.
- Hair, J.F., Tomas, G., Hult, M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least square structural equations modeling (PLS-SEM)*, Los Angeles: Sage.

- Hakimi, B. Y., Abedniya, A. & Zaeim, M. N. (2011). Investigate the impact of celebrity endorsement on brand image, *European Journal of Scientific Research*, 58(1), 116-132.
- Henseler, J., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modelling, *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Herbig, P., Koehler, W., & Day, K. (1993). Marketing to the baby bust generation. *Journal of Consumer Marketing*, 10(1), 4-9. <http://doi.org/10.1108/07363769310026520>
- Holtzhausen T. & Strydom J. (2006). Generation Y consumers: behavioural patterns of selected South African students. *The Business Review Cambridge*, 5(1): 314-318.
- Holzwarth, M., Janiszewski, C. & Neumann, M. M. (2006). The Influence of Avatars on Online Consumer Shopping Behavior, *Journal of Marketing*, 70(4), 19-36.
- İzmirlioğlu, K. (2008). *Konumlandırma Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algularının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama*, Muğla: Muğla Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Jackson, V., Stoel, L. & Brantley, A. (2011). Mall attributes and shopping value: differences by gender and generational cohort. *Journal of Retail Consumer Services*. 18(1), 1-9.
- Jain, S., Khan, M. N. & Mishra, S. (2015), "Factors affecting luxury purchase intention: a conceptual framework based on an extension of the theory of planned behavior", *South Asian Journal of Management*, 22(4), 136-163.
- Kaur, S. & Garg, A. (2016). Celebrity endorsement and buying behavior: a study of Panjab University students. *International Journal of Research - Granthaalayah*, 4(11), 122-136.
- Kim, H. & Jeong, J. (2016). Effect of celebrity endorsement in marketing of musicals: poster versus social networking site. *Social Behavior and Personality*, 44(8), 1243-1254.
- Knoll, J. & Matthes, J. (2017). The effectiveness of celebrity endorsements: a meta-analysis. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45 (1), 55-75.
- Kocabaş, F. (1994). *Satış Yönlü Pazarlama İletişiminde Star Stratejisi*, İzmir, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi.
- Korotina, A. & Jargalsaikhan, T. (2016). *Attitude towards instagram microcelebrities and their influence on consumers' purchasing decisions*, Master Thesis, Business Administration, Jönköping University, Jönköping.
- Kurtbaş, İ. & Barut, B. (2010). Star-Marka stratejisiyle yapılan televizyon reklamlarının marka farkındalığı ve marka sadakati oluşturma sürecindeki rolü ve etkisi, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (13), 107-144.
- Lavidge, R. J. & Steiner, G. A. (1961). A Model for predictive measurements of advertising effectiveness. *Journal of Marketing*, 25(6), 59-62.
- Lee, M. Y., Knight, D. & Kim, Y. K. (2008). Brand Analysis of a us global brand in comparison with domestic brands in Mexico, Korea, and Japan. *Journal of Product and Brand Management*, 17 (3), 163-174.
- Lissitsa, S. & Kol, O. (2016). Generation X vs. generation Y - A decade of online shopping. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 304-312. <http://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.04.015>.
- Londhe, B. R. (2014). Marketing mix for next generation marketing. *Procedia Economics and Finance*, 11, 335-340. [http://doi.org/10.1016/S22125671\(14\)00201-9](http://doi.org/10.1016/S22125671(14)00201-9).
- Mandhlazi, L., Dhurup, M. & Mafini, C. (2013). Generation Y consumer shopping styles: evidence from South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (14): 153 -164.
- Maronick, T. J. (2005). Celebrity versus company president as endorsers of high risk products for elderly consumers. *Journal of Promotion Management*, 11(4), 63-80.
- McCormick, K. (2016). Celebrity endorsements: influence of a product-endorser match on Millennials attitudes and purchase intentions. *Journal of Retailing Consumer Services*, 32, 39-45.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumun Tüketen Topluma*. İstanbul: Sistem Yayınevi
- Ohanian, R. (1990). Construction and validation of a scale to measure celebrity endorsers' perceived expertise, trustworthiness, and attractiveness author(s): roobina ohanian source: *Journal of Advertising*, 19(3), 39-5.

- Parker, R. S., Haytko, D. & Hermans, C. (2010). The perception of materialism in a global market: a comparison of younger chinese and united states consumers, *Journal of International Business and Cultural Studies*, 3, 1-13.
- Pelau, C., & Zegreanu, P. (2010). Mobile marketing - the marketing for the next generation. *Management Marketing*, 5(6), 101-116
- Podoshen, J. S., & Andrzejewski, S. A. (2012). An examination of the relationships between materialism, conspicuous consumption, impulse buying, and brand loyalty. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(3), 319-333.
- Richins, M. (2004), "The material values scale: measurement properties and development of a short form," *Journal of Consumer Research*, 31 (June), 209-219.
- Richins, M. L., & Dawson, S. (1992). A Consumer values orientation for materialism and its measurement: scale development and validation. *Journal of Consumer Research*, 19, 303-316.
- Rindfleisch, A., Burroughs, J. & E., Denton, F. (1997). Family structure, materialism, and compulsive consumption. *Journal of Consumer Research*, 312-325.
- Sarstedt, M., Ringle, C.M. & Hair, J.F. (2017). Partial least squares structural equation modelling, in C. Homburg, M.Klarmann, A.Vomberg (eds.), *Handbook of Market Research*, Heidelberg: Springer.
- Sheridan, L., North, A., Maltby, J., & Gillett, R. (2007). Celebrity worship, addiction, and criminality. *Journal of Psychology, Crime, and Law*, 13, 559-571.
- Soares, R.R., Zhang, T.T., Proença, J.F. & Kandampully, J. (2017). Why are generation Y consumers the most likely to complain and repurchase? *Journal Service Management*. 28(3), 520-540.
- Solak, B.B. (2016). Televizyon reklamlarında ünlü kullanımının satın alma davranışı üzerine etkisi: Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerine yönelik araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 4 (1), Mart.
- Spry, R. P. & T. B. Cornwell, (2011), Celebrity endorsement, brand credibility and brand equity, *European Journal of Marketing*, 45(6), 882 - 909.
- Tatzel, M. (2002). Money worlds and well-being: An integration of money dispositions, materialism, and price-related behavior. *Journal of Economic Psychology*, 23(1), 103-126.
- Vigneron, F. & Johnson, L. W. (2004). Measuring perceptions of brand luxury. *The Journal of Brand Management*, 11(6), 484-506.
- Ward, S. & Wackman, D. (1971). Family and media influences on adolescent consumer learning. *American Behavioral Scientist*, 14; 415-427.
- Williams, K. C. & Page, R. A. (2011). Marketing to the generations. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 5, 1-17. <http://doi.org/10.18394/iid.80342>
- Wolburg J & Pokrywczynski J. (2001). A Psychographic Analysis of Generation Y College Students, *Journal of Advertising Research*, 41:33-52.
- Wolf, M. M., Carpenter, S., & Qenani-petrela, E. (2005). A comparison of x, y and boomer generation wine consumers in california. *Journal of Food Distribution Research*, 36, 186-191.
- Yağcı, M.İ. & İlaslan, N. (2010). Reklamların ve cinsiyet kimliği rolünün tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 138-155.
- Yan, S. (2006). Understanding Generation Y. *The Oberlin Review*. from/http://www.oberlin.edu/stupub/ocreview/2006/12/08/features/Understanding_Generation_Y.html (S). Retrieved on April 02, 2018.
- Yolaçan, Z. B. & Yaşa Özeltürkay, E. (2018). Televizyon reklamlarında ünlü kullanımı: kaynağın çekiciliği, güvenilirliği ve uzmanlığının bireylerin davranışsal niyetleri (olumlu aap ve marka bağlılığı) üzerindeki etkisi, *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 4 (2), 231-252.
- Yıldırım, M., Karataş-Boztaş R. & Temizkan, M. (2014). Reklamlarda kullanılan ünlü ve marka arasındaki uyumun ünlünün inanılabilirlik ve çekiciliğinin tüketicinin markaya karşı tutumuna etkisi. *Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(1), 1-20.
- Yücel Doğan, S. (2010), Materyalist eğilimlerin demografik özelliklere göre farklılaşmasına yönelik bir araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 57-70.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 514-526

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 514-526

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.587701

Geliş Tarihi / Received: 05.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 29.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

İŞLETMELERDE UZAKTAN ÇALIŞANLARIN YÖNETİLMESİ: LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE NİTEL BİR ALAN ARAŞTIRMASI*

Pınar ACAR¹
A.Zafer ACAR²

Özet

Organizasyonların bir parçası olmakla birlikte onun fiziki sınırları dışında görev alan üyeleri örgütsel amaçlar çerçevesinde yönetmek yöneticilerin önemli problemlerinden birisidir. Bu çalışmanın odağını oluşturan söz konusu "dışardaki çalışanlar" üzerinde çalışma yapılması ihmal edilmiş ancak giderek büyüyen bir çalışan grubudur. Yapılan literatür araştırmasında mevcut az sayıdaki çalışmanın neredeyse tamamının IT sektöründe ve özellikle evden çalışanlar üzerine yapılmış araştırmalar olduğu görülmektedir. Oysaki lojistik sektöründe çalışan araç şoförleri neredeyse merkez ofisi hiç görmeden yıllarca firmaları adına çalışmaktadırlar. Öte yandan uzun yol şoförleri üzerine yapılmış çalışmaların ise genellikle risk faktörleri, iş stresi ve şoförlerin sağlıkları üzerine yapılmış araştırmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla lojistiğin taşımacılık fonksiyonundaki bu çalışanların yönetim ve davranış araştırmalarının konusu yapılmamış olması önemli bir eksiklik. Mevcut çalışma bu konudaki açıklığı gidermek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışma yönetsel sorunlardan birisi olan işletmenin fiziki çerçevesi dışındaki çalışanların yönetilmesi sorununa anti-pozitivist yaklaşımla çözüm getirmeye çalışan nitel bir araştırmadır. Bugüne kadar yapılan çalışmaların aksine analiz birimi olarak çalışanlar (şoförler) değil sektörde yer alan büyük ölçekli kara taşımacılığı firmalarının filo yöneticileri seçilmiştir. Yapılan serbest görüşmelerden elde edilen veriler Nvivo 12 programıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. Bulgular sonucu bağlılık, eğitim, mutluluk, tatmin ve iletişim kavramlarının kurum dışı çalışanların yönetilmesinde odaklanılan unsurlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler : Dışardaki çalışanlar, İnsan kaynakları yönetimi, Lojistik sektörü, Nitel araştırma

Jel Sınıflandırılması : M10, M12, M54.

* Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi tarafından organize edilen 8. ULZK kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzeltilmiş versiyonudur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Beykoz Üniversitesi, İ.Y.B.F., İngilizce İşletme Bölümü, pinaracar@beykoz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4290-6383

² Prof. Dr., Piri Reis Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, azacar@pirireis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4538-4944

MANAGING REMOTE EMPLOYEES: A QUALITATIVE RESEARCH IN LOGISTICS INDUSTRY

Abstract

It is one of the important problems of managers to manage its members who are working outside the physical boundaries of organization. The focus of this study is on a growing group of "remote employees" who have been working outside the physical boundaries of the organization. It is seen that almost all of the studies are conducted in the information technology sector and especially on employees who are working home-office structure. However, vehicle drivers working in the logistics sector have been working on behalf of their companies for years without seeing the head office. Additionally, studies on long-distance drivers are generally conducted on risk factors, work stress and drivers' health. Therefore, it is an important deficiency that those workers who worked in transportation function of logistics have not been subjected to management and organizational behavior studies. Current study aims to fulfill this research gap. This study is a qualitative research that tries to solve one of the managerial problems with an anti-positivist approach. The unit of analysis of this study are the fleet managers of large-scale road transport companies in the sector. The data obtained from the open-ended interviews were subjected to content analysis with Nvivo 12 program. The findings revealed that the concepts of commitment, education, happiness, satisfaction and communication are the factors that are focused on managing remote employees.

Key Words : Remote employees, human resource management, logistics industry, qualitative research

Jel Classification: M10, M12, M54

GİRİŞ

Bilişim, iletişim ve taşımacılık teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin hızlandırıcı bir rol oynadığı günümüz küresel iş çevresinde faaliyet gösteren organizasyonları yönetmek giderek güçleşmektedir. Özellikle organizasyon olarak isimlendirdiğimiz sosyal canlılığın bir parçası olmakla birlikte onun fiziki sınırları dışında görev alan üyelerini örgütsel amaçlar çerçevesinde yönetmek günümüz yöneticilerin önemli problem sahalarından birisi olmaktadır.

H.Fayol tarafından ifade edilen planlama, organize etme, yönetme, kontrol ve koordinasyon prensipleri çerçevesinde ve örgütsel amaçlar doğrultusunda insanları yönetme görevini üstlenen kişilerin H.Mintzberg'in ifadesiyle kişilerarası ilişkiler, bilgi toplama ve dağıtma ile karar verme gibi rollerde etkin olması beklenmektedir. Oysa ki değişen global iş çevresinde yönetim faaliyetlerini G.Homans'ın çizdiği çerçeveye göre işler, kişiler ve ilişkileri de içerecek şekilde ve yönetimin temel prensipler çerçevesinde yerine getirebilmek önemli ancak oldukça güç bir faaliyettir. Bu bağlamda iletişim, liderlik, yöneticinin gücünü kullanması, çeşitli motivasyon yöntemleriyle diğerlerini etkilemesi, çalışan bağlılığının sağlanması ve örgütsel amaçlar çerçevesinde koordinasyon gibi konular günümüzün değişen iş dünyasında yeniden incelemeye değer alanlar arasından ilk aklımıza gelenlerdir.

Mevcut çalışmanın odağını oluşturan ve çalışma saatlerinin %50'sinden fazlasını işletmenin fiziki alanı dışında geçiren ancak yönetim görevi olmayan "dışardaki çalışanlar", bugüne kadar üzerinde bilimsel çalışma yapılması ihmal edilmiş ancak giderek büyüyen bir çalışan grubudur (Goldsen, 2006). Bu çalışan grubuna yönelik ilişkili anahtar kelimeler üzerinde gerçekleştirilen literatür araştırmasında literatürde yer alan çalışmaların neredeyse tamamının internetin sağladığı imkanlar sayesinde örgütün fiziki alanları dışında çalışanların yoğunlukta bulunduğu IT sektöründe ve özellikle evden çalışanlar üzerine yapılmış araştırmalar olduğu görülmektedir (Ör. Staples vd., 1999; Gabel ve Mansfield, 2001; Staples, 2001). Örneğin Gabel ve Mansfield'in (2001) çalışmasında internetin siber alanda çalışanlar yarattığından bahsedilmekte ve işverenle işgören arasındaki hukuki ilişki incelenmektedir. Johnston ve arkadaşları (2010) ise IT çalışanlarının kurumun fiziki sınırları dışında çalışmasının yaratabileceği bilgi güvenliği zafiyeti üzerine odaklanmışlardır.

Oysaki lojistik sektörünün taşımacılık faaliyet alanında çalışan araç şoförleri -özellikle uzun yol şoförleri, sektörün ticarileşmesinden bu yana işletmenin yönetim merkezini neredeyse hiç görmeden yıllarca belli bir firma adına çalışmakta ve bir şekilde firmalarını temsil etmekte oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla bu grup çalışanın yönetilmesine dair sorunlar küreselleşmenin ve/veya ilgili teknolojilerdeki ilerlemelerin ortaya çıkarttığı bir problem olmaktan çok yönetim bilimlerinin ihmal ettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun yol şoförleri üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar ise genellikle risk faktörleri, iş stresi ve şoförlerin sağlıkları üzerine yapılmış özellikle sağlık bilimleri alanına ait araştırmalar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla lojistik firmalarının kendi değer zincirinin kalbinde yer alan operasyonları bizzat gerçekleştiren bu önemli halkada yer alan çalışanların yönetim ve örgütsel davranış alanına giren kavramlar çerçevesinde icra edilen bilimsel araştırmaların konusu yapılmamış olması önemli bir eksikliktir. Mevcut çalışma bu konudaki açıklığı gidermek amacıyla güden öncü bir keşifsel araştırma olup amacı çalışma saatlerinin %50'sinden fazlasını işletmenin fiziki alanı dışında geçiren "dışardaki çalışanları" yönetim sorumluluğu bulunan yöneticilerin bu görevlerini lider-üye etkileşim kuramından yola çıkılarak hangi kavramlar üzerine oturttuklarını anti-pozitivist yaklaşım çerçevesinde nitel araştırma yöntemleriyle açıklamaya çalışmaktadır.

Araştırmamızın temel varsayımı lider-üye etkileşim (LMX) kuramından yola çıkılarak oluşturulmuştur. Lider-üye etkileşimi teorisi, Dansereau ve arkadaşları (1975) ile Graen ve Cashman (1975) tarafından geliştirilen ve liderle izleyicisi arasındaki ikili etkileşimi sosyal değişim teorisi çerçevesinde ilişki tabanlı olarak inceleyen bir yaklaşımdır. Teori liderin her bir izleyicisi arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı ele alıp, lider-üye arasındaki karşılıklı ilişkinin önemine vurgu yapmaktadır. İlişkilerde karşılıklı bir beklenti söz konusudur. Ayrıca ikili ilişkilerde etkileşim düzeyi, karşılıklı güven duygusuyla ilişkilidir. Bu etkileşimde, ilişkinin kaliteli olması demek, lider ve astı arasında karşılıklı güvene dayalı ve daha verimli, yüksek kalitede bir etkileşimin yaşanıyor olması demektir. Bağlı oldukları liderle, yüksek nitelikli ilişki içinde olan üyeler bu ilişki için yüksek düzeyde çaba gösterme ve üstlerine kişisel bağlılık duyma eğiliminde olurlar. Böylece liderin ve örgütün performansını yükseltmek için katkıda bulunurlar. Liderler ise, bu tür astlara daha fazla sosyal destek vererek, örgütsel kaynakları sunarak ve ödüllendirerek karşılık verme eğilimindedirler (Çalışkan, 2017). Bu bağlamda çalışma grubumuzu oluşturan yöneticilerin fiziksel alan dışında kalan ve üstelik her biri müstakil olarak çalışan şoförleri örgütsel amaçlar doğrultusunda yönetebilmeleri için lider-üye etkileşimi çerçevesinde etkili bir iletişim kurmaları gerekmektedir.

Çalışmamız sosyal bilimler alanında yönetsel açıdan eksikliği hissedilen bir konuyu anti-pozitivist yaklaşım dahilinde nitel araştırma yöntemleriyle açıklamaya çalışan keşfedici bir ampirik araştırmadır. Bu çerçevede sektörde yer alan büyük ölçekli kara taşımacılığı firmalarının filo yöneticileri ile serbest görüşmeler yapılmış olup, elde edilen veriler Nvivo 12 paket programıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. Ardından araştırma bulguları yorumsamacı ve dışsal perspektiften değerlendirilmiştir.

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI VE KURAMSAL ÇERÇEVE

I.I. Fiziki Alan Dışındaki Çalışanların Yönetilmesi

Bilgisayar, iletişim ve taşımacılık teknolojileri ve sistemlerinin öncülüğünde işletme dünyasında gerçekleşmekte olan radikal değişimler başta müşteri ve tedarikçiler olmak üzere işletme paydaşlarının farklı taleplerinin ortaya çıkmasına neden olmakta ve işletmeler için önemli bir mücadele alanları yaratmaktadır. İşletmeler halen yürürlükte olan geleneksel stratejileri, iş yapma stilleri ve örgüt yapılarının bu dinamik ve karmaşık iş çevresi için uygun olmadığını bazen acı verici tecrübelerle öğrenerek yalın, esnek ve yenilikçi olmak zorunda olduklarını fark etmektedirler. Özellikle insan yönetimi alanında birçok yönetici bu değişime işbirlikçi çalışma gayretleri, esnek ve geçici çalışma anlaşmaları ile cevap vermeyi denemektedirler (Robbins ve Coulter, 2016: 344). Bu bağlamda ortaya çıkan ve literatürde sınırsız organizasyon olarak da tanımlanan yeni örgüt yapıları çoğunlukla işletmenin fiziki alanının dışındaki çalışanlarla iş yapmayı gerektirmekte buna uygun

sanal örgütler ve ağ örgütleri gibi örgüt yapılarının (Robbins ve Coulter, 2016: 348) oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Bu zorunluluğun en yoğun hissedildiği süreçlerden birisi firmaların tedarik zincirinde yer alan dağıtım ve taşımacılık süreçleridir. 1980'lerden itibaren işletmelerin temel yeteneklerine odaklanarak diğer zorunlu faaliyetlerini dış kaynaklara devretmesi eğilimin artması ve 1990'lardan itibaren tekrar hız kazanan küreselleşmenin tedarik zincirlerini uluslararası seviyede doğru genişletmesi birçok üretici firmayı dağıtım faaliyetleri için taşıma işleri organizatörleriyle iş yapma zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Bu durum için firma ve müşteri için değer yaratması beklenen ürünlerin bugüne kadar birlikte çalışılmamış ve firmanın fiziki sınırları içerisinde hiçbir zaman olmamış taşımacılık profesyonellerini geçici süreyle de olsa firmanın bir unsuru haline getirmiş ve dolayısıyla yönetim sorumluluğu doğmuştur. Oysaki aynı durum bizzat lojistik sektöründe faaliyet gösteren taşımacılık firmaları için de geçerlidir. Bu işletmelerde çalışan özellikle uzun yol araç şoförleri taşımacılık sektörün ticarileşmesinden bu yana neredeyse merkez ofisi hiç görmeden yıllarca firmaları adına çalışmakta, uzak pazarlarda firmalarını temsil etmekte ve nihai müşteriyle ilişkileri sürdürmektedir.

Araştırmalar son zamanlarda giderek popüler hale gelen sanal çalışma ve ana ofis dışında çalışma modellerinin üzerinde durmaktadır (ör. Maruca ve Egan, 1998; Verbeke vd., 2008). Sanal ve uzaktan çalışan işçi sayısının giderek artması, bu çalışma modelinin üzerinde durulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sanal ve/veya uzaktan çalışmanın çalışanlar için potansiyel faydaları vardır (örneğin, daha fazla esneklik, daha az dikkat dağıtıcı değişkenler vb.). Bunun yanında işverenler için de faydaları bulunmaktadır (örneğin, kiralama alanı için maliyetlerin düşürülmesi, verimliliğin artması vb.). Özetle sanal çalışma, her iki taraf için de rutin bir iş gününe potansiyel olarak cazip bir alternatif teşkil etmektedir.

Ancak, sanal ve uzaktan çalışmanın avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Çalışanlar açısından, mesleki ve sosyal izolasyon, gayri resmi bilgiye erişim eksikliği, ev ve iş sorumluluklarını ayırma zorluğu, teknoloji ve erişilebilirlik konuları, vb. Diğer taraftan işverenler açısından da görmeden idare etme, iletişim kurmada zorluklar ve evdeki ekipmanları kopyalama maliyetleri vb. dezavantajlar arasında gözlemlenmektedir. Kısaca, sanal iş, ne parlayan bir ütopya, ne de ıssız bir çorak topraktır, ancak her ikisinin de daha ılımlı özelliklerine sahip olma potansiyeli vardır.

Örgütsel araştırmalar son zamanlarda sanal ve uzaktan çalışma modellerini incelemeye başlamıştır ancak bugüne kadar, bu çalışmaların çoğu sanal çalışmayı ve sonuçlarını yalnızca çalışanın bakış açısıyla, öz raporlama yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Örneğin, Hill ve ark. (1998) sanal ofisin iş / yaşam dengesi sorunları üzerindeki etkisini incelemiştir. Raghuram ve arkadaşları (2001) başarılı uyum gösterme sinyalleri kapsamında çalışanların performansı ve yeni çalışma sisteminden memnuniyeti üzerinde durmuştur. Yazında bu araştırmalara benzer çok sayıda yayın bulunmaktadır. Tüm bu çalışmaların altında yatan temel soru şudur: Kuruluşlar sanal çalışanların verimliliğini ve memnuniyetini nasıl sağlayabilir? Ancak burada önemli bir hususu vurgulayarak sanal çalışma ile uzaktan çalışmayı birbirinden ayırmak gerekmektedir. Şöyle ki sanal çalışma internet ve diğer telekomünikasyon teknolojilerindeki ilerlemelerin bir sonucu olarak sadece bilgisayar ile iş yapacak çalışanların merkez ofisler yerine evlerinden çalışma hayatını sürdürmesi anlamına gelmektedir. Uzaktan çalışma ise bir merkez ofise bağlı olmakla birlikte çalışma süresinin en az %50'sinde ofis dışında olan çalışanlardır.

Konu araştırmamızın temel varsayımı üzerinden değerlendirildiğinde, lider / yöneticinin sanal veya uzaktan çalışanın sonuçlarının geliştirilmesindeki rolünün önemine vurgu yapmak yerinde olacaktır. Ancak yazında fiziki alan dışındaki çalışanların yönetilmesi hususuna çok fazla yer verilmemiştir. Oysa bir kuruluşun temsilcisi olarak lider / yönetici genellikle verimlilik ve memnuniyet gibi alt sonuçlardan sorumludur (en azından dolaylı olarak). Bu kapsamda lojistik sektöründe uzaktan çalışanlar üzerine yapılmış sadece birkaç çalışma olup alandaki uygulamalara yönelik teorik bir çerçeve oluşturmaya yetmemektedir. Yazındaki kısıtlı çalışmalardan birinde Arnold ve arkadaşları (1997) Yeni Zelanda'da 1249 şoförlük hedef kitleden 638 katılımcıyla yapılan anket çalışmasında şoförlerin çalışma saatleri ve uyku saatleriyle yorgunluk algıları üzerinde bir

çalışma gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan sanal çalışma ortamında liderliğin çalışanların performans ve iş tatmini üzerindeki etkilerinin incelendiği bir tez çalışmasında literatürde sıklıkla karşılaşılan sanal iş ortamında çalışanlar üzerine yapılan çalışmaların aksine söz konusu çalışanların liderleri üzerine odaklanmıştır (Lyon, 2003).

I.II. Lider-Üye Etkileşimi Kuramı

Araştırmamızın temel varsayımı Lider üye etkileşim (LMX) kuramıyla desteklenmiştir. Teori, liderin tüm astlarına eşit şekilde davranmadığını varsayarak (Schriesheim vd., 1999) farklı çalışanlarla üstleri arasında var olan değişim ilişkisinin kalitesini ifade eder. Liderlik araştırmalarında ve yazınında ortaya çıkan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan Lider-Üye Etkileşim Kuramı, liderin ya da durumun özelliklerine dayanarak liderliği açıklamak isteyen diğer liderlik teorilerinden farklı olarak lider ile takipçi arasındaki ikili değişim ilişkilerine analiz düzeyi olarak odaklanır (Gerstner ve Day, 1997 ile Graen ve Uhl-Bien, 1995'den aktaran Michael, Guo, Wiedenbeck ve Ray, 2006). Dolayısıyla, lider ve astları arasındaki ikili ilişkileri esas alması açısından, geleneksel liderlik modellerinden ayrılmakta, geleneksel liderlik modellerinde ihmal edilen karşılıklı etkileşim süreci ve bu süreçteki farklılaşma kuramın araştırma konusunu oluşturmaktadır (Baş vd., 2010).

Lider üye etkileşimi, çok sayıda istenen sonuçları tahmin etme kabiliyetinden dolayı yönetim bilimcileri için önemli bir liderlik kavramı haline gelmiştir. Lider-üye etkileşim kuramı bu özelliği ile yüksek düzeyde çalışan değişim oranının genel bir sorun olduğu sürücülük ve benzeri iş ortamları için gözden kaçırılmış bir açıklama olabilir. Şoförler ve yöneticileri arasında olumlu bir lider-üye etkileşimi geliştirme fırsatları çeşitli nedenlerle sınırlanmaktadır. Şöyle ki şoförlerin kötü bir lider-üye etkileşimi tecrübe etme ihtimalleri yüksektir ve bu nedenle diğer ihtimaller arasında en çok işi bırakmayı tercih etmektedirler. Şaşırtıcı bir şekilde iyi lider-üye etkileşimi kurulmuş olan taşımacılık işletmeleri de düşük çalışan değişim oranını garantileyememektedirler. Çünkü genel olarak şoför temininde çekilen zorluk (Min ve Emam, 2002) özel olarak ise güçlü yeteneklere sahip olanlarda eksiklik bulunması şoförlerin kolaylıkla bir işletmeden ayrılarak diğerine geçmesine imkan sağlamaktadır.

Lider-üye ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda hem iş odaklı hem de sosyal tabanlı etkileşim üzerine vurgu yapmaktadır. Bu çalışmalarda lider-üye etkileşimi açıklayan dört kavramsal boyut ortaya çıkartılmıştır: duygusallık (arkadaşlık ve hoşlanma), sadakat (karşılıklı destek ve zorunluluk hissetme), katkı (minimum standartların ötesinde performans) ve profesyonel saygı (işe dair bilgi ve yetkinliğin takdir edilmesi) (Morrow vd., 2005).

I.III. Olgu Bilim ve Gömülü Kuram

Nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim, araştırma konusu bir olgu ile ilgili bilgiler elde etmek için bireylerin yaşanmış öznel deneyimlerinden yararlanan bir araştırma yöntemidir. Olgubilim, araştırma konusu olgunun altında yatan ortak anlamları keşfetmek için bireyler tarafından deneyimlenmiş dünyayı tanımlamaya ve deneyimlerin özünü açıklamaya çalışmaktadır (Kocabıyık, 2016).

Gömülü kuram ise araştırılan olgu ile ilgili bireylerin davranışlarının ve inançlarının ne olduğu anlaşılmasına çalışılmaktadır. Gömülü kuram ile gömülü halde olan esas kategoriler araştırılarak davranışların nedenini açıklayan teoriler geliştirilmektedir. Bu yöntemde kavramların yaratılması veya oluşturulması oldukça önemli olduğu için, kavramlar ve kavramlar arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgilenilmektedir (Kocabıyık, 2016). Gömülü kuram ortaya çıktığı 1967 yılından bu yana önemli bir değişime uğramamıştır. Yöntem pratikte geliştikçe prosedürlerin özgüllüğü detaylandırılmıştır. Gömülü kuram prosedürleri, sosyal fenomenlerin teorik açıklamasını eksiksiz bir biçimde sağlayan entegre edilmiş kavramlar geliştirmek için tasarlanmıştır. Gömülü kuram sadece özel koşullarla ilgili olarak, belirli bir düzeye kadar öngörülebilirlik sağlayabilir (Corbin ve Strauss, 1990).

Nitel araştırmalarda önemli araştırma yöntemleri olarak görülen olgubilim ve gömülü kuram yöntemlerinin bir arada ele alınıp incelenmesi gerekli görülmektedir (Kocabıyık, 2016). Mevcut çalışmanın nitel araştırma metodolojisini destekleyen gömülü teori hem bir araştırma stratejisi hem de veri çözümleme yoludur. Temellendirilmiş bir kuram keşfetmedeki temel fikir verilerde asıl önemli olan şeyi açıklayan yüksek bir soyutluk derecesine sahip fakat verilere dayanan merkezi bir kategori bulmaktır. Araştırmacı kodların üç temel kategoride toplandığını belirtmiştir. İlk kod düzeyi, soyutlama düzeyinde verilerdeki kavramsal kategorileri bulmaktır. Diğer kod düzeyi ise bu kategoriler arası ilişkileri bulmaktır. Son kod düzeyi ise daha yüksek bir soyutluk düzeyinde bu ilişkileri kavramlaştırmak ve açıklamaktır (İlgar ve İlgar, 2013).

II.YÖNTEM

II.I. Araştırma Tasarımı

Araştırmamız bilim felsefesinin üç temel ayağından biri olan ve gerçek bilgiye nasıl ulaşılabileceğini sorgulayan epistemoloji felsefesini ve bu felsefenin uzantısı olan anti-pozitivist paradigma bakışı açısını temel alarak nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi deseni ile desteklenmiştir. Araştırma kapsamındaki yöneticilerle yapılan açık uçlu mülakatlarda kendilerinden uzaktan çalışanları nasıl yönettiklerine dair bilgi vermeleri talep edilmiştir. Bu yöntemin kullanılması sonucunda araştırma bulguları içinde yöneticilerce sıklıkla tekrarlanan kavramların sektörü ve yöneticilerin ilgili iş kolundaki çalışanları yönetirken öncelik verdikleri kavramlardan oluşması beklenmektedir.

Bu maksatla her bir yöneticinin 30 ila 45 dakika süreyle konu hakkında açık uçlu bir şekilde görüşleri alınmıştır. Bu görüşmeler esnasında müsaadeli olarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ardından her bir görüşme çözümlenerek metne dökülmüştür. Elde edilen veri seti ikincil veri olarak araştırmamızda kullanılmıştır. Nvivo 12 programı ile analiz edilen verilerden elde edilen bulgular yorumsamacı ve dışsal perspektiflerle ele alınmıştır.

II.II. Araştırmanın Çerçevesi

Türkiye Avrupa çapında en büyük kara taşımacılığı filosuna sahip olan ülkelerden birisidir. TÜİK Hane Halkı İşgücü Anketi 2017 verilerine göre 28,189 milyonluk toplam istihdamın 1,235 milyonu ulaştırma ve depolama iş kolunda yer almaktadır (UDHB, 2018: 10). 2017 yılı sonu itibarıyla yetki belgeli firmalar bünyesinde yük taşıma yetki belgeli taşıt sayısı 1.240.543 olup (UDHB, 2018: 24), bunlar arasından 838.718 adedi muhtelif büyüklerde çekici, kamyon ve benzeri araç yurtiçi ve yurtdışı taşımacılık faaliyeti yürütmektedir (UDHB, 2018: 22).

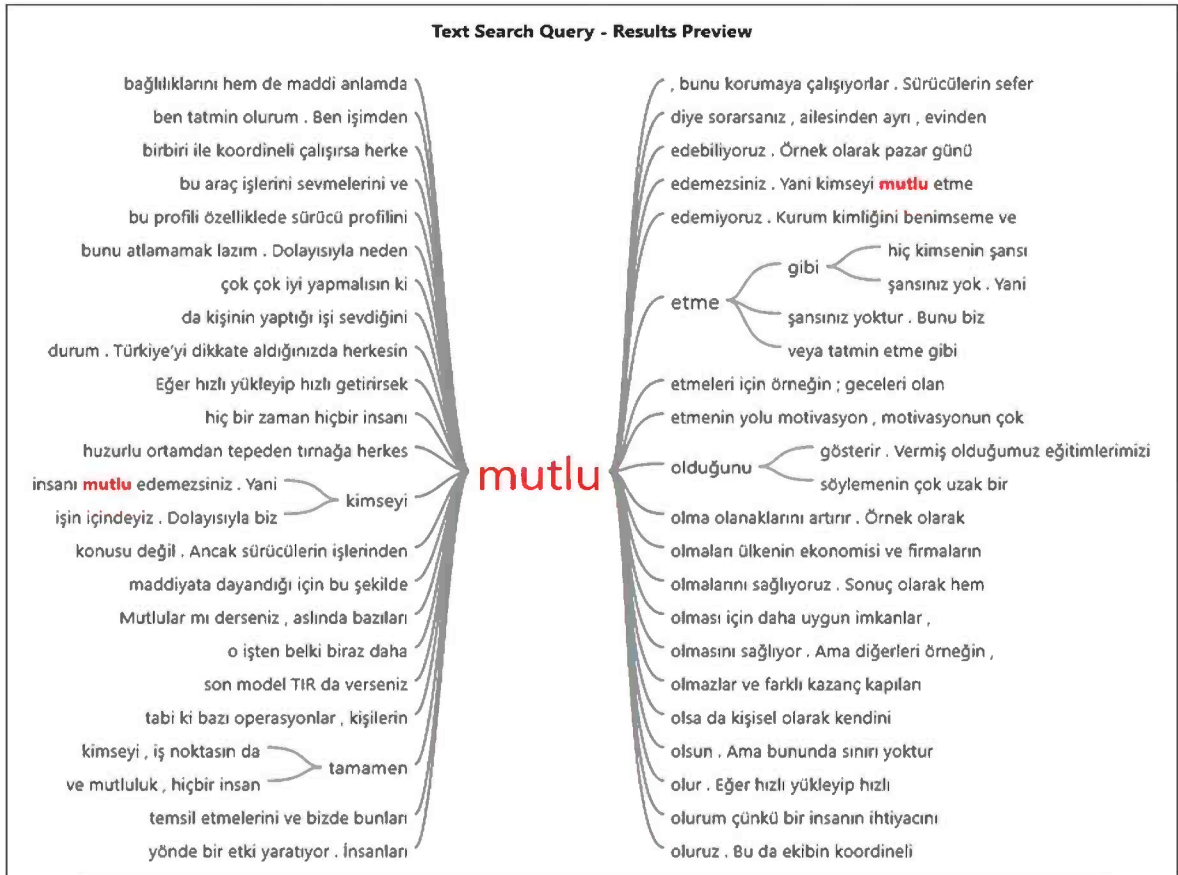
Araştırmamız bu ekonomik değerdeki lojistik sektörünün taşımacılık faaliyet alanında yer alan büyük ölçekli firmaların filo yöneticilerini kapsamaktadır. Araştırma davetimize olumlu yanıt vererek katkı sağlayan yöneticiler, ciro ve filo büyüklüğü açısından sektörün ilk sıralarında yer alan lojistik firmalarından onbir tanesini temsil eden filo yöneticileridir.

III.BULGULAR

Tablo 1’de görülmekte olan frekans dağılımlarına göre önceliği araştırma sahamızı belirleyen gibi Şoför/Sürücü ve Kurum/Şirket kavramlar oluşturmaktadır. Bu kavramların dışında temel sorunsalımıza yanıt olabilecek ilk bulgu üçüncü sırada yer alan ve 154 frekans dağılımıyla “Zaman” kavramıdır. “Bağlılık” kavramı ise 59 frekans dağılımı ile beşinci sırada yer almaktadır. “Eğitim” kavramı ise 55 frekans dağılımı ile altıncı sırada yer almaktadır. Mutluluk kavramı 47 frekans dağılımı ile yedinci sırada yer almaktadır.

Tedarik zinciri içerisinde değer yaratan unsur doğru ürünün, doğru müşteriye, doğru miktarda, doğru maliyetle, doğru şartlarda ve doğru zamanda ulaştırılmasıdır. Dolayısıyla ürün hareketlerini sağlayan lojistik unsurunun rekabet hedeflerinden birisi zamandır. Zaman, hem iç ve dış müşteri istek ve beklentilerinin tam zamanında karşılanması hem de sürat anlamında dikkate alınmaktadır. Zaman kavramının yöneticilerle gerçekleştirilen mülakatlarda kullanıldığı yerler tekrar incelendiğinde, fiziksel alan dışında çalışanların performanslarını değerlendirme anlamında da kullanıldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla lojistik sektörde zaman kavramının stratejik seviyeden operasyonel seviyeye kadar önemli bir anahtar performans göstergesi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bulgu alan yazını ile de örtüşmektedir. Ancak zamanın operasyonel açıdan öncelikli bir ölçüm aracı olarak kullanılmasının çalışanlar üzerinde stres yarattığı da ortaya çıkmıştır.

Grafik 2’de görülmekte olan “mutluluk” kavramının analiz sonuçlarına göre örüntüyü ortaya çıkaran kavramlar aile, kurum kimliği, motivasyon, ülke ekonomisi, koordineli çalışmak, işi sevmek, hız, maddiyat, verimlilik, azim, istek, iç dünyası, başarı, iş tatmini, haz duymaktır.

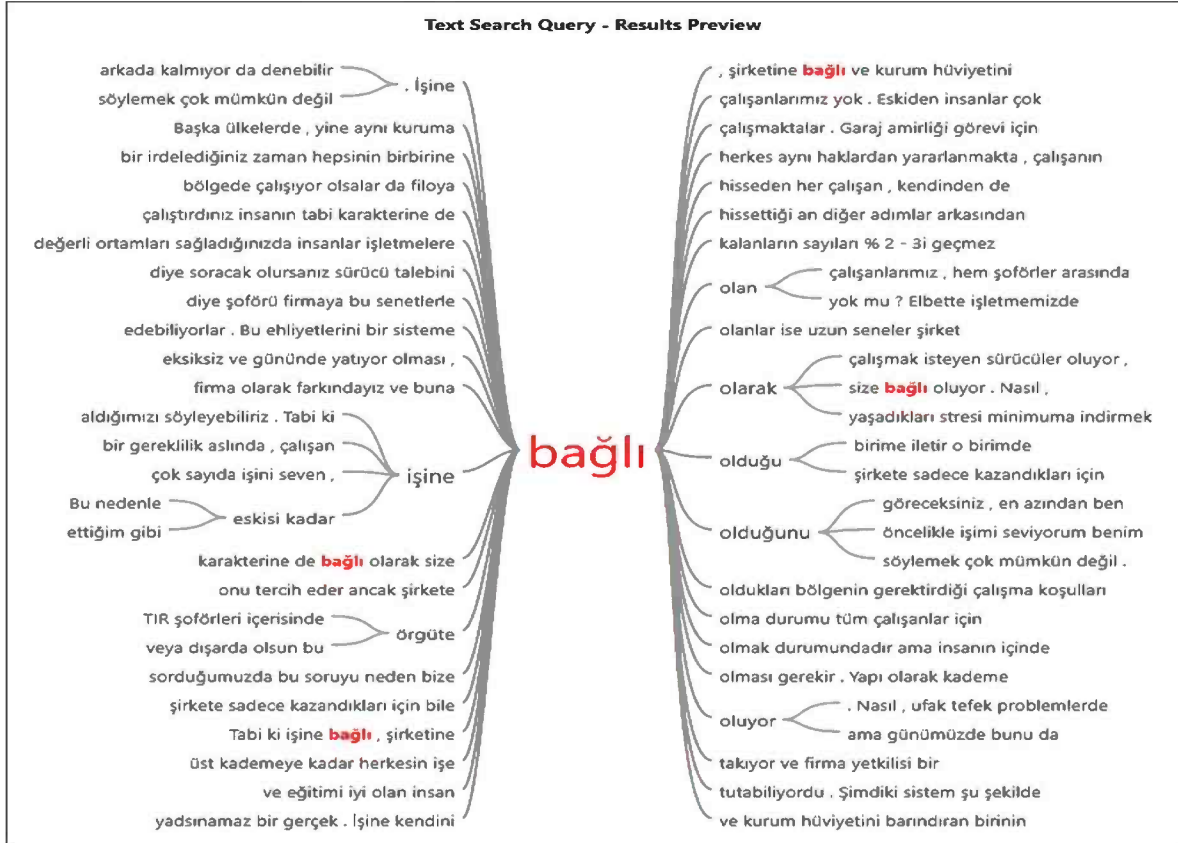


Grafik 2. Kelime Ağacı Analiz Sonuçları- Mutluluk

Bulgularımız, örgütsel davranış alanı yazınında yer alan ve mutluluk kavramını kapsayan teorik modellerde sıklıkla kullanılan ilişkili değişkenleri lojistik sektörü ve fiziki alan dışında çalışanların yönetilmesi bağlamında destekler niteliktedir. Ancak ülke ekonomisi, koordineli çalışmak, kurum kimliği ve hız gibi kavramlar bu bağlamda ayrılmaktadır. Şöyle ki, çalışanların faaliyetleri sonucu yaratılan değer büyük resim olarak ifade edebileceğimiz ülke ekonomisi için pozitif katkılarının bulunması çalışanları mutlu etmektedir. Bunun yanında hizmet götürülen her noktada şoförler müşteriler tarafından işletmelerinin bir temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu durum, fiziki alan dışında ve yalnız çalışan şoförleri bir gruba ya da kuruma ait olma hislerini besleyerek mutluluk düzeylerini artırmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar bireysel davranmayı gerektiren bir iş gibi görülse de tedarik zinciri sistemi içerisindeki her üyenin metaforik yaklaşımla farklı enstrüman çalan orkestra üyelerinin bütün bir eseri kusursuz olarak icra etmesi örneğinde

olduğu gibi koordineli çalışarak başarıları gerekmektedir. Daha önce sözü edilen "doğru" kriterler çerçevesinde görevin koordineli olarak başarılması durumunda çalışanlar kendilerini başarılı bir takımın üyesi olarak hissetmekte ve bu durum fiziksel alan dışındaki çalışanları mutlu kılmaktadır. Son olarak mutluluğun hız kavramıyla eşleşmesi hem müşteri memnuniyetini hissetmek hem de hızla tamamlanan bir operasyon sonucunda kendine ve ailesine zaman ayırmak anlamında yorumlanabilir.

Grafik 3'de görülmekte olan "bağlılık" kavramının analiz sonuçlarına göre; kıdem, kurum kimliği, işe bağlılık, örgütsel bağlılık, değerli ortam yaratmak, işi sevmek ve mutluluk "bağlılık" kavramının örüntüsünü oluşturmaktadır.

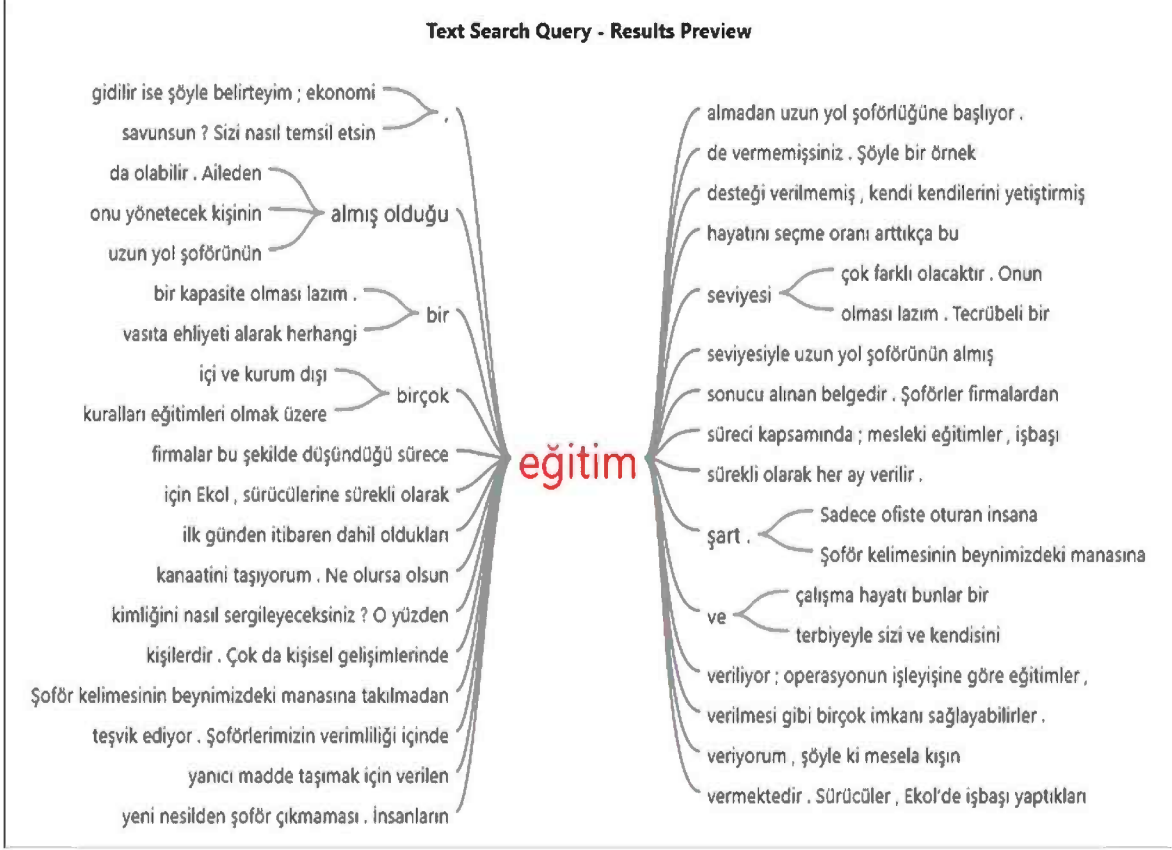


Grafik 3. Kelime Ağacı Analiz Sonuçları- Bağlılık

Bulgularımız, örgütsel davranış alanı yazınında yer alan ve bağlılık kavramını kapsayan teorik modellerde sıklıkla kullanılan ilişkili değişkenleri lojistik sektörü ve fiziki alan dışında çalışanların yönetilmesi bağlamında destekler niteliktedir. Bunun yanında devam bağlılığıyla örtüşen kıdem, grup üyeliği ve grup aidiyetiyle örtüşen kurum kimliği kavramları alan yazınında yer alan diğer bağlılık çalışmalarında da geçen kavramlardır. Ancak yapılan işin teknik düzeyde ve diğer meslek kollarından farklı ve zorlayıcı bir iş olduğu işe bağlılık ve işi sevmek kavramlarının bağlılık kavramının öncülü olarak kullanılmasından anlaşılmaktadır. Alandaki çalışanların karşılaştığı bu zorluklar ve genellikle eğitim seviyelerinin düşük olduğunun bilinmesi bir yöneticinin bağlılığı sağlamak amacıyla ücret politikalarının teşvik edici olarak kullanıldığını söylemesi sektöre özel bir bulgu olup, bilindiği üzere örgütsel bağlılık çalışmalarında para ilk sıralarda yer alan kavramlar arasında değildir.

Grafik 4'de görülmekte olan "eğitim" kavramının kelime ağacı analiz sonuçlarına göre; eğitim seviyesi, mesleki eğitimler, işbaşı, sürekli eğitim, operasyonun işleyişine göre eğitimler, aileden gelen eğitim, kurum içi ve kurum dışı, sürücü eğitimleri, kişisel gelişim, verimlilik, yeni nesilden şoför çıkmaması, terbiye ve stres yönetimi eğitimi kavramları bulgularımız arasında örüntüyü ortaya çıkartan kavramlar olarak ön plana çıkmıştır.

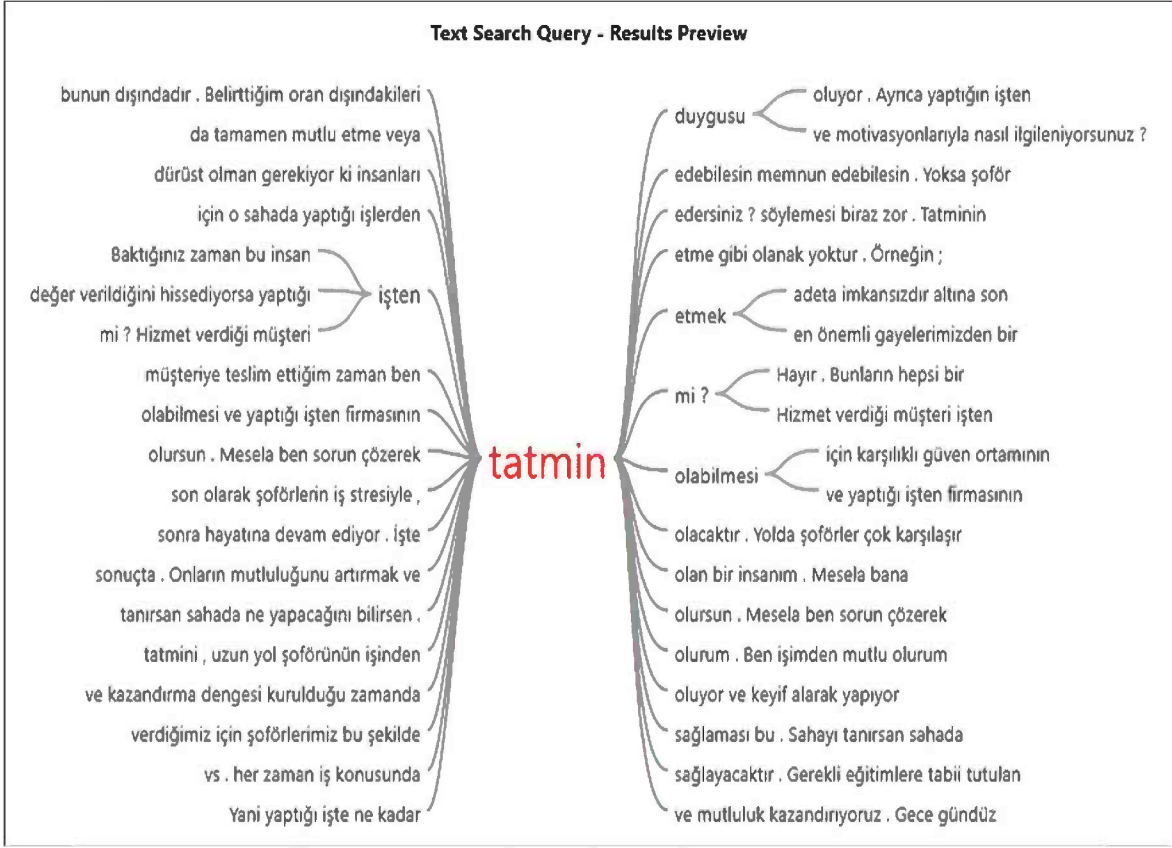
Bulgularımız sonucu ortaya çıkan kavramların çoğu insan kaynakları yönetimi yazınının eğitim başlığı altında yer almakta ve yoğunlukla eğitim türlerini nitelendirmektedir. Ancak eğitimle ilgili bu kadar çeşitli kavramın biliniyor ve yerinde kullanılıyor olması sektörün eğitimle yakından ilişkili olduğunu ortaya çıkartarak sektörün eğitim seviyesine dair bazı yerleşik düşünceleri çürütmektedir.



Grafik 4. Kelime Ağacı Analiz Sonuçları- Eğitim

Grafik 5'de görülmekte olan "tatmin" kavramının kelime ağacı analiz sonuçlarına göre; tatmin duygusu, yapılan iş, hizmet verilen müşteri, karşılıklı güven, mutluluk, keyif, sahayı tanımak, eğitim, değer verilmek, sorun çözmek, iş stresi, sahada ne yapacağını bilmek, kazandırma dengesi kurmak ve uzun yol şoförü gibi kavramlar örüntüyü oluşturan bulgular arasındadır.

Bulgularımız, örgütsel davranış alanı yazınında yer alan ve "iş tatmini" kavramını kapsayan teorik modellerde sıklıkla kullanılan ilişkili değişkenleri lojistik sektörü ve fiziki alan dışında çalışanların yönetilmesi bağlamında destekler niteliktedir. Yönetici sahayı tanıyorsa ve "dolaşarak yönetmek" (Hernes, 2005) kapsamında değerlendirilebilecek ziyaretlerde bulunuyorsa, günlük hayatta yöneticilerini yanında gören, dokunan ve temas eden çalışanların tatmin düzeyleri artacaktır. Diğer taraftan işletme asgari gereksinimlerin üzerinde performans göstererek, işletme için değer yaratan çalışanlarıyla prim ve benzeri uygulamalar kullanarak gelir paylaşımında bulunuyorsa çalışan tatmin düzeyi artmaktadır. Son olarak lojistik sektörünün taşımacılık faaliyet alanında en meşakkatli çalışanların başında uzun yol şoförleri gelmektedir. Her ne kadar sürüş ve dinlenme süreleri yasalarla düzenlenmeye çalışılsa da evden uzakta geçen bu süreler hem fiziki hem de manevi anlamda yıpratıcıdır. Üstelik taşıdığı mala ait mali sorumlulukları da bulunmaktadır. Dolayısıyla yöneticilerin bu şekilde çalışan personelinin işe bağlılığını önemseyeceği, yapılan mülakatlarda bu grup çalışandan sıklıkla bahsetmelerinden anlaşılmaktadır.



Grafik 5. Kelime Ağacı Analiz Sonuçları- Tatmin

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmanın temel amacı işletmenin fiziki alanı dışında çalışanların yönetimine dair yöneticilerin bakışının nasıl olduğunu anti-pozitivist bir yaklaşımla dışsal perspektiften yorumlamaktır. Bu bakış açısıyla gerçekleştirilen nitel araştırmanın odak noktasını lojistik firmalarında işletmenin fiziki alanı dışında çalışan şoförler oluştururken, çalışma grubunu ise bu şoförlerin yer aldığı araç filolarının yöneticileri oluşturmuştur.

Özellikle bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle ön plana çıkan bir olgu olan işletmenin fiziki alanı dışında çalışanların yönetimi konusu yönetim yazınında son zamanlarda popülerlik kazanmaya başlamış olmasına rağmen uzun yol şoförleri lojistik sektörünün taşımacılık alanının ticarileşmesinden bu yana yani yaklaşık yüz yıla yakın bir süredir işletmelerinin fiziki alanlarının dışında çalışmaktadır. Ancak bu iş kolundaki çalışanların yönetim bilimleri ve özellikle örgütsel davranış alanındaki çalışmalarda bu kapsamda ele alınmamış olmaması bu çalışmaya orijinallik katmaktadır.

Araştırma bulguları içinde yöneticilerce sıklıkla tekrarlanan kavramların sektörü ve yöneticilerin ilgili iş kolundaki çalışanları yönetirken öncelik verdikleri kavramlardan oluşması beklenmektedir. İlgili kavramları bu bağlamda incelediğimizde bağlılık, eğitim, mutluluk, tatmin ve iletişim kavramları diğerlerinden ayrılmaktadır. Kurum dışı çalışanların performans ölçütlerinden ziyade örgüte bağlılıklarının sağlanarak daha kolay yönetilebileceğini yönetim bilimleri alanında eğitim almış ve/veya tecrübeli yöneticiler tarafından bilinmektedir.

Çalışanların kurum içi eğitimlere alınması ve kişisel gelişimleri adına kurum dışı eğitim almalarına müsaade edilmesinin örgütsel bağlılık yaratan kavramlar arasında olduğu bulgularımızla ilgili alan yazının örtüştüğü diğer bir noktadır. Ancak mutluluk kavramının tatmin ve iletişim kavramlarından daha sıklıkla ortaya çıkması sektöre has zorluklar nedeniyle ancak mutlu çalışanların

örgüte bağlı olacağı ve yöneticilerin çizdiği kurumsal çerçeve içinde çalışabileceğini göstermektedir. İşten elde edilen tatmin de bir çalışanın bağlı bulunduğu yönetim tarafından yönetilmesini kolaylaştıracaktır. İletişim ise hangi yolla sağlanırsa sağlansın fiziksel alan dışında kalan çalışanların en büyük ihtiyaç duydukları hususlardan birisidir. Hatta yakın zamanda gerçekleştirilen bir çalışmada şoförler araç kabinlerinin içerisine kadar giren teknolojik kontrol sistemlerini beklenilen aksine mahremiyetlerine bir saldırı olarak değil performanslarını artırıcı bir gereç olarak görmüşlerdir (Sevim vd., 2015).

Bu çalışmanın amacı çalışma saatlerinin %50'sinden fazlasını işletmenin fiziki alanı dışında geçiren "dışardaki çalışanları" yönetim sorumluluğu bulunan yöneticilerin bu görevlerini lider-üye etkileşim kuramından yola çıkılarak hangi kavramlar üzerine oturttuklarını anti-pozitivist yaklaşım çerçevesinde nitel araştırma yöntemleriyle açıklamaya çalışmaktır. Uzun yol çalışanlarından oluşan taşımacılık filolarını yöneten filo yöneticilerin söylemlerinin analiz edilmesiyle elde edilen bulgular sektörün ve çalışanların yönetim anlamında güncel uygulamaları esas olan kavramları ortaya çıkartmıştır. Bu çerçevede ilgili makamlarda görev yapmakta veyahut yapacak yöneticilerin çalışanlardan yüksek performans alması için sektörün temel hedeflerinden olmakla birlikte bir bıçak sırtı gibi farklı etkiler yapabilecek olan "zaman" kavramını hassasiyetle kullanmaları, bu meşakkati görevi sürdürebilmenin temelinde yatan çalışan "bağlılığı"nı sağlamak için kendilerini "mutlu" ve işlerinden "tatmin" olmuş hissetmelerinin önemli olduğunu unutmamaları, eğitilmiş çalışanların daha iyi performans göstereceği ve bunun da yine tatmin olmuş ve mutlu çalışanlar yaratarak kurumsal performansa katkı sağlayacağı ve son olarak teknolojinin verdiği imkanları bir avantaj olarak görmekle birlikte geleneksel usullerden birisi olan dolaşarak yönetimi bir rutin haline getirerek çalışanlara temas etmeleri tavsiye edilmektedir.

Çalışmamız bir nitel araştırma olması nedeniyle büyük miktarda araç filosuna sahip ve üstün kurumsal performans gösteren lojistik firmalarının filo yöneticileri üzerinde uygulanmıştır. Bu firmalar pazar payının büyük bir kısmını ellerinde tutmakla birlikte işletme adedi bağlamında bakıldığında azınlıkta kalmaktadırlar. Dolayısıyla çoğu aile işletmesi olan küçük ve orta büyüklükteki lojistik işletmeleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bu nedenle gelecek çalışmalar finansal büyüklükleri, çalışan sayıları ve özmal araç parklarının büyüklüğü bağlamında kategorik örneklemeler yapılarak tekrarlanabilir. Müteakiben nitel araştırmalardan elde edilen veriler yönetim ve örgütsel bağlılık yazında kabul görmüş teoriler çerçevesinde sektöre özgün bir ölçek oluşturacak nicel çalışmalar yapılabilir. Bu bağlamda yönetsel kontrol sistem ve araçlarının kullanımı, bu yönde yapılan yönetim faaliyetleri ve iletişimin uzakta çalışanlar üzerindeki etkileri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Arnold, P.K., Hartley, L.R., Corry, A., Hochstadt, D., Penna, F. ve Feyer, A.M. (1997). Hours of work, and perceptions of fatigue among truck drivers, *Accid. Anal. and Prev.*, 29(4): 471-477.
- Baş, T., Keskin, N. ve Mert, İ.S. (2010). Lider üye etkileşimi (LUE) modeli ve ölçme aracının Türkçede geçerlik ve güvenilirlik analizi. *Ege Akademik Bakış*, 10(3): 1013-1039.
- Çalışkan, A. (2017). Lider-üye etkileşimi teorisi. Ö. Turunç ve H. Turut (Der.), *Yönetim ve Strateji*, 101 Teori ve Yaklaşım, Siyasal, Ankara: 257-259.
- Dansereau, F., Graen, G. ve Haga, B. A (1975) Vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations: A longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13: 46-78.
- De Croon, E.M., Sluiter, J.K., Broersen, J.P.J., Blonk, R.W.B. ve Frings-Dresen, M.H.W. (2004). Stressful work, psychological job strain, and turnover: A 2-year prospective cohort study of truck drivers, *Journal of Applied Psychology*, 89(3):442-54.
- Gabel, J.T.A. ve Mansfield, N. (2001). On the increasing presence of remote employees: an analysis of the internet's impact on employment law as it relates to teleworkers, *Journal of Law, Technology & Policy*, 2001(2): 233-266.

- Graen, G.B. ve Cashman, J. (1975). A role-making model of leadership in formal organizations: A developmental approach. J.G. Hunt ve L.L. Larson (Der.), *Leadership Frontiers*, Kent State University Press, Kent, OH: 143-166.
- Hernes, H. (2005). Should managers walk around or walk away? Perceptions about and expectations toward management in public organizations, *International Public Management Journal*, 8(1): 83.
- Hill, E. J., Miller, B. C., Weiner, S. P. ve Colihan, J. (1998). Influences of the virtual office on aspects of work and work/life balance. *Personnel Psychology*, 51: 667-683.
- Johnston, A. C., Wech, B., Jack, E. ve Beavers, M. (2010). Reigning in the remote employee: Applying social learning theory to explain information security, Policy Compliance Attitudes, *AMCIS 2010 Proceedings*. 493.
- Kocabıyık, O. O. (2016). Olgubilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1): 55-66.
- Lyon, J. S. (2003). Does distant leadership make a difference? Exploring the effects of leadership and substitutes for leadership on virtual worker performance and satisfaction (Doctoral dissertation), University of Maryland.
- Maruca, R. F. ve Egan, R. M. (1998). How do you manage an off-site team?. *Harvard Business Review*, 76(4): 22-30.
- Michael, J. H., Guo, Z. G., Wiedenbeck, J. K. ve Ray, C. D. (2006). Production supervisor impacts on subordinates' safety outcomes: An investigation of leader-member exchange and safety communication, *Journal of Safety Research*, (37): 469-477.
- Min, H. ve Emam, A. (2003). Developing the profiles of truck drivers for their successful recruitment and retention: A data mining approach. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 33(2): 149 – 162.
- Morrow, P.C., Suzuki, Y., Crum, M.R., Ruben, R. ve Pautasch, G. (2005). The role of leader member exchange in high turnover work environments, *Journal of Managerial Psychology*, 20(8): 681-94.
- Myers, M.B., Griffith, D.A., Daugherty, P.J. ve Lusch, R.F. (2004). Maximizing the human capital equation in logistics: Education, experience, and skills, *Journal of Business Logistics*, 25(1): 211-32.
- Rhoades, L. ve Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature, *Journal of Applied Psychology*, 87(4): 698-714.
- Robbins, S.P. ve Coulter, M. (2016). *Management (13.b.)*, Pearson, Essex, England.
- Schriesheim, C.A., Neider, L.L. ve Scandura, T.A. (1998). A within-and between-groups analysis of leader-member exchange as a correlate of delegation and as a moderator of delegation relationships with performance and satisfaction, *Academy Of Management Review*, 41: 298-318.
- Sevim, E., Köseoğlu, A.M. ve Acar, A.Z. (2015). Teknoloji tabanlı kontrol sistemlerinin lojistik sektöründe çalışanların iş yeri davranışları üzerindeki etkileri, *Journal of Management, Marketing and Logistics*, 2(1): 57-68.
- Staples, D.S., Hlland, J.S. ve Higgins, C.A. (1999). A self-efficacy theory explanation for the management of remote workers in virtual organizations, *Organization Science*, 10(6): 758-776.
- Staples, D. S. (2001). A study of remote workers and their differences than non-remote workers, *Journal of End User Computing*, 13 (2): 3-14.
- Stock, J.R. (1997). Applying theories from other disciplines to logistics, *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 27(9/10): 515-39.
- UDHB (2018). İstatistiklerle Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme 2003-2017, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Ankara.
- Verbeke, A., Schulz, R., Greidanus, N. ve Hambley, L. (2008). *Growing The Virtual Workplace: The Integrative Value Proposition for Telework*, Edward Elgar Publishing.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 527-541

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 527-541

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.494667

Geliş Tarihi / Received: 10.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 27.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

BMİDÇS'DEN PARIS ANLAŞMASI'NA: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER'İN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİYLE MÜCADELE ÇABALARI*

Mehmet ÖZTÜRK¹

Arzu ÖZTÜRK²

Özet

Sınıraşan niteliğe haiz çevre sorunlarına uluslararası düzeyde çözüm arama uğraşlarının giderek önem kazanmaya başladığı bir süreçte, Birleşmiş Milletler'in, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi/BMİDÇS (United Nations Framework Convention on Climate Change/UNFCCC) ile bu konuda önemli bir adım attığı görülmüştür. BM'nin 1992'de Rio'daki Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda imzaya açtığı bu sözleşme, ülkelerin onaylaması ile 21 Mart 1994'te yürürlüğe girmiştir. BMİDÇS'nin yürürlüğe girmesinden itibaren ise her yıl " taraflar konferansı (COP)" düzenlenmeye başlanmış ve 2018 yılının sonuna kadar dünyanın farklı kentlerinde 24 " taraflar konferansı" gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı, iklim değişikliği sorununa ilişkin BM dâhilinde ne tür gelişmeler yaşandığını ve ne kadar yol alınabildiğini belirleyebilmektir. Bunun için özellikle BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) iklim değişikliği sorununa yaklaşımına ve BM bünyesinde gerçekleştirilen konferans, sözleşme, protokol ve anlaşmalara başvurulacaktır. Bu kapsamda BMİDÇS önemli bir başlangıç kabul edilip incelenecek, ayrıca, önemlerine binaen iki ayrı taraflar konferansının ürünü olan Kyoto Protokolü'ne ve Paris Anlaşması'na daha detaylı yaklaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler : İklim Değişikliği, BM, BMİDÇS, Taraflar Konferansı, Paris Anlaşması

Jel Sınıflandırılması : Q54, F53

* Bu çalışma, "Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler" isimli VIII. Uluslararası Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi'nde sunulmuş bildirinin revize edilmiş halidir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmetozturk@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3556-9216.

² Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, T.B.M.Y.O., Kimya Teknolojileri Bölümü, arzukilic@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4029-7852.

FROM THE UNFCCC TO THE PARIS AGREEMENT: THE UNITED NATIONS' EFFORTS TO COMBAT CLIMATE CHANGE

Abstract

In a process that began to gain increasingly importance of international efforts to find solutions to transboundary environmental problems, it was observed that the United Nations has taken an important step with the UNFCCC in this regard. The convention, opened for signature by the UN at the United Nations Conference on Environment and Development in Rio in 1992, entered into force on 21 March 1994 with the approval of the countries. Since the entry into force of the UNFCCC, "the parties conference (COP)" has been organized every year and 24 "parties conference" has been held in different cities of the world until the end of 2018. The aim of this study is to determine what kind of developments have experienced within the UN on the problem of climate change, and how much could be done. Especially for this, it will be referred to the conferences, agreements, protocols and agreements that are held under the auspices of the UN and the UNSC's approach to the problem of climate change. In this context, the UNFCCC will be examined and considered as an important beginning, and it will be approached in more detail to the Paris Agreement and the Kyoto Protocol, which is the product of the two parties conference.

Key Words : Climate Change, UN, UNFCCC, Conference of the Parties, Paris Agreement

Jel Classification : Q54, F53

GİRİŞ

Küresel yüzey sıcaklıklarındaki artış 19. yüzyılın sonlarından başlayarak 1980'li yıllarla birlikte daha belirgin bir artışa geçtiği ve son yıllarda bunun hat safhalara çıkmaya başladığı görülmektedir. Örneğin, 20. yüzyılda okyanusların ısıları artarken, ortalama deniz seviyesinin 10-20 cm arasında, yüzey sıcaklığının ise 0.6°C arttığı görülmektedir (Türkeş, 2008:1-2). Bu rakamların somut anlamda ne ifade ettiğini daha belirgin anlamak içinse, IPCC (2018) Raporu'na göz atmak yeterli olacaktır. Hali hazırda küresel ısınmanın 1°C'ye ulaştığı ve bu değer 2040'a kadar 1.5°C'ye ulaşacağı öngörüldüğü rapora göre küresel ısınmadaki bu artış mevcut su kaynaklarının tükenmesine, buzulların hızla erimesiyle deniz seviyesinin yükselmesine, dünyada yiyecek stoklarının bitmesine ve insanların göç etmeye başlamasına neden olacaktır.

Yerküre atmosferinin yapısı içerisinde %0.1'den az bulunan ve doğal sera gazları olarak isimlendirilen karbondioksit/CO³, metan/CH₄, diazotoksit/N₂O, Ozon/O₃, kloroflorokarbonlar/CFCs ve su buharı gibi gazlar; "gelen Güneş ışınımına karşı geçirgen, buna karşılık geri salınan uzun dalgalı yer ışınımına karşı çok daha az geçirgen" olması sebebiyle yerküre daha çok ısınmakta ve buna sera etkisi denmektedir. 15°C olan yeryüzü sıcaklık ortalaması sera gazları atmosferde olmasaydı -18°C olacak ve bu da dünyada canlı yaşama olasılığını minimum düzeye getirecekti. Bu yüzden sorun, sera gazlarının var olmasından ziyade insan faaliyetleri sonucu atmosferdeki sera gazları oranının artması⁴

³ Bunun sera gazları içindeki payı %82 ve büyük kısmı fosil yakıtlardan kaynaklanmaktadır. Sanayi devriminden bu yana %31 oranında artışı gözlemlenmiştir (Akin, 2006: 32).

⁴ Atmosferdeki sera gazlarının oranının artmasını durdurmak için insan kaynaklı sera gazlarının miktarını azaltmak (daha az fosil yakıt kullanmak) ve bu gazları tüketen biyolojik süreçlerin etkinliğini artırmak (fotosentez sırasında karbondioksit kullanan bitkilerin sayısını çoğaltmak) şeklinde başlıca iki öneri getirilmektedir (Ocak, 13.10.2016). Bu sorunla baş etmede örneğin İlge Kıvılcım (2013: 30), sera gazı emisyonlarının "azaltımı" kadar "toplumların ve ekosistemlerin, değişen iklim koşulları ile baş edebilmelerine olanak sağlayıcı eylemleri ve alınan önlemleri" ifade eden "uyum" hususuna da özen gösterilmesi taraftarıdır.

ve bunun sonucunda doğal felaketlerin meydana gelmesidir (Arıkan ve Özsoy, 2008: 13; Akın, 2006: 33-34).

Öncelikle "karşılaştırılabilir bir zaman döneminde gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan faaliyetleri neticesinde iklimde oluşan bir değişiklik" (UNFCCC, 1992: Madde 1-2) olarak tanımlanabilen⁵ iklim değişikliği sorunu "ötelense de olur" ya da genellikle gelişmiş ülkelerde gözlemlendiği ve Per Espen Stoknes'a (2014) atıfla 'psikolojik iklim paradoksu' (iklim değişikliği tehdidinin gerçekte artmasına rağmen buna yönelik kamuoyu algısının azalması ve bu doğrultuda iklim politikalarının az destek görmesi) şeklindeki bir sorun olarak karşımıza çıksa da bugün geldiğimiz noktada küresel bir güvenlik tehdidi haline gelmiş durumdadır.

İklim değişikliğinin tamamen çözülmesi gereken ve yabana atılabilir bir sorun olmadığı, ünlü İngiliz astrofizikçi Stephen Hawking'in düşünce ekseninden yaklaşıldığında daha iyi kavranabilir. Hawking (2016), insanların üzerinde yaşadığı gezegeni yok edici teknolojiye sahip olmakla birlikte ondan kaçma yeteneğini henüz geliştiremediğini, dolayısıyla belki birkaç yüzyıl içinde yıldızların arasında insan kolonileri kurabileceğini ancak o zamana kadar insanlığın içinde yaşadığı tek bir gezegen olduğu için onu koruması gerektiği uyarısında bulunmaktadır.

Son yıllarda çatışma yanlısı devletlerin ve ülkeler arasındaki eşitsizliklerin arttığı hatta gıda güvenliğinin ve gıda fiyatlarının alarm verdiği dünyada belirgin olan iki yeni sorundan birisi iklim değişikliği, diğeri göçtür (Browne, 2014: 1846-1853). Aslında iklim değişikliğinin diğer sorunların bizzat nedeni ya da tetikleyicisi olma vasfının bulunduğu söylenebilir. İklim değişikliği sorununda insan etkisinin yeri çok belirgindir. Zaten bunu gerek daha önce ifade edilen MİDÇS'nin tanımında gerekse de IPCC raporlarında görebilmekteyiz. Örneğin, 30 Eylül 2013 tarihli V. IPCC Ön Değerlendirme Raporu'nda, iklim değişikliği en az %95 oranında insan kaynaklı bir sorun olarak görülmektedir (Kıvılcım, 2013: 17).

Küresel güvenliği tehdit eden bir sorun olan iklim değişikliğinin neden olduğu sorunların başında sel (1988'deki Bangladeş'teki gibi), deniz seviyesinin yükselmesi (bu özellikle Pasifik'teki Tuvalu ve Mikronezya gibi küçük ada uluslarını olumsuz etkilemektedir), yağış miktarının azalması ve kuraklık (özellikle Sahra-Altı Afrika'da olduğu gibi), buzulların erimesi nedeniyle su sıkıntısı (Nepal ve Çin'de olduğu gibi), tropikal fırtınalar (2008'de Myanmar'ı vuran Nargis hortumu gibi) ve dünya çapında açlık gelmektedir (Nawrotzki, 2016: 27-30).

Bitki büyümesi ve verimi konusunda da olumsuz etkisi olan (Tubiello vd., 2007: 19687) iklim değişikliği yine yoksullukla mücadeleyi tehdit ettiği gibi fakir insanları ve fakir ülkeleri, iklimle ilgili şoklara daha fazla maruz bırakabilmektedir. Örneğin iklim değişikliği neticesinde 2030 yılına kadar aşırı yoksul insanlara 100 milyon insanın daha katılacağı öngörülmektedir (Hallegatte vd., 2016: 1-2). Bunun yanı sıra iklim değişikliği, +55°C ila -60°C sıcaklık aralığındaki çevre koşullarına adapte olabilen insanlarda birçok sağlık sorununa yol açabilmektedir (Çelik vd., 2008: 4). Her ne kadar iklim değişiklikleri yoksul ülkeleri daha çok etkiliyor gibi görünse de, tüm dünya ülkeleri bu olumsuzluklardan nasibini almaktadır.

Bu noktada hem bu sorunlarla ilişkili ve hem de sıcaklık artışıyla birlikte ismi sıkça dile getirilen küresel ısınmanın, iklim değişikliğiyle ilişkisinden söz edilmesi gerekir. Küresel ısınmayı "atmosfere salınan gazların neden olduğu düşünülen sera etkisinin sonucunda, dünya üzerinde yıl boyunca kara, deniz ve havada ölçülen ortalama sıcaklıklarda görülen artış" veya "dünyanın ortalama sıcaklık değerlerindeki iklim değişikliğine yol açabilecek artış" (<http://www.isu.gov.tr>, 13.10.2016) olarak

⁵ Latince "klimatis" veya Yunanca "klima" olarak bilinen ve "eğiklik" anlamına da gelen iklim (Kıvılcım, 2013: 21), "yeryüzünün herhangi bir yerinde uzun yıllar boyunca yaşanan ya da gözlenen tüm hava koşullarının ortalama durumu" olarak ifade edilebilir (Arıkan ve Özsoy, 2008: 13). BMİDÇS'nde sera gazları (greenhouse gases), "hem insan kaynaklı hem de doğal olup atmosferdeki, kuzlotesi radyasyonu emen ve tekrar yayan gaz oluşumları" için kullanılmıştır (UNFCCC, 1992: Madde 1/5). BMİDÇS'nde "bir sera gazını, bir aerosolü ya da bir sera gazının oluşumunda rolü bulunan bir öncü maddeyi atmosfere salan herhangi bir işlem ya da faaliyet" kaynak (source); bu öncü maddeyi atmosferden uzaklaştıran herhangi bir işlem, faaliyet ya da mekanizma ise yutak (sink) olarak tanımlanmıştır (UNFCCC, 1992: Madde 1/8 ve 1/9).

tanımlamak mümkündür. Ancak hangi tanım dikkate alınıralsa alınsın küresel ısınmayı, iklim değişikliği ile ilişkili ve ona neden olan temel alt faktör olarak görebiliriz.

Yukarıda dile getirilen küresel ısınmayla ilişkisine ve oluşturduğu uluslararası güvenlik tehdidi boyutundaki sorunlara ek olarak iklim değişikliğinin nedenlerine bakıldığında bunların doğal nedenler ve yapay nedenler olmak üzere ikiye ayrılacağı görülmektedir. Doğal nedenlerin, dünyanın 4.5 milyarlık jeolojik tarihi boyunca dünya yörüngesindeki değişimleri ifade eden unsurlar olduğu göze çarpmaktadır. Bunlar; kıtasal sürüklenmeler, güneş etkinlikleri, volkanik patlamalar ve dünya yörüngesindeki değişimlerdir. İnsan kaynaklı iklim değişikliği şeklinde de ifade edilebilen yapay iklim değişikliğine neden olan unsurlar ise savaşlar, arazi kullanımındaki değişimler ve fosil yakıt kullanımına dayalı artan sera gazları konsantrasyonlarıdır (Karakuş, 2010: 8-11).

Tüm insanlığı yakından ilgilendiren bir sorun olan iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında Birleşmiş Milletler örgütü bünyesinde ne tür faaliyetlerin yapıldığı, bunların güçlü ve zayıf yanları bu çalışmada cevabı aranacak temel sorulardır. Bunun için öncelikle BM nezdinde bu konuda en önemli adımlardan birisini oluşturan BMİDÇS öncesi gelişmelerin olup olmadığı, BMİDÇS'nin önemi ve ondan sonra iklim değişikliğiyle mücadelede ilerleme sağlanıp sağlanmadığı ve Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması'nın muhtevası itibarıyla bu çabalardaki yeri değerlendirilecektir.

I. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ SORUNUNDA BMİDÇS ÖNCESİ GELİŞMELER VE İKLİM GÜVENLİĞİNDE BMGK'NİN POZİSYONU

I.I. İklim Değişikliği Sorununa Yaklaşım: BMİDÇS Öncesi Gelişmeler

BMİDÇS öncesi dönemde Edme Mariotte (1681/güneş ışınları), Horace Benedict de Saussure (1760/sera gazı) ve Joseph Fourier (1824/sera gazı küresel ısınma ilişkisi) ve John Tyndall (1859/su buharı ve CO₂'nin atmosferde ısı tutması) gibi pek çok bilim adamı atmosfer, sera gazları ve küresel ısınma üzerine çalışma gerçekleştirmişlerdir. 1895'te İsveçli Svante Arrhenius ise ilk iklim değişikliği tahminleri yaparak bu alanda ün kazanmıştır (Lawn, 2016: 35-36). Bu bilimsel çalışmaların yanı sıra 20. yüzyılın ortalarında ozon tabakasının delinmesi ve iklim değişikliğine ilişkin kaygılar artmıştır. Özellikle 1952 yılında meydana gelen ve binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan Londra Sis Felaketi hava kirliliği ve küresel ısınmaya ilişkin duyarlılıkta önemli bir çığır açmıştır (Oosthoek, 2010: 95).

BMİSÇS öncesi dönemde çevre ve iklim değişikliği sorunlarına ilişkin başka gelişmeler de yaşanmıştır. Bunlar ise Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: BMİSÇS Öncesi Çevre ve İklim Değişikliği Sorunlarının Ele Alındığı Önemli Gelişmeler⁶

Tarih	Konferans
1972	<i>Stockholm-Uluslararası İnsan Çevresi Konferansı.</i> (Sonucunda Stockholm Deklarasyonu yayımlanmıştır. Eylem planını, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) kurulmasını ve Çevre Fonu üzerindeki kararları içerir. Her bireyin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu benimsenmiştir)
12-23 Şubat 1979	<i>I. Dünya İklim Konferansı</i> (CO ₂ birikimine ve fosil yakıtlara dayalı küresel iklim değişikliğine dikkat çekilmiştir. II. ve III. konferanslar Cenevre'de 1990 ve 2009'da gerçekleştirilmiştir.)
1985	<i>Villach Uluslararası Sera Gazları Toplantısı ve Ozon Tabakasının Korunması için Viyana Sözleşmesi</i>
Eylül 1987	<i>Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü</i>

⁶ Tabloda yararlanılan kaynaklar için bkz.: Kıvılcım, 2013: 36-38; Karakuş, 2010: 5; Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998: 4; Özlüer, 2015: 5; Qi, 2011: 296; Montreal Protokolü, 1987.

	(Protokolde belirtilen azaltımın çabuklaştırılması için 1990'da Londra,1992'de Kopenhag, 1995'de Viyana, 1997'de Montreal, 1999'da Pekin ve 2007'de Montreal'de yeniden düzenlenmiştir)
27-30 Haziran 1988	Değişen Atmosfer Toronto Konferansı
Kasım 1988	Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından IPCC'nin (Intergovernmental Climate Change Panel/Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) Kurulması (BM bünyesinde uluslararası sözleşmelere teknik altyapı sağlanmıştır. 1990'daki I. IPCC Değerlendirme Raporu'nda (FAR) uluslararası bir anlaşma için çağrı yapılmıştır. 1995'teki IPCC II. Değerlendirme Raporu'nda (SAR) iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu açıklanmıştır. 2001'deki IPCC'nin III. Değerlendirme Raporu (TAR) COP 7 gibi 2001 yılında, IPCC IV. Değerlendirme Raporu (AR4) COP 13 gibi 2007 yılında, IPCC V. Değerlendirme Raporu (AR5) ise 2013 yılında yapılmış ve bunda küresel iklim değişikliğinin %95 oranında insan kaynaklı olduğu belirlenmiştir)
Aralık 1988	BM Genel Kurulu'nun 43/53 nolu kararı
Kasım 1989	Atmosferik ve İklimsel Değişiklik Konulu Bakanlar Konferansı
21 Aralık 1990	BM Genel Kurulu'nun 45/212 nolu kararıyla "Hükümetlerarası Görüşme Komitesi (INC/HGK)"
INC'nin, BMİDÇS imzalanıncaya kadarki toplantıları	4-14 Şubat 1991 – Washington 19-28 Haziran 1991 – Cenevre 9-20 Eylül 1991 – Nairobi 9-20 Aralık 1991 – Cenevre 18-28 Şubat / 30 Nisan-9 Mayıs 1992 – New York
3-14 Haziran 1992	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio de Janeiro'da BMİDÇS imzaya açılmış; INC tarafından UNFCCC/BMİDÇS metni kabul edilmiştir)
INC'nin, BMİDÇS yürürlüğe girmesine kadarki toplantıları	7-10 Aralık 1992 – Cenevre 15-20 Mart 1993 – New York 16-27 Ağustos 1993 – Cenevre 7-18 Şubat 1994 – Cenevre
21 Mart 1994	BMİDÇS'nin yürürlüğe girmesi (Rio'daki Yeryüzü Zirvesi'nde ayrıca BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi/UNCCD ve BM Biyoçeşitlilik Sözleşmesi/UNCBD kabul edilmiştir)

I.II. BMGK'nin İklim Güvenliği Yönündeki Adımları

Soğuk Savaş sonrası dönemde BMGK Soğuk Savaş döneminden farklı olarak daha çok BM Kurucu Antlaşması'nın VII. Bölüm kapsamında hareket etmeye başladığı ve bu bağlamda 39. Maddede belirtilen uluslararası barış ve güvenliği tehdit edebilecek unsurların çerçevesinin genişlediği görülmektedir. İklim değişikliği de bu anlamda yeni bir küresel güvenlik sorunu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Bilhassa Soğuş Savaşın hemen ertesinde daha görünür bir hal alan küresel çevre sorunlarının uluslararası barış ve güvenliğin önemli bir unsurunu teşkil etmesi, BMGK'nin, iklim değişikliği de dâhil bu tür sorunları bu kapsamda değerlendirmesini beraberinde getirmiştir. 1994 yılındaki İnsani Kalkınma Raporu'nda yeni bir kavramsallaştırma olarak insani güvenliğe özel bir önem verilirken, söz konusu insani güvenliği tehdit eden 7 güvenlik alanından birisi de çevre güvenliği olarak belirlenmiştir (Human Development Report, 1994: 24-25). Bunun yanı sıra 2009 Haziranında ise bir bildiri yayımlayan BMGK, iklim değişikliğinin uluslararası güvenlik sorunu olduğu hususunda tüm organlarını bilgilendirmiştir (Kıvılcım, 2013: 28). Yine 2011 ve 2015 yıllarında bu sorunu gündemine almakla birlikte 2016 yılında daha fazla üzerinde durmuştur. Bunun nedeni olarak Paris Anlaşması'nın imzalandığı ve yeni BM genel sekreterinin seçildiği yıl olması gösterilmektedir (Bhatiya, 2016: 2-5).

Genel bir çerçevede bakıldığında, BM'nin bu sorununa ilişkin farkındalığını gösteren en somut gelişmenin kendi öncülüğünde gerçekleştirilen İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi olduğu söylenebilir. Bundan sonraki süreçte ise her yıl gerçekleştirilen ve dolayısıyla rutinleşen taraflar konferansı ile bu soruna kararlı yaklaştığını gösteren BM, bu girişimlerinin meyvelerini Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması ile büyük ölçüde toplamaya başlamıştır.

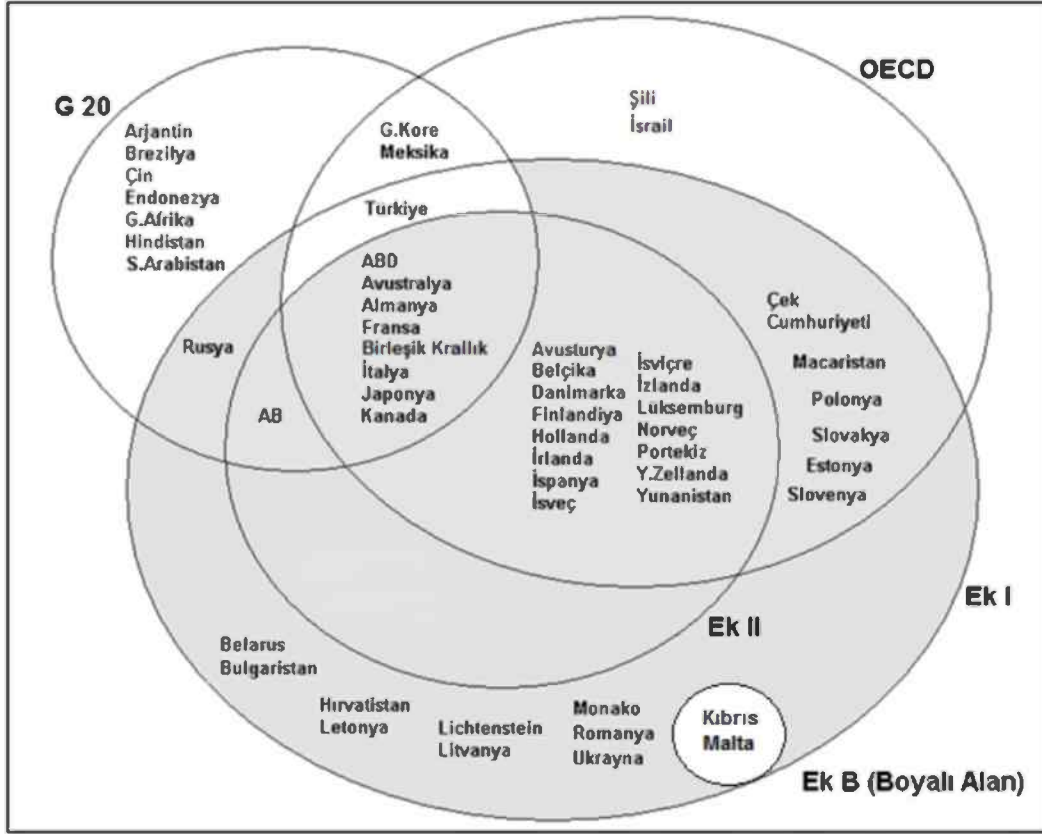
II. BMİDÇS VE TARAFLAR KONFERANSLARI (COPs)

İklim değişikliği müzakere süreci yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere 21 Aralık 1990'da "BM Genel Kurulu'nun 45/212 nolu kararıyla 'Hükümetlerarası Görüşme Komitesi (INC/HGK)'" ile başlamaktadır. BM nezdinde çevre sorunlarına duyarlılığın bir göstergesi olarak Rio'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiş ve burada ele alınan üç önemli konudan birisi iklim değişikliği olmuştur. Diğerleri biyolojik çeşitlilik ve çölleşmedir. 1992 yılının 3-14 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen ve "Rio Dünya Zirvesi" de denen bu konferansta Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi imzaya açılmıştır (UNFCCC, 1992).

Sözleşmenin 2. Maddesi amacı, 3. Maddesi ilkeleri ve 4. Maddesi yükümlülükleri belirler. Sözleşmenin nihai amacı "atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde tutmayı başarmak" şeklinde belirtilirken, ilkeleri olarak ise eşitlik ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, sürdürülebilir kalkınmayı destekleme ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkesi olarak belirtilmiştir (BMİDÇS, 1994). Bu ilkelerden en göze çarpanın sonuncu ilke olduğu söylenebilir. Şöyle ki, bazen Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bu ilkeye başvurduğu görülmektedir.

İlgili sözleşmenin 2, 3 ve 4. Maddesi yükümlülükleri belirlerken bir yandan taraf ülkeler için ortak yükümlülükler belirlerken, diğer yandan gelişmiş ve gelişmekte ülke ayrımına gitmiştir. Taraf ülkeler için yükümlülükleri içeren bu durumun üç şekilde tasnifi yapılabilir: a) Tüm tarafları bağlayıcı yükümlülükler b) EK-I taraflarının yükümlülükleri c) EK-II taraflarının yükümlülükleri (BMİDÇS, 1994). Ek-I taraflarını 1992 yılında OECD'ye (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne) üye olan sanayileşmiş ülkeler ve Rusya Federasyonu, Baltık Devletleri ve birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan pazar ekonomisine geçiş sürecindeki ülkeler (ekonomisi geçiş sürecinde ülkeler/EİT) oluştururken, Ek-II taraflarını EİT ülkeleri dışındaki, OECD'ye üye olan Ek-I ülkeleri oluşturmuştur (Özdemir vd., 2013: 4-5).

Sözleşme tüm taraflara sera gazı azaltımı ve buna uygun politikalar izlenmesi konusunda yükümlülük getirmiştir. Ek-I taraflarına sera gazı salımlarını 1990 yılı seviyelerine indirmelerine ek olarak salınımlarını sınırlamaya yönelik önlemler almaya ve yutaklarını iyileştirmeye yönelik politika geliştirmeleri şeklinde yükümlülük getirmiştir. Gelişmiş ülkelere oluşan Ek-II taraflarına ise gelişmekte olan ülkelerin sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için onlara mali ve teknolojik destek sağlamaları noktasında yükümlülük getirmiştir (BMİDÇS, 1994).



Şekil 1: Ek I, Ek II ve Ek B Ülkeleri⁷

50 devletin onay belgesinin BM'ye sunulması ile yürürlüğe gireceği belirtilen Sözleşme'nin bu şartı Şubat 1994'te sağlanmış ve 21 Mart 1994'te yürürlüğe girmiştir (Özdemir vd., 2013: 4). Türkiye, OECD ve G20 üyesi ve gelişmekte olan bir ülke olarak 1992 yılında gelişmiş ülkeler ile birlikte imzaya açılan BMİDÇS'nin metninde yer alan Ek-1 (tarihsel sorumluluk) ve Ek-2 (maddi sorumluluk) listelerinde yer almıştır. Buna karşın, 2001'de Marakeş'teki 7. taraflar konferansında (COP7) alınan kararla (ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkesi çerçevesinde sözleşmenin Ek-I listesinde bulunan diğer taraflardan farklı bir konumda olan Türkiye'nin özel koşulları tanıyarak) ismi EK-II listesinden çıkarılmış, lakin EK-I listesinde kalmıştır (Özdemir vd., 2013: 7,16; Enerji Bakanlığı, 2016).

İklim değişikliği sorunu hakkında karar vermede bilimsel çalışmalar yol gösterici olsa da bu tür kararlarda ne kadar risk alınabileceğini belirleyen politik kararın etkisi belirgindir. Bireylerin ve kültürlerin "tehlike" tanımı ve anlayışında farklılıklar olabileceği argümanı ülkeler için de geçerlidir. Örneğin iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden daha fazla mustarip ülke ile bundan daha az etkilenen ülke için bu soruna yaklaşım aynı olmayabilir. Bununla birlikte az ya da çok tüm ülkeleri etkileyen ve küresel bir güvenlik sorunu haline gelen bu sorunla baş etme ihtiyacı, uluslararası toplumu ortak karara varabileceği yer arayışına itmiştir. Bu ise tüm tarafların söz sahibi olduğu ve yılda bir kez gerçekleştirilen "taraflar konferansı"dır (COP) (Ulueren, 2016).

⁷ Şekilde yararlanılan kaynak için bkz. Özdemir vd., 2013: 7.

Tablo 2: Taraflar Konferansı Listesi⁸

Tarihi	Yeri	Taraflar konferansı (COP)
28 Mart-7 Nisan 1995	Berlin Zirvesi (Almanya)	COP 1
Temmuz 1996	Cenevre (İsviçre)	COP 2
1 - 10 Aralık 1997	Kyoto (Japonya)	COP 3
2-13 Kasım 1998	Buenos Aires (Arjantin)	COP 4
25 Ekim-5 Aralık 1999	Bonn (Almanya)	COP 5
13-25 Kasım 2000	Lahey (Hollanda)	COP 6
16-27 Temmuz 2001	Bonn (Almanya)	COP 6-2 ⁹
29 Ekim-10 Kasım 2001	Marakeş (Fas)	COP 7
23 Ekim-1 Kasım 2002	Yeni Delhi (Hindistan)	COP 8
1 - 12 Aralık 2003	Milan (İtalya)	COP 9
6 - 17 Aralık 2004	Buenos Aires (Arjantin)	COP 10
28 Kasım-9 Aralık 2005	Montreal (Kanada)	COP 11
6-17 Kasım 2006	Nairobi (Kenya)	COP 12
3-14 Aralık 2007	Bali (Endonezya)	COP 13
1-12 Aralık 2008	Poznan (Polonya)	COP 14
7-18 Aralık 2009	Kopenhag (Danimarka)	COP 15
29 Kasım-10 Aralık 2010	Cancun (Meksika)	COP 16
28 Kasım-9 Aralık 2011	Durban (G. Afrika)	COP 17
26 Kasım-7 Aralık 2012	Doha (Katar)	COP 18
11-22 Kasım 2013	Varşova (Polonya)	COP 19
1-12 Aralık 2014	Lima (Peru)	COP 20
30 Kasım-11 Aralık 2015	Paris (Fransa)	COP 21
7-18 Kasım 2016	Marakeş (Fas)	COP 22
6-17 Kasım 2017	Bonn (Almanya)	COP 23
2-15 Kasım 2018	Katowice (Polonya)	COP 24

Taraflar konferansı Sözleşme'nin uygulanmasına, kurallarının daha ileriye taşınmasına ilişkin kararların alındığı ve yeni yükümlülüklerin belirlendiği bir platform olarak görülebilir (Özdemir vd., 2013: 5). Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere iklim değişikliğine uluslararası çözüm bulma arayışının bir tezahürü niteliğindeki ve BMİDÇS'nden sonra her yıl düzenlenmiş taraflar konferansı sayısı 2018 sonu itibariyle 24'tür. Ancak Berlin Zirvesi'nden (COP1) Katowice Zirvesi'ne (COP24) kadar gerçekleştirilen taraflar konferanslarından Kyoto (COP3) ve Paris zirvelerinin (COP21) dışında maalesef çok etkili neticeler alınamamıştır.

Örneğin Kopenhag zirvesinde olduğu gibi genelde küresel sıcaklık artışının 2°C ile sınırlandırılması ve gelişmekte olan ülkelerin uyum ve azaltım faaliyetlerinin finansmanı için yıllık 100 milyar Dolar kaynak sağlanması gibi hedefler üzerinden yürütülen zirvelerde maalesef önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Yetersiz hükümler barındıran (Özdemir vd., 2013: 11) ve sonuçları açısından olumlu etki doğurmayan Kopenhag'daki 15. taraflar konferansından Paris'teki 21. taraflar konferansına kadar iklim sisteminin muhafazası ve iklim değişikliği ile mücadele noktasında önemli bir adım atılamadığını örneğin Murat Türkeş (2015: 53) ve Gregor Erbach (2015: 13) da kabul etmektedir.

⁸ Tabloda yararlanılan kaynak için bkz. Session Archive, 2017.

⁹ Kyoto sürecinden ABD'nin çekildiğini bildirmesinden sonra BMİDÇS'ne taraf ülkelerin ilk kez bir araya geldiği Bonn Zirvesi; Lahey'de gerçekleştirilen ve Protokol'ün uygulanmasına ilişkin çıkan anlaşmazlık nedeniyle bitirilemeyen 6. taraflar konferansının devamıdır. Bu bakımdan tabloda 6-2 (COP6 "bis" ya da COP6+) olarak gösterilmiştir (Ulueren, 2016).

III. KYOTO PROTOKOLÜ

11 Aralık 1997'de Japonya'nın Kyoto kentinde gerçekleştirilen 3. taraflar konferansında (COP 3), dünya genelinde sera gazlarının azaltılması notasında bağlayıcı hedefler içeren "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine İlişkin Kyoto Protokolü" benimsenerek 16 Mart 1998 tarihinde New York'ta imzaya açılmıştır. Kyoto Protokolü, 18.11.2004'te Rusya Federasyonu'nun onaylamasıyla 16 Şubat 2005'te yürürlüğe girmiştir (Enerji Bakanlığı, 2016; Ulueren, 2016).

Protokol, sanayileşmiş devletlerin sera gazı salımlarını "stabilize etmeleri" doğrultusunda bağlayıcılığı bulunmayan bir yükümlülük barındıran BMİDÇS'nden farklı olarak sanayileşmiş ülkelere bağlayıcı sera gazı azaltım yükümlülüğü öngörmüştür (Kyoto Protokolü, 2005). Bununla birlikte BMİDÇS gibi iki ek listeye sahip Protokol'ün Ek-A kısmında emisyonlarının azaltılması istenen 6 temel sera gazı ve kaynaklandığı sektörler bulunurken, Ek-B kısmında¹⁰ ise Sözleşmenin Ek-I kısmında bulunan ülkeler ve sayısallaştırılmış sera gazı emisyon indirim hedefleri bulunmaktadır. Kyoto Protokolü'nün 3. Maddesine göre; Ek-I'de bulunan taraflar, 2008-2012 yıllarını içeren taahhüt döneminde, Ek-A'da bulunan insanların sebep olduğu doğrudan sera etkisi oluşturan karbon-oksit (CO₂), azot oksitler (N₂O), metan (CH₄), hidroflorokarbonlar (HFCs), perflorokarbonlar (PFCs) ve kükürt hekza florid (SF₆) gazlarının toplam emisyonunu, 1990 yılı seviyesinin en az %5 aşağısına indireceklerdir (Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998: 6; Ulueren, 2016).

Protokol çerçevesinde AB CO₂ salımlarını 1990 yılı düzeyinin %8, Japonya %6, ABD ise %7'nin altına indirmeyi taahhüt etmiştir. Bununla birlikte küresel sera gazı emisyonlarının %25'ine neden olan ABD'de (Ulueren, 2016) dönemin Başkanı Clinton protokolü 1998'de imzalamasına rağmen kongredeki muhalifler onaylamamış ve daha sonraki Başkan Bush¹¹ da bu anlaşmanın ABD ekonomisine olumsuz etkilerini öne sürerek onaylamayacağını bildirmesinden (Qi, 2011: 297) sonra protokol ancak 2005'te yürürlüğe fiilen girebilmiştir. Çünkü protokolün yürürlüğe konulabilmesi için, onaylayan ülkelerin 1990'daki atmosfere saldıkları karbon miktarının yani emisyonlarının yeryüzündeki toplam emisyonun %55'ini bulması şartı ancak 8 senenin nihayetinde Rusya'nın katılımıyla sağlanabilmiştir (<http://www.isu.gov.tr>, 13.10.2016). 2005'te işlerlik kazanan Kyoto Protokolü, iklim değişikliği sorununa özellikle sayısallaştırılmış sera gazı azaltımı noktasında bir yükümlülük getirerek çözüm olma noktasında önemli bir adım olsa da İlgin Ö. Özlüer'e (2015: 6) göre "yaptırımların muğlaklığı, taahhüt dönemlerinin kısıtlılığı ve Japonya ve Kanada gibi ülkelerin hedeflerini tutturamayacaklarını anlayınca protokolden çekilmeleri" gibi işlevsizleştirici olumsuzluklar yaşamıştır.

¹⁰ Örneğin Türkiye Kyoto Protokolü'ne taraf olmakla birlikte Ek-B dışı bir ülkedir. Bu bakımdan Türkiye, Kyoto Protokolü'nün 2008-2012 yıllarını içeren birinci yükümlülük periyodunda EK B'de (taraf ülkelerin ve yükümlülüklerin belirtildiği listede) yer almadığı için genel ilke ve hükümlere tabi olmakla birlikte "sayısal olarak belirlenmiş bir sera gazı azaltım yükümlülüğü" yoktur. Türkiye, 05.02.2009'da, 5386 Sayılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne Yönelik Kyoto Protokolü'ne Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun'un TBMM'ce kabulü ve 28.05.2009'da resmi uygun bulma belgesinin BM'ye takdim etmesinden sonraki 90. gününe denk gelen 26.08.2009'da yürürlüğe girmesiyle protokole taraf olmuştur (Özdemir vd., 2013: 1,17; Kyoto Protokolü, 2005; Türkeş, 2015: 34). Türkiye Kyoto Protokolü'ne 26 Ağustos 2009'da, 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe giren BMİDÇS'ne ise 24 Mayıs 2004'te taraf olmuştur (Akın, 2006: 40).

¹¹ Dönemin ABD Başkanı Bush ayrıca, Hindistan ve atmosfere en fazla sera gazı salan Çin gibi gelişme yolundaki ülkelere küresel ısınma ile mücadele yükümlülüğü getirilmediği ve bunun yalnızca gelişmiş ülkelere getirildiği eleştirisinde de bulunmaktaydı (Ulueren, 2016).

IV. PARİS (İKLİM) ANLAŞMASI

Paris'te 2015 Aralığında gerçekleştirilen 21. taraflar konferansında; 2020'de işlerlik kazanacak olan yeni anlaşmanın müzakerelerine¹² başlanmış ve nihayetinde "Paris Anlaşması" ortaya çıkmıştır. 21. taraflar konferansının ve bu konferans sonucunda ortaya çıkan anlaşmanın maddelerinden öne çıkanları şu şekilde belirtilebilir:

• Madde 2/1a'da BMİDÇS'ne taraf olan 197 ülkenin hepsinin küresel iklim değişikliğini 2100 senesine kadar sanayi öncesi döneme göre 2 °C'nin altında ve mümkünse 1.5°C ile sınırlanması hedefi konulmuştur (Adoption of the Paris Agreement, 2015). 1.5°C hedefi yasal olarak bağlayıcı olmayacak olsa da çoğu analist için sürpriz sayılan bu oranın nasıl belirlenebildiği hususunda verilen en net cevap "bilimsel gerçeklik" olmaktadır. Çünkü dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun "Bir zamanlar inanılmaz olan şey, şimdi durdurulamaz duruma geldi" dediği bu sorunun geldiği boyutları yeni yapılan araştırmalar da desteklemektedir. Örneğin, bu araştırmalara göre ısı artışı 2°C ile sınırlı tutulsa bile alçaktaki Pasifik Okyanusu ülkelerinin (Marshall Adaları ve Kiribati gibi) deniz seviyesindeki yükselişten etkilenerek sular altında kalacağı tahmin edilmektedir (Welch, 2015).

• 4. Maddede "anlaşmaya taraf olan her ülke iklim değişikliği ile mücadelede ulusal katkı hedefini (Ulusal Düzeyde Belirlenmiş Niyet Edilen Katkı/Intended Nationally Determined Contributions/INDC) hazırlayacak, iletecek ve sürdürecektir. Taraflar, bu katkıların amaçlarına ulaşmasına yönelik ulusal azaltım tedbirlerini tatbik edeceklerdir. Ülkelerin bir sonraki ulusal katkı hedefleri öncekilerden daha fazla bir ilerlemeyi hedefleyecektir" (Paris Anlaşması, 2015: 1-2).

Kyoto Protokolü'nün taahhüt periyodunun sona ereceği 2020 sonrası için yeni iklim rejimini belirleyecek anlaşma, ülkelerin ortaklaşa geliştirdikleri sorumlulukları oranından ziyade kendi taahhütlerine (gönüllüğe) dayanan bir döneme işaret etmektedir. Bağlayıcılığı daha az olan bu anlaşma (Özlüer, 2015: 6) aynı zamanda daha öncekilerden farklı olarak sera gazı salınımının düşürülmesinde gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında belirgin bir ayırım yapmadığı öne sürülmektedir. Gönüllülük esasına dayalı bu anlaşma çerçevesinde kalkınmakta olan bir ülke olmakla birlikte dünyayı en çok kirleten ülke olan Çin Halk Cumhuriyeti (Özbuğday, <http://www.sde.org.tr>, 17.11.2016) Paris'e giden yolda BM'ye sunduğu "ulusal düzeyde belirlenmiş niyet edilen katkı beyanı"nda, sera gazı salım artışını 2030'a kadar sürdürmeyi ancak daha sonrasında net olarak azaltmayı, AB, 2030 itibariyle 1990 seviyesine göre %40, ABD 2025 itibariyle 2005 seviyesine göre %28 (Erdil, <http://www.hurriyet.com.tr>, 13.10.2016) Türkiye¹³ ise, 2030 yılında sera gazı emisyonlarını toplamda %21 azaltmayı taahhüt etmiştir (Özbuğday, <http://www.sde.org.tr>, 17.11.2016).

Fakat Paris Anlaşması öncesi ülkelerin verdikleri ulusal katkı beyanlarına tarafların uymaları halinde bile iklim sorununu çözmeye yetmediği bilimsel çalışmalarca ortaya konulmuştur. Örneğin, UNEP'in anlaşmanın yürürlüğe girdiği günkü raporu ve The Emissions Gap 2016 (Seragazı Salımlarında Azaltım Açığı) raporu bu durumu doğrularken, ismi geçen son raporda ayrıca taraflar

¹² Fosil yakıtların yanı sıra buna dayalı kaynaklara sahip ve bunu muhafaza etmeye çalışan Arabistan zirvenin kaybedenleri olarak görülürken, iklim aktivistleri, enerji yatırımcıları ve Fransa hükümeti zirvenin kazananları olarak görülmektedir (Welch, 2015).

¹³ Türkiye sunduğu Niyet Edilen Ulusal Katkı Beyanı'nı, BMİDÇS'nin 2. Maddesinde öngörülen nihai hedefler doğrultusunda ve 19 ve 20. taraflar konferansında alınan kararlar çerçevesinde hazırladığını belirtmiştir. Ulusal şartları konusunda 1990'dan 2012'ye GSMH'nin %230 büyüdüğü, nüfusunun %30'dan fazla arttığı ve Türkiye'nin enerji ihtiyacının her yıl %6-7 arttığı bilgisi verilmiştir. Yine beyanında, BMİDÇS'nin Ek 1'nde yer alan bir ülke olmasına karşın kendisinin diğer ülkelerden farklılık arz ettiğini ve bunun 16. taraflar konferansı kararında da belirtildiğini hatırlatmış ve 2012 yılında Türkiye'deki sera gazı toplam emisyonu içinde CO₂ miktarını 440 milyon ton olarak belirtmiş ve bunun da %70.2'nin enerji sektörüne ait olduğunu vurgulamıştır. Bu hedefler ulaştırma, ormancılık, tarım, binalar, kentsel dönüşüm, atık ve enerji alanlarında önlemler alınmasını içerir. Örneğin, 2030'a kadar güneş enerjisinden elektrik üretimi kapasitesini 10GW'a, rüzgâr enerjisinden 16GW'a çıkartmak, hidroelektrik potansiyelinin tamamından yararlanmak, yüksek hızlı demiryolu projelerinin faaliyete geçirilmesi, eski araçların trafikten çekilmesi gibi (Republic of Turkey Intended Nationally Determined Contribution, 2016).

yükümlülüklerini yerine getirirler dahi 2100'e kadar küresel sıcaklık artışının 2.9°C ile 3.4°C'ye ulaşabileceği vurgulanmaktadır (<http://350turkiye.org>, 17.11.2016).

• 9/1. Maddede belirtildiği üzere, "gelişmiş ülke tarafları Sözleşme kapsamındaki mevcut yükümlülüklerinin bir uzantısı olarak gelişmekte olan ülke taraflarına azaltım ve uyum yönünden destek amaçlı finansal kaynaklar sağlayacaklardır." Bu çerçevede sanayileşmiş ülkeler tarafından 2020'ye kadar yıllık 100 milyar Dolar finans sağlanması, 2025'e kadar uzatılması öngörülen bu taahhüdün 2025 yılından sonra daha da artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca madde 10/1'de anlaşma taraflarının, "iklim değişikliği karşısında esnekliğin geliştirilmesi ve sera gazı salımlarının azaltılması bakımından teknoloji geliştirme ve transferi noktasında uzun vadeli bir vizyonu paylaşmaları" öngörülmüştür (Adoption of the Paris Agreement, 2015; Paris Anlaşması, 2015: 22).

• Madde 21/1'de bu anlaşmanın "onaylama, kabul, tasdik veya iltihaka ilişkin belgelerin Sözleşmenin küresel sera gazı emisyonları toplamının tahminen en az %55'ine tekabül eden en az 55 tarafça kayıt bürosuna teslim edilmesi tarihinden sonraki 30. gün yürürlüğe gireceği" belirtilmiştir (Paris Anlaşması, 2015: 26-27; Adoption of the Paris Agreement, 2015). Dolayısıyla anlaşmanın işlerlik kazanabilmesi için "küresel sera gazı emisyonların en az %55'ini kapsayan en az 55 taraf ülke tarafından onaylanması" şartı getirilmiştir. Ayrıca anlaşmanın Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde (New York'ta) imzaya açık olacağı tarih aralığı olarak da 22.04.2016-21.04.2017 belirtilmiştir (Enerji Bakanlığı, 2016).

Anlaşmayı onaylayan ülkelerin "sera gazı salımını azaltma ve küresel sıcaklık artışını 2°C'nin altında tutmaya yönelik planlarını uygulamaya koyması gerekeceği" yeni dönemde anlaşmanın yürürlüğe girmesi için aranan şartlar sağlanmış ve anlaşma 4 Kasım 2016'da yürürlüğe girmiştir (<http://aa.com.tr>, 17.11.2016). Geline nokta da 197 imzacı taraftan 170'inin anlaşmayı onayladığı görülmektedir. ABD ve Çin 22 Nisan 2016'da imzalamış ve 3 Eylül'de onaylamıştır. Rusya ve Türkiye¹⁴ 22 Nisan 2016'da imzalamış olmalarına rağmen henüz onaylamamışlardır (Paris Agreement-Status of Ratification, 2017).

• Madde 18/2'de, "Sözleşmeye taraf olup da işbu Anlaşmaya taraf olmayanların BM tarafından düzenlenen, anlaşmaya ilişkin yardımcı organ toplantılarına gözlemci olarak katılabilecekleri, ancak Paris Anlaşması tarafları toplantılarına (CMA) katılamayacakları" öngörülmüştür (Paris Anlaşması, 2015: 26). Bu anlamda Paris İklim Anlaşması'nın tarafı olan ülkelerin ilk toplantısına (CMA1) Marakeş ev sahipliği yapmıştır. Buradaki 22. taraflar konferansında (COP22), Paris Anlaşması'nın uygulamasına ilişkin önemli konular ele alınmıştır. Bu yapıyla anlaşmayı güçlendirici yönü de bulunmaktadır (<http://350turkiye.org>, 17.11.2016).

Marakeş'te düzenlenen (7.11.2016-18.11.2016) bu konferansın önemli neticeleri ise şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak, ABD'nin yeni başkanı Trump'ın Paris Anlaşması'ndan çıkma işaretiyle rağmen ABD'nin dâhil olduğu BMİDÇS'nin 197 üyesi, Paris Anlaşması'nda belirtilen tüm taahhütlerin yerine getirilmesine ilişkin kararlılık mesajı vermişlerdir. İkinci olarak, ABD, Meksika, Kanada ve Almanya gibi ülkeler uzun vadeli (2050 yılına kadar) emisyon azaltımı hedefi belirlemişlerdir. Üçüncü olarak, zirvenin son gününde bir araya gelen Kırılğan Ülkeler Forumu üyesi ülkeler, Paris Anlaşması'nın öngördüğü 1.5°C hedefine uyumlu politikalar izleme ve uzun vadeli dekarbonizasyon stratejisi hazırlama gibi birçok "vizyon" belirlemişlerdir. Son olarak, Paris Anlaşması'nın başlattığı fosil yakıt piyasasından yenilenebilir enerji yatırımlarına doğru geçişin bu zirveyle hızlandığı görülürken, küresel şirketlerden de temiz enerji yatırımı konusunda destek gelmeye başladığı yeni bir döneme girilmiştir (<http://www.kuzeyormanlari.org>, 27.11.2016).

¹⁴ Örneğin Türkiye'nin temel itirazı, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olmasına karşın Paris İklim Anlaşması'nda gelişmiş ülke kategorisinde yer verilmesi ve yine dünyayı az kirlüten ülkeler arasında yer almasına rağmen en fazla kirlütenlerle aynı kefeye konmasıdır (Erkul, 2017). Türkiye, bilhassa iklim değişikliği ile daha iyi mücadele edebilmek için özel koşulları olduğunu ve emisyon azaltımı ve iklim konusunda gelişmiş-gelişmekte olan ülke ayrımının daha net bir biçimde yapılması gerektiğini öne sürmektedir. Buna karşın bazı raporların da öngördüğü üzere 2030 yılına kadar enerji ithalatında 23 milyar Dolar tasarruf sağlama ve iklim değişikliği müzakerelerinde daha etkin bir politika izleyebilmek için Türkiye'nin anlaşmayı onaylaması gerektiğini düşünenler de vardır (<http://350turkiye.org>, 17.11.2016; <http://www.timeturk.com>, 17.11.2016).

'Karar COP'u' olarak bilinen 2015 Taraflar Konferansı (COP21) ile 'Eylem COP'u' olarak bilinen Marakeş'te düzenlenen COP22'den (Kılınç, 2017) sonra gözler Almanya'nın Bonn şehrinde düzenlenen COP23'e çevrilmiştir. Marakeş Zirvesi gibi Paris İklim Anlaşması'nın uygulanmasında sağlanan ilerlemelerin gözden geçirildiği konferans olmuştur. 6-17 Kasım 2017 tarihleri arasında Fiji'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen söz konusu konferans, özellikle karbondioksit yoğunluğunun 2016'da rekor seviyeye ulaştığına ilişkin araştırma raporlarının geldiği bir döneme denk gelmesi sebebiyle daha fazla önem kazanmıştır (Dalaman, 2017).

Bununla birlikte 2016 Mayıs sonuna ABD Başkanı Donald Trump'ın Paris Anlaşması'ndan çekileceğini açıklaması (Shear, 2017) sonrasında¹⁵ Washington yönetiminin tutumu Bonn'daki konferansa da yansımış ve ABD burada çekinik kalmıştır. Buna karşın Kyoto Protokolü'nde eyleme geçen Uyum Fonu'nun Paris İklim Anlaşması sonrasında nasıl şekillendirileceğine ilişkin teknik konuların da görüldüğü konferansta, ABD karşısında kendisi gibi karbon salınımı yüksek olan ülkelerden Çin ve Suudi Arabistan'ın müzakere sürecinde aktif rol aldığı gözlenmiştir (<http://iklim.ormansu.gov.tr>, 03.12.2017). Söz konusu ülkelerin Paris İklim Anlaşması'nı esnekletirmeye yönelik çabalarının; 2015'te anlaşma imzalanırken, Obama yönetiminin kendinin de içinde yer alacağı vaadiyle Çin ve Hindistan'ı anlaşmaya yaklaştırma politikasının Trump yönetimiyle tersine evrildiği bir süreçte daha çok alan bulduğu aşikârdır. Böyle bir durumda ise Paris İklim Anlaşması'nın savunucusu AB ülkelerinin çabaları ve ikna kabiliyetleri 2020 yılı sonrası için dizayn edilmeye çalışılan küresel iklim değişikliği rejimini de belirleyici nitelikte olacaktır (Perçin, 2017). Bu dizayn yolunda, Katowice'deki konferansta (COP24'te), iklim değişikliği ile mücadele hedeflerini somutlaştıran Paris Anlaşması Kural Kitabı'nın kabul edilmesi ve önümüzdeki 10 yıl içinde acil eylem gerekliliğine vurgu yapan IPCC'nin 1.5°C Özel Raporu'na devletlerin dikkat kesilmeleri önemli adımlar olarak değerlendirilebilir (Erbach, 2019).

SONUÇ

İklim değişikliği sorununa yönelik BM nezdinde sürdürülmüş ve sürdürülmekte olan çabalara bakıldığında öncelikle BMGK'nin iklim değişikliği sorununu Soğuk Savaş sonrası süreçte yeni bir sorun olarak değerlendirmeye başladığı görülmektedir. BM'nin bu soruna ilişkin farkındalığı noktasında en somut adım kendi himayesinde gerçekleştirilen İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi olmuştur. Bununla atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde tutmayı sağlamayı amaçlamıştır. Ancak burada ortak yükümlülüklerin yanı sıra gelişmiş ve gelişmekte ülke ayrımına dayalı ek yükümlülük de getirmesi dikkat çekicidir. BM, BMİDÇS'den sonraki süreçte her yıl düzenlediği taraflar konferansı ile hem iklim değişikliği sorununa eğilmedeki kararlılığını göstermiş hem de tüm taraflara söz sahibi olabilecekleri bir platform oluşturmuştur. Sözleşme'nin uygulanmasına, kurallarının daha ileriye taşınmasına imkân veren taraflar konferansının 2018 Kasım itibarıyla 24'üncüsü yapılmış ve COP 24'e Polonya (Katowice) ev sahipliği yapmıştır.

BM, iklim değişikliği ile ilgili mücadele çabalarında en belirgin ilerlemeleri, 3. taraflar konferansının ürünü olan Kyoto Protokolü ve 21. taraflar konferansının ürünü olan Paris İklim Anlaşması ile sağlamıştır. 2005'te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü, BMİDÇS'den farklı olarak sanayileşmiş ülkelere bağlayıcı nitelikte sera gazı azaltım yükümlülüğü getirmiştir. 2015 Aralık ayında gerçekleştirilen COP 21'de ise BMİDÇS'ye taraf olan 197 ülkenin hepsinin küresel iklim değişikliğini 2100 senesine kadar sanayi öncesi döneme göre 2 °C'nin altında ve mümkünse 1.5°C ile sınırlanmasını

¹⁵ Trump, Paris İklim Değişikliği Anlaşması'ndan çekildiğini ve bu kararını Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne hemen bildireceğini duyurmuştur. Buna karşın, Anlaşmanın yasal hükümlerine göre, Genel Sekreter'in bu bildirimini en erken 4 Kasım 2019 tarihinde kabul edebileceği, dolayısıyla da ABD'nin ancak resmi olarak 4 Kasım 2020'de anlaşmadan çekilebileceği dile getirilmektedir (<https://www.ntv.com.tr>, 21.11.2017).

öngören Paris Anlaşması imzalanmıştır. 2020'de işlerlik kazanacak olan bu yeni anlaşmayı günümüze kadar 185 ülkenin onayladığı görülmektedir.

Elbette BMİDÇS'den Kyoto Protokolü'ne, ondan Paris (İklim) Anlaşması'na iklim değişikliği ile mücadelede her biri bir öncesinin ileri aşaması olduğunu, bu sorunla mücadelede uluslararası toplumun bilhassa BM bünyesinde sorumluluk bilinciyle hareket ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte insanlığın yakın geleceğini ilgilendiren böyle bir sorun karşısında uluslararası kamuoyunun "iklim paradoksuna" düşmeden hareket etmesi gerekmektedir. Bu bilhassa Çin, ABD, AB, Hindistan ve Rusya gibi dünyayı en çok kirleten devletlerin kamuoyları için daha fazla önem taşımaktadır. Kaldı ki iklim değişikliği sorununa çözüm noktasında şimdiye kadarki yapılan en önemli girişim olan Paris Anlaşması'nda da önceliği dünyanın üzerine en fazla yük bindirenlerin alması gerekmektedir. Özellikle ABD, Rusya ve Çin'in bu anlaşmaya bağlılıkları ya da uzaklıkları anlaşmanın başarı ya da başarısızlığını etkileyecektir.

BM nezdinde yürütülen iklim müzakerelerinde gözlemlenen "öteleme" anlayışından başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm ülkelerin kaçınması gerekir. Kaldı ki, iklim değişikliğinin küresel bir çevre sorunu olduğu düşünüldüğünde ve her ülkenin bir yolcu olduğu dünya treninde çözümler de küresel işbirliğini gerekli kılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Paris Anlaşması şimdiye kadar elde edilen önemli bir başarı olarak görülebilir. Ancak geline aşamadan taviz verilmemesi ve bu sorunla mücadelede daha ileri gidilebilmesi için uluslararası topluma daha fazla sorumluluk düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Adoption of the Paris Agreement (2015). <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/109.pdf> (Erişim Tarihi: 17.11.2016).
- Akın, G. (2006). Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 46:2, 29-43.
- Arıkan, Y. ve Özsoy, G. (2008). A'dan Z'ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi. *REC Türkiye*, Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi, 1-128.
- Bhatiya, N. (2016). Issue Brief: A Post-Paris Agenda for Climate Security at the UN. *The Century Foundation/tcf.org*, January 13, 1-11.
- BMİDÇS (1994). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/BMIDCS.aspx?sflang=tr> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Browne, S. (2014). A Changing World: Is the UN Development System Ready?. *Third World Quarterly*, 35:10, 1845-1859.
- Çelik, S., Bacanlı, H. & Görgeç, H. (2008). Küresel İklim Değişikliği ve İnsan Sağlığına Etkileri. *Telekomünikasyon Şube Müdürlüğü*, 1-31.
- Çevre ve Orman Bakanlığı, (1998). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne Yönelik Kyoto Protokolü. 1-62.
- Dalaman, C. (2017). İklim Konferansı Bonn'da Başladı. <https://www.amerikaninsesi.com/a/iklim-konferansi-bonnda-basladi/4102797.html> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Enerji Bakanlığı, (2016). Uluslararası Müzakereler. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Muzakereler> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Erbach, G. (2015). Negotiating a New UN Climate Agreement. *EPRS/European Parliamentary Research Service*, 1-34.
- Erbach, G. (2019). COP24 Climate Change Conference: Outcomes. *EPRS/European Parliamentary Research Service*, 1-1.
- Erdil, M. (2015). 9 Maddede Paris İklim Zirvesi. <http://www.hurriyet.com.tr/9-maddede-paris-iklim-zirvesi-40019990> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Erkul, N. (2017). Bakan Albayrak: Türkiye, Dünyayı En Fazla Kirletenlerle Aynı Külfete Tabi Tutuluyor. <http://aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-albayrak-turkiye-dunyayi-en-fazla-kirletenlerle-ayni-kulfete-tabi-tutuluyor/934792> (Erişim Tarihi: 13.10.2017).

- Hallegatte, S. vd., (2016). Shock Waves Managing the Impacts of Climate Change on Poverty. *International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank*, Washington, DC: The Publishing and Knowledge Division, The World Bank, 1-207.
- Hawking, S. (2016). This is the Most Dangerous Time for our Planet. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/01/stephen-hawking-dangerous-time-planet-inequality> (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
- Human Development Report, (1994). *United Nations Development Programme*, New York: Oxford University Press, 1-226.
- IPCC Raporu, (2018). <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/chapter-1-pdf/> (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
- Karakuş, N. (2010). Yutak Alanların İklim Değişikliği Üzerine Etkilerinin Türkiye Örneğinde Araştırılması. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1-163.
- Kılınç, D. (2017). COP23-Bonn İklim Değişikliği Konferansı Başladı. <http://www.hurriyet.com.tr/cop23-bonn-iklim-degisikligi-konferansi-basladi-40635638> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Kıvılcım, İ. (2013). *2020'ye Doğru Kyoto-Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri: Avrupa Birliği'nin Yeterliliği ve Türkiye'nin Konumu*. İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Yayın No: 268, 1-92.
- Küresel Isınma-İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Etkileri. <http://www.isu.gov.tr/icerik/detay.aspx?Id=335>, Erişim Tarihi: 13.10.2016.
- Kyoto Protokolü (2005). <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/Kyoto.aspx?sflang=tr> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Lawn, P. (2016). *Resolving the Climate Change Crisis: The Ecological Economics of Climate Change*, Avustralya: Springer.
- Marakeş İklim Zirvesi Başladı. <http://350turkiye.org/marakes-iklim-zirvesi/> (Erişim Tarihi: 17.11.2016).
- Marakeş İklim Zirvesi'nin 5 Önemli Sonucu. <http://www.kuzeyormanlari.org/2016/11/22/marakes-iklim-zirvesinin-5-onemli-sonucu/> (Erişim Tarihi: 27.11.2016).
- Montreal Protokolü, (1987). <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/montrealptotokolu.aspx?sflang=tr> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Nawrotzki, R. J. (2014). Climate Migration and Moral Responsibility. *Ethics, Policy & Environment*, 17:1, 69-87.
- Ocak, M. E. (2015). Küresel Isınmanın Nedenleri Nelerdir?, <http://www.bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/kuresel-isinin-nedenleri-nelerdir> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Oosthoek, J. (2010). Dealing with Climate Change: the National and International Arena. *Past Actions, Present Woes, Future Potential: Rethinking History in the Light of Anthropogenic Climate Change*, (ed. Mark Levene), Warwick: Higher Education Academy, 95-106.
- Özbuğday, F. C. (2015). Paris İklim Anlaşması Küresel Enerji Mimarisi İçin Ne İfade Ediyor?. <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/paris-iklim-anlasmasi-kuresel-enerji-mimarisi-icin-ne-ifade-ediyor/4454> (Erişim Tarihi: 17.11.2016).
- Özdemir, A. D., Demirel Yazıcı, D. & Tahmiscioğlu, M. S., (2013). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kapsamında Sürdürülen Müzakere Sürecinin Değerlendirilmesi. *II. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi-TİKDEK*, İstanbul, 1-17.
- Özkaya Özlüer, I. (2015). Önsöz Paris Anlaşması ve Ortak Değerlerin İnşası Sürecinde Hukuk. *Paris Anlaşması: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı-COP 21*, (ed. Ilgın Özkaya Özlüer), Ethemcan Turhan, Fevzi Özlüer, (çev. Yunus Bakihan Çamurdan), Ankara: Ekoloji Kolektifi Derneği, 1-28.
- Paris Agreement-Status of Ratification, (2017). http://unfccc.int/meetings/marrakech_nov_2016/session/9967.php (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Paris Anlaşması, (2015). *Paris Anlaşması: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı-COP 21*. (ed. I. Özkaya Özlüer, E. Turhan, F. Özlüer), Ankara: Ekoloji Kolektifi Derneği, 1-28.
- Paris İklim Değişikliği Anlaşması'ndan Çekilen Trump'a Dünyadan Tepki. https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/paris-iklim-degisikligi-anlasmasindan-cekilen-trumpa-dunyadan-tepki,LabiUjux7E-SRgt_xPahOw/R2iTWHqfS0WTqFID2TOehA (Erişim Tarihi: 21.11.2017).
- Paris İklim Anlaşması Yürürlüğe Girdi. <http://aa.com.tr/tr/dunya/paris-iklim-anlasmasi-yururluge-girdi/678882> (Erişim tarihi: 17.11.2016).

- Perçin, D. (2017). Paris Zirvesi'nden Bonn Zirvesi'ne Küresel İklim Zirveleri. <http://jusgentiumint.org/wp-content/uploads/2017/06/bonn-zirvesi-2.pdf> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Qi, X. (2011). The Rise of BASIC in UN Climate Change Negotiations. *South African Journal of International Affairs*, 18:3, 295-318.
- Republic of Turkey Intended Nationally Determined Contribution (2016). http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Turkey/1/The_INDC_of_TURKEY_v.15.19.30.pdf (Erişim Tarihi: 17.11.2016), 1-5.
- Session Archive, (2017). <http://unfccc.int/meetings/items/6237.php?filtbody=53> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Shear, M. D. (2017). Trump Will Withdraw U.S. From Paris Climate Agreement. <https://www.nytimes.com/2017/06/01/climate/trump-paris-climate-agreement.html> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
- Stoknes, P. E. (2014). Rethinking Climate Communications and the "Psychological Climate Paradox". *Energy Res Soc Sci*, 1-10.
- Tubiello, F. N., Soussana, J-F. & Howden S. M., (2007). Crop and Pasture Response to Climate Change. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 104, No. 50, 19686-19690.
- Türkeş, M. (2015). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü, Aralık 2015 Paris Öncesi ve Sonrası 'Gelişmeler' ve Türkiye'nin Durumu/Tutumu. *Türkiye Barolar Birliği Çevre ve Kent Hukuku Komisyonu "İklim Değişikliği Özel Gündemli" Çalışma Toplantısı*, Ankara, 1-75.
- Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri. *2023 Dergisi*, www.2023.gen.tr, 1-14.
- Ulueren, M. (2016). Küresel Isınma BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü. <http://www.mfa.gov.tr/kuresel-isinma-bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-ve-kyto-protokolu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 30.09.2016).
- UNFCCC, (1992). United Nations Framework Convention On Climate Change. *United Nations*. <http://unfccc.int/timeline/> (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
- Welch, C. (2015). Paris İklim Zirvesi'nde Tarihsel Anlaşma. <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/paris-iklim-zirvesinde-tarihsel-anlasma/2683> (Erişim Tarihi: 13.10.2016).
- Yeni İklim Rejiminin Kuralları Bonn'da Görüldü. <http://iklim.ormansu.gov.tr/Haber.aspx?ID=34> (Erişim Tarihi: 03.12.2017).
22. BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansı. <http://www.timeturk.com/22-bm-iklim-degisikligi-taraflar-konferansi/haber-365639> (Erişim Tarihi: 17.11.2016).



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 542-551

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 542-551

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.538592

Geliş Tarihi / Received: 12.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

KORKU ENDEKSİ, HİSSE SENEDİ PİYASASI VE DÖVİZ KURU İLİŞKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Hakan SARITAŞ¹
Elif Hilal NAZLIOĞLU²

Özet

Bu çalışmanın amacı, korku endeksi (VIX endeksi) ile Türkiye hisse senedi piyasası ve döviz kurları arasındaki ilişkileri ampirik olarak analiz etmektir. VIX şokunun BIST-100 ve dolar kuru üzerindeki dinamik etkileri etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yoluyla belirlenmiş ve son olarak değişkenler arası nedensellik ilişkisi Granger nedensellik yöntemiyle incelenmiştir. Etki ve tepki fonksiyonları, korku endeksi şokunun BIST-100 üzerinde negatif, dolar kuru üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Varyans ayrıştırması analizi, VIX'in dolar kurunun öngörü hata varyansını açıklama oranının BIST'e kıyasla daha büyük olduğunu ortaya koymuştur. Nedensellik analizine göre ise, VIX'ten BIST-100'e ve dolar kuruna doğru bir nedensellik vardır.

Anahtar Kelimeler : Korku endeksi, hisse senedi, döviz kuru, Türkiye.

Jel Sınıflandırılması : G10, C32, F30.

FEAR INDEX, STOCK MARKET AND EXCHANGE RATES NEXUS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR TURKEY

Abstract

The purpose of this study is to empirically examine the relationships among volatility index (VIX), Turkey's stock market (BIST index), and Turkish exchange rates (TL/US dollar). The impacts of a shock from VIX on BIST-100 and the dollar are identified by means of impulse-response functions and variance decomposition analyses. Then, the causal linkages between the variables of interest are analyzed by Granger causality approach. The impulse-response functions indicate that a VIX shock effects BIST-100 negatively and the dollar positively. The variance decomposition analysis shows that the VIX explains the forecast error variance of the dollar more than that of BIST-100. The causality analysis supports an evidence on information flows from VIX to both BIST-100 and the dollar.

Key Words : Fear index, stock market, exchange rates, Turkey.

Jel Classification : G10, C32, F30.

¹ Prof.Dr., Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, hsaritas@pau.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7789-782X>.

² Öğr.Gör., Pamukkale Üniversitesi, D.S.B.M.Y.O., Otel, Lokanta ve İkrım Hizmetleri Bölümü, enazlioglu@pau.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4425-7479>.

GİRİŞ

Küreselleşme, ülkeler arası fiziki malların dolaşımını değil sermayenin de uluslararası finansal piyasalarda dolaşımını sağlayarak yeni etkiler meydana getirmektedir. Finansal anlamda küreselleşme sermayenin dolaşımını sınırlar ötesine ulaştırdığı için hem bireysel yatırımcılar hem de kurumsal yatırımcılar fonlarını dünya genelinde kullanmaya başlamışlar ve bundan dolayı uluslararası sermaye akımları artmaya başlamıştır. Ayrıca küreselleşmeyle beraber artan finansal entegrasyon düzeyi beraberinde bazı riskleri de meydana getirmiştir. Herhangi bir finansal piyasada yaşanan bir kriz dünyanın başka bir yerindeki finansal piyasayı etkilemeye başlamıştır. 1994 Meksika Krizi, 1997 Asya Krizi, 1998 Rusya Krizi, 1999-2002 Latin Amerika Krizleri ve 2000'li yıllarda yaşanan şirket skandalları ve 2008 Küresel Ekonomik Krizi de örnekler arasında yer almaktadır. Bütün krizlerin ortak noktası ise piyasada artan oynaklık (volatilité) ve azalan yatırımcı güvenidir.

Finans piyasalarında meydana gelen oynaklık, finansal piyasalar üzerinde olumsuz etkilere yol açtığından, yatırımcılar tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmektedir. Finans piyasalarında oynaklık kavramı özellikle 1990'lı yıllardan sonra takip edilmeye başlanmıştır (Kula & Baykut, 2017: 28). Amerikan Merkez Bankası (FED)'nin, 2008 yılındaki küresel krizin (mortgage krizi) olumsuz etkilerini azaltabilmek amacıyla finansal piyasalara yüksek miktarda likidite sağlaması (likidite penceresi), dünya ekonomisini yakından etkilemiştir. Bu durum, finansal piyasaların, FED'in atacağı adımları yakından takip etmesine neden olmuştur. Bundan dolayı da Amerikan hisse senedi piyasasının en önemli endeksleri olan Dow Jones ve S&P 500 endeksleri ve bu piyasalardaki oynaklık dünyanın tüm finansal piyasaları tarafından takip edilen ekonomik göstergeler haline gelmiştir (Öner vd., 2018: 111).

Küresel piyasaların oynaklığının önemli bir göstergesi olarak VIX endeksi kabul edilmektedir. Standard & Poor's 500 (S&P500) endeksindeki dalgalanmayı gösteren VIX endeksi, Amerika S&P500 hisse senetleri endeksinin opsiyon fiyatlamasına dayanmaktadır (Jiang & Tian, 2007). Chicago Opsiyon Borsası, S&P500 endeksinden yola çıkarak hisse senedi piyasasının 30 günlük (22 işlem günü) oynaklık beklentisini Volatilité Endeksi (VIX) adı altında ölçmektedir. 1993 yılından beri hesaplanmakta olan VIX, piyasaların risk algısını ölçmektedir. Başta S&P100 endeksinin beklenen oynaklığının hesaplanması için kullanılırken; 2003 yılından itibaren S&P500 endeksinin beklenen oynaklığının hesaplanmasında kullanılmaya başlanmıştır.

VIX, piyasanın zımnî oynaklığını ölçmek için kullanılan bir endeks olduğundan "zımnî oynaklık endeksi" olarak da adlandırılmaktadır. S&P100 endeksi üzerine yazılmış Amerikan tipi alım ve satım opsiyonlarından hesaplanmış ve örtülü oynaklığı belirlemek amacıyla oluşturulmuş endekstir. VIX' te, her bir opsiyonun fiyatının yakın zamanda işlem görmüş opsiyonların ortalaması alınarak hesaplanması ile alım/satım fiyat dalgalanmalarından kaynaklanan sorunlar elimine edilebilmektedir. VIX ile S&P500 arasında genel olarak ters yönlü bir ilişki vardır. S&P500 endeksi hisse senedi fiyatlarının düşmesi başka bir ifadeyle hisse senedi piyasasında satış dalgasının oluşması yatırımcılar açısından değer kaybını ifade etmekte, böylece hisse senedi piyasası daha riskli bir yatırım alanı haline gelmektedir. Bu durum, hisse senedi piyasasının oynaklığını ölçen VIX'in yükselmesine neden olmaktadır. Söz konusu riskli ortamın yarattığı gerginlikten de yola çıkılarak VIX'e "korku endeksi (fear index)" adı da verilmektedir (Öner vd., 2018: 111-112). VIX, piyasalardaki korku ve coşkunun en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir. VIX Endeksinde, 20 ve altındaki değerler düşük kabul edilir ve yatırımcı bu durumda rahat hareket ederken; 30 ve üstü değerler yüksek kabul edilir ve yatırımcılar bu durumda karar verirken daha dikkatli davranırlar (Altuntaş vd., 2015: 211).

VIX ile gelişmekte olan ekonomilerin hisse senedi ve döviz kuru piyasaları arasındaki nedensellik ilişkilerini tespit etmeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Türkiye için yapılmış çalışmaların da VIX, BIST ve dolar kuru arasındaki nedensellik ilişkilerine odaklandığı görülmektedir. Bu çalışma, VIX ile gelişmekte olan ülke grubunda yer alan Türkiye hisse senedi piyasası ve TL/dolar kuru arasındaki ilişkileri analiz etmektedir. Çalışmanın Türkiye üzerine olan literatüre katkısı, nedensellik ilişkilerinden farklı olarak VIX şoklarının BIST ve dolar kuru

üzerindeki dinamik etkilerini analiz etmesidir. Bunun için değişkenlerin 02.01.2009 – 12.11.2018 tarihleri arasındaki iş günü getirileri kullanılmış ve VAR modeline dayalı etki ve tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın devam eden bölümünde Türkiye üzerine olan literatür özetlenmiş, üçüncü bölümde veri seti tanımlanarak ampirik analiz aşamaları açıklanmış ve bulgular yorumlanmıştır. Son bölüm sonuç kısmına ayrılmış ve burada ampirik bulgulara dayalı çıkarsama ve tartışmalara yer verilmiştir.

I.LİTERATÜR TARAMASI

Korkmaz ve Çevik (2009) çalışmalarında VIX'in gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmalarında GJR-GARCH modelini kullanmış olup sonuçlara göre gelişmekte olan ülkelerin pay piyasalarının koşullu varyansında kaldıraç etkisinin olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca volatilitenin piyasaya gelen kötü haberlerle daha fazla arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Sarwar (2012) çalışmasında VIX'in yatırımcı korkusu göstergesi olarak değerlendirilebileceğini göstermek için VIX ile Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'deki (BRIC) borsa getirileri arasındaki ilişkilerini incelemiştir. VIX ve ABD borsa getirilerindeki günlük değişiklikler arasında güçlü ve olumsuz bir ilişki olduğu özellikle de VIX endeksinin yüksek olduğu dönemlerde bu ilişkinin daha güçlü olduğu vurgulanmıştır. VIX endeksi ile Çin, Brezilya ve Hindistan için olumsuz bir ilişki olduğu ve ayrıca VIX ile ABD, Brezilya ve Çin'deki borsa getirileri arasında da bir asimetrik ilişki olduğunu ifade edilmiştir. Sonuç olarak, VIX'in sadece ABD borsaları için değil aynı zamanda Çin, Brezilya ve Hindistan hisse senedi piyasaları için de yatırımcı korkusu ölçüsü olduğunu vurgulamıştır.

Kaya ve Coşkun (2015) çalışmalarında VIX Endeksinin BIST-100 Endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 03.01.1995-30.04.2014 dönemine ait günlük verileri kullanarak Granger Nedensellik Analizi uygulamışlardır. Analiz sonucunda VIX endeksinden BIST endeksine doğru %1 önem düzeyinde bir nedensellik varken BIST endeksinden VIX endeksine bir nedensellik yoktur. Nedenselliğin yönünü belirlemek için yapılan regresyon analizi sonucunda VIX endeksinin BIST endeksini negatif etkilediği tespit edilmiştir. BIST-100 ve VIX Endeksi için Kaya (2015) çalışmasında endeksler arasındaki etkileşimi eş-bütünleşme ve Granger nedensellik analiz testlerini kullanarak incelemiştir. Araştırmada 02.01.2009 ve 11.01.2013 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanmıştır. Johansen-Juselius eş-bütünleşme testinde BIST-100 endeksi ve VIX endeksi arasında uzun dönemli ilişki işaret etmekte olduğu, VEC modeli uygulanarak da değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığı doğrulanmıştır. Hata düzeltme katsayısının negatif ve anlamlı olması, uzun dönemde dengeye döneceğinin işaretidir ve kısa dönem dengesizliğinin yaklaşık %87 gibi yüksek bir oranda bir dönem içerisinde giderilmektedir. Ortaya çıkan sonuçla BIST-100 endeksi VIX endeksinin etkisinde olduğunu ifade etmektedir.

Erdoğan ve Baykut'un (2016) çalışmasında BIST Banka Endeksi, VIX ve MOVE Endeksleri ilişkisini araştırmışlardır. Veri seti 1998 – 2015 dönemi için günlük verilerden oluşturulmuştur. Toda ve Yamamoto Granger Nedensellik testi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki ölçülmüş olup bulgulara göre XBANK ile VIX ve MOVE Endeksleri arasında bir uzun dönem ilişkisi bulunamamıştır. Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre ise VIX Endeksinden XBANK endeksine doğru bir nedenselliğe rastlanırken, MOVE endeksinden XBANK endeksine doğru bir nedensellik yoktur.

Kula ve Baykut (2017) çalışmalarında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile VIX endeksi arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 31.08.2007-31.12.2015 arası toplam 2013 günlük veriyi çalışmalarında kullanmışlardır. Analizi ARDL yöntemi ile yapmışlardır. VIX ile XKURY endeksi arasında ARDL analiz sonucuna göre anlamlı bir uzun dönem ilişki tespit edilmiştir. VIX endeksinin yükselişe geçmeye başladığı dönemde XKURY endeksi düşüş trendine girdiği saptanmıştır. İki endeks arasındaki uzun dönemli ilişki sermaye alışkanlığının artması ile sağlanan finansal bütünleşmenin ülkelerin birbirleri ile bağımlı hale geldiğini ortaya koymaktadır. Hatipoğlu ve Tekin (2017) çalışmalarında petrol fiyatlarının ABD Doları'nın ve VIX'in Borsa İstanbul üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Veriler 27/02/2002 – 29/12/2016 dönemine aittir. Çalışmada kuantil regresyon yaklaşımı kullanılmıştır. BIST üzerinde en etkili değişken VIX endeksi olduğunu ortaya koymuşlar ancak petrol fiyatlarının BIST endeksini asimetric olarak etkilemediğini bulmuşlardır.

VIX endeksi ile Altın, Petrol, Döviz Kuru ve Faiz arasındaki nedensellik ilişkisini Öner (2018) çalışmasında incelemiştir. Çalışmada Amerikan ham petrol fiyatları (WTI), EUR/USD paritesi, Amerikan hazine 10 yıllık gösterge tahvil faiz oranları ve VIX endeksi değişkenlerine ait 02.01.2008-10.05.2017 dönemine ait işgünü verileri kullanılmıştır. Analizde Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre, altından petrole, altından EUR/USD paritesine ve altından Amerikan hazine 10 yıllık gösterge tahvil faiz oranlarına tek yönlü nedensellik varken, Amerikan hazine 10 yıllık gösterge tahvil faiz oranları ile VIX endeksi arasında ve EUR/USD paritesi ile VIX endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Sadeghzadeh'in (2018) araştırmasında da VIX endeksi, Tüketici güven endeksi (TGE) ve BIST-100 endeksi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Çalışmanın veri setinde 01.2014-04.2018 dönemi için BIST-100 endeksi kapanış değerleri, VIX endeksi ve TGE kullanılmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger yöntemiyle test edilmiştir. Sonucunda ise BIST-100 endeksi ve VIX endekslerinden tüketici güven endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin var olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada uzun dönem analizinde korku endeksindeki artış borsa endeksini azaltırken, TGE artışlarının borsayı azaltıcı yönde etkisinin olduğunu saptamıştır. Kısa dönem analiz sonuçlarına göre hem korku endeksi hem de güven endeksinin teorik beklentiler yönünde etki ettiği belirlenmiştir. Her iki dönem analizi birlikte değerlendirildiğinde korku endeksinin her iki dönemde de borsa üzerinde azaltıcı etkisi olduğu; güven endeksinin ise kısa dönemde etkili olduğu görülmüştür. Modellerin hata düzeltme mekanizmalarının çalıştığı, dolayısıyla elde edilen bilgilerin güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Başarır (2018) çalışmasında VIX endeksi ile BIST-100 arasındaki ilişkiyi frekans alanı nedensellik testi yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre sadece VIX'ten BIST-100 endeksine doğru tek yönlü olarak hem geçici hem de kalıcı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmalardan görüldüğü üzere VIX endeksi yatırımcı davranışlarını etkileyebilecek bir gösterge olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bu çalışma etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yöntemlerini kullanmak yoluyla literatüre katkı yapmaktadır.

II.YÖNTEM

Bu çalışmada, “VIX Endeksinin gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasa endeksleri ve döviz kurları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Türkiye BIST-100 Endeksi ve Dolar Kuru temsili olarak seçilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerin 02.01.2009 – 12.11.2018 tarihleri arasındaki 2398 iş gününe ait veriler kullanılmıştır. İş günü seçilirken değişkenler arasında gün uyumlaştırılması yapılmıştır. BIST-100 ve Dolar Kurunun hesaplanmadığı gün VIX endeks değeri; VIX endeks değerinin hesaplanmadığı gün de BIST-100 ve Dolar Kuru hesaplamalara dahil edilmemiştir. Veriler TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden ve Şikago Borsası’ndan elde edilmiştir. Değişkenler arasındaki etkileri analiz edebilmek için VAR modeline dayalı etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik yöntemleri uygulanmıştır. VAR modelinin tahmin edilebilmesi için değişkenlerin durağan olma koşulunu sağlamak için ilk olarak birim kök analizi yapılmıştır.

Birim kök analizi için Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller – ADF) (Dickey Fuller, 1979), Philips-Perron (PP) (Phillips & Perron, 1988) ve KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt & Shin, 1992) testleri kullanılmıştır. ADF ve PP testlerinde birim kök vardır sıfır hipotezi durağanlık alternatif hipotezine karşı test edilirken, KPSS testinde sıfır ve alternatif hipotezler yer değiştirmektedir. Bir diğer vurgulamaya değer nokta; ADF testinde otokorelasyon problemi parametrik bir yaklaşımla bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin açıklayıcı değişken olarak kullanılmasıyla düzeltilirken, PP ve KPSS testlerinde parametrik olmayan bir yaklaşım kullanılması ve hata terimi uzun dönem tutarlı varyansının çekirdek (kernel) tahminciler kullanılarak elde edilmesidir.

III.BULGULAR

Değişkenlerin hem seviye hem de getirileri için birim kök testi sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir. Seviye değişkenler için ADF ve PP testleri VIX’in durağan olduğunu gösterirken, KPSS testi birim kök içerdiğini göstermektedir. Hem ADF ve PP hem de KPSS testleri BIST-100 ve doların seviye değerlerinin birim kök içerdiğini göstermektedir. Öte yandan ADF, PP ve KPSS testleri getiri değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir. Birim kök analizi sonuçları, böylece, değişkenlerin getiri değerlerinin VAR tahminlerinde kullanılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bundan sonraki bulgular, getiri değerler için elde edilmiş ve yorumlar buna göre yapılmıştır.

Tablo 1. Birim Kök Analizi Sonuçları

	Model	Seviye			Getiri		
		ADF	PP	KPSS	ADF	PP	KPSS
VIX	C	-5.311 (1) ***	- 4.801	2.864 ***	-51.657 (0) ***	- 60.788	0.075 ***
	CT	-6.409 (1) ***	- 6.014	0.384 ***	-51.651 (0) ***	- 61.015	0.018 ***
BIST	C	-2.207 (0)	- 2.197	4.671 ***	-49.568 (0) ***	- 49.566	0.295* ***
	CT	-2.967 (0)	- 2.945	0.233 ***	-49.608 (0) ***	- 49.609	0.074 ***

Dolar	C	1.737 (3)	1.300	4.880	***	-45.098 (0)	***	-	***	0.339
	CT	-0.604 (3)	-	0.962	***	-45.154 (0)	***	-	***	0.022
			0.964					44.970		
								45.010		

C: Sabitli model. CT: Sabit ve trendli model. ADF testinde maksimum gecikme sayısı 5 olarak alınmış ve optimum gecikme sayısı Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir. Parantez içindeki sayılar optimum gecikme sayılarıdır. PP ve KPSS testlerinde uzun dönem varyans, Barlett çekirdek tahmincisi ile elde edilmiş ve bant genişliği (bandwidth) Newey-West metodu ile belirlenmiştir. ADF ve PP testlerinde kritik değerler sabitli model için -3.0465 (%1), -2,876 (%5) ve -2,575 (%10); sabit ve trendli model için -4.008 (%1), -3.434 (%5) ve -3.141 (%10)'dur. KPSS testinde sabitli model için kritik değerler 0.739 (%1), 0.463 (%5) ve 0.347 (%10); sabit ve trendli model için de 0.119 (%1), 0.146 (%5) ve 0.216 (%10)'dur. ***, **, ve * sembolleri 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerindeki istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

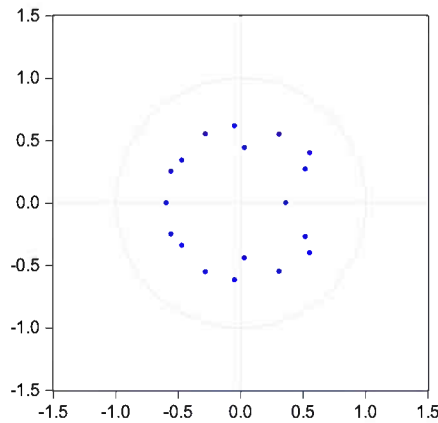
Değişkenlerin durağanlığı belirlendikten sonra uygun VAR modeli seçimi için ön testler yapılmıştır. Bu aşamada, VAR(p) modelinin hata terimlerinde oto-korelasyon probleminin olmadığı ve istikrar koşulunun sağlandığı gecikme sayısı (p) belirlenmiştir. Tablo 2, VAR(1)-VAR(10) modelleri için 5. dereceye kadar otokorelasyon testi sonuçlarını göstermektedir. Yüzde 5 anlam düzeyine göre, VAR(6) modeli hata terimlerinde otokorelasyon problemi olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 2. Oto-korelasyon LM Testi Olasılık Değerleri

q	VAR(p)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1			0.0010	0.2350		0.1408	0.0381	0.4683	0.9120	0.0042
	0.0000	0.0000			0.0000					
2			0.0022	0.0013		0.3567	0.6277	.7953	0.4176	.7600
	0.0000	0.0000			0.0003					
3			0.0044	0.0044		0.0985	0.1857	0.0085	0.0283	0.0890
	0.0000	0.0000			0.0544	0.0985	0.1857	0.0085	0.0283	0.0890
4			0.1137	0.0049		0.3258	0.4085			
	0.2901	0.1384			0.0023	0.3258	0.4085	0.0370	0.0114	0.0555
5			0.3820	0.2330		0.5876	0.4700			
	0.4181	0.2846			0.0020	0.5876	0.4700	0.6290	0.9600	0.6484

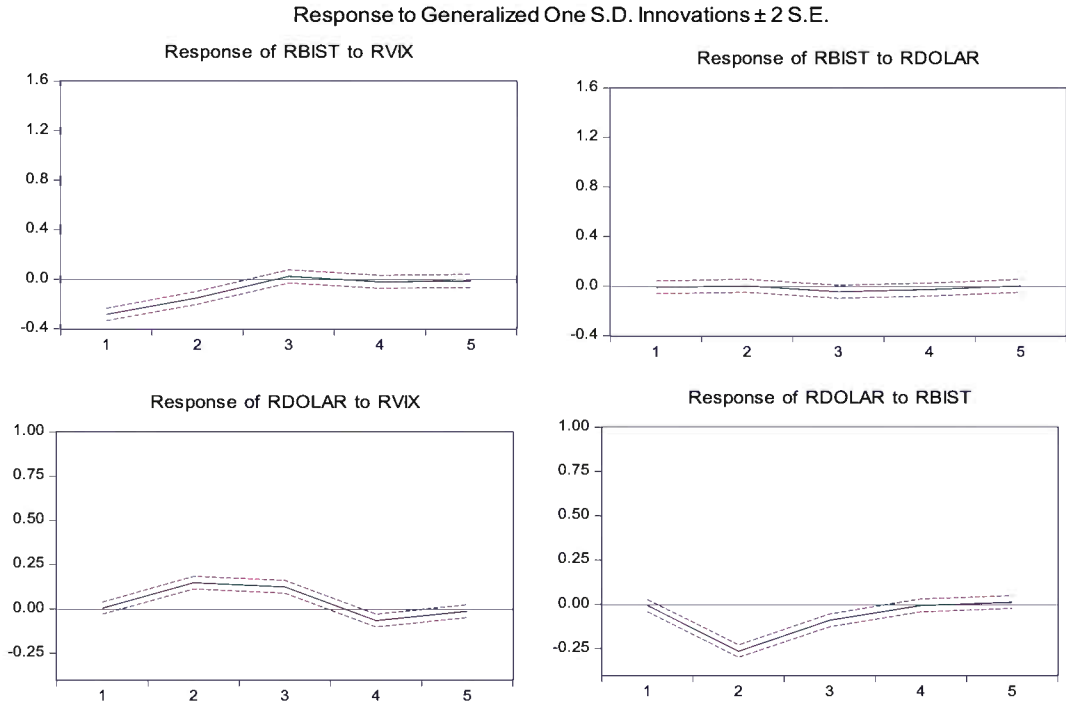
q: VAR(p) modeli hata terimi otokorelasyon derecesi. Olasılık ≤ 0.05 , q. dereceden otokorelasyon yoktur hipotezinin yüzde 5 anlam düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

İstikrar koşulunun sağlanıp sağlanmadığını tespit etmek için, VAR(6) modeli ters köklerine ait birim çember elde edilmiş ve sonuçlar Şekil 1'de gösterilmiştir. Buna göre, ters köklerin tamamının birim çember içerisinde yer aldığı, böylece VAR(6) modelinin istikrar koşulunu sağladığı sonucu elde edilmiştir. Uygun VAR(p) modeli belirlendikten sonra, VAR analizinden elde edilen etki-tepki, varyans ayrıştırması ve nedensellik analizine geçilebilmektedir.



Şekil 1. VAR(6) İstikrar Koşulu Sonuçları

Şekil 2, etki-tepki fonksiyonlarını göstermektedir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta, Cholesky yaklaşımı VAR modelinde yer alan içsel değişkenlerin sıralamasına duyarlı olduğu için, bu sorunu ortadan kaldıran genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonlarının elde edildiğidir. Bulgular, BIST-100 getirisinin VIX getirisi pozitif şokuna negatif tepki verdiğini, bu etkinin azalarak 2,5 gün sonra anlamsız hale geldiğini göstermektedir. Dolar kuru getirisinin VIX getiri şokuna pozitif tepki verdiği, bunun 3 gün sürdüğü, ancak daha sonra azalarak 4. günden itibaren anlamsız hale geldiği sonucu da elde edilmiştir. Bunların yanı sıra, BIST-100 getirisinin dolar kuru getiri şokuna tepkisinin anlamsız olduğu görülürken; dolar kuru getirisinin BIST-100 getiri şokuna tepkisinin negatif olduğu, negatif etkinin 1.5 gün artarak devam ettikten sonra azalmaya başladığı ve 4.günden itibaren anlamsız hale geldiği görülmektedir. Etki-tepki analizi özetle, VIX getiri şokunun BIST-100 ve dolar kuru getirilerinin anlamlı etkilediğini göstermektedir.



Şekil 2. Etki-Tepki Fonksiyonları

Tablo 3, öngörü hatalarının varyans ayrıştırması sonuçlarını göstermektedir. BIST-100 için varyans ayrıştırması sonuçlarına göre; öngörü hata varyansının yüzde 97'sinin BIST'in kendisinden, yüzde 2.4'ünün VIX'ten ve yüzde 0.3'ünün dolar tarafından açıklandığı görülmektedir. Dolar için varyans ayrıştırması sonuçlarına göre; öngörü hata varyansının yüzde 86'sının doların kendisinden, yüzde 9.8'inin BIST'ten ve yüzde 3.5'inin VIX tarafından açıklandığı görülmektedir. Ayrıca, VIX'in açıklama payı başlangıçta yüzde 1 iken, zaman içerisinde artarak yüzde 3,5'e yükseldiği görülmektedir. Sonuçların ortaya çıkardığı diğer bir önemli bulgu, VIX'in dolar kurundaki değişimi açıklama payının BIST'teki değişimi açıklama payından daha yüksek olduğudur.

Tablo 3. Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Gün	RBIST Varyans Ayrıştırması			RDOLAR Varyans Ayrıştırması		
	RVIX	RBIST	RDOLAR	RVIX	RBIST	RDOLAR
1	8.28	91.72	0.00	0.00	0.05	99.95
2	9.10	90.88	0.02	3.01	7.32	89.68
3	9.08	90.80	0.12	4.87	9.61	85.52
4	9.08	90.68	0.24	5.37	9.61	85.02
5	9.08	90.67	0.25	5.38	9.61	85.01
6	9.10	90.64	0.26	5.39	9.67	84.94
7	9.15	90.48	0.37	5.74	9.75	84.51
8	9.16	90.47	0.37	5.74	9.76	84.51
9	9.17	90.47	0.37	5.75	9.75	84.50
10	9.17	90.46	0.37	5.75	9.76	84.50

Tablo 4, Granger nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Nedensellik analizi, ne BIST ne de dolardan VIX'e nedensellik olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, aslında beklenen bir sonucu göstermektedir. Çünkü Türkiye hisse senedi piyasası ve döviz kuru piyasasından uluslararası korku endeksine doğru bir nedensellik teorik olarak beklenmemektedir. Öte yandan VIX'ten hem BIST-100 hem de dolara doğru yüzde 1 anlam seviyesinde nedensellik olduğu görülmektedir. Bu VIX hareketlerinin BIST-100 ve dolar hareketleri için öngörü bilgisi içerdiğini göstermektedir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Neden olan	Neden olunan	Wald İstatistiği		Olasılık
RVIX	≠> RBIST	27.059	***	0.0001
RVIX	≠> RDOLAR	68.397	***	0.0000
RBIST	≠> RVIX	2.547		0.8631
RBIST	≠> RDOLAR	271.910	***	0.0000
RDOLAR	≠> RVIX	6.009		0.4221
RDOLAR	≠> RBIST	8.383		0.2113

≠> Granger nedensellik yoktur sıfır hipotezini ifade etmektedir. Wald istatistiği VAR(7) modeline dayalı olarak elde edilmiştir. *** yüzde 1 anlam düzeyinde sıfır hipotezinin reddedilebildiğini göstermektedir.

SONUÇ

VIX endeksinin BIST-100 endeksi üzerindeki etkisi ile ilgili olarak literatürdeki çalışmalara da bakıldığında VIX endeksindeki hareketliliğin piyasaları etkilediği görülmüştür. Ayrıca Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da 2015 yılından itibaren VIX endeksini enflasyon raporlarında kullanmaya başlamış ve para politikası kararlarında belirsizlik göstergesi olarak kullanmaya başlamıştır (Öner, 2018: 112). Buradan hareketle VIX endeksinin Türkiye'de daha çok dikkat çekmeye başlamış olduğu ve borsada işlem yapan yatırımcıların ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki piyasa katılımcılarının VIX endeksi ile ilgili değişimleri takip etmeleri gerektiği konusunda fayda olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, VIX endeksi ile gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasa endeksleri (BIST Tüm-100) ve döviz kurları (TL/DOLAR kuru) arasındaki ilişki incelenmiştir. İlk olarak Genişletilmiş Dickey Fuller, Philips-Perron ve KPSS testleri uygulanarak durağanlık analizleri yapılmıştır. Daha sonra değişkenlerin VAR modeli tahmin edilerek etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik analizleri yapılmıştır.

Etki ve tepki fonksiyonlarına göre, VIX'ten gelen bir şoka BIST-100 endeksinin negatif bir tepki verdiği ve tepkinin negatif etkisinin 2,5 gün sürdüğü, sonra anlamsız hale geldiği görülmüştür. VIX şokuna, doların tepkisinin pozitif olduğu, bunun 3 gün sürdüğü ve pozitif etki azalarak 4. günden sonra anlamsız hale geldiği bulgusu elde edilmiştir. BIST-100 şokuna ise, dolar kurunun negatif tepki verdiği, etkinin 1,5 gün azalarak devam ettikten sonraki 2 gün sonunda sona erdiği elde edilmiştir.

BIST-100 için varyans ayrıştırması sonuçlarına göre; öngörü hata varyansının yüzde 97'sinin BIST-100'ün kendisinden, yüzde 2.4'ünün VIX'ten ve yüzde 0.3'ünün dolar tarafından açıklandığı görülmektedir. Dolar için varyans ayrıştırması sonuçlarına göre; öngörü hata varyansının yüzde 86'sının doların kendisinden, yüzde 9.8'inin BIST-100'den ve yüzde 3.5'inin VIX tarafından açıklandığı görülmektedir. Ayrıca, VIX'in açıklama payı başlangıçta yüzde 1 iken, zaman içerisinde artarak yüzde 3,5'e yükseldiği görülmektedir. Sonuçların ortaya çıkardığı diğer bir önemli bulgu; VIX'in dolar kurundaki değişimi açıklama payının BIST-100'deki değişimi açıklama payından daha yüksek olduğudur.

Nedensellik analizi, ne BIST-100 ne de dolardan VIX'e nedensellik olmadığını göstermektedir. Öte yandan VIX'ten hem BIST-100 hem de dolara doğru yüzde 1 anlam seviyesinde nedensellik olduğu görülmektedir. Bu VIX hareketlerinin BIST-100 ve dolar hareketleri için öngörü bilgisi içerdiğini göstermektedir. Çalışmamızdaki nedensellik bulguları Başarır'ın (2018) çalışma sonuçlarının bulguları ile benzerlik göstermektedir.

VIX endeksinin BIST-100 endeksi üzerindeki etkisi ile ilgili olarak literatür, VIX'teki hareketliliğin piyasaları etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmanın bulguları bunu desteklemenin yanı sıra döviz kurunun da VIX'ten etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar hem para politikası hem de finansal yatırımcı ve spekülörler için önemli bir bilgi içermektedir. Para politikası açısından, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın 2015 yılından itibaren VIX endeksini para politikası kararlarında belirsizlik göstergesi olarak kullanmaya başlamış olmasının önemini ampirik olarak ortaya koymaktadır. Politika anlayışında bu değişikliğin gelecek dönemler için VIX'in enflasyon hedeflemesinin bir unsuru olarak ele alınabileceğini açıkça göstermektedir. Yatırımcı ve spekülörler açısından, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki piyasa aktörlerinin VIX'teki değişimleri takip etmelerinin portföy yatırımları açısından önemine vurgu yapmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, S. T. & Çolak, F. D. (2015). Bist-100 Endeksinde Volatilitenin Modellenmesi ve Öngörülmesinde Arch Modelleri. *İstanbul Management Journal*, 26(79), 208-223.
- Başarır, Ç. (2019). Korku Endeksi (VIX) İle BIST 100 Arasındaki İlişki: Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Erdoğan, H. & Baykut, E. (2016). BIST Banka Endeksi'nin (XBANK) VIX ve MOVE Endeksleri İle İlişkisinin Analizi. *Bankacılar Dergisi*, (98), 57-72.

- Hatipoğlu, M. & Tekin, B. (2017). The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST-100 Index: A Quantile Regression Approach. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 627-634.
- Jiang, G. J. & Tian, Y. S. (2007). Extracting Model-Free Volatility From Option Prices: An Examination of the VIX Index. *Journal of Derivatives*. (14), 1-26.
- Kaya, A. & Coşkun, A. (2015). VIX Endeksi Menkul Kıymet Borsalarının Bir Nedeni midir? Borsa İstanbul Örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 175-186.
- Kaya, E. (2015). Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi İle Zımnı Volatilite (VIX) Endeksi Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), 1-6.
- Korkmaz, T., & Çevik, E. İ. (2009). Zımnı Volatilite Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilite Yayılma Etkisi. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 3(2), 87-105.
- Kula, V. & Baykut, E. (2017). Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) İle Korku Endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index-VIX) Arasındaki İlişkinin Analizi. *AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 27-37.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Öner, H. (2018). Altın, Petrol, Döviz Kuru, Faiz ve Korku Endeksi Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10(19), 396-404.
- Öner, H., İçellioğlu Ş., C., Öner, S. (2018). Volatilite Endeksi (VIX) İle Gelişmekte Olan Ülke Hisse Senedi Piyasası Endeksleri Arasındaki Engel-Granger Eş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 110-124.
- Philips, P.C. & Perron, P. (1988). Testin For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*. 75(2), 335-346.
- Sadeghzadeh, K. (2018). Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BIST-100 Endeksi Arasındaki İlişkiler. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 238-253.
- Sarwar, G. (2012). Is VIX an Investor Fear Gauge in BRIC Equity Markets?. *Journal of Multinational Financial Management*, 22(3), 55-65.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 552-562

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 552-562

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.561206

Geliş Tarihi / Received: 07.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

EŞİTLİK HASSASİYETİNİN İŞGÖRENLERİN İŞ DOYUMU VE İŞTEN AYRILMA EĞİLİMLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BIŞKEK YIYECEK İÇECEK İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Mehmet ULUTAŞ¹

Özet

Eşitlik hassasiyeti, Adams'ın eşitlik teorisi doğrultusunda işgörenlerin girdi-çıkıtı oranlarının diğer işgörenlerle eşit olması konusundaki duyarlılığın dereceleri olarak ifade edilmektedir. Araştırmada, eşitlik hassasiyetinin iş doyumunu ve işten ayrılma eğilimi ile ilişkisi incelenmiştir. Örneklem olarak Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmeleri seçilmiştir. Verilere faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerin sonucunda, Eşitlik hassasiyeti algısı ile "maddi iş doyumunu" arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, işgörenlerin iş doyumunu ile işten ayrılma eğilimleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşitlik Hassasiyeti, İş Doyumu, İşten Ayrılma Eğilimi, Yiyecek İçecek İşletmeleri, Bişkek
Jel Sınıflandırılması: M10, M54

THE EFFECTS OF EQUITY SENSITIVITY ON EMPLOYEES JOB SATISFACTIONS & TURNOVER INTENTIONS: A FIELD STUDY ON FOOD AND BEVERAGE OUTLET'S IN BISHKEK

Abstract

Equity sensitivity is expressed as the degree of sensitivity of the employees' input-output ratio to be equal to other employees in line with Adams's equality theory. In this study, the relationship between equity sensitivity, job satisfaction and turnover intention was investigated. Food and beverage enterprises operating in Bishkek, the capital of Kyrgyzstan, were selected as a sample. Factor analysis, correlation analysis and regression analysis were performed. As a result of the analysis, a positive significant correlation was found between the perception of equity sensitivity and material job satisfaction. In addition, it was observed that there is a negative correlation between job satisfaction and turnover intentions of employees.

Keywords: Equity Sensitivity, Job Satisfaction, Turnover Intention, Food and Beverage Businesses, Bishkek
Jel Classification: M10, M54

¹ Dr. Öğretim Üyesi Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu & Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, mehmet.ulutas@manas.edu.kg, mulutas@ohu.edu.tr, Orcid 0000-0002-6838-2506

GİRİŞ

Adams'ın Eşitlik Teorisi ile şekillenmeye başlayan örgütsel adalet (organizationa justice) kuramı, Huseman'ın eşitlik hassasiyeti (equity sensitivitiy) adını verdiği kavram ile farklı bir boyut kazanmıştır.

Eşitlik hassasiyeti teorisine göre, işgörenlerin eşitliğe ilişkin duyarlılıkları aynı değildir. Kişilik özelliklerine de bağlı olarak her işgören, girdi ve çıktı dengesinin sağlanması hususunda aynı düşünmemektedir. İşgörenlerin kimi, bu dengenin daha azına razı olurken, kimi daha fazlasını talep etmekte, kimileri de eşit muamalenin yeterli olduğu düşünmektedir.

Çalışmada, literatürde artık yer edinmiş olan eşitlik hassasiyeti kuramı, duyarlılık dereceleri çerçevesinde ele alınacak ve iş doyumunu ve işten ayrılma eğilimi ile olan ilişkisi ortaya konacaktır.

I. LİTERATÜR

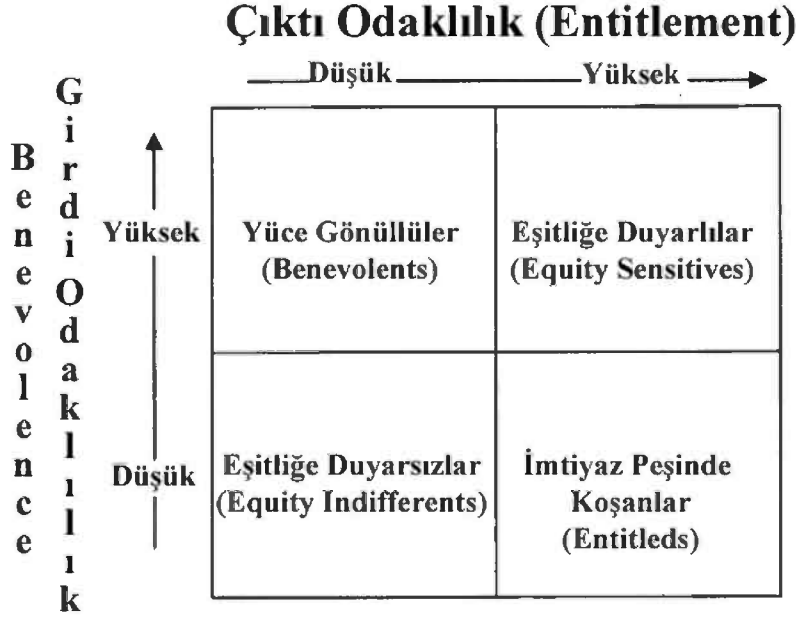
Eşitlik Hassasiyeti, İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimi Kavramsal Çerçeve

Şekil 1'de de görüleceği üzere, Huseman vd. (1987), eşitlik hassasiyeti ile ilgili olarak literatürde üç kategori tanımlamıştır (Aktaran: Blakely vd., 2005: 263);

O=Output (Çıktı)	$\frac{O}{I} < \frac{O}{I}$	$\frac{O}{I} = \frac{O}{I}$	$\frac{O}{I} > \frac{O}{I}$
I=Input (Girdi)			
	P O	P O	P O
	Benevolents (Yüce Gönüllüler)	Equity Sensitives (Eşitliğe Duyarlılar)	Entitleds (İmtiyaz Peşinde Koşanlar)
P = Person (Kişi)	O = Comparison other (Karşılaştırması Yapılan Diğerleri)		

Şekil 1: Eşitlik Hassasiyeti Sürekliliği, (Huseman vd., 1987: 224)

- Yüce Gönüllüler (Benevolents);** Bu kişiler, örgütlerinden elde edecekleri ödül vb faydalar hususunda çok büyük bir tolerans ve hoşörüye sahiptirler ve örgüte verdikleri ile örgütten aldıklarına ilişkin girdi-çıktı kıyaslaması yaparken, başkalarına kıyasla daha düşük bir oranda kalmayı tercih ederler. Yani, başkalarından daha az fayda elde ediyor olmalarına ses çıkarmazlar.
- İmtiyaz Peşinde Koşanlar (Entitleds);** Bu kişiler, örgütlerine kazandırdıklarıyla daha az ilgilenen, daha çok örgütlerinden elde ettiklerine odaklanan ve kendi girdi ve çıktı oranlamalarının girdiler lehine başkalarından daha yüksek olmasını tercih eden kimselerdir. Yani, başkalarından daha fazla fayda elde etmeye çalışırlar. Bu gruba girenler, kendilerine ayrıcalık veya özel muameleyi doğal hakları olarak görmektedir.
- Eşitliğe Duyarlılar (Sensitives);** Bu kişiler, Adams'ın (1966) eşitlik teorisi doğrultusunda hareket ederler ve girdi-çıktı oranlarının diğerleriyle eşit olmasını isterler. Yani, başkaları verdiklerine göre ne alıyorsa, bu kişiler de, ne eksik ne fazla, aynı miktarda almayı tercih ederler.



Şekil 2: Eşitlik Hassasiyeti Çok Boyutlu Modeli (Davison ve Bing, 2008: 134)

Şekil 2'deki modelden de görüleceği üzere, dikey eksen düşükten yükseğe doğru bir girdi odaklılığı temsil ederken; yatay eksen, düşükten yükseğe doğru, çıktı odaklılığı temsil etmektedir. Yüksek girdi odaklı, düşük çıktı odaklı kişiler, sol üst hücrede yer alan faydalı bir prototip (yüce gönüllüler-benevolents) ile sonuçlanmaktadır. Sağ alt hücrede ise, düşük girdi odaklı, yüksek çıktı odaklı bir prototip (imtiyaz peşinde koşanlar-entitleds) sözkonusudur. Sağ üst hücrede ise, hem girdilere hemde çıktılara odaklılığın yüksek olduğu bir kombinasyon (eşitliğe duyarlılar-equity sensitives) bulunmaktadır. Buraya kadar olan kısım, daha önceki araştırmacıların (Huseman vd., 1987) yaklaşımlarına paralellik göstermektedir. Ancak sol alt hücrede yer alan ve düşük girdi ve düşük çıktı odaklı kombinasyon, eşitlik hassasiyet modeline yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bu da eşitliğe duyarsızlık (equity indifferents) ya da kayıtsızlık olarak adlandırılabilir dördüncü bir boyutu teşkil etmektedir. Girdi ve çıktı odaklı boyutlar, işgören davranışlarını açıklamak açısından önem arz etmektedir. Örneğin, örgütsel vatandaşlık davranışı (organizational citizenship behavior) gibi girdi odaklı ölçütler, yüce gönüllülüğün (benevolence) yüksek ve imtiyaz peşinde koşmanın (entitlement) düşük olduğu bir noktada ortaya çıkabilecektir. Öte yandan, ücretten memnuniyetsizlik (pay dissatisfaction) gibi çıktı odaklı ölçütler, imtiyaz peşinde koşmanın yüksek, yüce gönüllülüğün düşük olması durumundan gerçekleşebilecektir. Ancak, hem yüce gönüllülük hem de imtiyaz peşinde koşma noktasında düşük profil sergilenen durumlarda, diğer örgütsel kriterlerden farklı olarak kayıtsızlık (indifferent) boyutu ortaya çıkmaktadır. Bu boyut, girdi ya da çıktı odaklılıktan bağımsız olarak ölçülmesi gereken dördüncü bir boyutu teşkil etmektedir (Davison ve Bing, 2008: 133).

İş doyumu, kişinin işinden ya da iş deneyimlerinden keyif alma, memnun olma şeklindeki olumlu duygusal durumu olarak tanımlanmıştır (Hancer ve George, 2003: 85; Locke, 1976). İşten ayrılma eğilimi ise, örgütten ayrılmak için bilinçli ve kasıtlı bir isteklilik olarak düşünülmüştür. Genellikle belirli bir aralığa (önümüzdeki alt ay içinde gibi) referansla ölçülür (Tett ve Meyer, 1993: 263).

Eşitlik Hassasiyeti, İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimi Kavramsal Çerçeve Arasındaki İlişki

King vd., (1993: 301), yaptıkları çalışmada, yüce gönüllülerin (benevolents), eşitlik duyarlılığı olanlara da imtiyaz peşinde koşanlara karşı da yüksek hoşgörü içerisinde buldukları ve ödül koşulundan bağımsız olarak nispeten yüksek memnuniyet düzeylerini bildirdiklerini göstermektedir. Elde edilen diğer sonuçlar ise, imtiyaz peşinde koşanların (entitleds) ücrete daha fazla önem

verdiklerini, yüce gönüllülerin (benevolents) ise işin kendisine daha yüksek önem verdiklerini göstermektedir. Araştırmada, yüce gönüllüler ve imtiyaz peşinde koşanların dağıtımsal adaleti değerlendirmeleri ile iş doyumunu arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

II.YÖNTEM

II. I. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmada eşitlik hassasiyeti bağımsız değişken; iş doyumunu ve işten ayrılma eğilimi ise bağımlı değişkenler olarak seçilmiştir. Araştırma ile bağımsız değişken ve bağımlı değişkenler arasında herhangi bir ilişki bulunup bulunmadığı ve bir ilişki varsa bu ilişkinin niteliğinin ölçülmesi amaçlanmaktadır.

Bu amaçla, öncelikle literatür taranmış ve konu ile ilgili King vd.'nin (1993) çalışmalarında iş doyumunu ile ilgili olarak benzer sonuçlar elde ettiği görülmüştür.

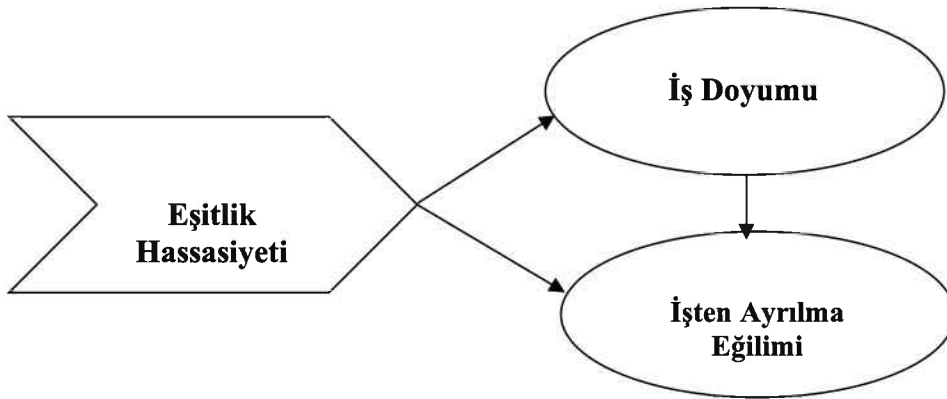
Yukarıda belirtilen literatür taramasının sonuçları doğrultusunda, araştırma için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: İşgörenlerin eşitlik hassasiyeti algıları ile iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: İşgörenlerin eşitlik hassasiyeti algıları ile işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: İşgörenlerin iş doyumunu ile işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırma modeli olarak aşağıdaki gibi simgesel bir model kullanılmıştır.



Şekil 3: Araştırmanın Modeli: Eşitlik Hassasiyeti ile İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimi İlişkisi

II. II. Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bu çalışmada örnekleme olarak Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bulunan yiyecek içecek işletmeleri çalışanları seçilmiştir. Araştırmada bir anket formu kullanılmıştır. Anket sorularına verilen cevaplar, 5'li Likert tipi (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum) ölçek vasıtasıyla alınmıştır. Araştırmada kullanılan hem eşitlik hassasiyeti ölçeği hem de iş doyumunu ve işten ayrılma eğilimi ölçekler, (Liu, 2005: 61) tarafından adapte edilmiş ve kullanılmış ölçeklerdir.

Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden "kolayda örnekleme" yöntemiyle veriler Bişkek'te faaliyet gösteren ve Tablo 1'de listelenmiş olan yiyecek içecek işletmeleri çalışanlarından toplanmıştır. Yönetici ve çalışan düzeyindeki 150 kişiye anket formları elden dağıtılmış ve bunların 115 adedi geri dönmüştür. Geri dönen anket formlarından 15'i, gelişigüzel doldurulması ve

işaretlenmemiş soruların çok olması sebebiyle analizlere dahil edilmemiş olup, toplam kullanılan anket formu sayısı 100 olmuştur.

Tablo 1: Anket Yapılan İşletmeler Tablosu

	İşletme Adı
1	City Kafe-Restoran
2	Şükret Kafe-Restoran
3	Huzur Kafe-Restoran
4	Impeia Pizza
5	Mangal Kafe-Restoran
6	Navat Çaykana-Restoran
7	Faiza Kafe-Restoran
8	Ocak Kafe-Restoran
9	Taksim Kafe-Restoran
10	Park Kafe-Restoran
11	Mr. Mao Kafe-Restoran
12	Dolce Vita Kafe-Restoran
13	Social Cafe
14	Ottoman Kafe-restoran
15	Çaykana La Piala

II. III. Bulgular

Tablo 2: Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

	Değişkenler	n=100	%	
1	Cinsiyet	Erkek	37	37,0%
		Kadın	63	63,0%
		Toplam	100	100,0%
2	Yaş	18-35 yaş	85	85,0%
		36-50 yaş	15	15,0%
		50 yaş üstü		0,0%
		Toplam	100	100,0%
3	Medeni Hal	Bekar	78	78,0%
		Evli	22	22,0%
		Toplam	100	100,0%
4	Eğitim Durumu	İlkokul	3	3,0%
		Lise	28	28,0%
		Üniversite	69	69,0%
		Toplam	100	100,0%
5	Görev	İşçi (Mavi Yaka)	81	81,0%
		Memur (Beyaz Yaka)	8	8,0%
		Yönetici	11	11,0%
		Toplam	100	100,0%
6	Çalışma Süresi	1 Yıldan Az	42	42,0%
		1-6 Yıl Arası	51	51,0%
		6 Yıldan Fazla	7	7,0%
		Toplam	100	100,0%
7	Kurum	Özel	84	84,0%
		Kamu	16	16,0%
		Toplam	100	100,0%

Tablo 2'den de görüleceği üzere, katılımcıların demografik özellikleri şu şekildedir; Ankete 37'si erkek (% 37,0), 63'ü kadın (% 63,0) olmak üzere toplam 100 kişi katılmıştır. Ankete katılanlar; yaş durumlarına göre % 85,0'ı (85 kişi) 18-35, % 15,0'ı (15 kişi) 36-50 yaş grubunda olup; 50 yaş üstü katılımcı bulunmamaktadır. Ankete katılanların % 78,0'ı (78 kişi) bekar, % 22,0'ı (22 kişi) evlidir. Eğitim durumlarına göre, ankete katılanlar arasında en yüksek oran % 69,0 (69 kişi) ile üniversite mezunlarına aittir. Üniversite mezunlarını % 28,0 (28 kişi) ile lise mezunları takip etmektedir. İlkokul mezunu katılımcılar, anketin % 3'lük (3 kişi) kısmını oluşturmaktadır. Katılımcıların % 81,0'ı (81 kişi) mavi yaka işçi; % 8,0'ı (8 kişi) idari görevlerde bulunan beyaz yaka çalışanlardan oluşmakta; % 11,0'ı (11 kişi) ise yönetici grubunu temsil etmektedir. Katılımcıların % 42,0'ı (42 kişi) 1 yıldan az süredir; % 51,0'ı (51 kişi) 1-6 yıl arası; % 7,0'ı (7 kişi) ise 6 yıldan fazla süredir işletmelerinde görevini sürdürmektedir. Katılımcıların %84'ü (84 kişi), özel sektör işletmelerinde çalışmakta, %16'sı ise (16 kişi) kamuda çalışmaktadır.

Tablo 3 : Tanımlayıcı (Descriptive) İstatistikler

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Eşitlik Hassasiyeti	100	1,00	5,00	3,7400	,88420
Sosyal İş Doyumu	100	2,13	4,13	3,1638	,45321
Maddi İş Doyumu	100	1,00	4,86	3,4900	,79065
İşten Ayrılma Eğilimi	100	1,00	5,00	2,7533	,74101

Tablo 3'de, çalışmada elde edilen tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir; Buna göre, katılımcıların "eşitlik hassasiyeti algısı" ortalaması "3,7400" olarak gerçekleşmiş olup, "katılıyorum"a yakın düzeydedir. İş doyumunun birinci alt boyutunun ortalaması "3,1638" olarak gerçekleşmiş olup yine "katılıyorum"a yakındır. İş doyumunun ikinci alt boyutunun ortalaması "3,4900" olarak gerçekleşmiş olup yine "katılıyorum"a yakındır. Ve son olarak işten ayrılma eğilimi ortalaması "2,7533" olarak gerçekleşmiş olup "ne katılıyorum ne katılmıyorum" düzeyinin yakın düzeydedir.

Faktör Analizi Sonuçları

Eşitlik hassasiyeti algısı ölçeğinin faktör analizi sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4 : Eşitlik Hassasiyeti Algısı Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Ortalama	Güvenirlilik (Alfa)
Eşitlik Hassasiyeti Algısı			2,820	56,399	3,7400	,804
Kendi menfaatlerimi korumak benim için daha önemlidir	,648	,805				
İşletmeden kazandıklarım konusunda daha fazla endişeliyim	,601	,775				
Yapacağım zor işler bana fayda sağlamalı	,548	,740				
İşletmeyle ilgili kişisel felsefem, eğer siz kendi çıkarlarınıza sahip çıkmıyorsanız, başkaları size hiç sahip çıkmaz	,527	,726				
İşletmeden fayda temin etmek benim için daha önemlidir	,496	,705				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: %79,4; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 147,408; df: 10; p<0,001

Eşitlik hassasiyeti algısına ilişkin olarak yapılan ilk faktör analizi sonucunda, faktör sayısı birden fazla çıkmıştır. Ancak çıkan tabloda, özellikle ters (reverse) kodlu olarak düşünülen "yüce gönüllüler-benevolents" alt boyutunu ölçen soruların faktör yüklerinin uygun bileşenlere

dağılmadığı görülmüştür. Bu sebeple, faktör yükü uygun bileşenlere dağılmayan, "İşletmeye katkı sağlamak benim için daha önemlidir" "Başkalarına yardım etmek benim için daha önemlidir", "İşletmeye ne kattığım konusunda daha fazla endişeliyim", "Yapacağım zor işler işletmeye fayda sağlamalı", "İşletmeyle ilgili kişisel felsefem, veren el olmak alan el olmaktan daha iyidir" ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır.

Sonuç itibariyle, eşitlik hassasiyeti faktörünün öz değeri 2,820'dir ve toplam varyansın %56,399'unu açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,804 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin Bartlett Testi için ki-kare 147,408 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,794'dür. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

İş doyumunu ölçeğinin faktör analizi sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: İş Doyumu Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Eş Kökenlilik	Faktör Yükü	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Ortalama	Güvenirlik (Cronbach Alfa)
Maddi İş Doyumu			4,087	31,440	3,1638	,854
Ücret artışlarından memnunum	,731	,838				
Benim işim keyiflidir	,642	,761				
Sahip olduğumuz ücret ve diğer yararlandırmalar paketi adildir	,560	,732				
İşimi yapmaktan gurur duyuyorum	,512	,714				
Bana tanınan terfi fırsatlarından memnunum	,524	,706				
İşletmemde insanlar arası iletişim iyi görünüyor	,523	,695				
Aldığımız ücret ve diğer yararlandırmalar, diğer birçok işletmenin verdiğiinden daha iyidir	,461	,674				
Sosyal İş Doyumu			3,429	26,378	3,4900	,858
Yöneticim bana haksızlık ediyor ®	,709	,822				
Yaptığım işin takdir edildiği hissini alamıyorum ®	,651	,803				
Yöneticim astlarının duygularına çok az ilgi gösteriyor ®	,626	,788				
İşimde yapmam için bana çok fazla iş veriliyor ®	,548	,728				
İşletmemin amaçları bana açıklıkla söylenmiş değil ®	,522	,714				
İşletmemde çok fazla çekişme ve kavga var ®	,508	,680				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: %75,9; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 608,953; df: 78; p<0,001

İş doyumunu ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda birden fazla faktör çıkmış olup, faktör yükü uygun bileşenlere dağılmayan ifadeler ölçekten çıkarılmıştır. Sonuç olarak, ifadelerin faktör yükleri iki alt boyutta toplanmış olup; ilki, ücretten, ücret dışındaki yan yararlandırmalardan, terfi imkanlarından tatmin ifadelerini içerdiği için "maddi iş doyumunu" olarak adlandırılmıştır. Faktörün öz değeri 3,429'dur ve toplam varyansın %26,378'ini açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,858 olarak tespit edilmiştir. İkinci alt boyutta ise, yöneticiden, yönetici tarafından kabul görme

algısından, işten ve iş arkadaşlarından tatmini içeren ifadeler yer aldığı için "sosyal iş doyumunu" olarak adlandırılmıştır. Faktörün öz değeri 4,087'dür ve toplam varyansın %31,440'ını açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,854 olarak tespit edilmiştir. Bartlett Testi için ki-kare 608,953 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,759'dur. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

İşten ayrılma eğilimi ölçeğinin faktör analizi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: İşten Ayrılma Eğilimi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

İfadeler	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Ortalama	Güvenirlik (Alfa)
İşten Ayrılma Eğilimi			1,430	71,509	2,7533	,581
Gelecek yıl büyük bir olasılıkla yeni bir iş arayacağım	,715	,846				
Sıklıkla işletmemden ayrılmayı düşünüyorum.	,715	,846				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: %50,0; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 19,953; df: 1; p<0,001

İşten ayrılma eğilimi ölçeği için yapılan faktör analizi sonucunda tek faktör çıkmıştır. Ancak, daha sonra yapılan cronbach alfa güvenilirlik testinde üçüncü ifadenin çıkarılması halinde güvenilirlik oranının daha yüksek olacağı görülmüş olup, "Gelecek yıl büyük bir olasılıkla yeni bir iş arayacağım" ifadesi ölçekten çıkarılmıştır. Faktörün öz değeri 1,430'dur ve toplam varyansın %71,509'unu açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,581 olarak tespit edilmiştir. Bartlett Testi için ki-kare 19,953 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,500'dür. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir

İşgörenlerin Eşitlik Hassasiyeti ile İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimleri Arasındaki İlişki

İşgörenlerin eşitlik hassasiyeti ile iş doyumunu ve işten ayrılma eğilimi arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Tablo 7'de korelasyon analizine ilişkin sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 7: Eşitlik Hassasiyeti Algısı ile İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki

	N	Ortalama	Std. Sapma	1	2	3	4
1. Eşitlik Hassasiyeti Algısı	100	3,7400	,88420	1			
2. Sosyal İş Doyumu	100	3,1638	,45321	-,162	1		
3. Maddi İş Doyumu	100	3,4900	,79065	,367**	,072	1	
3. İşten Ayrılma Eğilimi	100	2,7533	,74101	,160	-,330**	-,296**	1

**p<0,01

Tablo 7'ye göre;

1. "Eşitlik hassasiyeti algısı" ile "sosyal iş doyumunu" arasında anlamlı (p=0,01) herhangi bir ilişki tespit edilememiştir; ancak "maddi iş doyumunu" ile pozitif yönde anlamlı (p=0,01) bir ilişki (r = ,367) bir ilişki tespit edilmiştir ve bu sonuca göre "**H₁ İşgörenlerin eşitlik hassasiyet algıları ile iş doyumları arasında anlamlı bir ilişki vardır**" hipotezi kabul edilir.

2. “Eşitlik hassasiyeti algısı” ile “işten ayrılma eğilimi” arasında pozitif yönde anlamlı ($p=0,01$) herhangi bir ilişki tespit edilememiştir bu sonuca göre “ H_2 İşgörenlerin eşitlik hassasiyeti algıları ile işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi reddedilir.
3. “İş doyumu” değişkeninin “sosyal” ve “maddi” her iki alt boyutu ile “işten ayrılma eğilimi” rasında negatif yönde anlamlı ($p=0,01$) bir ilişki ($r = -,330$) ve ($r = -,296$) olduğu görülmektedir ve bu sonuca göre “ H_3 İşgörenlerin iş doyumu ile işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır” hipotezi kabul edilir.

Korelasyon analizinin yanısıra, sözkonusu değişkenler arasındaki ilişkinin niteliğinin belirlenmesi amacıyla, ilişki tespit edilen bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında doğrusal regresyon analizi de yapılmıştır.

Tablo 8: Eşitlik Hassasiyeti Algısının Maddi İş Doyumuna Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Anlam Düzeyi
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	2,263	,323		7,009	,000
	Eşitlik Hassasiyeti	,328	,084	,367	3,905	,000

Bağımlı Değişken: Maddi İş doyumu; R: ,367; R²: ,135; Düzeltilmiş R²: ,126; Model İçin F: 15,250, $p<0,001$

Tablo 8’deki regresyon analizi sonuçlarına göre; R² determinasyon katsayısı, işgörenlerin “maddi iş doyumu” ile ilgili tutum değişikliğinin “eşitlik hassasiyeti” algısı ile açıklanabileceğini göstermektedir. İşgörenlerin genel “eşitlik hassasiyeti” algısındaki bir birimlik artış, “iş doyumlarında” 0,367 birimlik bir artışa yol açmaktadır.

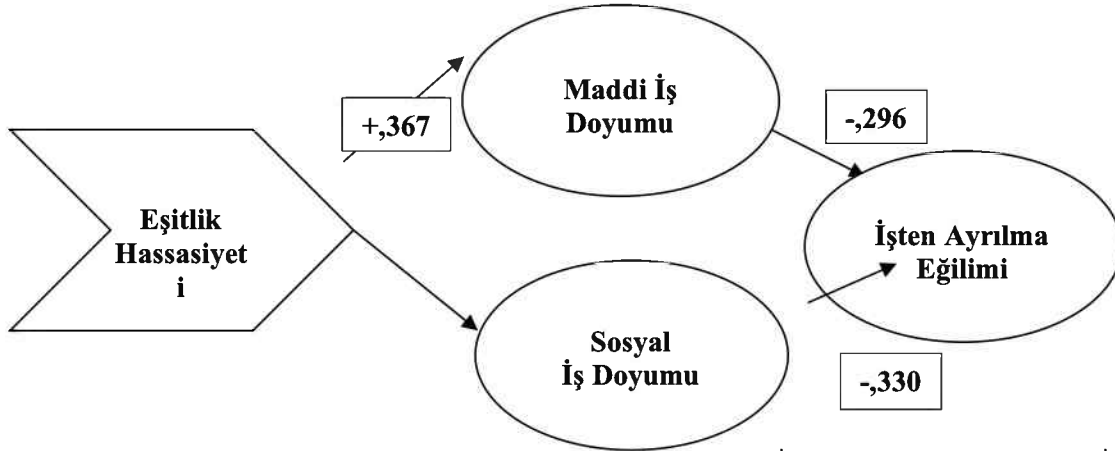
Tablo 9 : Maddi İş Doyumu’nun İşten Ayrılma Eğilimine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Anlam Düzeyi
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	3,724	,377		9,875	,000
	Maddi İş Doyumu	-,323	,105	-,296	-3,068	,003

Bağımlı Değişken: İşten Ayrılma Eğilimi doyumu; R: ,296; R²: ,088; Düzeltilmiş R²: ,078; Model İçin F: 9,412, $p<0,01$

Tablo 9’deki regresyon analizi sonuçlarına göre; R² determinasyon katsayısı, işgörenlerin işten ayrılma eğilimleri ile ilgili tutum değişikliğinin maddi iş doyumu ile açıklanabileceğini göstermektedir. İşgörenlerin maddi iş doyumlarındaki bir birimlik artış, işten ayrılma eğilimlerinde 0,296 birimlik bir azalışa yol açmaktadır.

Bu sonuçlara göre araştırmanın bulguları aşağıdaki gibi simgesel bir model üzerinde gösterilmiştir.



Şekil 4: Araştırmanın Sonucu: Eşitlik Hassasiyeti Algısı ile İş Doyumu ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada, yapılan korelasyon ve regresyon analizlerinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

1. “Eşitlik hassasiyeti algısı” ile “sosyal iş doyumu” arasında anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir; ancak “maddi iş doyumu” ile pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. King vd. (1993) de eşitlik hassasiyeti ile iş doyumu arasında pozitif yönlü ilişki tespit etmişlerdir.
2. “Eşitlik hassasiyeti algısı” ile “işten ayrılma eğilimi” arasında pozitif yönde anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir.
3. “İş doyumu” değişkenininin “sosyal” ve “maddi” her iki alt boyutu ile “işten ayrılma eğilimi” arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir ve bu sonuca göre “işgörenlerin iş doyumu ile işten ayrılma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu kabul edilmiştir.

Sonuçlara bakıldığında, özellikle eşitlik hassasiyeti algısı ile maddi iş doyumu arasındaki ilişki dikkati çekmektedir. Eşitlik hassasiyeti ortalamalarına bakıldığında, işletmesine değil kendi şahsi çıkarlarını önceleyen bir yaklaşımı katılımcıların çoğunlukla benimsediği anlaşılmakta ve maddi iş doyumu ortalamaları da buna paralel olarak yüksek çıkmaktadır. Buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür; “Şahsi haklarının takipçiliğini iyi yapan işgörenler, istediklerini aldıkları için maddi yönde tatmin de olmaktadır”. Hassasiyetin arttığı bir durumda, iş doyumu da artıyorsa, hassas olunan hususlarda işgörenin talepleri örgüt yönetimi tarafından kabul görmekte ve varsa dengesizlikler giderilmektedir.

Kendi haklarını gözetme noktasında, geri planda kalmayı tercih eden, dertlerini hiç dillendirmeyen çalışanlar, mevcut hak kaybını içlerine atacaklarından ve yönetimin de talep olmaması sebebiyle bu durumdan haberi olmadığı için hak kaybı giderilmeyeceğinden içten içe bir tatminsizliğin varlığını sürdüreceği varsayılabilir.

Ancak, araştırmanın mevcut sınırlılıkları içerisinde ve örneklem profili dikkate alındığında, eşitlik hassasiyeti ile iş doyumu arasındaki ilişkinin yönünün negatife dönebileceği de düşünülmelidir. Mevcut örneklem içerisinde, hassas olunan hususlar, yönetim tarafından giderilmiş olabilir. Ancak, işgörenin eşitlik hassasiyetine yeterince hassasiyet göstermeyen örgütlerde bu duyarlılığın iş doyumunu ve dolayısıyla işten ayrılma eğilimin olumsuz yönde etkileyeceği de dikkate alınmalıdır.

Sınırlılıklar

Araştırmanın temel kısıtı, nispeten küçük bir örneklem üzerinde yapılmış olmasıdır ve bu sebeple sonuçlar genellenemeyecektir. Ayrıca, Türkçe ve Rusçaya çevrilmek suretiyle oluşturulan anket sorularının farklı milletlerden katılımcılar tarafından çeviri farklılıkları sebebiyle tam anlaşılammış olabileceği ya da kişilerin eğitim düzeyindeki farklılıkları çerçevesinde farklı algılamaların sözkonusu olabileceği dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adams, J. S. (1966). Inequity In Social Exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2(C), 267–299. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60108-2](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60108-2)
- Blakely, G. L., Andrews, M. C., & Moorman, R. H. (2005). The Moderating Effects of Equity Sensitivity on the Relationship between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors. *Journal of Business and Psychology*, 20(2), 259–273. <https://doi.org/10.1007/s10869-005-8263-3>
- Davison, H. K., & Bing, M. N. (2008). The Multidimensionality of the Equity Sensitivity Construct : Integrating Separate Benevolence and Entitlement Dimensions for Enhanced Construct Measurement. *Journal of Managerial Issues*, 20(1), 131–150.
- Hancer, M., & George, R. T. (2003). Job Satisfaction Of Restaurant Employees: An Empirical Investigation Using The Minnesota Satisfaction Questionnaire. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 27(1), 85–100. <https://doi.org/10.1177/1096348002238882>
- Huseman, R. C., Hatfield, J. D., & Miles, E. W. (1987). A New Perspective on Equity Theory: The Equity Sensitivity Construct. *Academy of Management Review*, 12(2), 222–234. <https://doi.org/10.5465/AMR.1987.4307799>
- King, W. C., Miles, E. W., & Day, D. D. (1993). A Test and Refinement of the Equity Sensitivity Construct. *Journal of Organizational Behavior*, 14(4), 301–317.
- Liu, Y. (2005). Investigating turnover intention among emergency communication specialists. *Graduate Theses and Dissertations*. Retrieved from <http://scholarcommons.usf.edu/etd/744>
- Locke, E. A. (1976). *The nature and causes of job satisfaction*. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand McNally.
- Tett, R. P., & Meyer, J. P. (1993). Job Satisfaction, Organizational Commitment, Turnover Intention, And Turnover: Path Analyses Based On Meta-Analytic Findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259–293. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00874.x>



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 563-577

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 563-577

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.570057

Geliş Tarihi / Received: 25.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 11.10.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

BÖLGESELÇİLİK KAVRAMI IŞIĞINDA KARADENİZ BÖLGESİ: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DIŞ POLİTİKA DİNAMİKLERİ

Efe SIVIŞ¹

Özet

Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu yollarının kesiştiği önemli bir noktadır. Üç NATO üyesi devlet ve partner ülkesine ev sahipliği yapan Karadeniz; Rusya, ABD, Türkiye ve AB için bölgesel egemenlik için bir mücadele alanı olarak tebarüz etmiştir. 2014'te Kırım'ın ilhakıyla beraber bölgenin daha çok dikkat çekmesi Rusya'nın Karadeniz'deki askeri mevcudiyetini artırmasına yol açmış ve bu durum NATO üyeleri nezdinde doğrudan bir tehdit algılamasına neden olmuştur. Bu çalışma özellikle bölgesel işbirliğinin güvenlik yönüne odaklanarak, bölgeselcilik çerçevesinde bölgenin karmaşık yapısını hem AB hem de ABD'nin bakış açısından incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmada ABD'nin Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi, AB'nin Karadeniz Stratejisi ve NATO'nun bölgeye yönelik politikaları bölgeselcilik kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Rusya'nın Dış Politikası, Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi, Karadeniz Stratejisi,, Bölgeselcilik

Jel Sınıflandırılması : F50, F59

BLACK SEA REGION WITHIN THE CONTEXT OF REGIONALISM: FOREIGN POLICY DYNAMICS IN THE POST- COLD WAR PERIOD

Abstract

The Black Sea region represents an important crossroads between Europe, Central Asia and the Middle East. By hosting three NATO member states and NATO partner countries, the Black Sea is a battleground for the regional dominance of several powers, namely Russia, the U.S., Turkey and the EU. The attention for the region was intensified amid the 2014 annexation of Crimea, thus paving a way for Russia to increase its military presence in the Black Sea – which posed a direct threat to NATO members. Within the framework of the regionalism, this paper seeks to explain the region's complexity from both the EU and the U.S. standpoint, placing a special emphasis on the security aspect of the regional cooperation and covering the Black Sea Synergy of the EU, Wider Black Sea Region of U.S. and NATO's related policies.

Key Words : Russian Foreign Policy, Wider Black Sea Region, Black Sea Synergy, Regionalism

Jel Classification : F50, F59.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Fenerbahçe Üniversitesi, efe.sivis@fbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1553-3554.

GİRİŞ

Doğu Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanan, ikisi Avrupa Birliği'ne (AB) üye ülke olmak üzere (Bulgaristan ve Romanya) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi 12 ülkenin bulunduğu (Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya, Ukrayna, Arnavutluk, Sırbistan) Karadeniz bölgesi Doğu Avrupa, Orta Doğu veya Orta Asya'ya ilgisi olan uluslararası güçler için büyük önem taşımaktadır. Hem farklı kültürlerin, kimliklerin, siyasi gündemlerin kesişim noktası hem de bir uluslararası ticaret yolu olan Karadeniz'in son on yılda önemini artırdığı görülmektedir. Karadeniz; zengin mineral, metal ve diğer doğal kaynak rezervleriyle, Basra Körfez bölgesinden sonra dünyanın en büyük ikinci petrol ve doğal gaz kaynağı konumundadır (BSEC Organisation, 1992). Enerjinin Karadeniz'den taşınan en önemli ticari meta olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Karadeniz aynı zamanda doğal gaz ve petrolün Orta Doğu ve Orta Asya'dan Avrupa'ya ve daha da batıya taşınmasında önemli bir yol olarak görülmektedir (Cohen ve Irwin, 2006: 3).

AB'nin bölgeye ilişkin yakın ilgisi, sadece Doğu Ortaklığı girişimi kapsamındaki birkaç devletle olan ilişkilerine değil bölgenin Avrupa için önemli bir enerji taşıma hattına dönüşüyor olmasına dayanmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun Çevre, Denizcilik ve Balıkçılık işlerinden sorumlu komisyoneri Karmenu Vela, 2. Karadeniz Paydaşları Mavi Ekonomi Konferansı'ndaki konuşmasında, Karadeniz Sinerjisi'ni AB-Karadeniz işbirliğindeki ana siyasi çerçeve olarak tanımlamış ve AB'nin bölgesel diyalog ve işbirliğini desteklemek için ayırdığı 140 milyon Euro'luk yatırımının altını çizmiştir (European Commission, 2015). Bölgenin ekonomi, enerji, siyaset ve güvenlik açısından önemi 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ile daha da artmıştır (Bozkurt, 2014, Dikkaya & Orhan, 2004, Eldar & Papava, 2006). Dolayısıyla Karadeniz'de güvenlik AB'nin önceliklerinden biridir.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı bölgeyi uluslararası ilgi odağı haline getirmiştir. Rusya ilhaktan önce de Ukrayna'dan kiraladığı Sivastopol limanlarını ve çevresini deniz üssü olarak kullanıyordu. Ancak işgalden sonra Karadeniz'in Rus Karadeniz Filosu ile iskân edilmesi diğer bölgesel güçler ve NATO üyesi devletler nezdinde tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu bilgiler ışığında güvenlik ve askeri durum ABD'nin dış politikası için öncelikli hale gelmiştir. ABD'nin ilgisinin bölgede demokrasinin yerleşmesini desteklemenin yanı sıra bir muhalif gücün Karadeniz bölgesinde egemenlik kurmasını engellemek üzerine olduğu görülmektedir. Rusya'nın bölgedeki pekişmiş gücüne ve Karadeniz'i çevreleyen ülkelerde körüklediği çatışmalara karşılık ABD ise bölgede yeniden kontrolü kazanma ve Kremlin'le açıktan çatışma halinde olan ülkeleri (Ukrayna ve Gürcistan) destekleme yönünde bir siyaset takip etmiştir. Ayrıca Karadeniz'de bulunan, Moldova, Gürcistan ve Ukrayna da dahil olmak üzere henüz çözülmemiş bazı çatışmalara ev sahipliği yapan Rus deniz üssü ile bölge, AB dış sınırlarının NATO müttefiki Türkiye ile bulunduğu bir temas noktasıdır. Türkiye'nin hem bölgesel bir güç hem de 1952 yılından itibaren NATO müttefiki olarak önemi dikkate alındığında, Batı'nın uzun yıllardır ülkeyi Avrupa-Atlantik Ortaklığı'na yakınlaştırma eğiliminde olduğu görülmektedir. Ne var ki 15 Temmuz 2016 tarihli başarısız darbe girişiminin ardından Türkiye'nin AB ve ABD olan ilişkilerinde kötüleşme eğilimi başlamıştır (Kirişçi ve Sloat, 2019: 2). Böylece hem Rusya hem de Türkiye, ABD ve AB ile artan gerginliklerin sonucunda Karadeniz bölgesindeki etkisini artırmak adına birbirleri ile uzlaşmacı bir siyaset takip etmeye başlamışlardır. Türkiye ile Rusya arasındaki yakınlaşmanın bölgesel güvenliğin artırılması açısından olumlu olduğu savunulabilir Söz konusu yakınlaşmanın NATO gibi diğer bölgesel paydaşların çıkarlarını tehlikeye atmaması olumlu olarak görülebilir. Ne var ki Türkiye'nin Rusya ile olan bağlarını güçlendirmesinin, Batı ile ilişkilerinin kötüleşmesine ve NATO ile olan ilişkilerinin zayıflamasına yol açması güçlü bir ihtimal olarak ortadadır. Nitekim söz konusu gerilim Türkiye'nin Rusya'dan temin etmek istediği S-400 savunma sistemi ile belirginleşmiştir (Al Jazeera, 2019). Diğer yandan Ukrayna ve Gürcistan olmak üzere bazı Karadeniz ülkelerinde demokratik siyasal hayatta görülen aksaklıklar, güvenlik işbirliğine de olumsuz olarak yansımakta, AB'nin bölgesel girişimleri ve ABD'nin demokratik odaklı kapasite oluşturma faaliyetleri için gereken uygun ortamın oluşmasını önlemektedir. Bu makale, geliştirilen işbirliği inisiatiflerinin ve sinerjilerin bölgeye sağlayacağı faydayı ve Karadeniz'i çevreleyen güvenlik alanını güçlendirip güçlendiremeyeceklerini anlamak için söz konusu güçlerin bölgeye ilişkin dış

politikalarını ve eylemlerini irdeleyecektir. Aynı zamanda, Türk-Rus ilişkileri açıklanarak Karadeniz bölgesinin önemini anlamak için gereken jeopolitik ortam analiz edilecektir.

Bu makale iki ana bölümde bulunan beş alt bölümle birlikte sonuç bölümü dahil altı kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından gelen kavramsal çerçeve kısmında, ana teorik kavram olan bölgeselcilik ana hatlarıyla ele alınmakta ve Karadeniz'deki bölgesel girişimlerin teşvik edici sebepleri, gerekçelerinin açıklanması amaçlanmaktadır. "ABD'nin ve AB'nin Karadeniz Birliği'ne Yaklaşımları" isimli ana bölüm, üç alt başlıkta özellikle NATO'nun güvenlik ortamını korumadaki rolüne dikkat çekerek, AB ve ABD'nin bölgeye yaklaşımları hakkında genel bir bakış açısı sunmaktadır. Makale Avrupa ve Avrupa-Atlantik'in bölgesel eylemler için teşvik edici sebeplerini açıklarken ayrıca Rusya ve Türkiye'yi Karadeniz'deki en önemli iki bölgesel aktör olarak ele almayı hedeflemektedir.

I.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.I. Bölgeselcilik Kavramı

Uluslararası İlişkiler disiplininde önemli bir rolü olan bölgeselcilik kavramı, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Bölgeselciliğin doğuşu, bölgesel kuruluşlar olarak daha küçük ittifakların kurulduğu Avrupa kıtasına atfedilmektedir (Rana, 1979: 491). Coğrafi ve politik açıdan birbirlerinden bağımsız Avrupa ulus-devletleri, 20. yüzyılın ortalarında ortak bir ekonomik fikirde birleşmiş ve Paris Antlaşması'nın imzalandığı 1951 yılında Avrupa projesi olarak bilinen bölgesel bir bütünleşmede karar kılmışlardır. Bu karar ile Avrupa Birliği, 20. yüzyılın en önemli bölgeselcilik girişimini gerçekleştirmiştir. Diğer yandan, bölgeselciliğin uluslararası arenaya çıkması ulus devletlere ve onların egemenliğine dayanan Westfalyan tanımın da değiştirilmesi gerektiğini gösteriyordu.

Bölgeselcilik kavramının ortaya çıkışından önce tek taraflılık ve çok taraflılık en yaygın yönetim biçimleri ve Uluslararası İlişkiler disiplininin ana kavramları olarak kullanılıyordu. Çok taraflılık, özellikle BM çerçevesinde olmak üzere, tanımlanmış kurallar ve normlar altında adanmış bir biçimde uluslararası kurumlarla çalışmayı ifade ederken tek taraflılık ise uluslararası himaye altında faaliyet göstermeyi reddetmeye daha yakın bir eğilimi işaret ediyordu. Bu nedenle tek taraflılık ulusal çıkarların üstünlüğünü vurgulamaktadır (Göksel, 2007: 181-182). Çok taraflılık ve bölgeselcilik, uluslararası düzeni tamamlayıcı yaklaşımlar olarak düşünülebilir; ilkinin görevi bölgesel düzeni sağlama mekanizmasıyken, ikincisi ise coğrafi açıdan görece dar topraklarda güç uygulama konusunda etkili bir araç olarak kullanılabilir. Bunun da ötesinde, bölgeselcilik sadece ulusal düzeyde gerekli ekonomik reformları teşvik etmekle kalmamakta, aynı zamanda bölgesel ticaret anlaşmalarının küresel düzeyde yaygınlaşmasını da desteklemektedir (Hnát, 2008: 11).

Bölge kavramının literatürde tartışmalı bir yere sahip olması ve yaygın olarak kabul görmüş bir tanımının bulunmaması nedeniyle farklı disiplinlerde farklı tanımlara sahiptir. Bölge kavramının tanımlanması; ekonomik, politik, kültürel ve düşünsel bakış açısına göre değişiklik gösterebilmektedir. Is World Trade Becoming More Regionalised (1993) (*Dünya Ticareti Bölgeselleşiyor Mu*) adlı eserlerinde, Kym Anderson ve Hege Norheim, bölge kavramının birçok tanımı olduğunu açıkça vurgulamakla birlikte, kavramı büyük kıtaları birçok faktörün (din, kültür, dil, gelişmişlik seviyesi) birleşimine göre parçalara ayırmayı öneren pragmatik bir görüşe dayandırmaktadır. Keating ise (2014), bölgesel alanın siyasallaşmasının İskoçya, Katalonya ve Bask örneklerinde olduğu üzere ulus devletlerin yeniden ölçeklenmesine yol açtığını savunmaktadır. Keating'e göre bölgeselleşmeye olan büyük ilgiye rağmen bölgesel yönetimlerin gücü, bölgesel kimliklerin ve sosyal güçlerin çıkarları Avrupa kıtası boyunca değişmektedir. Bu durum söz konusu bölgelerde siyasi sorumlulukların eşitsiz bir şekilde dağıtılmasına neden olmaktadır. Bölgelerin farklı tanımları göz önüne alındığında birçoğunun, idari bir yapı olmaksızın kolektif, sosyal ve hatta doğal özelliklerin hâkim olduğu, belirli bir alanın coğrafi olarak belirlenmesi fikrini içerdiği görülmektedir (Vukovic ve Kochetkov, 2017: 78). Stubbs ve Underhill (1994) coğrafi olarak farklı

ülke veya topluluk grupları arasındaki ortak tarihsel deneyimlerin ve ortak sorunların algılanmasının bir bölgeyi tanımlamanın en önemli belirleyicilerinden biri olduğunu savunmaktadır.

Öte yandan bölgeselcilik, küresel seviyenin altında bir bölge kavramını oluşturmayı amaçlayan, özellikle devletler olmak üzere belirli bir amaç güden güçler tarafından öne atılan politik bir projeyi ifade etmektedir (Hook, 2010: 232). Bu kavramın gelişimi en çok ulusal, siyasi ve ekonomik çıkarların bölgesel çıkarlar uğruna feda edildiği bölgesel uluslararası ilişkilerin varlığına bağlıdır (Yi, 2007: 3). Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından yeni bir bölgeselcilik dalgasının ortaya çıktığı ve bu yeni dalgada devletlerin ekonomi ve güvenlik konularında işbirliğini geliştirmek için bölgesel bloklar halinde çalışmaya başladığı görülmektedir (Muntschick, 2012: 1-2). Bu bağlamda birçok yazar, bölgeselciliğin bu türünü, küreselleşmeden kaynaklanan zorluklarla başa çıkmak, sosyo-ekonomik açıdan gelişmek ve siyasi istikrarı güçlendirmek için devletlerin karşılıklı olarak işbirliği yaptıkları bir araç olarak görmektedir (Schiff ve Winters, 2003, Mattli, 1999). Diğer bir görüş ise bölgeselciliğe yalnızca ekonomik perspektiften yaklaşmakta ve bunu ekonomik bir süreç olarak tanımlamaktadır. Buna göre bölgeselcilik, belirli bir bölgedeki bir grup ülke arasındaki ekonomik faaliyetlerin, farklı yerde bulunan devletlerin birbirleri ile yaşadıkları ekonomik etkileşime göre daha hızlı bir gelişme göstermesidir (Mansfield ve Milner, 1999: 591). Comparative Regionalism (*Karşılaştırmalı Bölgecilik*) isimli çalışmasında, Tanja A. Börzel, uluslararası politik ekonomi perspektifinden değerlendirme yapmaktadır. Buna göre bölgeselleşme, ağırlıklı olarak ticaretin serbestleşmesi ve bölgesel çatışmaların çözümünün hedeflendiği, bölgesel ticarete odaklanıldığı bir yaklaşımdır (Börzel, 2011: 8). Devletlerin bölgesel bütünleşmelere katılmaya istekli olmalarının nedeni, yeni ekonomik fırsatların elde edilmesi ve potansiyel kayıplardan görülecek zararın azaltılmasıdır (Baldwin, 1993: 4). Aynı çerçevede Börzel ve Risse, bölgeselleşmeye yönelik ilginin işlem maliyetlerinin azaltılmasına, rekabetin varlığından kaynaklanan teknolojik yeniliklerin gelişmesine, doğrudan yabancı yatırımların artması gibi maddi çıkarlara dayalı olduğunu savunmaktadır. Buna göre esas amaç uluslararası pazarlarda ve kurumlarda daha fazla ekonomik ve politik ağırlık kazanma eğilimidir. (Börzel ve Risse, 2016: 2).

I.II. Karadeniz Havzası

Coğrafi açıdan bakıldığında, Karadeniz havzası, 2 milyon kilometrekare alanındaki bir bölgeyi ifade etmekte, Arnavutluk, Avusturya, Belarus, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Gürcistan, Almanya, Macaristan, Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Türkiye, Ukrayna, Sırbistan ve Karadağ olmak üzere 19 ülkeyi kapsamaktadır (Aydın, 2004: 5). Söz konusu bölge, ülkeler arasında çevre, ulaştırma, ekonomi, enerji ve sosyo-ekonomik gelişme gibi alanlarda işbirliği fırsatları sunmaktadır. Ayrıca Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu arasındaki özgün coğrafi konumu, bölgeyi yalnızca Karadeniz devletleri için değil, bölgeye yönelik çıkarlar güden farklı aktörler için de stratejik açıdan önemli kılmaktadır. 1992 yılında, karşılıklı çıkarlara dayalı girişimlere ve güvenlik, ekonomi, istikrar, barış ve refah gibi işbirliği alanlarına odaklanma amacıyla, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), merkezi İstanbul'da konuşlanmak suretiyle kurulmuştur. Organizasyon üyeliği yalnızca Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle sınırlandırılmamış, daha geniş bölgedeki ülkeleri de kapsamıştır. Bu bağlamda, KEİ ikisi Avrupa Birliği Üyesi olan Bulgaristan, Romanya olmak üzere on iki üye devletten oluşmaktadır: Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya, Sırbistan, Türkiye ve Ukrayna. İki kıtada yer alan ve üye devletlerinin toplam nüfusu 335 milyon kişiye denk gelen KEİ, Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler, Balkanlar ve Kafkaslar'daki devletlerden oluşmaktadır. Bu durum, söz konusu organizasyonu Avrupa'nın en büyük ulaşım ve enerji taşıma koridoru haline getirmektedir (BSEC Organisation, 1992).

Her ne kadar Karadeniz havzasında bir bölge oluşturma ihtiyacı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (KEİ) oluşmasıyla tezahür etmişse de KEİ 1990'lardan bu yana güçlü bir bölgeselcilik seviyesine ulaşamamıştır. KEİ liderlerinin, bakanlarının ve yetkililerinin katıldığı, Avrupa Birliği yetkililerinin de gözlemci olarak katıldığı ve çevre, ceza ve enerji alanlarında işbirliği alanlarının tartışıldığı toplantılara rağmen, KEİ çerçevesi içinde işbirliğinin derinleştiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır (Manoli, 2010). 2009 yılından bu yana, KEİ ve AB arasındaki işbirliğinin

geliştirilmesinin ardından, AB hem ikili hem de bölgesel düzeyde, Karadeniz'deki faaliyetlere aktif olarak katkıda bulunmakta, ayrıca KEİ Daimî Sekreteryası ve AB arasındaki sayısız toplantılarla da destek olmaktadır (European Commission Joint Staff Working Document, 2015). Üye devletlerin ayrışan çıkarlarından dolayı, birkaç ülke arasındaki siyasi gerginlikler ve süregelen donmuş çatışmalar, KEİ'nin tam bölgesel bir organizasyona dönüşmesini engellemekte ve herhangi bir açıdan Avrupa projesi örneğinde görülen başarılı bir bölgeselcilik modeline yakınlaşmasını önlemektedir (Triantaphyllou, 2016: 7). Diğer yandan Rusya ve Türkiye gibi iki aktörün baskın pozisyonu, KEİ üyesi devletlerin karar almada eşit olması hedefine zarar veren, Karadeniz bölgesinde pekişmiş ve daha derin bir bölgeselleşmesinin başarıya ulaşmasının önündeki engellerden biri olarak ortadadır. Avustralya, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Türkiye, İngiltere ve SSCB arasında imzalanan çok uluslu bir antlaşma olan 1936 Montrö Boğazları Rejimi Konvansiyonu'na göre, Türkiye, Boğazlar (Boğaziçi ve Çanakkale Boğazı) üzerinde kontrol kazanmıştır. Boğazların koruyucusu durumundaki Türkiye, Avrupa ile Asya kıtasını birbirine bağlayan Boğazlar'daki trafiği yönetmekte ve aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin erişimini sınırlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye, 1936 Montrö Sözleşmesi uyarınca güvenlik ve çevresel amaçlar için Boğazlar'daki geçiş yoluna sınırlama getirme hakkına sahiptir. Montrö Rejimi, savaş gemisi olmayan her türden gemiyi ticaret gemisi olarak değerlendirmektedir. Buna göre ticaret gemileri, barış zamanında taşıdıkları yük ve sancak farketmeksizin gece ve gündüz her vakitte Boğazlar'dan geçiş yapabileceklerdir. Türkiye'nin söz konusu zaman diliminde ticaret gemilerine ilişkin sıhhi denetim hariç herhangi bir denetleme hakkı bulunmamaktadır. Türkiye'nin savaştan olmadığı savaştan zamanlarında ise barış zamanında mevcut olan rejim aynen uygulanmaktadır. Türkiye'nin olası bir savaştan taraf olması halinde ise, Türkiye'ye karşı savaştan halinde olmayan devletlerin ticaret gemileri, Türkiye ile savaştan devlete yardım etmemek şartıyla serbest geçiş özgürlüğünden faydalanabilmektedir. Bununla beraber Türkiye ile savaştan durumunda olan bir ülkeye ait ticaret gemileri Boğazlar'dan geçiş yapamamaktadır. Barış zamanında Boğazlar'dan geçmek isteyen savaştan gemileri, Türk Hükümeti'ni 8 gün önceden bilgilendirmekle yükümlüdürler. Savaştan zamanında ise Türkiye'nin savaştan bir taraf olmaması halinde, savaştan gemileri, barış zamanındaki kurallara göre Boğazlar'dan geçiş yapabilmektedirler (Atalay, 2008:84-89).

Türkiye'nin Boğazlar bölgesi günümüzde de stratejik önemini korumaktadır ve özellikle ham petrol açısından dünyanın en yoğun geçitlerinden biri olma konumunu sürdürmektedir. Rusya ve Hazar bölgesinden çıkarılan petrol ürünleri Boğazlar üzerinden Batı ve Güney Avrupa'ya taşınmakta ve Boğazlardan günlük tahmini 2,4 milyon varil ham petrol ve petrol ürünü geçmektedir (U.S. Energy Information Administration, 2017). Türk Boğazları'nın önemini anlaşılması için konuya ekonomik boyutunun yanında askeri bir perspektifle de yaklaşmak gerekmektedir. Güney Osetya bölgesinin ayrılıkçı hareketleri nedeniyle yaşanan 2008 Rus-Gürcü savaşının ardından, Türk Boğazları'nın önemi uluslararası bir ilgi odağına dönüşmüştür. Çatışmalar sırasında ABD savaştan gemileri, Gürcistan'a insani yardım sağlama amacıyla Karadeniz'e girmeye çalışması bu ilginin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır (Dimitar, 2018). Bu durum ABD- Rusya arasındaki ilişkileri daha da karmaşıklaştırmıştır. NATO'nun Boğazlar kanalıyla Karadeniz'e girip deniz kuvvetini güçlendirmesine izin veren Türkiye'nin bu süreçte NATO müttefiki olan ABD ile o sıralar ekonomik açıdan giderek önem kazanmakta olan ortağı Rusya'nın arasında kaldığı görülmektedir. Önemli bir Rus deniz üssü olan Kırım'ın ilhak edilmesinden sonra ve Ukrayna'daki çatışmalar sırasında ise Türkiye Boğazları'ı Rusya'nın lehine kullanmıştır. Rusya'nın savaştan gemileri, Sivastopol merkezli Karadeniz filosunun varlığı nedeniyle, Ukrayna savaştan sırasında zaten Karadeniz'de bulunuyordu. Ancak ABD ve NATO'nun uçak gemileri hatta sıradan gemileri bile Karadeniz'de yer alamıyordu çünkü uçak gemileri Boğazlar'da Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkeler için, hem savaştan hem de barış döneminde yasaklıydı (Starr, 2014). Ek olarak, 25 Kasım 2018 tarihinde Rusya güçlerinin Karadeniz'deki Odesa'dan Azak Denizi'ndeki Mariupol'a giden üç Ukrayna gemisini ele geçirdiği Rusya ve Ukrayna arasındaki Kerç Boğazı Krizi sonrasında, Ukrayna Dışişleri Bakanı, 'Rus saldırısının' ardından Türkiye'den Boğazları'ı kapamasını istemiştir (Unian Information Agency, 2018). Rusya'nın, Karadeniz'de artan NATO gemilerinin sayısından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmesinin de Boğazlar'a yönelik bir eleştiri olduğu ortadadır. Nitekim Kremlin, özellikle Ukrayna limanlarındaki varlığını daha da artırmak isteyen ABD'nin 1936 Montrö Sözleşmesi'ni feshedilmesine yol açabileceğini savunmuştur (Goble, 2019).

Karadeniz bölgesi, bölgesel bütünleşme ve üye ülkeler arasında derin bir işbirliği açısından tam olarak kurumsallaşmamış olsa da bölgenin önemi hala tartışmasızdır. İki bölgesel gücün egemenliği, bu fırsatı bölgesel egemenlik kazanımına çevirmeye yönelik ilgileri, Rusya ve diğer KEİ üye ülkeleri arasında hala devam etmekte olan siyasi gerilimler ve Montrö Sözleşmesi nedeniyle Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki konumu, bölgenin durumunu daha da karmaşık hale getirmektedir. Avrupa entegrasyon projesinin, aynı hedeflere yönelik yürüme eğilimine sahip birçok bölgesel güç için ideal bir proje olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, KEİ üye ülkelerinin yalnızca birbirleriyle değil, AB, NATO ve ABD ile ilişkilerinde de karşı karşıya kaldığı jeopolitik engellerin, Avrupa Birliği modelini tam olarak kopyalamalarını ve daha stratejik ve siyasi bir ortaklığa girmelerini önlediği düşünülebilir.

II. ABD'NİN ve AB'NİN KARADENİZ BÖLGESİNE YAKLAŞIMLARI

II.1. AB'nin Karadeniz Sinerjisi

Enerji güvenliği kavramının görece yakın bir geçmiş olan 2000'li yıllardan itibaren NATO'nun başlıca gündem maddelerinden biri haline geldiği görülmektedir. Enerji güvenliği kavramının Batı'nın askeri organizasyonu olan NATO'nun gündemine görece geç bir tarihte gelmesinin, Avrupa Birliği'nin Almanya ve Fransa gibi etkili üyelerinin enerji güvenliği konusunu askeri bir alandan çok ekonomik konularla ve ulusal çıkarlarla ilişkilendirmesine bağlı olarak yaşandığı savunulan bir görüştür. Söz konusu yaklaşım, enerji güvenliği meselesini ulusal politikalarla ilişkilendirmiş ve uzun bir süre NATO'yu konunun dışında tutmuştur. Ne var ki Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın enerji arzında yaşanan yükseliş, enerji kaynaklarını Gürcistan ve Ukrayna gibi NATO üyeliğini amaçlayan ülkelere yönelik dış politikası kapsamında araçsallaştırması, enerji güvenliği kavramının önemini artırmıştır (Çelikpala, 2014: 76). Enerji güvenliği, realist ekol çerçevesinde de değerlendirilmiş, güvenlik kavramı geleneksel kapsamının dışında siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla beraber değerlendirilmiştir. Buna göre bir devletin ulusal güvenliği yalnızca askeri gücüne değil, aynı zamanda ekonomisi için gerekli kaynaklara erişimi ve erişim kanallarının güven altında olmasına bağlıdır (Buzan, 1991: 19, 242'den akt. Oktay, Çamkıran, 2006: 19, 242).

AB'nin enerji açısından Rusya'ya yönelik bağımlılığının kayda değer bir seviyede olduğu görülmektedir. Rusya ham petrol, doğal gaz ve katı fosil yakıt kalemlerinde AB'nin ana tedarikçisi konumundadır. 2017 yılında AB'ye üye ülkelerin, toplam ham petrol ithalatının yüzde 30'unu Rusya'dan tedarik etmiş olması önemlidir. Rusya'yı yüzde 11 ile Norveç, yüzde 8 ile Irak, yüzde 7'şer oran ile Kazakistan ve Suudi Arabistan izlemiştir. Doğal gaz kalemine bakıldığında Rusya'nın yine başı çektiği görülmektedir. Buna göre Rusya yine 2017 yılı için yüzde 40 oran ile AB'nin başlıca doğal gaz tedarikçisi konumundadır. Rusya'yı yüzde 26 ile Norveç, yüzde 11 ile Cezayir izlemektedir. Katı fosil yakıt kaleminde ise Rusya'nın AB'nin toplam ithalatındaki payı yüzde 39 seviyesindedir. Rusya'yı her biri yüzde 17 pay olmak üzere ABD ve Kolombiya izlemektedir (European Commission, 2019). Başkan Putin'in 2014 yılının Şubat ayında Ukrayna'ya arz ettiği gazı kesmekle tehdit etmesinin ardından Avrupa'nın enerji tedariki konusunda Rusya'yı dışarda bırakmak suretiyle kaynak çeşitlendirme eğilimine girdiği görülmektedir. Nitekim Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından AB Komisyonu, 2014 Haziran'ında Enerji Güvenliği Strateji belgesini yayımlamıştır. Söz konusu belge, orta ve uzun vadede ABD'den yapılacak sıvılaştırılmış petrol gazı (LNG) ithalatını teşvik etmektedir. Enerji uzmanlarına göre AB'nin Rus gazına yönelik bağımlılığının 2020'nin ortalarına kadar süreceği ön görülmektedir. Bu durumun, AB'ye üye ülkeler nezdinde ciddi bir endişeye sebep olduğu görülmektedir. Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı krizlerden sonra bu durum daha da belirginleşmiş ve Rusya'nın arz ettiği enerjinin AB tarafından çeşitlendirilmesi elzem hale gelmiştir. Kuzey Batı Avrupa ülkeleri enerji konusunda kendi kendine yetebilecek durumdayken, Baltık ve Güney Doğu Avrupa devletlerinin 2020'li yıllara kadar Rusya ile olan bağımlılık ilişkilerinin sürmesi beklenmektedir. Söz konusu ilişkinin boyutunun değişmesinin ise LNG ya da Azerbaycan'da botu hatlarıyla transfer edilecek gaza bağlı olduğu savunulmaktadır (Güney, 2014: 26, 31).

Bulgaristan ve Romanya'nın 2007 yılında Avrupa Birliği'ne katılmaları ile AB sınırları Karadeniz sınırlarına ulaşmıştır. Bu durum, Karadeniz Sinerjisi adlı bir AB girişiminin kurulmasının temelini oluşturmuştur. Karadeniz Sinerjisi; Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Yunanistan, Romanya, Moldova Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna dahil olmak üzere ülkeler arasında daha iyi bölgesel işbirliği ve gelişme sağlamayı amaçlamaktadır. Avrupa Komisyonu'nun 2007 tarihli Karadeniz Stratejisi'ne ilişkin yayımladığı belgede, Sinerji'nin somut hedefleri ve sorumlulukları ortaya koyulmaktadır. Buna göre Sinerji; enerji, eğitim, sivil toplum, sınır ötesi işbirliği ve araştırma alanları konularında, çevre, denizcilik, balıkçılık gibi alanlarda somut getiriler sağlama hedefine yönelik siyasal rehberlik etmek amacıyla esnek bir genel çerçeve olarak açıklanmıştır. AB'nin Karadeniz bölgesine yönelik olarak geliştirdiği bir girişim olan Karadeniz Sinerjisi, 2007 yılında Avrupa Komisyonu tarafından öneri olarak sunulmuştur. Söz konusu öneri AB Bakanlar Konseyi'nce onaylanmış ve Avrupa Konseyi tarafından uygun görülmüştür. Karadeniz Sinerjisi inisiyatifi 2008 yılının Şubat ayında Karadenizli partnerlerin ve AB'ye üye ülkelerin Dışişleri Bakanları'nın toplantısı ile Kiev'de başlatılmıştır. AB'nin söz konusu girişim ile amacının bölgede demokratik ve ekonomik reformları teşvik etmek, kalkınmayı desteklemek, sivil toplum örgütlerinin yerleşmesini sağlamak ve uyuşmazlık çözümlerine yönelik politikalar geliştirmek olduğu görülmektedir. Böylece bölgenin AB ile iş birliği sağlanacaktır (European Commission, 2010). AB'nin Karadeniz Sinerjisi kapsamında tespit ettiği temel iş birliği alanları ise demokrasi, insan haklarına saygı ve iyi yönetim, göç hareketlerinin yönetimi ve güvenliğin geliştirilmesi, "donmuş" çatışmalar, enerji, taşımacılık, çevre, denizcilik politikası, balıkçılık, ticaret, araştırma ve eğitim şebekeleri, bilim ve teknoloji, istihdam ve sosyal meseleler ve bölgesel gelişimdir (Commission of the European Communities, 2007).

Karadeniz Sinerjisi'ne İlişkin Ortak Personel Çalışma Belgesi'nde ise bölgesel işbirliği girişiminin gözden geçirildiği ve tam bir bölgesel iş birliği için potansiyelin hala mevcut olduğu savunulmaktadır. Ayrıca AB'nin somut projeleri ve araçları yoluyla AB'nin Karadeniz'e yönelik bölgesel politikasının daha da güçlendirilebileceği not edilmiştir. Sinerji'nin gelecekteki gelişimi için AB aşağıdaki alanlara odaklanacaktır: i) ortaklık yaklaşımını teşvik etmek, ii) paydaş katılımını artırmak, iii) müdahaleler arasındaki sinerjiyi ve tutarlılığı artırmak, iv) sektörel işbirliği, v) bölgesel ve uluslararası kuruluşlarla düzenli koordinasyon ve vi) esnek işbirliği çerçevesi ve tasarımı (European Commission Joint Staff Working Document, 2016: 9-11). Bunun ışığında, Karadeniz Sinerjisi içindeki AB girişimleri çoğunlukla finansal yardım sağlama, ekonomik kalkınma ve reformları destekleme gibi teknik konulara odaklanmaktadır. Sinerji, AB çerçevesinin Avrupa Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı'nın bir parçası olarak komşular arasında AB'nin güneyine yönelik ekonomik entegrasyonu teşvik etmektedir. Bu bağlamda, Karadeniz Sinerjisi ile Doğu Ortaklığı girişimleri, Belarus hariç altı ülkeden beşinin iki platforma birden üye olması, Rusya'nın AB ile Stratejik Ortaklığın bir parçası olması ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakereleri sürdüren bir aday ülke olması nedeniyle üyelik açısından örtüşmektedir. Bununla birlikte iki girişim arasındaki temel fark, Doğu Ortaklığı'nın ülkeleri AB'ye yaklaştırmayı hedeflemesinde yatmaktadır. Oysaki Karadeniz Sinerjisi yalnızca bölgesel işbirliğini teşvik etmeyi amaçlamaktadır (European Commission, 2010). Karadeniz Stratejisi'nin, Karadeniz bölgesini merkez almak suretiyle söz konusu bölgenin sorunlarını çözmeyi amaçlamasıdır; Doğu Ortaklığı girişiminin ise merkezi Brüksel'dir ve nihai olarak bu girişim kapsamındaki devletlerin AB politikaları ile uyum sağlamasını hedeflemektedir (Tsantoulis, 2009: 5).

AB'nin Karadeniz Bölgesi ile ilgili planları bölgedeki istikrara odaklanmaktadır. Ancak bölgedeki birçok ülke arasındaki karmaşık siyasi durumun yanı sıra Doğu Ukrayna, Dağlık Karabağ Bölgesi, Abhazya, Güney Osetya ve Transdinyester'de görülen hassas güvenlik ortamı nedeniyle AB, tüm ülkeleri aktif olarak içine alan, kapsamlı ve çok yönlü bir politika yerine basit, iki taraflı diplomasi uygulama yönünde bir siyaset takip etmektedir. Ayrıca AB'nin çabalarının başarısı büyük ölçüde Karadeniz'deki en önemli iki bölgesel güç olan Rusya ve Türkiye'yle ilişkilerine bağlı olduğu görülmektedir. Kırım'ın ilhaki ve Doğu Ukrayna'daki çatışmalar sebebiyle 2014 yılından itibaren AB-Rusya ilişkilerindeki ciddi bir bozulma gözlenmektedir. Öte yandan Suriye'deki Rus müdahalesi, Kremlin'in AB karşıtı partilere ve aşırı sağcı hareketlere destek vermesi, temel haklara getirilen kısıtlamalar ve Rusya'daki geniş çaplı insan hakları ihlalleri, siyasi muhalefete yapılan baskı

ve kısıtlama, yasadışı olarak ilhak edilmiş ve Rusya'ya eklenmiş Kırım'ın yanı sıra Karadeniz ve Azak Denizi bölgelerinin ve benzeri yerlerin geniş çapta askerileştirilmesi siyasi gerilimleri pekiştirmektedir (European Parliament, 2019: 4-5). AB'nin endişelerinin ve genel jeopolitik ortamın yukarıda belirtilen nedenleri göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın AB'nin güvenlik işbirliği savunuculuğunu desteklemesi ve AB ile işbirliğine girmesinin pek olası olmadığı düşünülebilir. AB'nin bölgeye olan ilgisi Karadeniz'in yanında Kafkas ülkeleri ile yaptığı girişimlerle belirginleşmektedir. Bu kapsamda Bakü İnişyatifi oluşturulmuş ve Avrupa Komisyonu, 2004 Kasım'ında Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Osya'dan çeşitli ülkelerin yetkilileri ile, Bakü'de gerçekleşen Enerji ve Ulaştırma Bakanları Konferansı'na katılmışlardır. Söz konusu Konferans'ta bölge devletlerinin ve AB'nin enerji ve ulaştırma politikalarının uyumlu hale getirilmesi konusu ele alınmıştır (Hatipoğlu, 2008: 12).

Öte yandan bölgesel bir güç ve bir NATO üyesi olarak Türkiye, Karadeniz bölgesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle kimi görüşlere göre Türkiye'nin AB'ye katılımı tam bir işbirliği için AB açısından “bir zorunluluk” olarak görünmektedir. Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler de son yıllarda kötüleşmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Anayasa'daki yetkilerini genişleterek konumunu güçlendirmesinin, ülkenin başkanlık sistemine geçiş yapmasını sağlamasının ve Rusya'dan askeri ekipman satın alma iradesinin Batı'da memnuniyetsizlik yarattığı görülmektedir (Perchoc, 2018, 1). 2019 yılının ilk çeyreğinde Avrupa Parlamentosu, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve basın özgürlüğü alanındaki süregelen “zayıf geçmiş performans” sebebiyle, Avrupa Komisyonu ve Konseyi'ne Türkiye ile AB üyelik müzakerelerini askıya almalarını tavsiye etmiştir. Diğer yandan Türkiye, Avrupa'ya yönelik göç hareketlerini engellemek için AB dış sınırını korumada Brüksel açısından stratejik bir devlet konumuna gelmiş, AB ile Türkiye 2016 yılında düzensiz göçü durdurma ve 3 milyondan fazla Suriyeli mültecinin koşullarını AB'den sağlanacak fonlarla iyileştirme konusunda anlaşmaya varmıştır. Özellikle mülteci krizinden bu yana iki tarafın birbirlerine duydukları ihtiyacın belirginleşmesi, tarafların birbirlerine ilişkin karşıt görüşlerini gölgelemesi ve Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine ilişkin eleştirileri, AB'nin ise Türkiye'nin iç politikasına yönelik hoşnutsuzluklarını geri plana atması güçlü bir ihtimal olarak ortadadır.

AB'nin uzun vadeli hedefleri dört kategoride tanımlanabilir 1) uzun vadeli istikrar ve çatışma yönetimini teşvik etmek; 2) demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün teşviki; 3) Avrupa için istikrarlı bir enerji kaynağı sağlamak; ve 4) göç ve sınır kontrolleriyle ilgili endişeler de dâhil olmak üzere organize suç ve terörle mücadele (Cornell et. al., 2006: 6) AB, Rusya ve Türkiye arasındaki verimli işbirliğinin mevcut olumsuz koşullarına rağmen, üç aktörün de özellikle enerji işbirliğine ilişkin olarak bölgede ortak çıkarları bulunmaktadır (Yazgan, 2017: 76). Dolayısıyla Karadeniz Sinerjisi'nin karakteri gereği AB'nin Rusya ve Türkiye ile olan mevcut siyasi anlaşmazlıklarının üstesinden gelebileceği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. AB'nin Karadeniz Sinerjisi'nde belirtilen hedeflere ulaşmasının, iki bölgesel güçle ortak bir zemin bulması gerektiği anlamına geldiği ortadadır.

II.II. ABD'nin ‘Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi’

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından tek kutuplu bir dünya düzeninde hegemon konumuna gelen ABD'nin söz konusu pozisyonunu tehdit edebilecek aktörlerin çıkabileceği yegâne bölgenin Avrasya olduğu belirginleşmiştir. Bilinen enerji kaynaklarının yüzde 75'inin bulunduğu söz konusu bölgeye olan Amerikan ilgisinin, doğal kaynakların kontrol edilmesi suretiyle bölgeden küresel bir rakibin ortaya çıkmasının engellenmesi fikrine dayandığı görülmektedir (Brzezinski, 1997). Soğuk Savaş'ın sonunda ABD'nin lehine oluşan yeni dünya düzeni, ‘Tarihin Sonu’ gibi tezlerle desteklenmiş ve söz konusu düzenin sürmesi için Washington nezdinde takip edilmesi gereken politikaların önemi artmıştır (Fukuyama, 2006). Bu nedenle ABD, Karadeniz'i kendi “yaşamsal çıkar alanı” olarak ilan etmiş ve Zbigniew Brzezinski'nin söz konusu bölgeden potansiyel bir rakibin çıkmasının engellenmesine yönelik stratejiler geliştirmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ise ABD'nin bölgedeki üstünlüğünün sürmesi için yapılması gerekenler tekrar gündeme gelmiş ve Washington nezdinde Karadeniz'e kıyısı bulunan altı ülke ile Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan'ı kapsayan “Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi” için “barış, istikrar, enerji güvenliği ve ahlaki

yükümlülük" unsurlarına dayalı yeni bir stratejinin oluşturulmasına yönelik bir irade gösterilmiştir. ABD bölgedeki devletlerin demokratik ve pazar ekonomisine yönelik reformlar, enerji, ticaret ve güvenlik konularında kendi ideallerini paylaşmasına yönelik bir siyaset takip etmektedir (Çelikpala, 2010: 292'den akt. Erol, Demir, 2012: 19).

Bölgede Türkiye ile Rusya'nın iş birliğine işaret eden KEİ, BLACKSEAFOR ve Karadeniz Uyum gibi girişimlerin Amerikan politikalarını engelleyebileceği görüşünün Washington nezdinde kayda değer olduğu ortadadır (Özarslan, 2012). Washington bu girişimlerin önemine dikkat çekse de bölgedeki güvenliğin temin edilmesi için NATO'ya öncelik vermektedir. ABD'nin Karadeniz bölgesindeki etkisini artırmasını engelleyen unsurlardan birinin Montrö Boğazlar Sözleşmesi olduğu görülmektedir. Nitekim ABD'nin NATO'nun Aktif Çaba Operasyonu'nun görev bölgesini Akdeniz'den Karadeniz'e genişletme teklifine Türkiye ve Rusya karşı çıkmış, Türkiye, ABD'nin politikalarından Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin statükosuna yönelik tehdit algılamıştır (Cohen&Irwin, 2006: 9). Diğer yandan "tam ve özgür Avrupa'nın inşası" ifadesi, Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi'nin Avrupa-Atlantik bloğuna katılmasını amaçlamaktadır. Söz konusu amaca ulaşılması adına "yeni dünya düzeninin değerleri", "demokrasi, serbest pazar ekonomisi ve insan hakları" idealleri, Avrupa-Atlantik ekseninin "ahlaki yükümlülüğü" kavramıyla meşrulaştırılmaktadır. Söz konusu stratejilerin ABD'nin başı çektiği Batı'nın bölgede etkisini artırmasına yönelik olduğu savunulabilir (Erol, Demir, 2012: 22).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki güç dengesi önemli ölçüde değişmiştir. 1990'ların genelinde Karadeniz bölgesinde demokratik, ekonomik geçiş ve pekişme dönemi yaşandığından bölge pek fazla uluslararası ilgi çekmemiştir. ABD'nin bölgeye olan ilgisi ve dikkati büyük ölçüde bölgedeki güvenlik ve askeri durum üzerinde son derece derin bir etkisi olan ve geniş Karadeniz bölgesine uluslararası bir önem kazandıran 2001 tarihli terör saldırılarından kaynaklanmıştır (Cornell et. al. 2006: 62). O tarihten beri, ABD'nin bölgeye olan ilgisi enerji taşımacılığı, güvenlik, terörle mücadele, kitle imha silahlarının yayılması ve uyuşturucu, silah ve insan trafiğinin üzerine yoğunlaşmaktadır (Cohen ve Irwin, 2006: 1). 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Bush yönetiminin uluslararası güvenliğe daha çok önem verme ve dolayısıyla Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya'yı birleştiren Karadeniz'le daha fazla ilgilenme eğilimine girdiği görülmektedir. 2006 yılında Bükreş'te gerçekleşen Karadeniz Diyalog ve Ortaklık Forumu'nda, Başkan Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Yardımcısı Jack D. Crouch, "Washington'ın bölgesel müttefikleri ve ortaklarıyla birlikte çalışarak yaratacağı sürdürülebilir kalkınma; Karadeniz bölgesinde güvenlik işbirliğini artıracak, acil mukabele gücünü geliştirecek ve gelişmekte olan enerji sektörünü [...] güvenceye alacaktır" ifadelerini kullanmıştır (Volten ve Tashev, 2007: 112). Başkan Bush'un, ABD-Rusya ilişkilerine olumlu yaklaştığı görülmektedir. Nitekim Bush'un, 'Rusya ile ABD arasındaki uzlaşmayı' vurgulaması bölgede daha güvenli ve stratejik olarak istikrarlı bir atmosfer yaratmıştır (The White House, 2003). Rusya'nın Kırım'ı ilhak ettiği ve Doğu Ukrayna'daki çatışmaların başladığı 2014 yılına kadar, Obama'nın bölgeyi görece ihmal ettiği gözlenmekteydi (Bugajski ve Doran, 2016: 5). Ne var ki söz konusu gelişmelerden sonra dönemin Savunma Bakanı Chuck Hagel, Washington'un Karadeniz'de daha fazla ABD gemisinin varlığı olması hedefiyle NATO'nun Doğu Avrupa üyelerine askeri desteği artırmayı planladığını açıklamıştır (Deutsche Welle, 2014). Diğer yandan Ukrayna'da Sovyet egemenliğinin sona ermesinin 25. yıldönümünü kutlamak için yaptığı ziyarette Başkan Obama, Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından Doğu Avrupa'nın askeri açıdan güçlendirilmesi taahhüdünde kararlı olduğunu göstermiştir. (Deutsche Welle, 2014).

ABD'nin Genişletilmiş Karadeniz Bölgesi'ne ilişkin politikalarının, NATO'nun etkinliğinin artırılması, bölgede üs kurulması, yeni inisiyatiflerin oluşturulması ve Rusya'nın kontrol altında tutulmasına yönelik olduğu görülmektedir. Bu süreçte 1991 yılında NATO'nun etkinliğinin artırılması için NATO bünyesinde Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, 1997 yılında ise Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi yerine Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ihdas edilmiştir. Diğer yandan SSCB'den ayrılan devletler için Barış için Ortaklık (BİO) hayata geçirilmiş, böylece Soğuk Savaş sonrası NATO'nun bölgedeki etkinliğinin artırılması adına önemli bir adım atılmıştır. Bu çerçevede NATO'nun eski SSCB'nin coğrafyasındaki genişleme süreci işletilmiş ve NATO'nun sınırları Karadeniz'in kıyılarına varmıştır. NATO'nun genişlemesinin yanında ABD; Romanya ve

Bulgaristan'da askeri üsler oluşturmuş böylece lojistik açıdan gerekli alanı ve uçuş koridoru gereksinimini karşılamıştır. ABD'nin bölgede enerji güvenliğine ilişkin politikalarının ise Rusya'ya yönelik enerji bağımlılığının azaltılmasına, kaynak çeşitlenmesinin sağlanmasına ve çoklu boru hatlarının inşa edilmesine yönelik olduğu görülmektedir. Bu kapsamda zaman içinde Rus-Amerikan iş birliğinin de yaşandığı görülmüş, Kazakistan'ın Tengiz bölgesinden çıkarılan petrolün, oluşturulan bir boru hattı ile (Caspian Pipeline Consortium) Rusya topraklarından geçerek Karadeniz'e ulaştırılmasında Amerikan firmaları finansman sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Erol, Demir, 2012: 20-23).

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı bölgedeki dinamikleri tetiklese de Trump'ın başkanlığı dönemindeki sertleşme dışında ABD'nin Karadeniz'e yönelik dış politikasının ciddi bir değişikliğe uğramadığı görülmektedir. 25 Kasım 2018 tarihinde Kerç Boğazı'nda Rusya ve Ukrayna arasındaki çatışmaların çıkmasına ve Rus deniz kuvvetlerinin 3 Ukrayna savaş gemisine müdahale etmesine yönelik ABD'nin yanıtı Karadeniz'e bir savaş gemisi çıkarmak olmuştur. Nitekim Pentagon sözcüsü, "Rusya'nın Karadeniz'de Kerç Boğazı yakınlarındaki Ukrayna deniz gemilerine yönelik nedensiz eyleminin tehlikeli, kışkırtıcı ve tehdit edici olduğunu" ifade etmiştir (Cohen ve Brown, 2018). Diğer yandan Washington, Rusya ile Ukrayna arasında artan gerilimlerin ışığında ve Ukrayna'nın uzun vadede savunmasını geliştirmesine yardım etme çabasının bir parçası olarak, Ukrayna'ya ek savunma sağlama ve ülkenin Karadeniz'deki varlığını genişletmesine yardım etme taahhüdünde bulunmuştur (Read, 2019). ABD'nin Rusya'nın Karadeniz'deki Ukrayna gemilerini ele geçirmesi olayına yönelik bir başka tepkisi, Trump'ın Putin ile önceden planlanmış iki saatlik bir toplantıyı iptal etmesiyle gün yüzüne çıkmıştır (VOA, 2018). Kararlı olmaktan uzak bir görüntü sergilemesine rağmen, Trump'ın Rusya'ya yaklaşımının, özellikle Rusya-Ukrayna çatışması konusunda sonuçlar verdiği görülmektedir. Önceki başkanlardan farklı olarak Trump, Ukrayna'ya savunma silahları, 200'den fazla Javelin tanksavar füzesi ve üç düzine fırlatıcı tedarik etmiştir (Baker, 2019). Söz konusu gelişmeler ABD'nin bölgedeki politikalarının Karadeniz'deki dengesiz jeopolitik durumun doğrudan bir sonucu olduğu ve Washington'ın bölgeye ilişkin siyasi ve askeri çıkarımlarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Bu kapsamda ABD'nin hem NATO gibi politik-askeri yapılar yoluyla hem de bölgesel ortaklarla iki taraflı çalışarak, dış politika çıkarlarını aktif bir şekilde geliştirmeyi ve desteklemeyi amaçladığı görülmektedir.

II.III. NATO'nun Bölgedeki Varlığı

ABD ve NATO'nun Karadeniz bölgesindeki faaliyetlerinin paralel ilerlediği görülmektedir. Bu nedenle ABD'nin bölgeye yönelik geliştirdiği politikalarına NATO'nun perspektifinden bakılması gerekmektedir. Söz konusu perspektif, bölgenin askerileştirilmesi konusunu, Karadeniz'i çevreleyen siyasi ve askeri çatışmaları kapsamaktadır. ABD, bütçesine en çok katkıyı sağlayan üyesi ve askeri açıdan en güçlü üyesi olarak birçok açıdan NATO'nun bölgedeki politikalarına yön vermektedir. Rusya ise 18. Yüzyılın başında tahta çıkan Çar I. Petro döneminden itibaren, sıcak denizlere çıkma, deniz ticaretini geliştirme ve siyasi olarak Boğazlar'ı ele geçirerek Karadeniz'e hâkim olma yönünde bir siyaset takip etmiştir (Keleş, 2009). Rusya'nın Kırım Yarımadası'ndaki hamleleri ve Kremlin'in Doğu Ukrayna'daki çatışmalara dahil olması, bölgenin güvenlik ortamını değiştirmiş ve dolayısıyla yalnızca bölgeye olan ilgiyi değil, ABD ve NATO'nun dahiliyetini de doğal olarak arttırmıştır. Rusya, işgalden kısa bir süre sonra, Kırım'daki askeri varlığını güçlendirmiş ve 2019 yılının Mart ayında askeri tatbikatlara katılmak üzere 1.500 asker ve 300 birim askeri teçhizat kullanmıştır (Unian Information Agency, 2019). NATO üyeleri, Karadeniz'deki Rus eylemlerine karşı çıkmak amacıyla 2019 yılının Nisan ayında NATO'nun kuruluşunun 70'inci yıldönümünde, Ukrayna ve Gürcistan ile denizcilik konusunda işbirliğini, devriyeleri ve liman ziyaretlerini arttırmayı kabul etmiştir. ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo ise 70. Yıldönümünde yaptığı konuşmasında, "giderek daha istikrarsız bir jeopolitik ortamda Rus saldırıları gibi zorlukları gidermek için strateji yenileme" çağrısında bulunmuştur (NATO, 2019).

Genişletilmiş Karadeniz Bölgesinde bulunan ülkelerden yalnızca üçünün; Türkiye, Bulgaristan ve Romanya'nın NATO üyesi oldukları görülmektedir. Ukrayna ve Gürcistan'ın ise NATO'ya katılma yönünde takip ettikleri dış politika söz konusu devletleri Karadeniz'in bölgesel

gücü olan Rusya'yla karşı karşıya getirmektedir. Ukrayna'nın Batı açısından tampon bir bölge olarak kaybedilmesi ve Batı'nın AB ve NATO'nun genişlemesi yoluyla eski-Sovyet alanına giriş yapmış olması, Rus dış politikasının sertleşmesine neden olmaktadır (Lo, 2015: 15). Bu bağlamda, Rusya'nın Karadeniz'deki agresif bölgesel politikasına karşılık NATO, ön planda ABD olmak üzere NATO üye devletleri yoluyla Rusya'nın bölgesel nüfuzunu engellemek için olasılıklar aramaya başlamıştır. Bununla birlikte, ABD'nin bölgede askeri açıdan daha güçlü bir etkisinin bulunması, kıyı dışı devletlerin Karadeniz sularındaki askeri varlıklarını yasaklayan 1936 Montrö Sözleşmesi nedeniyle elde edilmesi zor bir hedef olarak görünmektedir. Mevcut askeri durumun ise hem Rusya hem de Türkiye lehine olduğu savunulabilir. Rusya için Karadeniz'in NATO tarafından askerileştirilmesini önlemek her zaman önemli olmuştur. Akdeniz'e ve Atlantik Okyanusu'na açık, doğrudan erişimi olan huzurlu ve istikrarlı bir alanın bulunması, Kremlin açısından önem taşımaktadır (Kobrinskaya, 2008: 2). Diğer yandan Kırım'ın ilhakı Kremlin'in Karadeniz'in askeri kontrolünü ele geçirmesinin yolunu açmıştır. Rus deniz üssüne ev sahipliği yapan Sivastopol kentinin Rusya'nın eline geçmesi Rusya'yı Bulgaristan ve Romanya'nın paylaştığı AB dış sınırlarına yaklaştırmıştır. Türkiye'nin ise Karadeniz bölgesindeki güvenliğe yaklaşımının, ülkenin Batı ve Rusya ile ilişkilerine bağlı olarak değişme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Türkiye, 2014 yılında Kırım'ın ilhakı sonrasında, Karadeniz bölgesindeki Rus emelleri ile ilgili endişelerini açıkça dile getirmiş ve NATO birliklerinin varlığını artırma çağrısında bulunmuştur (Wezeman ve Kuimova, 2018: 1). Ancak kısa bir süre sonra Türkiye ile Batı arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi, Türk-Rus ilişkileri açısından olumlu bir dönemin başlangıcına neden olmuştur. ABD, Türkiye'nin Rus S-400 füze savunma sistemi satın alma konusundaki ilgisi hakkındaki endişelerini birçok defa dile getirmiştir. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence, Türkiye'nin kilit bir NATO üyesi olarak kalmak ile bu ortaklığın güvenliğini "böyle umursamaz kararlar alarak riske atmak" arasında seçim yapması gerektiğini belirtmesi Washington'ın Türk-Rus yakınlaşmasına yönelik tepkisinin bir tezahürüdür (BBC News, 2019). Türkiye ise hem Rusya ile ekonomik ve politik ilişkilerini devam ettirmek hem de bir NATO üyesi olarak yükümlülüklerini yerine getirmek suretiyle Karadeniz'deki dış politikasını dengelemeye çalışmaktadır. Türkiye'nin Karadeniz'deki askeri varlığının ise, Rusya'nınki kadar güçlü olmadığı ortadadır. Bu durumun Ankara'nın Rusya'ya ilişkin dış politikasına yansımaları beklenmelidir. Bu nedenle Türkiye'nin, NATO'nun bölgede Rusya'yı dengelemek adına güvenebileceği yegâne unsur olma kapasitesinden uzak olmasının ABD'nin NATO aracılığı ile bölgedeki askeri varlığını güçlendirme eğilimini sürdürmesine neden olacağı savunulabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Karadeniz bölgesi, Soğuk Savaş sırasında iki süper gücün rekabeti bağlamında stratejik öneme sahip olmadığından büyük güçlerin görece düşük ilgisine maruz kalmıştır (Dubovyk, 2003: 2). Soğuk Savaş'ın ardından ise, iki siyasi olayın bölgedeki uluslararası siyaseti etkilediği görülmektedir; bunlardan ilki ABD'nin bölgeye dikkatini çeken 11 Eylül terörist saldırıları, ikinci olay ise 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesidir. ABD'nin yaklaşımının bölgede NATO'nun güvenlik idealleriyle paralel gittiği görülmektedir. ABD'nin ve Kuzey Atlantik İttifakı'nın başlıca hedefinin Karadeniz'in askerileştirilmesini önlemek olduğu görünmektedir. Kırım'ın ilhak edilmesinin ve ABD'nin Ukrayna'ya destek sözü vermesinin ardından Kerç Boğazı'ndaki Rus-Ukrayna çatışması sırasında Pentagon, savaş gemilerini derhal Karadeniz'e yönelterek, Rusların giderek daha kışkırtıcı ve tehlikeli olan faaliyetlerini vurgulamıştır. ABD'nin Karadeniz'e ilişkin son on yıldaki faaliyetleri göz önüne alındığında, ABD'nin adımlarının Rusya'nın hamleleri ile tetiklendiği, Washington'ın istikrarlı, bütüncül bir dış siyaset takip etmediği söylenebilir. Hem AB hem de ABD, demokratik yönetimleri, hukukun üstünlüğünü ve piyasa ekonomilerini güçlendirmek istemektedir (Hamilton ve Mangott, 2008: 329). Buna rağmen AB ile ABD'nin Karadeniz'deki çıkarları ve faaliyetleri belirli bir ölçüde farklılık göstermektedir. AB, bölge devletleriyle Doğu Ortaklığı çerçevesinde çok taraflı veya iki taraflı olarak teknik uzmanlık, finansal yardım sağlayarak, ekonomik ve sosyal dayanıklılığı güçlendirerek çalışmayı hedeflemektedir. AB'nin iş birliği içinde olduğu ülkelerin bazıları AB'ye üye devlet konumundayken, Rusya örneğinde olduğu gibi bazıları ise AB ile ikili olarak bağlantılıdır. Bazıları Doğu Ortaklığı girişiminde yer almakta, Türkiye ise NATO aracılığıyla askeri açıdan AB

ile müttefik durumdadır. Bu nedenle, AB'nin halihazırda mevcut platformlara sahip olmasının, daha kapsamlı bir Karadeniz stratejisi geliştirme konusundaki isteksizliğini bir dereceye kadar etkilediği görülmektedir. Bu nedenle AB'nin, bölgesel girişimlere odaklanmaya devam ettiği görülmektedir. Bölgede AB ve ABD sinerjilerinin birbirini tamamlaması için bir olasılık olsa da, çabaların ve bölgesel girişimlerin daha belirgin hale getirilmesi, rollerin ve sorumlulukların açıkça tanımlanmasının gerekli olduğu ortadadır.

Diğer yandan Karadeniz bölgesinin karmaşıklığını anlamak için, en önemli iki bölgesel güç olarak Rusya'nın, Türkiye'nin ve bu ülkelerin ABD ve AB ile ilişkilerinin dikkate alınması gerekmektedir. NATO üyesi olan Türkiye, Karadeniz'de kendi çıkarlarına uygun bir dış politika izleme kararlılığını sürdürürken, Rusya'nın, yaklaşık otuz yıldan sonra Karadeniz'in hakimiyetini yeniden kazanma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1936 yılında kabul edilen Montrö Sözleşmesi, Türkiye'nin sözleşmenin tek koruyucusu olarak sorumluluğunu belirlemektedir; Ankara, bazı koşullar altında Boğazlar'dan geçişlere sınırlamalar getirme ve kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'e erişimini engelleme hakkına sahiptir. Bu durum Boğazlar'daki rejimin ABD karşısında Rusya'nın lehine olduğunu göstermektedir. Rejim aynı zamanda fiilen Karadeniz'e giren herhangi bir geminin Rus takip gemileri ve radyo istihbarat sistemleri tarafından yakından takip edilmesine olanak vermektedir (Kuczynski, 2019). Diğer yandan Türkiye'nin, Karadeniz'de çeşitli sorunlarla karşı karşıya olduğu görülmektedir; bunlardan en başlıcaları i) Montrö Sözleşmesinin öngördüğü mevcut durumu sürdürmek, ii) Rusya'nın giderek daha güçlenen deniz mevcudiyeti karşısında kendi çıkarlarını korumak ve iii) bölgede Rusya'yı yabancılaştırmadan bir NATO üyesi olarak yükümlülüklerini yerine getirmek ve dengeli bir politika izlemektir (Çelikpala ve Erşen, 2018: 74).

Öte yandan Rusya, yalnızca tarihsel temelleri olan Karadeniz Filosu'ndan dolayı değil, fakat aynı zamanda deniz gücünü Akdeniz, Orta Doğu ve Balkanlar'a aktarabilmesi açısından vazgeçilmez bir geçiş yolu sunduğundan, Karadeniz bölgesinde titizce geliştirilmiş bir strateji izlemiştir. Başkan Putin'in, Cumhurbaşkanı Erdoğan'la olan iyi ilişkileri, Rusya'nın Karadeniz'deki bölgesel hakimiyetini korumasını sağlarken aynı zamanda Türkiye'nin Montrö sözleşmesinin koruyucusu olarak egemen olduğu izlenimini kırma amacına hizmet etmiştir. Bununla birlikte, Rusya ile Türkiye arasındaki yakınlaşmanın, söz konusu devletlerin büyük ölçüde Batı'yla, özellikle ABD ile ilişkilerine bağlı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Rusya'dan füze satın alma eğiliminde olması sonucu ABD ve NATO ile ilişkileri kötüleşmiştir. Bu açıdan, Karadeniz bölgesi jeopolitik kargaşaya, farklı nüfuz alanlarına ve çelişen çıkarlara zemin oluşturmaya müsait olduğu sürece, ABD, AB ya da Rusya gibi uluslararası güçlerin bölgeye yönelik ilgilerinin sürmesi beklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Al Jazeera. (2019). Turkey is 'taking into account' NATO concerns over S-400. <https://www.aljazeera.com/news/2019/04/turkey-account-nato-concerns-400-190419110413250.html>.
- Anderson, K. and H. Norheim. (1993). Is World Trade Becoming More Regionalized??. *Review of International Economics*, 1 (2), 91-109.
- Atalay, Bülent. (2008). MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Mustafa. (2004). Europe's Next Shore: the Black Sea Region after EU Enlargement, European Union Institute for Security Studies, Retrieved 10 October 2019 from the <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/occ53.pdf>
- European Parliament. (2019). *Report on the State of EU-Russia Political Relations*. Committee on Foreign Affairs, Retrieved 12 January 2019 from the http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2019-0073_EN.pdf.
- Baker, P. (2019). U.S. Policy on Russia? Trump and His Team Might Give Different Answers, *The New York Times*, Retrieved 12 January 2019 from the <https://www.nytimes.com/2019/01/20/us/politics/trump-russia-policy.html>.
- Baldwin, R. (1993). A Domino Theory of Regionalism. NBER Working Paper Series, No. 4465, pp. 1-21. Retrieved January 18, 2019 from the <https://www.nber.org/papers/w4465>.
- BBC News. (2019). U.S. Warns Turkey over Russian S-400 Missile System Deal, Retrieved 10 January 2019 from the <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-47809827>.

- Börzel, T. A. and T. Risse (2016). *Theorizing Regionalism: Cooperation, Integration, and Governance*, Oxford Handbook of Comparative Regionalism (Ed.), Oxford: Oxford University Press., 2016.
- BSEC Organisation (1992), Retrieved 12 January 2019 from the <http://www.bsec-organization.org/>.
- Bozkurt, G. S. (Ed.). (2014). *Blue Black Sea: New Dimensions of History, Security, Strategy, Energy and Economy*. Cambridge Scholars Publishing.
- Börzel, T. A (2011), Comparative Regionalism, A New Research Agenda. KFG Working Paper, No. 28, Free University of Berlin, Retrieved January March 10, 2019 from the https://www.polsoz.fu-berlin.de/en/v/transformeurope/publications/working_paper/wp/wp28/WP_28_Boerzel.pdf.
- Brzezinski, Z. (1997), A Geostrategy for Eurasia, *Foreign Affairs*. 76(50).
- Bugajski, J. and P. B. Doran (2016), Black Sea Rising, Russia's Strategy in Southeast Europe. Center for European Policy Analysis, Black Sea Strategic Report No. 1.
- Buzan, Barry (1991). *People, States and Fear: A.n Agenda For international Security Studies in the Po sf. Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Cohen, Z. and R. Brown. (2018). US Military Flexes Muscles in Message to Russia, CNN, Retrieved 12 January 2019 from the <https://edition.cnn.com/2018/12/06/politics/us-russia-military-maneuvers/index.html>.
- Commission of the European Communities (2007), Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, 160 final, Retrieved 08 February 2019 from the <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0160:FIN:EN:PDF>.
- Cohen, A. and Irwin C. (2006). U.S. Strategy in the Black Sea Region. The Heritage Foundation, Executive Summary Background, No. 1990.
- Cornell, S. E. et al. (2006), The Wider Black Sea Region: An Emerging Hub in European Security. Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program, Silk Road Paper, Retrieved 20 January, 2019. from the http://isdpc.eu/content/uploads/publications/2006_cornell-et-al_the-wider-black-sea-region.pdf.
- Çelikpala, M. and Erşen, E. (2018). Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia?. *PERCEPTIONS*, XXIII(2), 72-92.
- Çelikpala, Mitat, "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 10, Sayı 40 (Kış 2014), s. 75-99.
- Daily News. (2018). EU Agrees to Give Turkey Second Tranche of 3 Billion Euro for Syrian Refugees, Retrieved 13 January 2019 from the <http://www.hurriyetdailynews.com/eu-agrees-to-give-turkey-second-tranche-of-3-billion-euros-for-syrian-refugees-133939>.
- Deutsche Welle. (2014). US President Obama Assures new Ukraine President Poroshenko of Support, Retrieved 08 February 2019 from the <https://www.dw.com/en/us-president-obama-assures-new-ukraine-president-poroshenko-of-support/a-17681100>.
- Dikkaya, M., & Orhan, M. (2004). Economies of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) Countries and their Bilateral Trade. *Journal of Economic and Social Research*, 6(2), 63-86.
- Dimitar, Bechev. (2018). Turkey and Black Sea Security: Ten Years After the War in Georgia, Retrieved 10 October 2019 from the <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/turkey-and-black-sea-security-ten-years-after-the-war-in-georgia/>.
- Deutsche Welle. (2014). US Secretary Defense Hagel in Romania Announces Stronger Black Sea Naval Presence, Retrieved 13 January 2019 from the <https://www.dw.com/en/us-secretary-of-defense-hagel-in-romania-announces-stronger-black-sea-naval-presence/a-17686981>.
- Dubovyk, V. (2003). The Role of the United States in the Black Sea Region, PONARS Policy Memo, Odess National University, Retrieved 09 February 2019 from the http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/pm_0298.pdf.
- Erol, S. M., Demir, S. (2012). Amerika'nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek. *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 17-33.
- European Commission (2019), From where do we import energy and how dependent are we?, Retrieved 10 October 2019 from the <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-2c.html>.
- European Commission (2010) Black Sea Synergy, Press Release, Published 15 March 2010, Retrieved 9 from http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-78_en.htm?locale=en.
- European Commission Joint Staff Working Document (2015), *Black Sea Synergy: Review of a Regional Cooperation Initiative*, High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security

- Policy, SWD (2015) 6 final, Retrieved 10 January 2019 from the https://ec.europa.eu/maritimeaffairs/sites/maritimeaffairs/files/docs/body/swd_2015_6_en.pdf.
- European Commission. (2015). *Speech by Commissioner Vella at the 2nd Black Sea Stakeholders conference on blue economy*, Press Release, Retrieved 12 January 2019 from the http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-4657_en.htm.
- European Parliament. (2019). *Report on the State of EU-Russia Political Relations*. Committee on Foreign Affairs, Retrieved 12 January 2019 from the http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2019-0073_EN.pdf.
- Fukuyama, Francis. (2006). *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.
- Goble, P. (2019). *Moscow Mulls Revising Montreux Convention in Response to NATO Presence in Black Sea, Real Clear Defense*, Retrieved 12 January 2019 from the https://www.realcleardefense.com/articles/2019/04/04/moscow_mulls_revising_montreux_convention_in_response_to_nato_presence_in_black_sea_114308.html.
- Göksel, N. K. (2007). From "Multilateral Engagement" to "New Unilateralism", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 178-198.
- Güney, N. A. (2014). Where Does the EU Stand in Energy Dependence on Russia After the Ukrainian Crisis: Are There any Alternatives at Hand?. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 19(3), 15-34.
- Hamilton, D. and G. Mangott (2008), *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives* (Ed.), Washington: Center for Transatlantic Relations.
- Hatipoğlu, E. (2008). Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni bir Stratejiye Doğru (mu?). *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3(5), 1-22.
- Hnát, Pavel. (2008). Globalization, Multilateralism, Regionalism: from Dilemma to Multi-dimensionality. *Acta Oeconomica Pragensia*, 16 (1), 6-22.
- Hook, G. D. (2010). *Regionalism, Government and Politics*, Encyclopedia of Life Support Systems (Ed.), Sekiguchi, M., United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Ismailov, Eldar and Papava, Vladimer, *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy* (2006). E. Ismailov & V. Papava, *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy*, CA & CC Press, 2006. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2220312>
- Keating, M. (2014) Region with Regionalism? The Rescaling of Interest Groups in Six European States, *European Journal of Political Research*, 53(4), 840-857.
- Keleş, E. (2009). Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 89-142.
- Kirişçi, K. and A. Sloat (2019). The Rise and Fall of Liberal Democracy in Turkey: Implications for the West, Policy Brief, Retrieved 10 January 2019 from the https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/02/FP_20190226_turkey_kirischi_sloat.pdf.
- Kobrinakaya, I. (2008), *The Black Sea Region in Russia's Current Foreign Policy Paradigm*. PONARS Eurasia Policy Memo No. 41. Institute of World Economy and International Relations, Moscow, Retrieved 14 January 2019 from the <http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-perspectives-pdf/Transformations%20BLack%20Sea%20Region%20PONARS.pdf>.
- Kuczynski, G. (2019). *Mare Nostrum Strategy: Russian Military Activity in the Black Sea*. Special Report. Warsaw Institute. Retrieved 14 January 2019 from the <https://warsawinstitute.org/mare-nostrum-strategy-russian-military-activity-black-sea/>.
- Lo, B. (2015). *Russia and the New World Disorder*. London: Chatham House-Brookings Institution Press, Washington DC.
- Manoli, P. (2010). Where is Black Sea Regionalism Heading?. *Southeast European and Black Sea Studies*, 10(3), 323-339.
- Mansfield, E. D. and H. V. Milner (1999). The New Wave of Regionalism. *International Organization*, 53(3), 589-627.
- Mattli, W. (1999). Explaining Regional Integration Outcomes. *Journal of European Public Policy*, 6(1), 1-27.
- Muntschick, J. (2012). Theorising Regionalism and External Influence: A Situation-Structural Approach. Mainz Papers on International and European Politics. Retrieved 15 January 2019 from the https://international.politics.uni-mainz.de/files/2016/01/Muntschick_mpiep02.pdf.

- NATO. (2019). Opening Remarks by US Secretary of State Mike Pompeo and NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the Reception to Celebrate the 70th Anniversary of NATO, Retrieved 12 January 2019 from the https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_165208.htm.
- Oktaç, E., & Çamkıran, R. (2006). Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Açısından Türkiye'nin Önemi. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 153-173.
- Özarslan, B. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Karadeniz de Güvenlik Politikaları ve Türk- Rus İlişkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12 (1), 135-166 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/egetdid/issue/34447/380572>
- Perchoc, P. (2018). Future EU-Turkey Relations, Briefing, EPRS European Parliamentary Research Service, Retrieved 08 January 2019 from the [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628290/EPRS_BRI\(2018\)628290_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628290/EPRS_BRI(2018)628290_EN.pdf)
- Rana, A.P. (1979). Regionalism as an Approach to International Order: a Conceptual Overview, *International Studies*, 18(4), 491-535.
- Read, C. (2019). Trump to Help Ukraine Expand to Black Sea after Russia Warns of 'threats', Express, Retrieved 12 January 2019 from the <https://www.express.co.uk/news/world/1096109/WW3-russia-US-ukraine-donald-trump-vladimir-putin-NATO-venezuela-maduro>.
- Schiff, M. and A. L. Winters. (2003). Regional Integration and Development. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Retrieved 12 January 2019 from the <http://documents.worldbank.org/curated/en/263681468780873762/pdf/multi0page.pdf>.
- Starr, S. (2014). How The 1936 Montreaux Convention Would Help Russia In A Ukraine War, *International Business Times*, Retrieved 12 January 2019 from the <https://www.ibtimes.com/how-1936-montreaux-convention-would-help-russia-ukraine-war-1582507>.
- Stubbs, R. and G.R.D. Underhill. (1994). *Global Trends, Regional Patterns*, In Political Economy and the Changing Global Order (Ed.), R. Stubbs and G.R.D. Underhill, London: MacMillan. (pp. 331-335).
- The White House. (2003). *President Bush Meets with Russian President Putin at Camp David*, Remarks by the President and Russian President Putin, Published 27 September 2003, Retrieved 12 January 2019 from the <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/09/20030927-2.html>.
- Triantaphyllou, D. (2016). *Ukraine Analytica*, 4(6), 5-12.
- Tsantoulis, Y. (2009). *Black Sea Synergy and Eastern Partnership: Different Centres of Gravity, Complementarity or Confusing Signals?*, Policy Brief No 12, International Centre for Black Sea Studies (ICBSS). Retrieved 12 January 2019 from the https://www.files.ethz.ch/isn/104869/PB_12.pdf.
- Unian Information Agency. (2018). *Ukraine Seeks Closure of Turkish Straits after Russian Aggression*, Retrieved 12 January 2019 from the <https://www.unian.info/politics/10358166-ukraine-seeks-closure-of-turkish-straits-after-russian-aggression.html>.
- Unian Information Agency. (2019). Russian Occupation Forces in Crimea Conduct Major Drills Involving Paratroopers, Retrieved 12 January 2019 from the <https://www.unian.info/politics/10491399-russian-occupation-forces-in-crimea-conduct-major-drills-involving-paratroopers.html>.
- U.S. Energy Information Administration. (2017). Retrieved 13 January 2019 from the <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=32552>.
- VOA (2018), Trump Cancels Putin Meeting Over Moscow Seizure of Ukrainian Ships, Retrieved 12 January 2019 from the <https://www.voanews.com/a/trump-cancels-putin-meeting-over-moscow-seizure-ukrainian-ships/4680204.html>.
- Volten, P. M.E. and Tashev B. (2007). *Establishing Security and Stability in the Wider Black Sea Area: International Politics and the New Emerging Democracies*, NATO Science for Peace and Security Programme, Vol 26.
- Vukovic, D. and D. M. Kochetkov (2017). *Defining Region*, R-Economy, Electronic Scientific Economic Journal, 3(2), 76-81.
- Wezeman, S. T. and A. Kuimova (2018), *Turkey and Black Sea Security*, SIPRI Background Paper, Retrieved 12 January 2019 from the https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-12/bp_1812_black_sea_turkey_0.pdf.
- Yazgan, H. (2017). *Black Sea Synergy: Success or Failure for the European Union?*. Marmara University Journal of Political Science, 5(Special Issue), 67-78.
- Yi, C. (2007) *Emergence of Regionalism: About State Preference Formation*, POLIS Working Paper No. 23, Retrieved 12 January 2019 from the <http://www.polis.leeds.ac.uk/assets/files/research/working-papers/wp23yi.pdf>.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 578-588

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 578-588

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.579905

Geliş Tarihi / Received: 19.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

RESERVE ADEQUACY IN TURKEY: A STUDY ON COMPARISON OF THE RESERVES WITH IMPORTS AND SHORT-TERM EXTERNAL DEBT*

Esra N. KILCI¹

Abstract

The changes in the international reserves of a country, which reflect the financial power of an economy and considered significantly by international investors, are of great importance in terms of financial stability and are taken into consideration increasingly in the academic literature. Two of the traditional criteria used by the International Monetary Fund to assess reserve adequacy is to compare the international reserve level of a country with the optimal reserve amount, which represents %25 of the annual imports and to compare net international reserve level with short-term external debt. The objective of this study is to investigate the international reserve adequacy in Turkey over the period of 2011:Q3-2018:Q4 based on this approaches by employing Fourier Granger causality test proposed by Enders and Jones (2016). The findings of the analysis indicate that while the reserves are adequate in Turkey according to the first approach, the reserves seem inadequate when taken into account the second approach in the relevant period.

Key Words : reserves adequacy, import, short-term external debt, structural breaks

Jel Classification : E52, E58, E66

* This paper is a revised and expanded version of a study entitled 'A Study on Assessment of the Reserve Adequacy: Evidence from Turkey' presented at the 20th Annual Conference on Finance and Accounting (ACFA 2019), which was held on May, 24, 2019 in Prague, Czech Republic.

¹ Assist. Prof. Dr., Istanbul Arel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Finance, esrakilci@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2239-4560.

TÜRKİYE REZERV YETERLİLİĞİ: REZERVLERİN İTHALAT VE KISA VADELİ DIŞ BORÇLARLA KARŞILAŞTIRILMASI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Öz

Ülke ekonomisinin finansal gücünün bir göstergesi olan ve uluslararası yatırımcılar tarafından önemle dikkate alınan uluslararası rezervlerdeki değişimler, finansal istikrar açısından büyük öneme sahiptir ve akademik literatürde yaygın şekilde çalışılmaktadır. Ülkelerin rezerv yeterliliğinin hesaplanmasında, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından, uluslararası rezervleri, yıllık ithalatın %25'i oranında belirtilen optimal rezerv seviyesi ve net uluslararası rezervleri, kısa vadeli dış borç toplamıyla karşılaştırmak şeklinde iki geleneksel yaklaşım kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, 2011:Ç3-2018:Ç4 döneminde Türkiye'de uluslararası rezervlerin yeterliliğini, Enders and Jones (2016) tarafından geliştirilen Fourier Granger nedensellik testini kullanarak araştırmaktır. Çalışma sonuçlarına göre, ilk yaklaşıma göre rezervler yeteliyken, ikinci yaklaşım dikkate alındığında rezervlerin yeterli olmadığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler : rezerv yeterliliği, ithalat, kısa vadeli dış borç, yapısal kırılmalar

Jel Sınıflandırması : E52, E58, E66

INTRODUCTION

The prime of the reserve adequacy literature goes back to 1970's in which the focus was mainly on import-based measures and short term capital flows. In the following period, as a result of changing global conditions, it became necessary to update traditional approaches. Monetary authorities started to focus on assessing which level of reserves is optimal for creating a buffer stock against financial crises. In the mid 1990's, reserves in several ratios with other economic variables had turned out to be useful crisis predictors. For emerging market economies, comparison the reserves with three months of imports was often used. On the other hand, reserve levels play key role in determining the degree of private sector involvement. One of the critical lessons of Asian financial crisis was that countries' vulnerability to the capital withdrawals could be reduced by better management of their reserves and liabilities. Therefore, it has been increasingly recognised that it is essential to take into consideration the importance of capital outflows and to relate the size of reserves to a country's short-term external debt. In particular, in the economies which use external funds by borrowing in international markets, that ratio appears to be very important indicator of reserve adequacy (IMF, 2001).

Many emerging market economies need a stream of U.S. dollar financing because of current imbalances or the external debt payments. U.S. dollar financing arrangements become more difficult when the Federal Reserve Bank (FED) tightens monetary policy and withdraws liquidity. Therefore, borrowers need larger amounts of the local currency to acquire the same amount of U.S. dollar liquidity. The central banks in emerging market economies try to hold reserves as liquid foreign currency denominated assets in order to avoid from this external instability. When it becomes hard to provide funds from foreign lenders, these foreign exchange reserves can supply foreign exchange liquidity to domestic borrowers and stabilize the value of the domestic currency. Therefore, foreign exchange reserves are defined a safety net to guard against currency instability, when the central banks in advanced economies as FED tightens monetary policy. It is essential that emerging market economies decide which level of foreign exchange reserves is adequate in order to guard their local currency against fluctuations in foreign monetary policy and liquidity (Davis et al, 2018).

In the last two decades, the financial crises experienced in emerging market economies have contributed to the increase of the importance of reserves and led these economies to increase their reserves, regardless of whether the fixed or floating exchange rate regime was implemented. As a

result of the implementation of expansionary monetary policies, the abundance of global liquidity and the increase in capital flows, there has been an upward trend in these economies. While the fact that the central bank reserves are above the optimal level is not desired due to the opportunity cost, inadequacy of the reserves which lead to the deterioration of investors' risk perception, the volatility in capital flows, the increasing concerns about the sustainability of external debt can make these economies more vulnerable to the financial crises (IMF, 2011). Despite of the opportunity cost, one of the major reasons why adequacy of international reserves are of great importance is that these reserves increase the resistance against financial fluctuations. According to the definition made by the IMF, international reserves are the sources that can be used and controlled by the monetary authorities in order to finance the balance of payments deficits, to control the fluctuations in foreign exchange rates directly and to regulate some imbalances indirectly (IMF, 1993).

As stated in the report published by the Central Bank of the Republic of Turkey, central banks demand reserves for reasons such as limiting the adverse effects of possible financial shocks on the country's economy, minimizing the problems which may arise from current account and capital account transactions, making external debt payments, supporting monetary and exchange rate policies and intervening in foreign exchange markets (CBRT, 2011). In this respect, the CBRT, manages the foreign currency and gold reserves within the framework of monetary policy objectives. Taking into account the priorities of investment, liquidity and returns, the CBRT carries out all banking activities in domestic and international markets including gold, foreign currency, securities, derivatives trading and borrowing and lending transactions (CBRT, 2001).

In fixed exchange rate regimes in which the central banks intervene to the markets to protect the pre-specified parity, if the country's imports are greater than the exports, the current account balance will be negative and the reserves will decrease. Similarly, if the exports are more than imports, the country reserves will increase. On the other hand, in floating exchange rate regimes, foreign exchange rates are determined based on supply and demand and there seems no significant change in reserves. In case of limited interventions, policies tend to approach the free-floating exchange rate system and changes in official reserves will be relatively reduced (Yaman, 2003). There is typically no need for central bank intervention or no need to hold reserves and it is expected to decrease reserve requirement in floating exchange rate regimes on the contrary to the fixed exchange rate regimes. However, it is important that these countries have sufficient reserves because of the fact that the vulnerability of emerging market economies to financial crises is high and the excessive volatility in capital flows and foreign exchange rates can easily bring these economies to the verge of a financial crisis. In addition, it is emphasized in the academic literature that reserves have a positive role in the recovery process in the post-crisis period.

There are several criteria in the financial literature on evaluating reserve adequacy of emerging market economies. Examples of traditional measures include the ratio of reserves to short-term external debts, the ratio of reserves to money supply and the ratio of reserves to imported goods and services. On the other hand, because it is considered that these methods reflect the risks one-sided, a new method which has been called the International Monetary Fund metric has been developed by the IMF, which evaluate these risks together and also covers some other risks that may put pressure on the balance of payments (CBRT, 2011). The IMF risk-weighted metric of reserve adequacy benchmarked reserves not only against traditional metrics such as short-term external debt and imports but also against broad money to take into consideration the risk of capital flights (European Central Bank, 2018).

In this respect, the IMF examined the amount of foreign exchange reserves required by emerging market economies as a precautionary liquidity against potential risks that might put pressure on the balance of payments. This new metric incorporating traditional approaches and covering different risks also take into consideration past country experiences and based on scenario analyses, regression analyses and information taken from the countries' responsible authorities (Eren, 2017). Finally, it suggested that many emerging market economies appeared better placed to overcome the sudden stops or flight shocks. However, there are some countries whose reserves are still below the proposed minimum reserve adequacy requirements. (ECB, 2018).

As mentioned above, according to the ratio of reserves to imported goods and services, the comparison of %25 of annual imports with the reserve level is one of the approaches used by the IMF to evaluate the reserve adequacy of countries. Accordingly, if the amount of reserves covers the 25% of annual imports, it is considered sufficient (Movchan, 2002). The other approach is to compare the net international reserves with the short-term external debt which will be repaid in one year period (Egilmez, 2017). In this regard, capability of a country to rollover its external debt which is referred to as debt tolerance is very important. When the short-term external debt has a great proportion in total debts, the country can have difficulties especially in the financial stress periods. If the reserves are sufficient, it means that the country can easily pay its short-term external debt. The objective of this study is to investigate the adequacy of reserves in Turkey by employing Fourier KPSS unit root test and Fourier Granger causality test by using quarterly data set belonged to the period of 2011:Q1-2018:Q4. Both these tests take into account the impact of multiple structural breaks.

The study has the following structure. After the literature review in Section 2, the Section 3 presents the data set and the methodology for the model which we apply to analyze the causality relationship between reserves, optimal reserve level and short-term external debt. Section 4 represents the results and the comments relating to the relationship. Finally, the last section outlines the main conclusions.

I. LITERATURE REVIEW

The changes in the international reserves of a country, which reflect the financial power of an economy and considered significantly by international investors, are of great importance in terms of financial stability and are taken into consideration increasingly in the academic literature. Below are the studies which focus on the size of the reserves and reserves adequacy.

Yaman (2003) tried to run Turkey's optimum model by using Turkey's default risk, short-term capital flows, opportunity and reserve depletion costs, marginal propensity to import and time deposits. He tested whether the optimum reserve level differed significantly from CBRT's reserves in the period of 1988-2002 by comparing the CBRT's optimum reserve level which was calculated for the quarterly periods with the reserves in the relevant period. The results of the model indicated that Turkey's international reserves were higher than optimum reserve levels in the period of 1988-2002. It was also found that the exchange rate system was a key determinant of reserve level in Turkey and there was less reserve requirement in the floating exchange rate regime.

Garcia and Soto (2004) empirically evaluated the contribution of international reserves in minimizing the risk of a currency crisis. They found that the ratio of reserves to short-term debt was strong in explaining international crisis, even after checking for financial development and political variables. They computed the optimal level of reserves for a group of East Asian economies and for Chile based on their estimates on crisis probabilities. They concluded that the current reserve levels for most of the cases were consistent with an optimal self insurance policy under plausible presumptions concerning the cost of a crisis. According to Garcia and Soto, a country's economy was considered to be sound when the foreign exchange reserves of this country corresponded to an amount to cover the external debt due within one- year period.

Park and Estrada (2009) examined that whether reserves in developing Asia countries reached excessive levels or not by employing panel data analysis based on Edison (2003) for the period of 1980-2004. The results of the analysis indicated that the reserve levels in the region were large and excessive since 2002 and were considerably above the reserve levels that could be attributed to macroeconomic indicators. They also found that there were substantial differences across countries in the size and timing of excess reserves and the overall pattern signaled to large and growing excess reserves especially since 2003.

Bernard (2011) carried out several methodologies for evaluating the reserve adequacy in Central America and comparator group of emerging market economies in the period of 1993-2008 taking into consideration the high degree of deposit dollarization in the region. He found that reserve cover was low both in an absolute and relative sense, suggesting further reserve accumulation was

an important policy alternative for diminishing vulnerabilities. After using the variables of current account position, openness of an economy, financial depth, foreign exchange rate flexibility and external debt stock as well as reserve levels, the results of the analysis showed that the reserves of the region scored relatively low compared to the other emerging market economies. In addition, it was also found that Central American countries took into account the reserve accumulation of the large emerging market economies in Latin America when making policy decisions.

Mwase (2012) investigated the driving factors of reserves in emerging market economies and small islands and developed an operational metric for estimating reserves in small islands taking into consideration their unique characteristics. By using quantile regression techniques to allow the estimated factors driving reserve holdings to vary along the reserve holding distribution, he found that the metric performed better than existing metrics in reducing crisis probabilities in small islands. The findings suggested that imports and exchange rate volatility were key drivers of reserve holdings in small islands while imports and financial depth were the important factors in emerging market economies. According to the results, economies with higher import shares kept higher reserves suggesting that vulnerability to current account shocks could be an important determinant of reserve holdings. Furthermore, small islands with more flexible exchange rate regimes tended to hold less reserves and emerging market economies with higher broad money to GDP tended to hold higher reserves.

Csávás and Csom-Bíró (2017) tested to what extent the indicators related to reserve adequacy applied by the IMF and investment banks could be mapped with those proposed in the academic literature by collecting a broad database, which covered more than 100 countries, based on the IMF's regular country reports. They found that the IMF tended to use the monetary aggregate indicators and short-term external debt more often with the increase in income, while the role of the import rule gradually decreased as a function of income. According to their findings, there was a positive relationship between the import rule and use of capital controls. In addition, for countries which implement fixed exchange rate regime, the import and monetary aggregate indicators were used more often than for the countries which implement floating exchange rate regime, while the use of short-term external debt was less frequent.

Eren (2017) tried to assess reserve demand of 17 developing countries that implement floating exchange rate regime by using panel data method with pooled ordinary least squares and fixed effects estimators in the period of 2001-2015. He developed an alternative metric to measure reserve adequacy for countries studied based on the panel data results. After taking into account only the fixed effects on country basis, the results of the analysis indicated that while portfolio liabilities representing short term external debt, the broad money supply reflecting domestic risks, the export volatility and foreign exchange rate volatility reflecting external balance risk were positive and significant, U.S.A interest rate reflecting the opportunity cost of holding reserve seemed negative and significant.

II. ECONOMETRIC ANALYSIS

II.I. Data and Methodology

In this study, the reserve adequacy in Turkey has been tried to be analysed. When checked the studies regarding reserve adequacy, it has been seen limited studies focusing on this issue in Turkey. Therefore, the causality relationship between the international reserves, central bank reserves and the optimum import level are examined with the help of empirical analysis in this section. The period ranges from 2011:Q3 to 2018:Q4 which covers the 2016-2018 period in which the volatility and currency fluctuations increased dramatically in the financial markets and the CBRT had to use its reserves significantly to stabilize the foreign exchange rates. In investigation of the relationship among variables, Fourier KPSS unit root test and Fourier Granger causality test are employed by using quarterly data which are obtained from the CBRT EVDS have been used.

Table 1: Variables and Expected Relationship

	Variables	Measure	Expected Relationship
Independent var(1)	Optimum import level	%25 of annual import	(+)
Independent var(2)	Short-term external debt	Short-term debt which will be repaid in one-year	(+)
Dependent var(1)	Reserves 1	International reserves	(+)
Dependent var(2)	Reserves 2	Net international reserves	(+)

In the first stage, Fourier KPSS unit root test has been used to check the stationary of the variables. The Fourier KPSS test developed by Becker et al (2006) can both detect sudden and slow changes. In addition, it seems that the position, number and form of structural changes do not affect the power of the test. Subsequently, Fourier Granger causality test, a new methodology proposed by Ender and Jones (2016) with a Fourier approximation, has been employed to investigate the causality relationship between variables. When the Fourier terms are used to control for breaks, the Granger causality results differs from those documented before in various important ways. In contrast to the Granger-causality results indicated by the linear VAR, when Enders and Jones (2016) put trigonometric functions into the model, they detect stronger relations and richer sets of interactions between the variables.

II.II. Analysis and Results

Since there is generally no specific information relating to the definite nature of the breaks and no practical knowledge about the location and the number of breaks to use in testing for stationary, using an incorrect specification for the number or form of breaks might create some dilemma such as ignoring the breaks together. Becker et al (2006) developed a stationary test in which a chosen frequency component of a Fourier function was used to estimate the deterministic components of the model. A Fourier series could effectively model the behavior of an unknown function even though this function is not regular. In this stationary test, that the Fourier function capturing the movements of the unknown function is the primary reason for applying it. The Fourier KPSS unit root test developed by Becker et al (2006) can capture not only sudden changes but also slow changes and the position, number and form of structural changes do not affect the power of the test. For this reason, the performance of the tests was substantially robust to several kinds of structural breaks often seen in economic analysis, including the breaks of opposite signs (Tsong et al, 2016).

The methodology developed by Becker et al (2006) seems strong to notice sharp and u-shaped breaks as well as smooth breaks near the end of a series and it performs well when breaks are gradual. Becker et al (2006) employ trigonometric terms to capture unknown nonlinearities. The test they developed is a KPSS-type stationary test (Becker et al, 2006).

Becker et al (2006) take into account the following DGP;

$$y_t = X_t'\beta + Z_t'\gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t,$$

where ε_t are stationary errors and u_t are independent and identically distributed with variance σ_u^2 . It is chosen $Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]'$ to capture a break in the deterministic term, where k represents the frequency and T is the sample size. Here, to test whether y_t is stationary or not, it is defined as $X_t = [1]$ for a level-stationary process for y_t and $X_t = [1, t]'$ for a trend-stationary process.

At the start, one of the models described below is estimated and the residuals are obtained, in order to acquire the t-statistic required for testing the null hypothesis ($H_0 = \sigma_u^2 = 0$);

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (2)$$

$$y_t = \alpha_0 + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (3)$$

The following test statistics is obtained;

$$\tau_{\mu}(k) \text{ or } \tau_{\tau}(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2} \quad (4)$$

where $\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{\epsilon}_j$ and $\tilde{\epsilon}_j$ denote the OLS residuals from the regression (2) for $\tau_{\mu}(k)$ or (3) for $\tau_{\tau}(k)$. As in KPSS, a nonparametric estimate $\tilde{\sigma}^2$ of the long-run variance could be acquired by selecting a truncation lag parameter l and a set of weights $w_j, j = 1, \dots, l$;

$$\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum w_j \tilde{\gamma}_j, \quad (5)$$

where $\tilde{\gamma}_j$ refers the j th sample auto-covariance of the residuals $\tilde{\epsilon}_t$ from equation (2) or (3).

To determine the optimal number of k , the value which gives the minimum sum of residuals (OLS) is being selected. In case the non-linear trend is not present in DGP, it can be applied the standard KPSS test in order to obtain increased power. As it seems useful to test for the absence of a non-linear trend, Becker et al (2006) proposed that F-test statistic to be used. Therefore, the following F-test statistic for this hypothesis (absence of a nonlinear trend (i.e. $\gamma_1 = \gamma_2 = 0$) can be calculated against the alternative of a nonlinear trend with a given frequency k .

$$F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T-q)} \quad i=\mu, \tau, \quad (6)$$

The F-test could be used only if the null of stationary is rejected. The standard KPSS test statistic would be used in case trigonometric terms are not significant. In comparison with the critical values related to Fourier Test which are shown in the study of Becker et al (2006), the results of the stationary test are stated below;

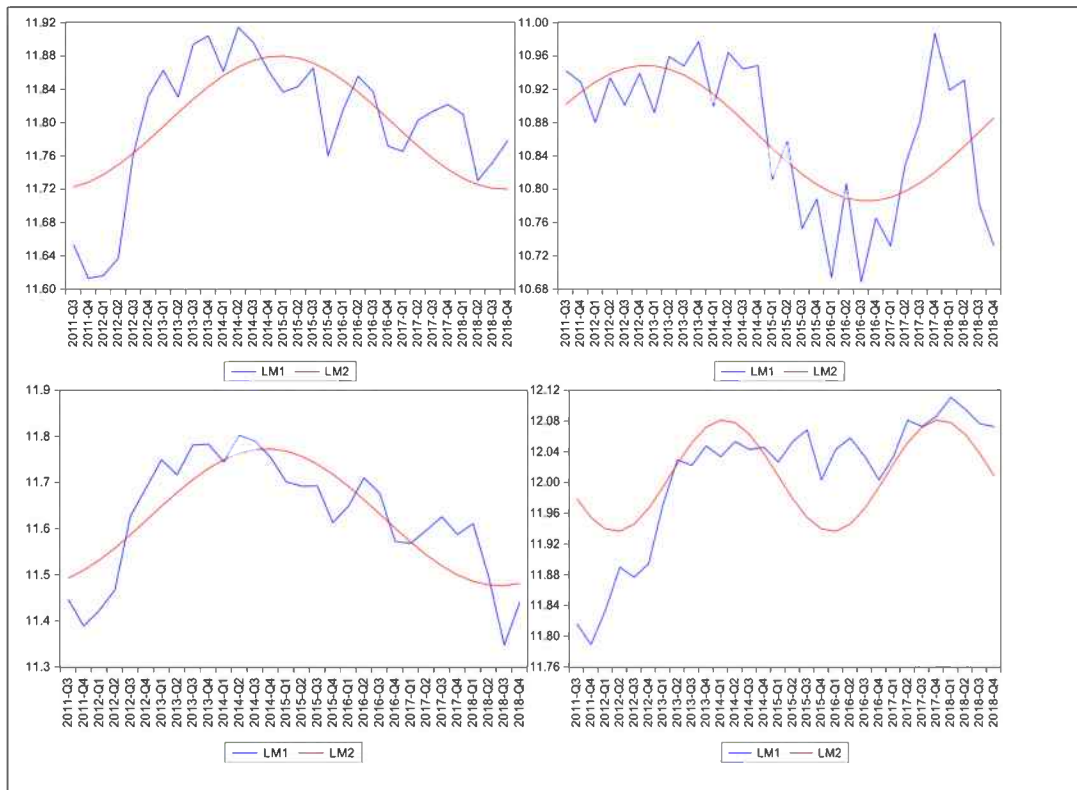
Table 2: Fourier KPSS Unitroot Test Results (T=30)

Variable	Frequency	MinSSR	FKPSS	F-Statistic
Logimport	1	0.136384	0.083684	9.87
Logshort-term	2	0.142595	0.511985	7.49
Logintreserve	1	0.101737	0.241385	12.77
Lognetintreserve	1	0.150745	0.101964	29.66

Notes: For the Fourier KPSS unit root test developed by Becker et al (2006), the critical values for Frequency 1; 0.2699, 0.1720, 0.1318 and for Frequency 2; 0.6671, 0.4152, 0.3150 at 1%, 5%, 10%, respectively. And, the F-statistic critical values are 6.73, 4.92 and 4.13 at 1%, 5%, 10%, respectively.

As seen in the Table 2, the variables are stationary. According to the F-test results which are used to test the significance of the trigonometric terms, it seems that trigonometric terms for both variables are significant when the values are compared with the F-statistic critical values which are shown in the study of Becker et al (2006). In the graphs below, it is seen that the series belonged to the variables are stationary.

Graph 1: International reserves, imports, net international rezerves and short-term external debt



In the second stage, Fourier Granger causality test proposed by Enders and Jones (2016) is employed in this study in order to investigate the causal linkages between the variables. Since the linkages between the variables are subjected to gradual shifts and linear specifications are generally improper to detect the relationships, it is seen that econometric examinations are not generally direct and simple. Enders and Jones (2016) allows the Flexible Fourier form to catch the multiple smooth mean shifts which are probably to be present in the VAR system. In this regard, their results complement those of Enders and Holt (2014) who approximate a VAR with LSTAR mean shifts. While they concentrate on long-term mean shifts, Enders and Jones focus on Granger-causality tests and on the short-term dynamics of the system.

Rather than estimating the size, number and form of the breaks, Enders and Jones test the Flexible Fourier Form to control for breaks in a VAR and after they try the non-stationary of variables, they consider the linear VAR as following;

$$z_t = \delta + \sum_{i=1}^{11} A_i z_{t-i} + e_t \quad (7)$$

where δ is a (4x1) vector of intercepts, A_i is a (4x4) coefficient vector and e_t is the vector of innovations. Although the responses seem sensible, they have some complications for two reasons. First, to the extent that there are neglected structural breaks, the system given by (7) is misspecified. Second, given that an unrestricted VAR is probably to be overparameterized, the confidence intervals presented in the figure may be redundantly large. In order to show how neglected breaks can interfere with Granger causality tests, they pursue a standard recommendation and restrict the VAR by imposing the limitations indicated by the Granger causality tests. Their results show that there is very little interaction among the variables. The critical responses are such that series tend to react only to their own shocks.

Then, Enders and Jones allow the deterministic regressors be as following, instead of the VAR given by equation (7);

$$z_t = \delta(t) + \sum_{i=1}^{11} A_i z_{t-i} + e_t \quad (8)$$

$$\delta(t) = [\delta_1(t), \delta_2(t), \delta_3(t), \delta_4(t)]' \quad (9)$$

and each intercept δ_{it} depends on n Fourier frequencies such that;

$$\delta_i(t) = a_i + b_i t + \sum_{k=1}^n a_{ik} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + b_{ik} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (10)$$

When the Fourier terms are included to control for breaks, the Granger causality results differ from those acquired before in various important ways. In opposition to the Granger-causality results indicated by the linear VAR, when Enders and Jones (2016) put trigonometric functions into the model, they detect stronger relations and richer sets of interactions between the variables.

Table 3: Causality Test Results(T=30)

Relationship	Wald-stat	Asymptotic p-value	Bootstrap p-value	Optimal Lag
1	7.790	0.020	0.036	2
2	13.925	0.001	0.006	2
3	12.346	0.136	0.382	8
4	14.096	0.050	0.370	7

- 1- International reserves → Imports (%25 of annual import), Single frequency
 2- International reserves → Imports (%25 of annaul import), Cumulative frequency
 3- Net international reserves → Short-term external debt, Single frequency
 4- Net international reserves → Short-term external debt, Cumulative frequency

Notes: → denotes to causality. Optimal k (frequency) and p (lag) are determined by Akaike information criterion. Bootstrap p-values are based on 1000 replications. Because $n < 50$ in this study, we will take bootstrap p-value in comparison.

Table 3 shows the results of Fourier Granger causality test. According to the results, in the relationship 1 and 2, as bootstrap p-value is less than the critical value of 0.05, there seems to be a causality relationship between international reserves and imports. On the other hand, in the relationship 3 and 4, it is seen that there is not a causality relationship between net international reserves and short-term external debt as bootstrap p-value is greater than the critical value of 0.05. The findings indicate that while, the first measure which is defined as %25 of annual import is valid for Turkey, the second measure which is defined short-term external debt could not be satisfied. According to the first approach, Turkey's reserves are adequate but if the second approach is taken into consideration, it is seen that reserves are not adequate in Turkey in the period of 2011:Q3-2018:Q4.

CONCLUSION

Central banks accumulate foreign exchange reserves in order to give confidence to the financial markets, to carry out external debt service of the government, to support the monetary and foreign exchange policy. The CBRT also try to hold foreign exchange reserves with the objective of maintaining foreign exchange liquidity against external shocks and avoiding from financial instability like the other central banks in emerging market economies. In case of problems about financing and liquidity, these foreign exchange reserves can supply foreign exchange liquidity and stabilize the value of the domestic currency. Therefore, foreign exchange reserves are defined a safety net to guard against currency instability. In this regard, it is essential that emerging market economies decide which level of foreign exchange reserves is adequate in order to guard their local currency against fluctuations in foreign monetary policy and liquidity.

When analysed the reserve position of Turkey in the period of 2011:Q3-2018:Q4, it is observed that the international reserves maintain their gradually increasing trend. According to the data obtained from the CBRT, total international reserves are 110.504 million U.S. dollar as of 2011 and 130.387 million U.S. dollar as of 2018, respectively. One of the traditional criteria developed by the IMF is to compare the reserve level with a specific proportion (%25) of annual import which is called optimal reserve level and the second approach is to compare the net reserve level with short-term external debt. Therefore, the objective of this study is to analyse the causality relationship between the reserves, optimal reserve level and short-term external debt by employing Fourier KPSS unit root test and Fourier Granger causality test by using the quarterly data obtained from the CBRT EVDS.

The results of the analysis indicate that while there is a relationship between international reserves reserves and optimal reserve level (%25 of annual import) which is used as a traditional approach by the IMF, thereby supporting the reserves adequacy in Turkey, there is not a relationship between net international reserves and short-term external debt which is used as another approach by the IMF, thereby signaling to inadequacy of reserves in the period of 2011:Q3-2018:Q4. Given the fact that adequate reserve level is an important policy option for maintaining financial stability and reducing vulnerability of a country to financial fluctuations, Turkey has to increase its reserves to minimize the adverse effects of currency shocks and to increase the resistance against financial fluctuations.

REFERENCES

- Bernard, K. M. (2011). International Reserve Adequacy in Central America. *IMF Working Paper Series*, No: 144. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11144.pdf>
- Becker, R., Enders, W. & Lee, J. (2006). A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks, *Journal of Time Series Analysis*, 3(5): 381-409.
- Calvo, A. G., Izquierdo, A. & Rudy, L. (2012). Optimal Holding of International Reserves: Self-Insurance Against Sudden Stop, *NBER Working Papers*, No: 18219. <https://www.nber.org/papers/w18219>
- CBRT (2019). Electronic Data Delivery System, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?>
- Csavas, C. & Csom-Bıro, G. (2017). Indicators Used for the Assessment of the Reserve Adequacy of Emerging and Developing Countries-International Trends in the Mirror of Theories, *Financial and Economic Review*, 16(1), 5-45.
- Davis, J. S., Crowley, D. & Morris, M. (2018). Reserve Adequacy Explains Emerging-Market Sensitivity to U.S. Monetary Policy, *Economic Letter*, Federal Reserve Bank of Dallas, <https://www.dallasfed.org/~media/documents/research/ecllett/2018/el1809.pdf>
- ECB (2018). Economic Bulletin, Issue 8. https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/focus/2018/html/ecb.ebbox201808_01.en.html
- Egilmez, M. (2017). Merkez Bankası Rezervleri Yeterli mi?, *Kendime Yazılar*, 10 Nisan 2017, <http://www.mahfiegilmez.com/2017/04/merkez-bankas-rezervleri-yeterli-mi.html>
- Enders, W. & Jones, P. (2016). Grain prices, oil prices and multiple smooth breaks in a VAR, *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 20(4), 399-419.
- Eren, B. (2017). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Rezerv Talebini Etkileyen Faktörler ve Rezerv Yeterliliği*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4da1ac52-bbb4-4cef-a37b-84a1b14a026a/Bekir+Uzmanlık+Tezi-23.10.2017.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-4da1ac52-bbb4-4cef-a37b-84a1b14a026a-m3fBagm>
- Fischer, S. (2001). *Opening Remarks*, IMF/World Bank International Reserves: Policy Issues Forum. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp042801>
- Garcia, P. & Soto, C. (2004). Large Hoarding of International Reserves: Are They Worth It?, *Central Bank of Chile Working Paper*, No: 299, Central Bank of Chile. <https://core.ac.uk/download/pdf/6360181.pdf>
- IMF (1993). International Monetary Fund: Balance of Payments Manual. <https://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf>

- IMF (2000). Debt and Reserve-Related Indicators of External Vulnerability. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2016/12/31/Debt-and-Reserve-Related-Indicators-of-External-Vulnerability-PP84>
- IMF (2001). Reserve adequacy in Emerging Market Economies, *IMF Working Papers*, WP/01/43, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp01143.pdf>
- IMF (2005). *Guidelines for Foreign Exchange Reserve Management: Accompanying Document and Case Studies*. <https://www.imf.org/en/Publications/Manuals-Guides/Issues/2016/12/30/Guidelines-for-Foreign-Exchange-Reserve-Management-Accompanying-Document-and-Case-Studies-17343>
- IMF (2011). *Assessing Reserve Adequacy*. <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2011/021411b.pdf>
- Kilci, E. N. (2019). Analysis of the Causality Relationship between Brent Crude Oil Prices and Energy Import in Turkey Under Structural Breaks, *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 777-788.
- Movchan, V. (2002). *Criteria for International Reserves' Adequacy: What Level of Reserves Does Ukraine Need?* Institute for Economic Research and Policy Consulting, 11.
- Mwase, N. (2012). How much should I hold? Reserve Adequacy in Emerging Markets and Small Islands. *IMF Working Paper Series*, No: 205. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/31/How-much-should-I-hold-Reserve-Adequacy-in-Emerging-Markets-and-Small-Islands-26191>
- Park, D. & Estrada, G. B. (2009). Are Developing Asia's Foreign Exchange Reserves Excessive? An Empirical Examination. Asian Development Bank, *Economics Working Paper Series*, No: 170. <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28389/economics-wp170.pdf>
- Shcherbakov, S. G. (2002). *Foreign Reserves Adequacy: Case of China*, Prepared for the Fifteenth Meeting of the IMF Committee on Balance of Payment Statistics, Canberra, Australia,
- TCMB (2001). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu.
- TCMB (2011). *Merkez Bankalarında Rezerv ve Risk Yönetimi*, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4925cf22-00ff-415e-84ea-04d861c1315e/11-7.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-4925cf22-00ff-415e-84ea-04d861c1315e-m3fB7Ju>
- Yaman, B. (2003). *Uluslararası Rezervler, Türkiye İçin Rezerv Yeterliliği ve Optimum Rezerv Seviyesi Uygulaması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/bulentyaman.pdf>
- Tsong, C.C., Lee, C.F., Tsai, L.J., Hu, T.C. (2016). The Fourier Approximation and Testing for the Null of Cointegration, *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Wijnholds, J. Onno de Beaufort ve Kapteyn, Arend (2001), Reserve Adequacy in Emerging Market Economies, *IMF Working Paper*, No: 143.
- Yilanci, V. (2017). Analyzing the relationship between Oil Prices and Economic Growth: A Fourier Approach, *Econometrics and Statistics*, 27 (2), 51-67.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 589-606

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 589-606

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI: 10.25287/ohuiibf.618912

Geliş Tarihi / Received: 11.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 02.10.2019

BİNA VE TOPLU YAPI YÖNETİMİNDE KULLANILAN BİLİŞİM SİSTEMLERİNİN BENİMSENMESİNDE ETKİLİ OLAN YENİLİK ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: APSIYON YAZILIM PROGRAMI ÖRNEĞİ*

Feyza Yıldız YURTAL¹
Adem AKBIYIK²

Özet

İnşaat sektöründe yaşanan gelişmeler, daire sayılarında görülen artış ve konut projelerinin barınma ihtiyacı dışında sosyal tesisli yapıların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yeni yapılanmalarla yapılarda yaşayan kat maliki/site sakini sayısı birlikte, sosyal tesislere ait donanımlar da artış göstermiştir. Binleri bulan kat maliki/site sakini sayısı ve bunlara ait kişisel bilgiler, sosyal donatılara ait teknik bakım ve onarıma ilişkin bilgiler, yapı için çalışan personellere ilişkin artan bilgiler vb. saklanması ve yönetilmesi gereken veri yığınları, yapı yöneticileri için karar verme aşamalarında büyük belirsizlikler ve sorumluluklar oluşturmaktadır. Yöneticilerin, yapının proje değerini koruyabilmesi, site sakinlerinin memnuniyetini sağlaması ve karşılığında çıkan devasa bütçeleri yönetme kararları verebilmeleri için bu alanda da bilişim sistemlerinin kullanım ihtiyacını doğurmuştur.

Bu çalışmada, bina ve toplu yapı yönetimi alanında kullanılan Apsiyon mobil uygulamanın, kullanıcılar tarafından benimsenmesini etkileyen yenilik özelliklerinin tespit edilmesi ve tespit edilen özellikler açısından yeniliği benimseme grupları arasında farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın temelini ise Rogers'ın yeniliklerin yayılması teorisi oluşturmaktadır. Yapılan çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi uygulanmış olup Apsiyon sisteminde kaydı tutulan kullanıcı maillerine anket çalışmaları gönderilerek veriler toplanmıştır. Toplanan veriler, çoklu regresyon analizi ve anova analizleri ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Bina ve Toplu Yapı Yönetimi, Yeniliklerin Yayılımı, Bilişim Sistemlerinin Benimsenmesi

Jel Sınıflandırılması : M10, M15, O18, O3.

* Bu çalışma Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Yönetim Bilişim Sistemleri alanında Dr. Öğr. Üyesi Adem Akbıyık danışmanlığında Feyza Yıldız Yurtal tarafından tamamlanan yüksek lisans tezi üzerinden derlenmiştir.

¹Bölge Satış Yöneticisi, Apsiyon A.Ş., fezayildizyurtal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1004-5494

²Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, adema@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7634-4545

A STUDY ON INNOVATION CHARACTERISTICS THAT IMPACTS THE ADOPTION OF THE INFORMATION SYSTEMS USED IN BUILDING AND MASS HOUSING: THE CASE OF APSİYON SOFTWARE PROGRAM

Abstract

The developments in the construction sector have resulted in not only the increase in the number of apartments and basic housing needs but also increase in the sports and recreational facilities as well. In addition to increasing the number of floor owners/inhabitants in buildings with these new settlements, the types of equipment of the sports and recreational facilities have also increased. Accordingly, thousands of floor owners/inhabitants and their personal information, knowledge about technical maintenance and repair of social facilities, the enhanced knowledge of the construction staff working for the building, too much data that need to be stored and managed have become a big responsibility and problem as much as to cause incalculability for the managers of constructions. At this point, in order to enable the managers to maintain the project value of the building, to ensure the satisfaction of the residents and to manage the enormous budgets they faced, the need for the usage of information systems has emerged.

In this study, it has been investigated whether there are differences between the determined properties and the innovation groups of individuals. The basis of the research is generated by Rogers' Diffusion of Innovation Theory. In this study, the poll was selected as the data collection method, and data were collected by sending surveys to the Apsiyon software users' emails that were kept in the system.

Key Words : Building and Mass Housing Management, Diffusion of Innovation, Information Systems Adoption

Jel Classification : M10, M15, O18, O3

GİRİŞ

Bina ve toplu yapı yönetimlerinde, yöneticilerin, yönetim firmalarının ve idari çalışanların, yapının genel süreçlerini etkileyen kararlar verebilmeleri, bütçeleri doğru ve hukuka uygun olarak yönetebilmeleri ve bu sayede site sakinlerinin memnuniyetini sağlayabilmeleri için bilişim sistemlerinin kullanımı kaçınılmaz olmaktadır. Site sakinlerinin yönetim faaliyetine dahil olmaları ise yönetim ekibi için hem karar vermede risklerin paylaşılması hem de katılımcı ve şeffaf bir yönetim faaliyeti izleyebilmeleri için önemlidir. Her iki uygulamanın birlikte yürütülebilmesi de web tabanlı yazılımlar tarafından gerçekleştirilebilmektedir.

Bina ve yönetim sektörü oyuncularının, site sakinlerine hizmet verirken iş süreçlerini değiştirmesi nedeni ile Apsiyon yazılımı, kullanıldığı yönetimler için hem teknolojik hem de bir organizasyon yeniliğidir. Yöneticilerin tercih ettiği yazılımlardan site sakinleri de etkilenmektedir. Yönetim faaliyetlerinde en üst karar mercii ise yine site sakinleridir. Bu nedenle de aslında bir yeniliğin devamlılığını koruyabilmesi için öncelikle site sakinleri arasında yayılması önemlidir. Yöneticiler, kanunda da açıkça belirtildiği üzere kat maliklerinin yarısından bir fazlası ile seçilebilmektedir ve seçilen yönetici tüm kat malikleri adına bir vekil gibi görev yapmaktadır. Yöneticinin, bireysel yenilikçilik grubuna göre yenilikçi ya da gelenekçi olması, gösterdiği faaliyette tüm kat maliklerini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Yılda bir ya da iki yılda bir seçilen yöneticilerin, bir dönem yenilikçi bir yönetici gelmesi ile sistematik bir düzende ilerleteceği yönetim faaliyeti, diğer dönem gelenekçi bir

yönetimin gelmesi ile bozulabilir ve tüm site sakinlerini hukuki olarak cezai şartlara maruz bırakabilmektedir. Bu nedenle yönetim faaliyetini ilgilendiren bir yeniliğin öncelikle site sakinleri arasında yayılması ve benimsenmesi, ilgili yenilik sürecinin devamlılığı açısından önemlidir.

Bina ve toplu yapı yönetiminde bilişim sistemlerinin kullanılması ise iş yapış şekillerinin değişmesi açısından değerlendirildiğinde karşımıza bir yenilik olarak çıkmaktadır. Ayrıca bu sektörde standartların oluşturulabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle; kullanılan bilişim sistemlerinin site sakinleri tarafından benimsenmesi ve yayılması sektörel olarak standartların oluşabilmesi, yönetim ekibinin faaliyetlerinin sürekliliği için gereklidir. Bu yayılım sürecinde; etkili olan yenilik özelliklerinin tespiti ise yayılım ve benimseme hızını etkilemektedir. Bu sebepler neticesinde; Apsiyon yazılımının benimsenmesinde yenilik özelliklerinin, yenilik gruplarına sunulması yayılması açısından belirleyici olacaktır.

Araştırma kapsamında, Rogers'ın Yeniliklerin yayılması teorisi çerçevesinde; Apsiyon yazılımı kullanıcılarının Apsiyon mobil uygulamayı benimsemelerinde, etkili olan yenilik özelliklerinin tespit edilmesi ve yenilik grupları açısından, yenilik özelliklerinin algılanmasında farklılık olup olmadığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Türkiye genelinde Apsiyon yazılımını kullanan site sakinlerine uygulanan anket çalışmaları ile veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler üzerinden; yenilik grupları tarafından, Apsiyon mobil uygulamanın benimsenmesinde etkili olan yenilik özellikleri ve tespit edilen yenilik özelliklerinin, yenilikleri benimseme grupları açısından farklılığı olup olmadığı incelenmiştir. Literatürde incelenen çalışmalar arasında bina ve toplu yapı yönetiminde kullanılan bilişim sistemleri ile ilgili yapılmış çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın literatüre kavramsal boyutlar başta olmak üzere katkıda bulunacağı öngörülmektedir.

I. TEMEL KAVRAMLAR

I.I. Toplu Yapı Kavramı

Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne yaşanan sosyal, siyasi, doğal, teknolojik birçok neden ile değişim gösteren konut kavramı, yerini toplu konut yapılanmalarına bırakmıştır. Türk Dil Kurumu'nca yapılan tanımına göre toplu yapı ya da toplu konut kavramı, "önceden planlanmış belli bir yerleşim bölgesinde, vatandaşa devletin açtığı kredi yardımları ve katkılarıyla oluşturulan yapılar bütünü"dür (Türk dil Kurumu, 2019). Toplu Yapı; bir veya birden çok ana taşınmaz üzerinde belirli bir yerleşim planına göre yapılmış veya yapılacak konut, altyapı, ortak yerler, ticari, kültürel ve sosyal tesis ve bunların hizmet yerleri ile kat mülkiyetine konu teşkil etmeyen kamuya açık alanı ifade eder (Antalya, 1998, s. 106). Kat Mülkiyeti Kanunu (md. 66) ise Toplu Yapıyı; "bir veya birden çok imar parseli üzerinde, belli bir onaylı yerleşim planına göre yapılmış veya yapılacak, alt yapı tesisleri, ortak kullanım yerleri, sosyal tesis ve hizmetleri ile bunların yönetimi bakımından birbiriyle bağlantılı birden çok yapıyı ifade eder." biçiminde tanımlamıştır.

Toplu konut kavramı farklı tanımlarla ele alınsa da Kat Mülkiyeti Kanunu ile şarta bağlı olarak kapsam tanımı ortaya net olarak konulmuştur. Bir yapının, toplu yapı sayılabilmesi içinse aşağıdaki şartları sağlaması gerekmektedir;

1. Bir veya daha fazla imar parseli üzerinde birden çok yapı bulunmalıdır.
2. Bu yapılar birbirleri ile altyapı tesisleri, ortak kullanım yerleri, sosyal tesis ve hizmetler bakımından bağlantılı olmalıdır.
3. Bağlantılı oldukları altyapı tesisleri, ortak kullanım yerleri ve sosyal tesisleri için aynı yönetime bağlı olmaları gerekmektedir.

Toplu konutu ortaya çıkaran nedenler sosyal, ekonomik ve planlamadır (Cezaoğlu, 2010, s. 21). Sosyal nedenler; bireyler ve ailelerden oluşan toplumsal yapıların komşuluk ilişkileri çerçevesinde toplanarak bütünleşmenin sağlanmasıdır. Ekonomik açıdan ise bir arsa üzerine inşa edilen çok konutlu yapılar, arsa maliyetlerinin düşmesine, toplu konut çerçevesinde belli kredi imkânlarından faydalanarak

ödeme kolaylığı sağlamak, neden olarak değerlendirilebilmektedir. Planlamada ise, kentsel planlamalara uygun, içerisinde yaşayan bireylerin faydalanabilmesi için çeşitli sosyal alanların bulunuyor olması tolu konutların oluşma nedenlerinden sayılabilmektedir.

I.II. Tesis Yönetimi

Yeni dünyada yaşanan sık değişimlere karşılık şirketler konumlarını korumak, bu değişimlere ayak uydurarak varlıklarını devam ettirmek istemektedirler. Günümüzde kurumlar, asıl hedeflerine ulaşmak için daha fazla zamana ve çalışmaya ihtiyaç duyarken tesislerinin verimliliğinin artan bir gelişimde olması için tüm işletme faaliyetlerini uzman kuruluşlara devredebilmektedir (Baskın, 2015). Bu noktada tesis yönetimi konusu devreye girmektedir.

Tesis yönetimi; "inşa edilmiş yapıların ve tesislerin işlevselliğini sağlamak amacıyla insanlar, mekânlar, süreçler ve teknolojik bileşenler arasındaki entegrasyonu gözetken çok disiplinli bir meslek dalı"dır (Demirtaş, 2015). Uluslararası Tesis Yönetim Derneği (IFMA) 'nın yaptığı tanımlamaya göre; Tesis yönetimi (FM), insan, yer, süreç ve teknolojiyi bütünleştirerek yapı çevrenin işlevselliğini, rahatlığını, emniyetini ve verimliliğini sağlamak için birden fazla disiplini kapsayan bir meslektir (www.ifma.org, 1998-2019).

Tesis Yönetimi sektörü; yönetim, denetim, güvenlik, teknik, bakım, temizlik, atık, bahçe, peyzaj, finans, hukuk, bilişim, haşere kontrol, fitness, müşteri ilişkileri, yazılım, eğitim, danışmanlık vb. hizmetler ile asansör, yürüyen merdiven, dış cephe temizlik uniteleri, ısıtma kazanı, soğutma grubu, havalandırma santrali, klima, fan-coil ünitesi, ısı istasyonu, kalorimetre, sayaç, su soğutma kulesi, cctv, kamera, kartlı geçiş sistemi, turnike, bariyer, vana, pompa, hidrofor, genleşme tankı, eşanjör, aydınlatma, trafo, ag/og hücreleri, jeneratör, yangın paneli, yangın pompası, detektör, havuz, spa, dekorasyon, iş kıyafetleri, mutfak ekipmanları vb. farklı ürünleri kapsayan çok geniş kapsamlı bir sektördür (Alatlı, 2019). Üretim ve hizmet sektöründen birçok alanda kendine yer edinen tesis yönetimi kavramı, tanımda bulunan disiplinlerin yanı sıra bu alanda bulunan firmalar danışmanlık sağlayarak destek verdiği yapıları birçok alanda tasarrufa geçirmektedir.

Tesis Yönetimi alanları, fabrikalar, alışveriş merkezleri, hastaneler, toplu yapılar, oteller, kurum ve kuruluşlar, üretim merkezleri, rezidans, site ve binalar gibi yapılar olarak sıralanabilir. Bu çalışmada değerlendirilecek olan Tesis Yönetim alanı ise bina/ toplu yapıların yönetimleri ile sınırlandırılmıştır.

I.III. Toplu Yapı Yönetimi

İnsanlar için sosyal, güvenlik, ekonomik ve barınma açısından büyük önem taşıyan konutların ister devlet destekli ister özel girişim neticesinde oluşmuş toplu yapıların, belli standartlara oturtulması, içinde yaşayan insanların, belli refah ve güvenlik seviyesinde yaşamlarına devam etmelerinin sağlanması, bina ve toplu yapılarda "yönetim" faaliyetini gündeme getirmektedir.

Site Yönetimi; 634 Sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu ve bu kanuna endeksli olarak hazırlanmış "Yönetim Planı" , bu kanunun atıf yaptığı diğer kanun ve yönetmelikler çerçevesinde atanmış veya seçilmiş "Yönetici /Yönetim Kurulları", "Denetçi/Denetim Kurulları", "Kat Malikleri genel Kurulları", "Temsilciler Kurulları" vb. yönetim organları üzerinden tanımlı konu ve alanlarda hukuki –mali-idari-sosyal boyutlu bir yapıda, personel-malzeme-egitim-prosedür dörtgeninde; güvenlik, temizlik, teknik, idari işlerden oluşan dört temel hizmeti; sakinler memnuniyeti ve emlak değerini artırıcı vizyon üzerinden idari ve saha hizmetlerini, denk bütçe yaklaşımı ile mevzuatlar çerçevesinde, hakim müdahalesine açık olarak gerçekleştirme sürecidir (Aydın & Dönmez, 2011, s. 5). Tanımda da görüleceği üzere bina/toplu yapı yönetimi, tesis yönetimi gibi kapsamlı, hukuk, teknik, finans, muhasebe, insan kaynakları, teknoloji, satın alma gibi birçok disiplini bir arada bulandıran bir idare biçimidir.

Yıllar içerisinde değişiklik gösteren konut yapısı ve bu konutlara eklenen teknik donanımlar, yönetilme gereğini doğurmuştur. Daire sayılarının artması, komşuluk ilişkilerinin kopması ise bu süreçlerin teknik ve yönetsel olarak koordinasyonunu zorlaştırmıştır. Asansör, Jeneratör, hidrofor, VRV sistemleri, ısıtma ve soğutma sistemlerinin binalarda var olması gibi teknik değişimler ve yönetsel faaliyetlerin zorlaşması gibi nedenler tüm bu süreç yönetimlerinin belli bir hiyerarşide ya da dışardan profesyonel bir el yardımı ile devam ettirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir.

Bir işletmenin bütçe ve fonksiyonlarına sahip olan konut projelerinin yönetimleri, kar amacı gütmeseler de site sakinlerinin, işten arta kalan vakitlerini sosyalleşme, komşuları ile güven ve huzur ortamında yaşama isteklerini karşılamaya, bütçe ve fonksiyonları minimum maliyet ve maksimum kalite/memnuniyet dengesinde tutmaya çalışmaya yöneliktir. Aynı zamanda konut projelerinin maddi değerlerini- marka değerini korumak, bakım onarım gibi zaruri ihtiyaçları karşılamak, işletme giderlerini doğru tespit etmek ve tüm bunları hukuk temelinde gerçekleştirmek gibi amaçlara sahiptirler. Tüm bu işlemleri tek bir kanaldan takip edilebilmek ve entegre bir şekilde yönetilebilmek ise farklı uzmanlık alanlarını gerektirmektedir. Gereken uzmanlık alanlarının birleşimi ise Bina/toplu yapı yöneticilerine ve yönetim firmalarına duyulan ihtiyacın önemini arttırmaktadır.

I.IV. Tesis Yönetimi Yazılımları

Bina ve Toplu yapı sektöründe gerek yöneticiler gerekse yönetim firmaları için faaliyet gösterdikleri yapılarda tahmini olarak belirlenen bütçeler dahilinde çalışmalarını başarı kriterlerinden birisidir. Bu çerçevede; gerekli yatırımların yapılması, bakım ve onarım çalışmaları için gerekli tespitlerin yapılması ve bunlara ilişkin mali karşılıklar, hizmet aşamasında personel ihtiyacının belirlenmesi ve mali karşılığı gibi süreçlerde entegre sistemlerle çalışmaları gerekmektedir. Günümüzde çok paydaşlı kullanılacak entegre sistemlerin en yaygın kullanımlarından biri de internet üzerinden kullanım imkanı sunan internet tabanlı yazılımlardır.

Bina ve toplu yapı yönetimleri de web tabanlı programlara ihtiyaç duymaktadır. Farklı iş tanımlarına sahip personellerin, yönetime konu olan yapıya ya da yapı içinde yaşayan site sakinlerinin bilgilerine ihtiyaçları olabileceği gibi genel gelir/gider, araç giriş çıkış sayısı, ziyaretçi sayısı vb. yapıya ait raporlamalara ulaşabilmek istemektedirler. Özellikle saha personelleri için belli bir merkeze bağlı kalmadan veri girişi ya da bilgi edinebilmeleri büyük önem arz etmektedir. Ayrıca kurulum bedeli, güvenlik masrafları, güncellemeler için ek ücret, yedek alma, antivirüs programları için ekstra masraf kalemleri ödenmeyerek tasarruf sağlandığı gibi masaüstü programlarda teknik donanımlara gelecek zararlar veri kaybı yaşama riski minimize edilmektedir.

Tesis Yönetimi yazılımları için web tabanlı yazılım temelleri Sheri L. Meyer'in "İnternet Access to Facility Management System" ile 5 aralık 2000 de aldığı patent ile atılmıştır. Sheri L. Mayer, yangın algılama sistemleri, güvenlik sistemleri, ısıtma ve soğutma sistemleri gibi çeşitli sistemlerin kontrol edilebilmesi için başlattığı "İnternet Erişimli Tesis Yönetim Sistemleri" çalışmasında internet tabanlı ihtiyacın sebebini "Bazı şirketler, metropolde veya ülke genelinde veya bitişik birkaç ülkede, farklı coğrafi konumlarda bulunan binalara sahip olabilir. Bu durumda, dağınık halde binaların sahibi veya yöneticisi, her bir binanın çalışmasını merkezi bir yönetim ofisinden izlemek ve kontrol etmek isteyebilir. Bu, her bina ve merkezi yönetim ofisi arasındaki Standart telekomünikasyon bağlantıları ile gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte, her binaya bağlantı sağlamak için geleneksel telekomünikasyon taşıyıcılarının kullanılması, özellikle büyük bir coğrafi alandaki diğer binalardan her bir binaya erişimin istenmesi durumunda pahalı ve karmaşık bir hal alır."olarak açıklamıştır (Unites States Patent No. 6,157,943, 2000). İnternet tabanında hizmete sunulan bir hizmet daha ucuz, kolay erişilebilir ve farklı lokasyonda bulunan binaların uzaklığından etkilenmeyecektir.

a. Bina ve toplu yapılarda kullanılan yazılımlar

Her alanda önemi artarak ilerleyen bilişim sistemleri, konut sektöründe yaşanan değişimler, artan kat maliki/ Site sakini sayısı, gider kalemlerinin çeşitliliği, büyük bütçelerin yönetilmesi gereği gibi nedenler bina ve toplu yapı yönetimlerinde de bilişim sistemlerinin yer etmesini sağlamıştır. Konut

projelerinin günümüz şartlarında "barınak" olmaktan çıkıp sosyal yaşam merkezi olması, donanımların ve istihdam edilen personel sayısının artması, bir işletmenin sahip olduğu fonksiyonlara sahip olması yine bilişim sistemlerinin bu alanda kullanılma ihtiyacını tetiklemiştir. Yönetimlerin ve yönetim firmalarının birden çok uzmanlık alanına odaklanması ve bu alanları eş zamanlı yönetme yükleri, yer ve zaman kısıtının da devreye girmesi ile bilişim sistemleri kullanımını desteklemektedir.

Yeni devralma sürecinde bulunan bir site yönetimi, sitenin geçmiş dönem bütçe durumu (Borç/alacak), personellerin yetkinliği, kaynak durumu, oluşmuş site kültürü, site sakinleri profili ve beklentisi, işletme projesinin yeterliliği, yasal sorumluluklar karşısındaki konumu, donanımların amortismanı ve durumu vb. birçok belirsizliğe ve anlaşılanması gereken bir veri yığına sahiptir. Hizmet kesintisi yaşanmadan sistem devamlılığının sağlanabilmesi ve müşteri memnuniyeti sağlanabilmesi için entegrasyon sürecinde tüm bu belirsizliklerin iyi yönetilmesi, yasal yükümlülük gerektiren süreçlerin tam ve zamanında gerçekleştirilmesi, olası arıza, iş kazası, can güvenliği vb. konularda risklerin iyi yönetilmesi gerekmektedir.

Sadece entegrasyon sürecinde değil; bina ve toplu yapı yöneticileri için en önemli dönem olan yapının yaşam dönemi içerisinde tüm bu süreçleri doğru ve koordineli bir şekilde yönetmeleri, yönetim değişikliğinde de devamlılığı sağlanabilen bir yapı olarak devretmeleri gerekmektedir. Tüm bu süreçlerin yönetilebilmesi için bazı firmalarca piyasaya sürülmüş yazılımlar bulunmaktadır;

Apsiyon, Yönetimcell, Bulut Yönetim, Şeffaf Yönetim, Senkron Yazılım (sen Yönet), Biyos, Giga Yazılım, Kendin Yonet, Promist, Yönetişim, dijiyon, 3 Bulut, Vatan Site Yönetim Yazılımı, Aidax, Mobil Aidat, Akınsoft Yazılım, Piramit Arne Bilgisayar, Ekom Yazılım, Aidatm.net, Odyosi, FM Center, Team Work, Bardacık, 4 Bem, Hursoft, Site BYS, Üye Takip Programı, Asyonsis, Aidat.al, NAC, Site Yon, Symbol Yazılım, A Yönetim, Online Yönet, Bina İndo, Web Pek, Akademi Site (Site Plus), Türkiye'de Bina ve Toplu Yapı Yönetimleri yazılım sektörü oyuncusu olan yazılımlardır. Bunların dışında yerel olarak üretilen bazı yazılımlar da bulunabilmektedir.

Site içi gelir gider kalemlerinin takibi ve muhasebeleştirilmesi, finansal işlemler, kat maliki ve kiracı bilgilerini saklaması, online ulaşılabilir olması, mail ve mesajlar ile bildirim gibi ortak çalışma noktaları bulunmaktadır. Fakat artan rekabet ortamında; farklılaşma için yapılan çalışmalar da göze çarpmaktadır. Teknoloji konusunda birbiri ile ilişkili 3 değişiklik bulunmaktadır (Loudon, Loudon, & çeviren Yozgat, 2011, s. 6).;

1. Gelişmekte olan mobil dijital platform
2. Çevrimiçi yazılımlarının bir hizmet olarak büyümesi
3. Her gün daha fazla işletme yazılımının internet üzerinde çalıştığı "bulut bilgi işlem" ile büyümesi

Bu değişimlerle birlikte bankalarla entegre olabilme, Site sakinlerine kullanıcı adı ve şifre tanımlamalarıyla sisteme entegre etme, Sanal poslar üzerinden kredi kartı ile tahsilat imkanı, mobil uygulama gibi özellikler, yazılımları farklılaştırmakta ve seçim sürecinde tercih sebebi olmalarını sağlamaktadır.

Bu çalışmada web tabanlı yazılımlardan Apsiyon ve Apsiyon kullanıcıları üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır.

b. Apsiyon yazılımı

Apsiyon; site, rezidans ve iş merkezi gibi toplu yaşam alanı yöneticilerinin dijital asistanı olarak hizmet veren online bir platformdur (www.apsiyon.com, 2019). Apsiyon'un temelleri 2010 yılında atılmıştır. 2012 yılında aldığı yatırım desteği ile büyümeye başlamış bir firmadır. 2013 yılı içinde site yönetim yazılımları arasında Türkiye'de ilk banka entegrasyonunu sağlamış olup 2015 yılında Endeavor Türkiye Girişimci Yerel Seçim Paneli'nde Türkiye'yi yurtdışında temsil edecek aday olarak seçildi (www.endeavor.org.tr, 2015). Sadece yazılım desteği sağlamakla kalmayıp sektörde bulunan yönetici ve yönetici adaylarına eğitim hizmeti sağlayacak Apsiyon Akademi 2016 yılında kurulmuştur. Türkiye ve Avrupa'nın en büyük yatırım fonlarından biri olan Earlybird Venture Capital'dan 2016

yılında 2.5 Milyon \$ 2017 yılında ise 7.5 Milyon \$ 'lık 2. Yatırımını alarak büyümeye devam etmiştir. Yine 2017 yılında; Wired UK tarafından beirlenen Avrupa'nın 10 şehrinde 10 girişime yer verilen, "Avrupa'nın En Gözde 100 Girişimi 2017" listesinde yer almıştır (Clark, 2017). 2019 yılında Deloitte Teknoloji Fast 50 Türkiye 2018 Programı'nda Türkiye'nin en hızlı büyüyen 10 teknoloji şirketi arasında yer almaktadır (Ulukan, 2019).

Bina ve toplu yapı yönetimleri; faaliyetlerinde bir işletmenin fonksiyonlarına sahiptir. Apsiyon yazılımının bina ve toplu yapı yönetim süreçleri için sunmuş olduğu fonksiyonlar ise Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Apsiyon Yazılımı Modülleri ve Temel Özellikler

<i>Muhasebe ve Finans:</i> İşletme projesi tanımlama, işletme projesi planlanan ve gerçekleşen takibi, toplu aidat borçlandırma, kategori bazlı tahakkuk takibi, tahsilat yönetimi, gider kalemlerinin takibi, gelir kalemlerinin takibi, raporlamalar, muhasebe standartları.
<i>İnsan Kaynakları:</i> Personellere ilişkin kayıtların tutulması, departman tanımlama, yetkinlik izinleri ve IP sınırlama, puantaj oluşturma ve bordrolama.
<i>Halkla İlişkiler:</i> Ziyaretçi kaydı, kargo takibi, dilek, şikayet, öneri takibi, rezervasyon, bağımsız alan (ada, blok, daire) tanımlaması. toplantı hazırlıkları. toplu bilgilendirme, entegrasyon.
<i>Teknik Bakım-Onarım:</i> Bakım onarım, sayaç okuma ve faturalandırma.
<i>Hukuk:</i> Aidat ve diğer ödemeler için yasal takip.

II. YENİLİK VE YENİLİKLERİN YAYILIMI

II.I. Yenilik Kavramı

Yenilik, gerek ülkeler gerekse işletmeler için büyümede ve gelişmelerinde itici bir güç olmaktadır. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, bir taraftan yenilik ekosistemlerini geliştirmek için adımlar atarken diğer taraftan da sanayilerinin teknolojik düzeyini artıracak teknoloji geliştirme ve teknoloji transfer politikaları üretmeye odaklandıkları görülmektedir (Uzkurt, 2017, s. 1). OSLO Klavuzu'na (OSLO Klavuzu, 2005, s. 50) göre bir yenilik, "işletme içi uygulamalarda, işyeri organizasyonunda veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet), veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Rogers'a göre ise yenilik, bir birey veya diğer benimseme grupları tarafından yeni olarak algılanan bir fikir, uygulama veya nesnedir (Rogers, 1983, s. 11).

Bu güne kadar yenilikle ilgili teoriler, işletmelerin yenilik yapma nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Yenilik ihtiyacını doğuran nedenler, yeniliği harekete geçiren kuvvetler ve ya da yeniliğe engel olan faktörleri açıklamaya, ölçmeye çalışmaktadırlar.

Joseph A. Schumpeter, The Theory of Economic adlı çalışmasında; yapısal değişikliklerin tarihsel süreci olarak gelişmeyi 5 maddede tanımlamıştır (Śledzik, 2013, s. 90):

1. Yeni bir ürün veya hali hazırda bulunan bir ürünün yeni bir türünün lanse edilmesi,
2. Bir ürüne yeni üretim veya satış yöntemlerinin uygulanması (daha önce sektörde kullanılmamış),
3. Yeni bir pazarın açılması (Sektörün herhangi bir kolunun henüz temsil edilmediği bir pazar)
4. Yeni hammadde ya da yarı hammadde tedarik kaynaklarının satın alınması,
5. Yeni bir sektör yaratılması ya da tekel sektörün imhası (yaratıcı yıkım)

Bu bakış açısına göre yenilik, rekabetin ve ekonomik dinamiklerin vazgeçilmesizidir ve yeniliklerin öncüsü girişimcilerdir.

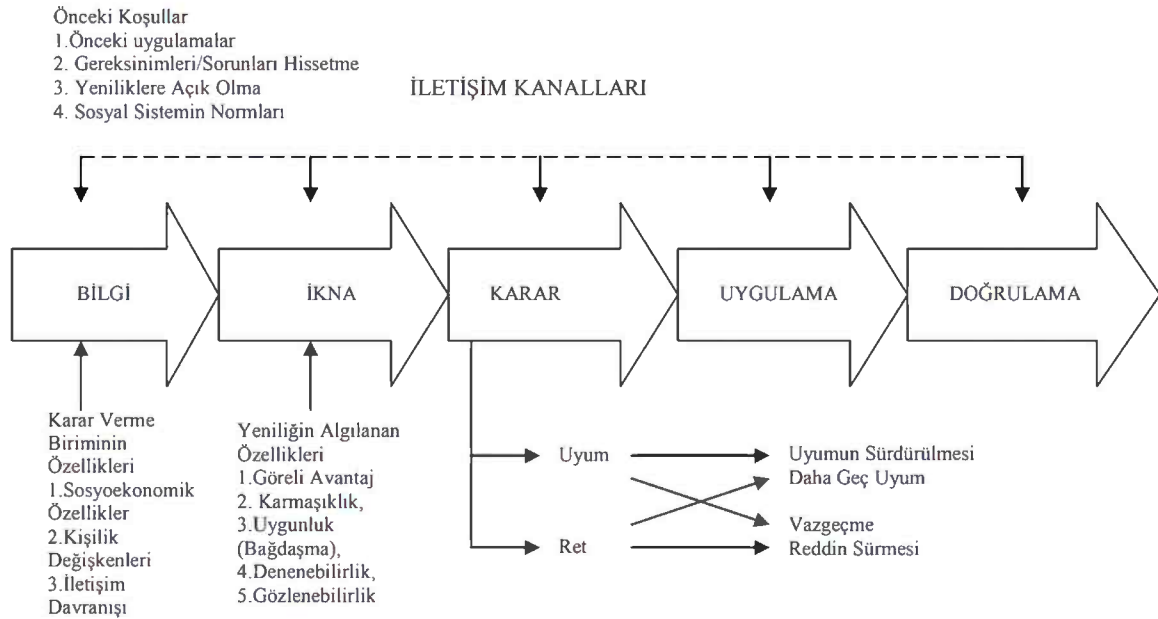
R. Agarwal'a göre, Rogers'ın Yeniliklerin yayılımı teorisi ise, "potansiyel kullanıcıların inovasyon hakkında oluşturdukları inançlara dayanarak bir inovasyonu benimseme veya reddetme kararları aldıklarını" savunmaktadır (Lee, Hsieh, & Hsu, 2011, s. 126).

II.II. Yeniliklerin Yayılımı Teorisi

Yeniliklerin yayılımı geçmişten bugüne pazarlama, eğitim, sosyoloji, tarım gibi bir çok alanda üzerine çalışmalar yapılmış bir alandır. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde yayılımla ilgili çalışmalar 1920'li yıllarda antropoloji alanında gerçekleşmiştir. Yıllar içerisinde diğer alanlarda da uygulanarak ve geliştirilerek devam etmiştir. Rogers, çalışmasında yayılma hakkında yapılmış çalışmalarını 9 ana başlıkta toplamıştır. Bu dokuz alan ve çalışma yaptıkları alt alanlarla ilgili detaylar Tablo 2'de detaylı olarak verilmiştir.

Yapılan çalışmalar genel olarak antropoloji, sosyoloji, kırsal sosyoloji, eğitim, kamu sağlığı ve medikal sosyoloji, iletişim, pazarlama, coğrafya, genel sosyoloji başlığı altında toplanmıştır. Bu ana başlıklar altında farklı disiplinlerde de ele alınmış yayılım çalışmaları bulunmaktadır. Tüm çalışmaların sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde yayılda S eğrisine benzer bulgulara rastlanmıştır.

Rogers'ın 1962 yılında Yeniliklerin Yayılımına ilişkin model, yeniliklerin benimsenmesi için yapılan ilk model çalışmasıdır. Bu modelde, bir yeniliğin, sosyal sistem üyeleri arasında yayılması, benimsenmesi değerlendirilmektedir. Bireyler ya da toplumlar (kurumlar), yeni bir fikri mevcut uygulamalarına dahil edip etmeme kararını verirken bir çok eylem ve seçimde bulunması gerekmektedir. Bu eylem ve seçimlere ilişkin süreç ise "Yenilik Karar Süreci" olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 1).



Şekil 1: Karar Yayılma Süreci (Rogers, 1983, s. 165).

Rogers'ın çalışmasında belirlenen yeniliğin algılanan özellikleri; göreceli yarar, uyumluluk, karmaşıklık, denenebilirlik ve gözlemlenebilirliktir.

Göreceli Yarar: Bireyler, yenilikleri benimseme konusunda bir tutum belirlerken mevcut durumları ile karşılaştırma yaparlar. Göreceli yarar, bireylerin mevcut durumlarından daha iyi daha faydalı olarak görünüyorsa benimseme eğilimine geçerler.

Uyumluluk: Bireyler ya da organizasyonlar, yeniliği benimseme kararı verirken normlarına, ihtiyaçlarına yönelik gösterdiği uyuma ve geçmiş deneyimleri ile uyumlu olma durumunu da değerlendirmektedir. Benimseyicilerin geçmiş tecrübeleri, normları ya da ihtiyaçlarına uygun olan yeniliklerin yayılması daha hızlı gerçekleşmektedir.

Karmaşıklık: Karmaşıklık kullanım kolaylığı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Benimsenme sürecindeki yeniliğin, kullanımının kolay olduğu, karmaşıklığının az olduğu algılanıyorsa yayılımı, benimsenmesi daha hızlı gerçekleşmektedir.

Denenebilirlik: Yeniliği benimseme sürecinde bireyler, belirsizlikle karşı karşıyadır. Belirsizliğin derecesini azaltmada, yeniliğe karşı kabul etme kararı vermeden önce deneme şansının olması, bireyin algısını olumlu yönde etkileyecektir. Yeniliği deneme şansı bulan birey, yeniliğe karşı ihtiyaçları ve sorunlarının çözümünde yararlı olup olmayacağı kararını daha kolay verebilecektir. Denenebilirlik, belirsizliği azaltma açısından değerlendirildiğinde benimseme hızını artıracaktır.

Gözlemlenebilirlik: Bireyler, yeniliği benimsediklerinde elde edecekleri sonuçları görebilmek istemektedir. Bazı yeniliklerin sonuçları görülebilirken bazılarında yeniliğin uzun vadede sonuçlarının görülebilmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Bir yenilik için sonuçlarının gösterilebilir olması, benimsenme hızını artıracaktır.

Görünürlük: Bu özellik Moore&Benbasat'ın çalışmasında ayrıca değerlendirilmiş bir özelliktir. Bir yeniliğin sonuçlarının görülmesinin yanında yeniliği kabul edilmiş diğer bireyler tarafından da yenilik kullanımının görebilmesi anlamına gelmektedir. Sosyal sistem içinde yeniliği kabul etmiş diğer bireyleri görmek, henüz karar aşamasında bulunan diğer bireylerin yeniliği kabul etme sürecini hızlandıracaktır.

İmaj: İmaj özelliği, yeniliğin benimsenmesi ile kazanılacak prestij, saygı ve statü gibi değerleri ifade etmektedir. Bireyler, yenilik karar süreci içinde, yeniliğin kendi imajlarına katkıda bulunacağını algıladıklarında, yeniliği benimseme hızları da artacaktır.

Gönüllülük: Bireyler, yenilikleri benimseme kararı verirken kendi özgürlük alanı içinde bulunmalıdırlar. Fakat bazen, bazı yeniliklerin kabul sürecinde, özellikle organizasyon ve bürokratik yapılar içinde, bireyler bu kararı özgürce verememektedirler. Moore & Benbasat'ın dahil ettiği bir özellik olup "yenilik kullanımının gönüllü veya serbest irade olarak algılandığı derece" (Moore & Benbasat, 1991, s. 195) olarak tanımlanmaktadır.

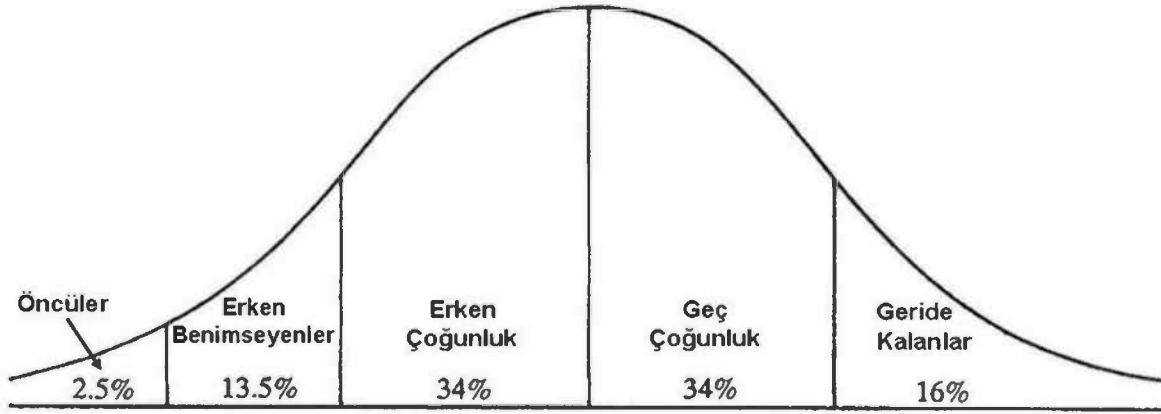
II.III. Yeniliklerin Benimsenmesi

Yenilikçilik temel anlamda yeniliğe verilen tepkidir. Yenilikçilik temelinde değişime açıklık ve yeni şeyleri denemeye isteklilik bulunmaktadır. Yenilikçilik ile ilgili ikinci görüşe göre, bir kişinin yeni fikirlere açık olma derecesi ve diğer bireylerin tecrübelerine bağlı kalmaksızın bu yeni fikirleri benimseme kararı vermesi yenilikçilik olarak değerlendirilmektedir (Kavak & Neslişah Taner, 2016, s. 94). Yeniliğin benimsenme oranını etkileyen bir diğer faktörse kişilerin yenilikçiliğidir. Zaman içinde bireylerin farklı zamanlarda yeniliği benimsemelerin nedeni de yine kişilerin yenilikçilik özellikleri ile ilişkilendirilebilmektedir.

Rogers çalışmasında yenilik gruplarını 5 farklı kategoride ele almıştır. Bu kategorileri; öncüler, erken benimseyenler, erken çoğunluk, geç çoğunluk, geride kalanlar oluşturmaktadır. Şekil 2 de gösterilen dağılıma göre bölünen beş kategori, normal frekans dağılımını göstermektedir. Dağılımın ortalaması ve standart sapması ile eğri 5 farklı kategori oluşturmaktadır.

a. Öncüler

Yeni fikirleri denemekle ilgili çok istekli olan öncüler, cesur ve maceraperesttirler. Yenilikçiler için karsız yenilik anlayışı ve yeniliklerin belirsizliği altında olası zararları karşılayabilecek finansal güç ve karmaşık yenilikleri anlayabilecek teknik bilgi ve uygulama yeteneklerine sahip olmaları gerekmektedir. Sosyal bir sistemde ortaya çıkan yenilik, ilk olarak öncüler tarafından alınır ve kullanılır. Bu açıdan değerlendirildiğinde risk almayı sevdikleri söylenebilmektedir. Öncüler, sadece sosyal sistem içinde çıkan yenilikleri değil, sosyal sistem dışından edindikleri yenilikleri de içinde buldukları sosyal sisteme sokarak yeni bir fikrin başlatıcısı olabilirler. Bu nedenle yeniliğin yayılmasında önemli bir rolleri vardır. Bu nedenle, yenilikçi, yeni fikirlerin bir sosyal sisteme akışında kapı bekçiliği rolü oynar (Rogers, 1983, s. 248).



Şekil 2: Yenilikçilik temelinde benimseme kategorileri (Rogers, 1983, s. 247)

b. Erken benimseyenler

Sosyal sistem sınırları içinde, daha çok saygınlığı bulunan ve sistemin diğer üyeleri için yeniliklerin benimsenmesi açısından rol model olan kişilerdir. Erken benimseyenlerin, sosyal sistem içinde rolü, yeni bir fikri benimseyerek fikir liderliği yapmak ve sistem içerisinde yeniliği yaymaktır. Yeniliği ilk kabul eden grubun arasında olmalarından dolayı, belirsizliğin azalması noktasında da fayda sağlamaktadırlar. Bu misyon çerçevesinde, değişim araçlarının da başvurduğu kişiler erken benimseyicilerdir.

c. Erken çoğunluk

Öncüler ve erken benimseyenlere göre yeniliklere yaklaşımları çok daha temkinlidir. Bu özellikleri nedeni ile de yeniliği benimsemeleri, ilk iki gruba göre çok daha uzun zaman almaktadır. Erken benimseyen ve geç çoğunluk arasında bağlantıyı kuran gruptur. Buldukları sosyal sistem üyeleri ile etkileşimleri yüksek olsa da liderlik vasıfları bulunmamaktadır. Risk almaktan çok hoşlanmamaları, yeniliğin faydasından emin olmadan benimsememelerine neden olmaktadır.

d. Geç çoğunluk

Yeniliklere karşı oldukça şüpheli yaklaşmaktadırlar. Sosyal sistemin çoğunluğu benimsemeden yenilikleri benimsemek istemezler. Dolayısı ile bir yeniliği benimseme kararlarında, benimseyen diğer üyelerin baskısına ihtiyaç duyarlar. Ayrıca yeniliğe ilişkin belirsizliklerin ve risklerin ortadan kalkmasını beklemeleri, yenilikleri benimseme sürelerini oldukça uzatmaktadır.

e. Geride kalanlar

Gelenekçidirler. Geride kalanlar, yeniliği benimsediklerinde diğer gruplar çoktan başka bir yeniliğe geçiş yapmış olabilirler. Bu nedenle fikir liderlikleri bulunmamaktadır. Geride kalanların, benimseme hızına karşı yavaşlatıcı bir etkiler bulunmaktadır. Bakış açıları geçmişe odaklıdır bu nedenle geçmiş deneyimleri ile uyumlu yeniliklere karşı benimseme eğilimleri bulunmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, benimseme sürecinde en sona kalan gruptur.

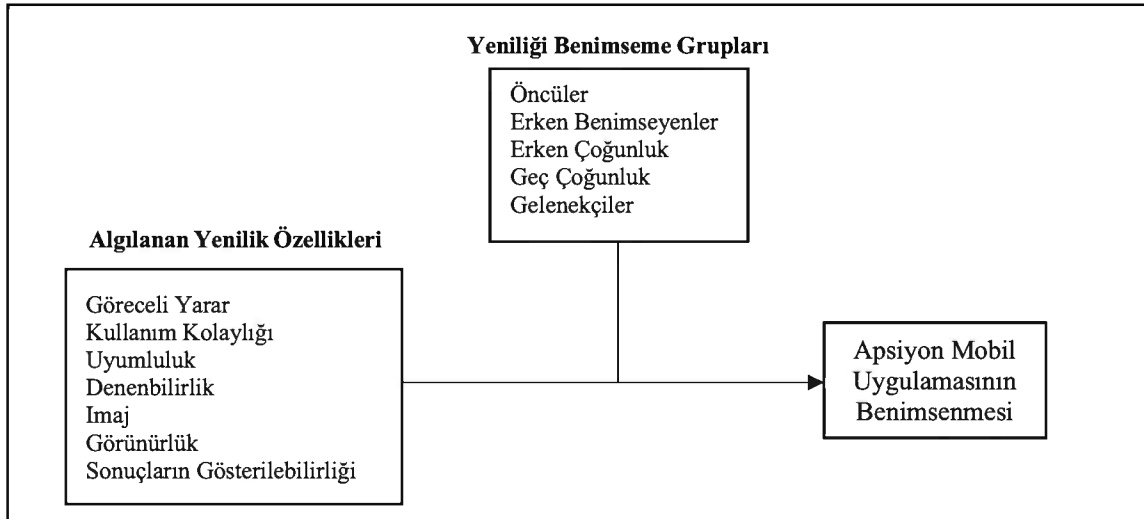
III. YÖNTEM

Bu çalışma; Türkiye genelinde, yönetimlerinde Apsiyon yazılımı kullanılan site sakinleri ile yapılmıştır. Çalışma kapsamında veriler, anket yöntemi ile toplanmıştır. İlgili anketlerin hedef kitleye ulaştırılması, Apsiyon A.Ş 'de müşteri kayıtlarının bulunduğu, intercom programı üzerinden mail olarak gönderilmiştir. Site sakinlerine anketler gönderilmeden önce KVKK gereğince izin veren site sakinlerine ulaştırılabilmektedir. Anketler, 4 Nisan-30 Nisan arasında cevaplanmaya açık kalmış olup site sakinlerinde 929 kişi olarak katılım sağlamıştır. Site sakinleri için geçerli anket sayısı 717 kişidir.

Site sakinlerine gönderilen anketin toplam soru sayısı 70'dir. İlk 9 soru, yönetimlerinde Apsiyon Yazılımı kullanılanlara, Apsiyon yazılımını aktif kullanıp kullanmadığı, kullanıcı adı ve şifre yolu ile sistemle entegre olup olmadığı, kiracı ya da kat maliki durumunu ve cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek ve aylık gelir düzeyine ilişkin sorulardır. Diğer 20 soru bireysel yenilik ölçeği soruları olup kalan 41 soru ise etkili olan yenilik özellikleri ve mobil uygulama üzerinedir.

III.I. Araştırma Modeli

Bina ve toplu yapı sektöründe kullanılan Apsiyon yazılımına ait mobil uygulamanın, site sakinleri tarafından benimsenmesinde etkili olan yenilik özelliklerinin tespit edilmesi ve yeniliği benimseme grupları arasında, yeniliğin algılanan özelliklerinin farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, araştırmanın modeli Şekil 3'deki gibi geliştirilmiştir.



Şekil 3: Araştırma Modeli

Yeniliğin yayılma hızında önemli etkisi olan faktörlerden biri yeniliklerin algılanan özelliğidir. Yeniliğin algılanan özelliklerinin tespiti için Moore & Benbasat'ın 1991 yılında potansiyel kullanıcıların bilgi teknolojisi yeniliği konusundaki algılarının benimsenmesini nasıl etkilediğini ölçmek için geliştirdikleri ölçek kullanılmıştır. Ayrıca, bireylerin genel olarak sahip oldukları

yenilikçilik düzeylerini ve ait oldukları yenilikçilik kategorisini belirlemek için kullanılan Bireysel Yenilikçilik Ölçeği (BYÖ) – Innovativeness Scale (IS) 1977 yılında H. Thomas Hurt, Katherine Joseph ve Chester. D. Cook tarafından geliştirilmiştir (Kılıçer & Odabaşı, 2010, s. 152). Geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlanmış hali, 2010 yılında Kılıçer ve Odabaşı tarafından yapılan "Bireysel Yenilikçilik Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlilik" adlı çalışmadan alınmıştır. İlgili ölçeğin, bu alanda kullanılmasına ilişkin yazarlar ile mail üzerinden iletişim sağlanıp izin alınarak çalışmaya dahil edilmiştir.

IV. BULGULAR

IV.I. Veri Seti Hakkında Bilgiler

Araştırma kapsamında yapılan anket çalışması, 15 Nisan – 15 Mayıs 2019 tarihleri arasında Türkiye genelinde Apsiyon kullanıcılarına mail yolu ile gönderilmiş, 929 kişi anket cevaplama yapmıştır. Tüm soruların cevaplanması açısından yapılan kontroller neticesinde anket sorularına eksik cevap veren sahip 212 anket, örneklemden çıkarılmıştır. Geçerli anket sayısı 717 olarak bulunmuş olup analizler bu sayı üzerinden yapılmıştır. Katılımcılara ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de belirtildiği üzere; katılımcıların %24,4'ü kadın (175 kişi); %52,3 'ünü erkek (375 kişi) oluşturmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında erkek katılımcıların sayısı kadın katılımcı sayısının iki katından daha fazladır. Veri seti ağırlıklı olarak kat maliki katılımcılardan elde edilmiştir. Katılımcıların %30,7'si (220 kişi) kiracı; %46'sı (330 kişi) kat maliki olduğunu belirtmiştir. Analizlerde herhangi bir moderatör etkileri söz konusu olmadığından; cinsiyet, katılımcı türü, eğitim ve yaş bilgilerini paylaşmayan yaklaşık %23,3'lük kısım veri seti içerisinde gösterilmiş, toplamda 717 katılımcılı bir veri seti üzerinden değerlendirilmedi bulunulmuştur.

Tablo 2: Veri Setine Dair Tanımlayıcı İstatistikler

Cinsiyet	Frk.	%	Geçerli %	Katılımcılar	Frk.	%	Geçerli %
<i>Kadın</i>	175	24,4	31,8	<i>Kiracı</i>	220	30,7	40,0
<i>Erkek</i>	375	52,3	68,2	<i>Kat Maliki</i>	330	46,0	60,0
<i>Cevapsız</i>	167	23,3		<i>Cevapsız</i>	167	23,3	
<i>Toplam</i>	717	100,0		<i>Toplam</i>	717	100,0	
Eğitim Durumu	Frk.	%	Geçerli %	Yaş	Frk.	%	Geçerli %
<i>İlk ve ortaokul</i>	8	1,1	1,5	<i>25 ve altı</i>	28	3,9	5,1
<i>Lise</i>	43	6,0	7,8	<i>26-35</i>	149	20,8	27,2
<i>Önlisans</i>	35	4,9	6,4	<i>36-45</i>	165	23,0	30,1
<i>Lisans</i>	292	40,7	53,1	<i>46-55</i>	112	15,6	20,4
<i>Lisansüstü</i>	172	24,0	31,3	<i>56 ve üzeri</i>	94	13,1	17,2
<i>Toplam</i>	550	76,7	100,0	<i>Toplam</i>	548	76,4	100,0
<i>Cevapsız</i>	167	23,3		<i>Cevapsız</i>	169	23,6	
<i>Toplam</i>	717	100,0		<i>Toplam</i>	717	100,0	

Katılımcıların, yaş aralıkları incelendiğinde; genel katılım düzeyinin 26-55 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu nedenle Apsiyon yazılımını aktif olarak kullananların 26-55 yaş aralığında yoğunlaştığı söylenebilmektedir.

Eğitim konusunda istatistikler ele alındığında; katılımcıların, %1,1 'i (8 kişi) İlkokul-Ortaokul, %6'sı (43 kişi) lise; %4,9'u (35 kişi) önlisans, %40,7'si (292 kişi) lisans, %24'ü (172 kişi) yüksek

lisans/doktora mezuniyetine sahip olduğu görülmektedir. Lisans ve yüksek lisans/doktora mezunu site sakini sayısı oldukça yüksek olup bu düzeydeki anket katılımcılarının diğerlerinden daha yüksek katılım sağladığı görülmektedir.

Tablo 3: Katılımcıların Yenilikçilik Gruplarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Frk.	%	Kümülatif %
<i>Geride Kalanlar (Gelenekçi)</i>	21	2,9	2,9
<i>Geç Çoğunluk (Kuşkucu)</i>	51	7,1	10,0
<i>Erken Çoğunluk (Sorgulayıcı)</i>	211	29,4	39,5
<i>Erken Benimsenler</i>	319	44,5	84,0
<i>Öncüler (Yenilikçi)</i>	115	16,0	100,00
<i>Toplam</i>	717	100,0	

Anketleri cevaplandıran 717 kişi için yenilik gruplarına göre dağılımları değerlendirildiğinde ise (Tablo 3); katılımcıların %2,9 'unun (21 kişi) Geri kalanlar; %7,1 'inin (51 kişi) Geç çoğunluk; %29,4'ünün Erken çoğunluk; %44,5'inin (319 kişi) Erken Benimsenler; %16 'sının da (115 kişi) Yenilikçi grubunda yer aldığı görülmektedir. Buna göre veri seti ağırlıklı olarak erken benimseyenler, ve sorgulasa da yeniliğe geçiş yapan erken çoğunluk grupları verilerine dayanmaktadır.

IV.II. Faktör Analizi

Ölçekte yer alan bu boyutların incelenmesi ve faktörlerin literatüre göre benzer dağılımlara sahip olup olmadığı konusunun test edilebilmesi ve güvenilirlik analizlerini gerçekleştirebilmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett's testi ile incelenmiştir. KMO testi ile örneklem büyüklüğünün yeterliliği incelenmiş olup tatmin edici bir faktör analizi yapılabilmesi için $KMO > 0,5$ şartının sağlandığı, $KMO = 0,905$ çıktığı görülmüştür (Tablo 8). KMO testinde bulunan değerlerin 1'e yaklaşmış olması madde değişken tutarlılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Barlett's testi ile de madde/değişken tutarlılığı ölçümlenmiş olup $sig < 0,05$ şartının sağlandığı, $sig = ,000$ olduğu görülmüştür. Bu testler sonucunda faktör analizi için ilerleme sağlanabileceği belirlenmiştir.

Ölçeğe ilişkin maddelerin faktör yüklerinin ve faktörlerle olan ilişkisinin bulunabilmesi için faktör analizi uygulanmıştır. Bu analiz neticesinde; ifadelerle ait faktör yükleri incelenmiş olup 0,5 in altında kalan ifadeler, analizden çıkarılmıştır. İfadelerle ilişkin faktör yükleri ve faktör analizine ilişkin sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	İfadeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach Alpha
Göreceli Yarar (GY)	Apsiyon Sistemini kullanmak, site yönetim faaliyetlerinde etkinliğini artırıyor.	,865	50,751	a= .93
	Apsiyon sistemini kullanmak, site yaşamının kalitesini artırıyor.	,849		
	Site yönetimimiz ile Apsiyon sistemi ile bağlantı kurmak site yönetimi üzerinde daha fazla kontrol imkanı sağlıyor.	,813		
	Apsiyon sisteminin kullanılması, site yönetim faaliyetlerinin verimliliğini artırır.	,786		
	Sitemde Apsiyon sistemini kullanmak, site yönetimi için bana düşen sorumlulukları daha iyi bir şekilde yapmamı sağlar.	,770		

	Genel olarak, site yönetimi için bana düşen sorumluluklarımı ve siteyle ilgili işlerimi Apsiyon sistemi üzerinden yapmayı avantajlı buluyorum.	,750		
Sonuçların Gösterilebilirliği (SG)	Apsiyon sisteminin kullanımına yönelik diğer insanlara çok rahat görüş bildirebilirim.	,855	13,061	a= .93
	Apsiyon kullanmanın faydalarını, bana kattıklarını ve sonuçlarını başkalarına iletebilirim, anlatmakta zorlanmam.	,813		
	Apsiyon sisteminden yararlanmanın sonuçları bana göre nettir.	,725		
Denenebilirlik (D)	Sitemde Apsiyon sistemini kullanmaya karar vermeden önce iyice deneme şansım oldu.	,859	9,304	a=.82
	Apsiyon sistemini kullanarak neler yapabileceğimi görmek için yeterince uzun süre deneme şansım oldu.	,855		
	Apsiyon sistemi kullanarak birçok işlemi deneme fırsatım oldu.	,628		
Kullanım Kolaylığı (KK)	Apsiyon sistemi kullanımının zor olduğunu düşünüyorum.	,929	5,865	a= .82
	Apsiyon sistemini kullanmak genellikle karmaşıktır.	,909		
	Apsiyon sisteminin nasıl kullanılacağını öğrenmenin kolay olduğunu düşünüyorum.	,597		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: ,905				
Bartlett's Madde Değişken Tutarlılığı: Approx. Chi-Square 5169,599 // df 105 // Sig. ,000				

IV.III. Regresyon Analizi

Faktör analizi sonucu elde edilen nihai boyutların (göreceli yarar, sonuçların gösterilebilirliği, denenebilirlik, kullanım kolaylığı) Apsiyon mobil uygulamasının kullanımı üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla standart çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizinin yapılabilmesi için her bir boyutun ortalamaları alınarak boyutlara ait ortalama değerler elde edilmiştir. İlk olarak regresyon analizinin ön şartlarından olan doğrusallık tanılama (collinerarity diagnostics) işlemi gerçekleştirilmiştir. Tablo 5'te görüldüğü üzere tolerans değerleri $>.10$ ve VIF değerleri <10 olma şartının sağlandığına emin olunduktan sonra, modelin anlamlı olup olmadığına bakılmıştır. Modelin anlamlılığı $p=0 < 0.05$ olduğundan kurulan regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlıdır ve değişkenler arasındaki ilişkiler yorumlanabilir. Anlamlı olduğuna karar verilen regresyon modelinin açıklayıcılık düzeyi (R²) %20,2 olarak bulunmuştur. Bunun anlamı, faktör analizi sonucu belirlenen dört bağımsız değişkenin (GY, SG, D, KK), Apsiyon mobil kullanımı bağımsız değişkenindeki varyansın yaklaşık %20'sini açıklayabildiğidir.

Tablo 5. Tüm Örneklem İçin Çoklu Regresyon Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	Sig.	Tolerans	VIF
<i>Sabit</i>	1,035		0,000		
<i>GY – Göreceli Yarar</i>	0,077	0,061	0,319	0,499	2,003
<i>KK – Kullanım Kolaylığı</i>	0,117	0,081	0,099	0,785	1,274
<i>D - Denenebilirlik</i>	0,203	0,160	0,004	0,612	1,635
<i>SG – Sonuçların Gösterilebilirliği</i>	0,297	0,249	0,000	0,418	2,394
ANOVA Tablosu için Sig. Değeri;		0,000			
Model Özeti Tablosu için R ² değeri;		0,202			

Bağımlı değişken: Apsiyon mobil kullanımı

Bağımsız değişkenler: GY, SG, D, KK

Regresyon analizlerinde bilinmesi istenen bir diğer konu, bağımsız değişkenlerin her birinin ayrı ayrı bağımlı değişken üzerine olan etkileridir. Bu etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olması ön şart olup, anlamlı olmayan ilişkilerin yorumlanmaması gerekmektedir. Bu sebeple, Tablo 5'te görüldüğü üzere %10 anlamlılık düzeyinde, göreceli avantaj boyutunun regresyon modelimize olan anlamlı katkısından söz etmek mümkün olmayacaktır (Sig.= 0,319 > 0,01). Diğer üç değişkenin hepsinin Sig. değerleri < 0,1 olduğundan bu değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin yorumlanması uygundur. Bu çalışma kapsamında regresyon denklemi kurmak yerine, var olan ilişkilerin modele olan etkilerinin yorumlanması amaçlandığından Tablo 5'teki standartlaştırılmış katsayıların dikkate alınması önem arz etmektedir. Modele anlamlı katkı sağladığı belirlenen üç bağımsız değişken arasından, Sonuçların Gösterilebilirliği değişkeninin standartlaştırılmış katsayısı (0,249) diğer değişkenlerin katsayılarından daha büyüktür. Bu durum, diğer değişkenler tarafından açıklanan varyans kontrol altında tutulduğunda, Sonuçların Gösterilebilirliği değişkeninin kendi başına bağımlı değişkene en güçlü katkıyı sağladığını göstermektedir. Bir diğer deyişle, Sonuçların Gösterilebilirliği değişkeninde meydana gelecek bir standart sapmalı artış, Apsiyon mobil kullanımı üzerinde 0,249 standart sapma artışa sebebiyet verecektir.

Kurulan regresyon modelini, yenilik grupları üzerinde ayrı ayrı test etmek ve her bir grup için algılanan yenilik özelliklerinden hangisinin daha önemli olduğuna karar verebilmek için ikinci bir regresyon analizi daha yapılmıştır. Beş farklı yenilik grubunun her birisi için ayrı ayrı regresyon analizi yapılmış olup, Gelenekçi'ler hariç diğer dört grup için anlamlı bir regresyon modeli elde edilmiştir. Bu durumun muhtemel sebebi Gelenekçi grubuna ait örneklem sayısının (21 kişi) regresyon analizi için yeterli olmamasıdır. Diğer dört grup için elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Yenilik Grupları İçin Çoklu Regresyon Sonuçları

Yenilik Grubu	Model	Standartlaştırılmamış Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	Sig.	Tolerans	VIF
<i>Kuşkucu</i>	<i>Sabit</i>	-0,475		0,625		
	<i>GY</i>	0,360	0,297	0,157	0,543	1,842
	<i>KK</i>	0,328	0,246	0,153	0,802	1,247
	<i>D</i>	0,441	0,344	0,156	0,405	2,466
	<i>SG</i>	0,066	0,058	0,832	0,306	3,273
ANOVA Tablosu için Sig. Değeri;		0,004	Model Özeti Tablosu için R ² değeri;		0,462	
<i>Sorgulayıcı</i>	<i>Sabit</i>	1,093		0,031		
	<i>GY</i>	0,032	0,026	0,838	0,393	2,541
	<i>KK</i>	-0,009	-0,006	0,945	0,725	1,378
	<i>D</i>	0,279	0,257	0,027	0,476	2,101
	<i>SG</i>	0,411	0,363	0,005	0,391	2,559
ANOVA Tablosu için Sig. Değeri;		0,000	Model Özeti Tablosu için R ² değeri;		0,334	
<i>Öncü</i>	<i>Sabit</i>	1,253		0,003		
	<i>GY</i>	0,042	0,033	0,726	0,502	1,993
	<i>KK</i>	0,169	0,121	0,115	0,781	1,280
	<i>D</i>	0,117	0,084	0,327	0,621	1,610
	<i>SG</i>	0,267	0,219	0,035	0,425	2,353
ANOVA Tablosu için Sig. Değeri;		0,000	Model Özeti Tablosu için R ² değeri;		0,133	
<i>Yenilikçi</i>	<i>Sabit</i>	1,485		0,049		
	<i>GY</i>	0,114	0,093	0,522	0,564	1,774
	<i>KK</i>	-0,047	-0,031	0,803	0,772	1,296
	<i>D</i>	0,144	0,113	0,370	0,756	1,324
	<i>SG</i>	0,373	0,300	0,076	0,423	2,362
ANOVA Tablosu için Sig. Değeri;		0,008	Model Özeti Tablosu için R ² değeri;		0,178	

Bağımlı değişken: Apsiyon mobil kullanımı

Bağımsız değişkenler: GY, SG, D, KK

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde, Tolerans ve VIF değerlerinin her bir yenilik grubu için istenen sınırlar dahilinde olduğu görülmektedir. Gruplara ait Sig. değerleri incelendiğinde, Kuşkucu yenilik grubu için kurulan regresyon modeli anlamlı olmasına rağmen ($p=0,004 < 0,05$), istatistiksel yorum yapmaya uygun, anlamlı ve güçlü ilişkiler içermediğinden (Sig.= 0,157, 0,153, 0,156, 0,832 > 0,01), bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi hakkında yorum yapmanın bu grup için uygun olmayacağı görülmektedir. Kalan üç yenilik grubu için (Sorgulayıcı, Yenilikçi ve Öncü), Sonuçların Gösterilebilirliği bağımsız değişkeninin model üzerindeki etkisi, diğer bağımsız değişkenler tarafından açıklanan varyans kontrol altında tutulduğunda, en fazladır yorumu yapılabilir. Yani, Sonuçların Gösterilebilirliği değişkeninde meydana gelecek bir standart sapmalı artış, Apsiyon mobil kullanımı üzerinde Sorgulayıcı grup için 0,363, Öncü grup için 0,219 ve Yenilikçi grup için 0,3 standart sapma artışa sebebiyet verecektir. Buna ek olarak, Sorgulayıcı grupta bulunan kişiler için Denenebilirlik özelliği de modele anlamlı katkı sağlayan bağımsız bir diğer değişken olarak bulunmuştur. Denenebilirlik değişkeninde meydana gelecek bir standart sapmalı artış, Apsiyon mobil kullanımı üzerinde 0,257 standart sapma artışa sebebiyet verecektir.

DEĞERLENDİRME

Ortak alt yapı ve sosyal tesisleri olan ve binlerce kişinin barındığı toplu konutların bakım onarım gibi işletmesel ihtiyaçlarının giderilmesi, bütçelerin oluşturulması ve yönetilmesi toplu yapılarda oluşturulan ya da dışardan hizmet olarak alınan "yönetim"lere görev olarak verilmiştir. Zaman içinde yaşanan gelişmeler, artan site sakini sayısı, büyük bütçelerin oluşması ve sosyal alanlarda çeşitliliği artan donatılar, hukuki bir yapı olması gibi nedenler ise yönetim faaliyetini zorlaştıran farklı uzmanlık alanlarını beraberinde getirmiştir. Bina ve toplu yapıların yönetimlerindeki bu zorluğu gidermek içinde her alanda faydası araştırılan ve teknoloji/bilgi çağı olarak anılan günümüzün vazgeçilmezlerinden olan bilişim teknolojileri ve sistemlerinden faydalanılmaktadır. Bu alanda kullanılan teknolojilerin, mobil dijital platformlara taşınması, bulut bilgi işlemlerinden faydalanır hale gelmesi ve çevrimiçi yazılımların hizmet olarak büyüyor olması ise bina ve toplu yapı yönetimlerin iş yapış süreçlerini değiştiren hem organizasyonel hem de teknolojik yenilikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeniliklerin, firmalara, devletlere ve toplumlara sağladığı refah ve rekabet avantajı literatürde birçok çalışmaya konu olmuş önemli bir çalışma alanıdır. Yenilikler hakkında en önemli çalışmalardan biri ise Rogers'ın yenilik yayılımı üzerine yapmış olduğu çalışma olup literatürde teorisi bulunan önemli çalışmalar arasındadır. Çalışmaya göre yeniliklerin toplum içinde yayılması ve benimsenmesini etkileyen bazı faktörler bulunmaktadır. Kişilerin yenilikçilik özellikleri yani yeniliği benimseme grupları ve yeniliklerin algılanan özellikleri bu faktörler arasında yer almakta olup bir yeniliğin yayılmasındaki hızı etkilemektedir.

Yapılan analizler neticesinde sonuçların gösterilebilirliği ve denenebilirlik özelliklerinin yenilik olarak ele alınan Apsiyon Mobil uygulamayı benimsemeye etkili olan özellikler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin birçoğu bir yeniliği benimsemeye önce, yeniliğin sonuçlarını görmek istemektedirler. Bu durum genel olarak kuşkucu ve gelenekselci gruplarda görülmekle birlikte toplumdaki yerleri azımsanmayacak büyüklüktedir. Ayrıca bu gruplara ek olarak sorgulayıcılar yani erken benimseyenler de risk almaktan hoşlanmazlar. Bu nedenle, yenilikçiler ve öncüler yeniliği benimsemeye başlamadan önce risk almaktan hoşlanmazlar. Bu üç grubun bir noktada birleşmesi ise yeniliklerin algılanan özelliklerinin yayılmadaki hızını büyük ölçüde etkilemektedir. Ankete katılanlarının çoğunluğunun yenilikçi ve öncü gruplarda yer aldığı görülmektedir. Bu kişiler, risk almaktan hoşlanmazlar ve yeniliği benimsemeye ilk olmakta hevesli kişilerdir. Sonuçların gösterilebilir olması, yeniliğin benimsenme hızını olumlu olarak etkileyen özelliklerden de olsa toplumun büyük kısmında yer edinmiş olan şüpheli için kullanım kolaylığı özelliği daha ağır basmaktadır. Bu kişiler risk almaktan hoşlanmadıkları gibi fiyat fayda dengesinde kolay kullanabilecekleri zaman harcamayacakları yenilikleri daha çok benimsemeye eğilim göstermektedirler. Tespit edilen bir diğer özellik olan denenebilirlik ise hem yenilikçi hem de öncü grupların olduğu gibi diğer gruplar için de herhangi bir ücrete katılmadan Apsiyon uygulamalarını deneyebiliyor olması benimseme hızını artıran özellik olacaktır. Ayrıca kuşkucu grupta bulunan kişiler, yakın çevrelerinde yeniliğin benimsenmesini beklemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada da Apsiyon yazılımına ait mobil uygulamanın site sakinleri arasında benimsenmesinde etkili olan yenilik özellikleri ve bireylerin yenilikçilik özellikleri arasında yenilik özellikleri açısından farklılık olup olmadığı ele alınmıştır. Bireylerin ait olduğu yenilikçilik gruplarının bulunması ve Apsiyon yazılımının benimsenmesinde etkili olan yenilik özelliklerinin tespiti için anket çalışması uygulanmıştır. Uygulanan anketler sonucunda site sakinlerinden 717 geçerli anket sonucu toplanmıştır.

Site sakinleri yeniliklerin algılanan özellikleri çerçevesinde, bireysel olarak yeniliklerde öncü, erken benimseyen, erken çoğunluk, geç çoğunluk, geride kalanlar olarak oluşturdukları gruplarda farklılık göstermemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bireysel yenilik gruplarına ayrılmış olan site sakinleri Apsiyon mobil uygulamayı benimserlerken, apsiyonun özelliklerini tam olarak algılama fırsatları olmadığı sonucuna ulaşabilmektedir. Site sakinleri açısından yenilik olarak kullanılan Apsiyon yazılımının değişim ajanları tarafından ya da öncelikli olarak benimseyen ve site sakinlerinin kullanımına sunan yöneticiler tarafından tam olarak hangi ihtiyaçların çözümüne ilişkin olduğunun doğru anlatılmadığı kanısına varılabilmektedir. Rogers'ın çalışmasında yenilik yayılımının ilk adımını bilgi oluşturmakla birlikte, kişilerin yeniliği benimsemesinde en etkili ilk adım "ikna" aşaması olarak belirtilmektedir. Çünkü kişiler, ikna aşamasında yeniliğe karşı olumlu ya da olumsuz bir tutum oluşturmaktadır ve bu aşamadan sonra yenilik hakkında karar adımına geçmekte ve uygulama adımına ilerlemektedirler. İkna sürecinin sağlıklı ilerlemesi ise yenilik özelliklerinin algılanması ile yakından ilişkilidir. Yenilik özellikleri ile yeniliği benimseme grupları arasında farklılıkların olması beklenen bir durum olsa da çalışmamızda bu durumun tam aksi ile karşılaşılmıştır. Çünkü bireylerin yeniliği benimseme grupları kendi aralarında farklılık gösteren bir yapıda olsa da bu çalışmaya dahil olan kullanıcılar, farklı gruplara dağılmış olmalarına rağmen yenilik özellikleri açısından bir farklılık oluşturmamıştır.

ARAŞTIRMANIN KISITLARI VE ÖNERİLER

Her araştırmada olduğu üzere bu araştırma da belirli kısıtlar altında gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk kısıtı yeniliğe konu olan Apsiyon yazılımının kabul ve kullanımının karar vericileridir. Bina ve toplu yapı yönetimlerinde karar mercii, kat malikleri kuruldur. Apsiyon yazılımının kullanımı açısından değerlendirildiğinde ise kat malikleri kurulu, yapılarında kullanılıp kullanılmayacağını kararını verecektir. Bazı durumlarda sadece yönetim ekibi tarafından da Apsiyon kullanım kararı veriliyor olsa da yapılan genel kurul toplantılarında sadece yönetim ekibinin faydasına kullanılan bir yazılım için ücrete katlanıyor olmak, kat malikleri kurulu açısından olumsuz değerlendirmelere neden olabilecektir. Diğer bir açıdan ise Apsiyon'un yenilik özelliklerini algılayamamış bir site sakini bir sonraki yönetim döneminde yönetici olarak seçilerek Apsiyon kullanımını gereksiz bulabilecektir. Bu nedenle bu çalışma neticesinde Apsiyon yazılımının site sakinleri arasında yayılması ve benimsenmesi için yenilik özelliklerini ortaya çıkaracak daha çok çalışma yapılması gerektiği, yöneticilerin benimsemesi kadar site sakinleri için de benimsenme sürecinde yenilik özelliklerinin doğru iletilmesi gerektiği önerilmektedir.

Çalışmanın kapsamını Apsiyon Yazılımı kullanıcıları oluşturması ve Apsiyon yazılımı üzerinden anket sorularının değerlendirmeye alınması nedeni ile bina ve site yönetimi alanında kullanılan diğer yazılımların yayılması ve benimsenmesi için çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alatlı, L. (2019, Mart). *Facility Management /Tesis Yönetimi Nedir?* FMEXPO İSTANBUL: <http://fmexpoistanbul.com/facility-management-tesis-yonetimi-nedir/> adresinden alındı
- Antalya, G. (1998). Kat Mülkiyeti Hukuku Yönünden Toplu Yapı (site) Kavramı ve Buna İlişkin Sorunlar. *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 106.
- Baskın, A. (2015, Ocak 18). *Entegre Bina ve Tesis Yönetimi*. AB Proje Yönetimi: <http://abprojeyonetimi.com/entegre-bina-ve-tesis-yonetimi/> adresinden alındı
- Cezaoğlu, S. (2010, Eylül). Toplu Konut Alanlarında Planlama ve Kentsel Tasarım İlkeleri; Toki Kayseri Uygulamaları Üzerinden bir inceleme. *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- Güneş, S. (2010). Yenilik Yayılımı Bir Araştırma Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi ve Organizasyonu Bilim Dalı*.
- Kılıçer, K., & Odabaşı, H. F. (2010). Bireysel Yenilikçilik Ölçeği : Türkçe'ye Uyarlama Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 150-164.
- Lee, Y.-H., Hsieh, Y.-C., & Hsu, C.-N. (2011). Adding Innovation Diffusion Theory to the Technology Acceptance Model: Supporting Employees' Intentions to use E-Learning Systems. *Educational Technology & Society*, 124-137.
- OSLO Klavuzu. (2005). *Yenilik Verilerinin Toplanması ve Yorumlanması için İlkeler*. TÜBİTAK, ANKARA: OECD and Eurostat Ortak Yayını.
- Rogers, E. M. (1983). *Diffusion of Innovations*. New York: A Division of Macmillan Publishing- FREE PRESS.



Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2019 Cilt-Sayı: 12(4) ss: 607-622

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2019 Vol-Issue: 12(4) pp: 607-622

<http://dergipark.gov.tr/ohuiibf/>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.574537

Geliş Tarihi / Received: 10.06.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 04.10.2019

Derleme Makalesi

Review Article

MALİYET YÖNTEMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE SEÇİMİ

Funda ÖZÇELİK¹

Özet

Fiyat pazar tarafından belirlendiğinden maliyetlerin yönetilmesi ve azaltılması işletmelerin rekabetçi konumunu sürdürülebilmesi açısından önemlidir. İşletmelerin bu amaçları gerçekleştirebilmeleri, doğru maliyet bilgilerini elde edebilmelerine bağlıdır. Üretim biçimleri değiştikçe ve teknolojideki ilerlemeler doğrultusunda işletmelerin etkin çalışan ve doğru veriler sağlayan yeni maliyet hesaplama sistemlerine gereksinimleri artmaktadır. Maliyetler çeşitli şekillerde ölçülebilir, analiz edilebilir ve raporlanabilir. Belirli bir maliyet ölçümü yalnızca amacı kapsamında anlamlı olacağı için maliyetlerin nasıl ölçüleceği, ölçümün kullanım amacına ve koşullarına göre değişebilir. Bu çalışmada çeşitli maliyet yöntemlerinin ve maliyet yönetim sistemlerinin ürün maliyetini tespit etmedeki özelliklerini ortaya çıkarmak, avantaj ve dezavantajlarını göstermek ve ayrıca uygunluk, doğruluk ve uygulama maliyetleri açısından doğru dengeyi kurabilmek adına 4 soru ve bunların cevaplandırılması üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler : Maliyetleme yöntemleri, yönetim muhasebesi, yönetim kararları.

Jel Sınıflandırması : M40, M41.

EVALUATION AND SELECTION OF COSTING METHODS

Abstract

As the price is determined by the market, managing and reducing costs is important to maintain the competitive position of the businesses. Achievement of these goals depends on the businesses' ability to obtain accurate cost information. In line with the changes in businesses' production patterns and advances in technology, the need for new costing systems that provide efficient and accurate data increases. Costs can be measured, analyzed and reported in various ways. Cost measurement will be meaningful only within the scope of its purpose, so the cost measurement way varies depending on the purpose and conditions of the use of measurement. This study aims to reveal the characteristics, advantages, and disadvantages of various costing methods and cost management systems in determining the cost of the products. Also in order to establish the right balance in terms of conformity, accuracy, and application costs four questions and their answers will be addressed.

Key Words : Costing methods, management accounting, management decisions.

Jel Classification : M40, M41.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, fundacar@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0414-8788.

GİRİŞ

Rekabet koşulları ağırlaştıkça işletmelerin hayatta kalma savaşları da zorlaşmaktadır. İşletmeler küresel pazarlarda rekabet edebilmek için yeni üretim yöntemleri benimsemekte, kalitelerini artırmaya ve dolayısıyla müşterilerin beklentilerini karşılamaya çalışmaktadırlar. Rekabet ortamındaki değişiklikler, işletmelerin büyük miktarlarda standardize tek tip ürün üretmekten, müşteri taleplerine odaklanan çeşitli ürünlerin üretimine geçiş yapmalarına neden olmuştur. Ürün çeşitliliğinin artması, teknolojideki ve üretim biçimlerinde ki değişiklikler, ürün maliyeti içerisindeki unsurların kompozisyonunu değiştirmiştir ve bu ortamlar geleneksel maliyet hesaplama sistemlerinin kısıtlarını inkâr edilemez hale getirmiştir. İşletmelerin bilgi ihtiyaçları değişmiş ve ürün maliyet bilgisinin doğruluğunu artırma ihtiyacı zaruri olmuştur.

İşletmelerin en birincil amacı kar elde etmektir ve söz konusu amaç doğrultusunda işletmeler, satış gelirlerini arttırmaya, maliyetlerini kontrol etmeye ve azaltmaya çalışmaktadırlar. İşletmeler için fiyat bir veri olduğundan yani pazar tarafından belirlendiğinden, karın artırabilmesi ve rekabetçi konumun sürdürülebilmesi açısından maliyetlerin kontrol edilerek, azaltılması önemlidir. Bunun için de işletmelerin doğru maliyet bilgilerine ulaşabilmeleri gereklidir. Maliyet bilgisi, kapasite, fiyatlama, ürün karması, karlılık analizleri gibi işletme kararları, raporlama, maliyetleri yönetme, stokları ve performansı değerlendirme ve stratejik rekabet politikaları belirleme gibi çeşitli örgütsel ve yönetsel alanlarda ihtiyaç duyulan bilgi türlerinden birisidir. İşletmeler, bu faaliyetler için ihtiyaç duyulan maliyet bilgilerini, muhasebe bilgi sisteminden elde etmektedirler. Doğru ve zamanında elde edilen maliyet bilgisi, dinamik iş ortamları için etkin yönetimin vazgeçilmez bir unsurunu oluşturmaktadır. İşletmeler hem rekabet koşulları gereği, hem de üretim biçimleri değiştikçe ve teknolojideki ilerlemeler doğrultusunda etkin çalışan ve doğru veriler sağlayan yeni maliyet hesaplama sistemlerine ihtiyaç duymaktadırlar.

Maliyet sistemleri, maliyet unsurlarının, işletmenin temel çalışma konusu, üretim teknikleri ve girdilerin özellikleri dikkate alınarak birleştirilmeleri ve bir bütün halinde hesaplanmaları işlemlerinden oluşmaktadır (Yükçü-Atağan, 2013: 102). İşletmeler amaçları doğrultusunda, karar verme ve kontrol süreçlerine katkıda bulunacak ve aynı zamanda finansal raporları için yasal uygulamalar ile örtüşecek bir hesaplama sistemini seçme ve kullanma eğilimindedirler. Maliyetlerin hesaplanması için geliştirilen yöntemler "Maliyetleme Yöntemleri veya Maliyet Hesaplama Yöntemleri" olarak tanımlanmaktadır. Maliyet sistemleri, maliyetleri ve dolayısıyla yönetim kararlarını etkileyen araçların toplamıdır (Tektüfekçi-Sele, 2009: 150). Ürün maliyetlerini belirlemek için çeşitli yöntemler olmakla beraber, belirli bir durum için doğru maliyet belirleme sistemine sahip olmak bazen zor olabilmektedir. İşletmenin üretim biçimi, üretilen ürünlerin yapısı, kullanılan teknoloji vb. çeşitli faktörler, maliyet hesaplama yöntemlerini etkilemektedir. Her bir maliyet hesaplama yöntemi, farklı amaçlara hizmet ettiğinden işletmeler, farklı stratejik kararlar için farklı ürün maliyet bilgilerine gereksinim duymaktadır. Ancak bazen işlerin eski yapılış şekillerine o kadar aşına oluruz ki yeni bir şey denemek zor gelebilir. Bu durum maliyetleme yöntemleri için de geçerlidir. Hele ki mevcut maliyetleme yönteminin benimsenmesinde ve uygulamasında yer alınması durumunda ise daha iyi bir yöntemin olduğunu itiraf etmek ve yeni yöntemi uygulamak daha zor olabilir. Öyleyse sorulması gereken soru: Üst yönetime sunulan maliyet analizleri doğru mu? Bu soruya verilecek cevap doğru ise yani, elde edilen verilerle, sorulan sorular yanıtlanabiliyorsa, yöntemi değiştirmeye ihtiyaç yoktur. Ancak durum bunun tersi ise, yönetim muhasebeci işletmeye değer katamıyorsa ve yaptığı analizlerle işletmeye zarar veriyorsa, makul bir maliyetle en iyi bilgiyi sağlamak için değişim bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Yanlış maliyetleme yöntemini kullanmaya devam etmek, günümüzün rekabet şartlarında çok fazla tolere edilemeyecek bir durumdur (Gurowka-Lawson, 2007: 23).

Bir maliyetleme yöntemi her duruma uygun değildir ve maliyetleme yöntemlerinin çeşitli özellikleri, avantajları ve dezavantajları vardır. İşletmedeki veya çevresindeki değişiklikler, daha önce uygun olan ve doğru maliyet bilgileri sağlayan maliyet yöntemlerinin geçerliliğini yitirmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada çeşitli maliyet yöntemlerinin ve maliyet yönetim sistemlerinin ürün maliyetini tespit etmedeki özelliklerini ortaya çıkarmak, avantaj ve dezavantajlarını göstermek ve

uygunluk, doğruluk ve uygulama maliyetleri açısından doğru dengeyi kurabilmek adına dört soru ve bunların cevaplandırılması üzerinde durulacaktır. Çalışmada, öncelikle maliyetleme kavramı ve maliyet sistemi hakkında bilgi verildikten sonra işletmelerin mevcut maliyet sistemlerinin yeterli olup olmadığı ve yeni bir sisteme gereksinme duyulup duyulmadığının nasıl değerlendirileceği üzerinde durulmaktadır. Daha sonra maliyet sistemlerinin sahip olması gereken özellikler ve maliyet yöntemleri dört soru bağlamında açıklanmaktadır. Çalışmada maliyet yöntemlerinin sınıflandırması çağdaş maliyet yöntemleri dahil edilerek genişletilmiştir.

1. MALİYETLEME VE MALİYET SİSTEMİ

Bir işletmenin sektöründen bağımsız olarak tüm faaliyetlerinin ve fonksiyonlarının oluşturulması, işletilmesi, değiştirilmesi ve durdurulması ekonomik kaynakları tüketmektedir. İşletmenin çeşitli süreçleri ve çıktıları için bu kaynakların ölçülmesi, toplanması ve tahsis edilmesi, işletmenin yapısının ve faaliyetlerinin açıklanmasına, anlaşılmasına ve geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Bir muhasebe terimi olan maliyetleme, tüm bu süreçleri kapsamaktadır ve bunları ortak bir dil olan para ile ifade etmektedir. Maliyetleme, karların ve değerlerin nasıl yaratıldığının ve operasyonel süreçlerin ne kadar etkin ve verimli bir şekilde girdileri çıktılarına dönüştürdüğünün anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (IFAC, 2009: 5). Yönetimsel amaçlar için maliyetin belirlenmesi olarak ifade edeceğimiz "maliyetleme", işletme kararlarına etkili bir şekilde destek sağlayabilmek ve değer yaratmak amacıyla operasyonel kaynakları ve süreçleri parasal değerleri ile birleştirerek bilgi üretmeye odaklanan, yönetim muhasebesinin bir alt kümesidir. Yönetim muhasebesi, finansal raporlamayı desteklemek için maliyet muhasebesini, davranışsal konuları, performans değerlendirmeyi ve çeşitli alanları da içeren yönetimsel maliyetlemeden daha geniş bir kavramdır. Yönetim muhasebesinin asıl amacı olarak nitelendirdiğimiz "işletmeyi optimize etmek için işletme kararlarına destek verme" işlevini, yönetimsel maliyetleme yerine getirmektedir (White, 2011: 37). Maliyetlemenin temel amacı, maliyetlerin nedeni olan tüketilen kaynakların (insan, alan, ekipman, sarf malzemeleri vb.) ölçülmesidir. Bu ölçümler, yöneticilerin, aşağıdaki konularda sonuç çıkarmasına ve etkili bir şekilde karar vermesine yardımcı olacaktır (IFAC, 2009: 5):

- İşletmenin sonuçları neden bu şekilde gerçekleşti? (performans değerlendirmesi)
- Bu durum gelecek için ne anlama geliyor? (planlama)
- Diğer eylemlerin olası sonuçları nelerdir? (alternatiflerin analizi).

Maliyetleri belirleme, ölçme, yorumlama ve sunma yeteneği, işletmenin ürünlerinin ve hizmetlerinin ekonomik akışı ile ilgili olduğundan, hem geçmişe dönük olarak, hem de geleceğe yönelik olarak işletmenin kar ve değerine yön veren unsurların anlaşılması için gereklidir. Maliyet bilgisi geçmiş performansa ilişkin bir geri bildirim sağlamakla birlikte geleceğe yönelik performans için de motivasyon sağlamaktadır. Önemi ve kapsamının genişliği göz önünde tutulduğunda literatürde ve uygulamada çeşitli maliyetleme yöntemlerinin olması şaşırtıcı değildir (IFAC, 2009: 5-10).

Maliyet hesaplama sistemleri; maliyet unsurlarının, işletmenin temel çalışma konusu, üretim biçimi ve girdilerin özellikleri dikkate alınarak, birleştirilerek hesaplanması işlemlerinden oluşmaktadır. Başka bir deyişle, maliyetlerin kapsamı, nitelik ve hesaplanma şekliyle ilgili yöntemlerin bir arada kullanılmasından oluşmaktadır (Akdoğan, 2015: 38). Maliyet sistemleri, ürünlerin maliyetlerini hesaplayan, maliyet giderlerini izleyen ve bu giderlerin kontrol edilmesine yardımcı olan sistemler olarak tanımlanmaktadır. Maliyet hesaplama sistemleri, maliyetlerin raporlanmasına odaklanırken, maliyet yönetim sistemlerinin kapsamı ise çok daha geniştir. Maliyet yönetim sistemleri, bir işletmenin stratejisine, amaçlarına ve hedeflerine ilişkin olarak gerçekleştirilen ve maliyetlere neden olan faaliyetlerin planlanması ve kontrolü için geliştirilmiş yöntemlerdir. Bu sistemler, ürünlerin maliyetleri ve kârlılığı, maliyetlerin yönetimi, yönetimin stratejileri ve performansıyla ilgili tüm değer zinciri fonksiyonlarını birbirine bağlayacak şekilde tasarlanmaktadır (Yaşar, 2018: 698).

Bir yönetsel maliyetleme çerçevesi, işletme kararları için bilgi sağlama hedeflerini başarmak amacıyla gerekli yöntemleri, uygulamaları, deneyimleri ve teknoloji araçlarını değerlendirerek riski minimize etmektedir. Şu anki koşullarda faydalı bir yönetsel maliyetleme yaklaşımının özelliklerini, yetersiz ve yanıltıcı olanlardan ayıran net veya kabul gören bir yaklaşım bulunmamaktadır. Yönetim muhasebeciler için mevcut potansiyel maliyet hesaplama araçlarının sayısı çok fazladır ve hala artmaktadır. Çeşitli yönetim kararlarında kullanmak amacıyla doğru maliyet bilgisi elde edebilmek için geliştirilen yöntemlere; faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM), yalın muhasebe, kaynak tüketim muhasebesi (KTM), süreç katkı muhasebesi (süper değişken maliyetleme), yaşam dönemi maliyetleme ve tam zamanında üretim ortamında maliyetleme (geriye dönük maliyetleme) örnek olarak verilebilir. Bu yöntemler, maliyet modelleme ve karar verme için üstün bilgi sağladıklarını iddia etmektedir. Ancak acaba öyle midir? Bunlardan hangisini yönetim muhasebeci, üst yönetime karar verme için tutarlı, doğru ve güvenilir bilgi sağlayan en uygun araç olarak önerebilir? Her aracın kullanıcısı seçtiği araçtan fayda görmüş ise farklı durumlar için bile olsa diğer araçların üstünlüğünü kabul etmeyecektir (Gurowka-Lawson, 2007: 21; White, 2011: 38).

Maliyet bilgisi ile ilgili ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitli talepler olmakla birlikte tek bir sistemin tüm raporlama ve stratejik ihtiyaçları karşılaması mümkün değildir. Bir amaç için tasarlanmış maliyetleme yaklaşımı (örneğin mevzuata uygun dışsal raporlama) farklı amaçlar için (işletmedeki faaliyetleri optimize etmek için içsel karar desteği gibi) genelde yeterli ve uygun olmaz. Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve uluslararası muhasebe standartları, finansal raporlama için ürün veya hizmet maliyetinin belirlenmesini gerektirmektedir. Finansal muhasebe de maliyet bilgisi tipik olarak dışsal finansal raporlama için genel bilginin etkin bir şekilde sunulması ve denetim sürecini kolaylaştırmak için toplanmaktadır. Buna ek olarak ürün maliyetleme sistemleri, maliyet ve operasyonel kontrole yardım etmektedir. Ancak farklı operasyonel ortamlar, farklı maliyetleme yaklaşımlarını gerektirmektedir. Yani tüm olası amaçlar için tek, en iyi bir ürün maliyet sistemi mevcut değildir. Çoğu zaman, aynı soru için farklı maliyetleme araçları farklı cevaplar vermektedir. Örneğin standart maliyetleme kullanılarak hesaplanan müşteri karlılığı, faaliyet tabanlı maliyetlemeye göre veya süreç katkı muhasebesinin kullanımıyla elde edilecek sonuca göre farklı maliyetler sağlayacaktır. Hangi yöntemin doğru maliyetleri sağladığı her zaman açık değildir. Yönetim muhasebesi alanında standart ve tanımlanmış doğru bir metodoloji olmadığı için hangi yöntemin karar verme açısından daha iyi bilgi sağladığı yönünde mutabık olunamamaktadır. Farklı araçlar, farklı işletme konuları ve farklı iş çevreleri için daha uygun olabilir. Her bir durum için en uygun aracın belirlenmesi, her bir aracın uygulanabilirliğini bilmeyi gerektirmektedir. Üretim işletmelerinin hizmet işletmelerine kıyasla, özel sektör işletmelerinin kamu işletmelerine kıyasla, büyük işletmelerin küçük işletmelere kıyasla, merkezi örgütlerin merkezi olmayan örgütlere kıyasla ve karlı işletmelerin karlı olmayanlara kıyasla farklı ihtiyaçları vardır. Bu farklılıklara işletmeler arasındaki veri düzeyi kapsamlılığı, yönetim çok yönlülüğü ve süreç kapsamlarındaki farklılıklar ilave olarak eklenmektedir (Gurowka-Lawson, 2007: 21-23; White, 2011: 39; Fisher-Krumwiede, 2015: 14; Labro, 2019). Bir maliyet sistemi oluşturmak için herhangi bir maliyet yöntemi ve felsefesini seçmek, maliyetlerin ve faydalarının dikkatli bir şekilde gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle maliyet sisteminin geliştirilmesine stratejik bir yatırım gözüyle bakılmalıdır (Fisher-Krumwiede, 2015: 14).

I.I. İşletmenin Mevcut Maliyet Sisteminin Değerlendirilmesi

Tüm işletmeler kar elde etmek, hissedarları için değer yaratmak gibi bir şekilde ekonomik amaç gütmektedir. Ancak bu amaçlara, kaynakların tüketilme şekli, dolayısıyla maliyetlerin nasıl oluştuğu, maliyetlerin değişikliklere nasıl cevap verdiği ve gelirlerle risklerin dengelenip dengelenmediği konuları kapsamlı bir şekilde anlaşılmadan ulaşılamaz. Bu nedenle yönetsel kararlar ve örgütsel performans için maliyetlerin belirlenme şekli ve maliyet bilgisi büyük önem arz etmektedir (IFAC, 2009: 12). Yeterli bir maliyet hesaplama sistemine sahip olunup olunmadığını anlamak için mevcut sistemin aşağıda belirtilen üç boyut bakımından değerlendirilmesi önerilmektedir (Fisher-Krumwiede, 2015: 14):

- ✓ *Kolaylık*: İhtiyaç duyulan maliyet bilgisinin elde edilmesi ne kadar kolay?

- ✓ *Doğruluk*: Mevcut ürün maliyetleri makul bir şekilde doğru mu?
- ✓ *Uygulama maliyetleri*: Mevcut sistemi uygulama ve sürdürme maliyetleri makul mü?

Sistem değerlendirilirken bakılması gereken bazı "kırmızı bayraklar" vardır. Mevcut maliyet sistemleri, işletmelerin yeni bir sisteme gereksinimlerinin doğduğuna yönelik çeşitli sinyaller göndermektedir. Sadece bu sinyallerin ne anlama geldiğini anlamak gerekmektedir. Maliyet sistemleri bir gecede zaman aşımına uğrayarak kullanılamaz duruma gelmez, değişime uyum sağlayamadıkça yavaş yavaş faydalı bilgi sunma özelliklerini kaybederler. İşletmelerin maliyet sistemlerinin işlevini yeterince yerine getirip getiremediği, sistemin ilk uygulanmaya başlandığı zamandan bu yana işletmede ve çevresinde gerçekleşen değişimler analiz edilerek tespit edilebilir. Rakiplerin fiyatı gerçek olamayacak şekilde düşük mü? Stratejik bir karar için gerekli bilgiye ulaşmak amacıyla yapılan maliyet çalışması haftalar mı alıyor? Üretim bölümü karlı ürünleri, üretimi zor olduğu için üretmekten vazgeçmek mi istiyor? Kar paylarını açıklamak zor mu? Müşteriler fiyat artışlarını sürpriz bir şekilde kabul etmeye istekli mi? Operasyonel yöneticiler ürün kararları için kendi maliyet sistemlerini mi kullanıyor? Bu belirtiler sıklıkla muhasebe sistemi tarafından sağlanan ürün maliyetleri ile ilgili problemlerin işaretidir. Eğer mevcut sistem, bu uyarı işaretlerinden herhangi birini gösteriyor ise veya bir veya daha fazla boyutta eksik kalıyor ise yeni bir maliyet sistemi uygun olabilir (Cooper, 1989: 77; Lere, 2001: 587; Fisher-Krumwiede, 2015: 14).

İşletmelerin maliyet hesaplama sistemi gereksinimlerini değerlendirmek için öncelikle çevre gözden geçirilmeli, daha sonra işletmenin yapısı ve özellikleri incelenmelidir. Bu yapı oluşturulduktan sonra, mevcut potansiyel araçlar, belirlenen yapı çerçevesinde değerlendirilerek hangisinin işletme için daha uygun olduğuna karar verilmelidir (Gurowka-Lawson, 2007: 24).

a. Çevrenin gözden geçirilmesi:

Çevrenin gözden geçirilmesi ile işletmenin faaliyet gösterdiği çevrenin incelenmesi kastedilmektedir. Bu, işletmenin karşı karşıya olduğu hali hazırdaki işletme konularını, rekabet çevresini (işletmeye kıyasla rakiplerin performansı vb.), yönetim tarzını, mevcut teknolojilerini ve planlarını, bir maliyetleme sisteminden beklenen çıktıları, herhangi bir değişim girişimi için mevcut bütçesini ve mevcut maliyetleme sisteminin değerlendirilmesini içermektedir. Çevrenin gözden geçirilmesi, yönetim muhasebecilere, değişimin gerekli olup olmadığı veya uygun olup olmadığı konusunda karar verirken arka plan bilgisi sağlayacaktır (Gurowka-Lawson, 2007: 24).

b. Örgütün gözden geçirilmesi

Çevre gözden geçirildikten sonra değişimi gerçekleştirmek için uygulama kapsamında ihtiyaçların ve yeteneklerin gözden geçirilmesi gerekmektedir. Örgütsel inceleme; mevcut bilgi teknolojisi (uygulamalar, yazılımlar, veri depolama, donanım, protokoller ve ERP ortamında çalışıp çalışmadığı), örgütsel büyüklük ve çeşitlilik, merkezileşme düzeyi, finansal analist takımının kalitesi ve deneyimi gibi yönetimin kapsamlılığını içermektedir. Ürün çeşitliliği, ürün karmaşıklığı, müşteri çeşitliliği, kanal çeşitliliği, üretim çeşitliliği, ürün/müşteri/fiyat değişim oranı, pazar sabitlik düzeyi ve çalışan sayısı da gözden geçirilmelidir. Son olarak, süreç oryantasyon düzeyinin ve örgütün özel gereksinimlerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Örgütün gözden geçirilmesi tamamlandığında, örgütün bütün bir resmi, sunduğu ürün ve hizmetler ve örgütün karşı karşıya olduğu kritik konular bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu noktada maliyet bilgisinin, işletmenin başarısı için önemli olup olmadığı ve doğru maliyet bilgisinin önemi ortaya çıkacaktır. Bir sonraki adım ise amaçların göz önünde tutularak, hangi maliyetleme yönteminin sunduğu bilgiye gereksinim olduğuna karar verilmesidir (Gurowka-Lawson, 2007: 24).

c. Maliyet bilgisi gereksinimi

Maliyet bilgisinin tipik kullanım alanları arasında ürünün/hizmetin maliyetinin belirlenmesi, ürün fiyatlama, bütçeleme, stok değerlendirme, performans ölçümü, ürün karlılığı, müşteri karlılığı, maliyet azaltımı, sermaye yatırım kararları, dışsal raporlama, kıyaslama, özel analizler, ekonomik karlılık analizi, sürekli iyileştirmenin izlenmesi yer almaktadır. Maliyet bilgisi eğer kullanılacaksa faydalıdır, bu nedenle maliyetleme sisteminden istenenlerin veya çıktılarının belirlenmesi gerekmektedir. Öncelikle temel gereksinimlerin belirlenip bunun en önemliden daha az önemliye şeklinde derecelendirilmesi önemlidir. Hiçbir maliyetleme yaklaşımı işletmenin tüm

gereksinimlerini tam olarak karşılayamayacağından temel gereksinimleri en iyi karşılayan maliyet hesaplama sistemi oluşturulmalıdır (Gurowka-Lawson, 2007: 25; Labro, 2019: 5, 6).

I.II. Maliyet Sisteminin Sahip Olması Gereken Özellikler

Maliyet sistemleri işletmelerin yapısını, iş modelini, kültürünü, rekabet çevresini dikkate alarak stratejik amaçları başarmasına yardımcı olmaya odaklanmalıdır. Bu durumda tek bir maliyet sistemi tasarımının tüm işletmelere uygun olmayacağı aşikârdır. Maliyet sistemleri, bireysel örgütsel ihtiyaçları, özellikleri ve maliyet yapısını karşılayacak şekilde tasarlanmalıdır. Bir maliyet hesaplama sisteminin taşınması gereken özellikler aşağıdaki gibi sıralanabilir (IFAC, 2009: 10-27).

✓ **Amaca uygunluk:** Maliyet bilgisi, kullanımının içeriğine ve amacına uygun bir şekilde hazırlanmalıdır. 3 başlıca kullanım alanı;

- Dışsal raporlama-geçmişe yönelik ve tanımlayıcı
- Performans değerlendirme ve analizi (teşhise yönelik)
- Planlama ve karar destek (analitik ve tahmin etme)

Maliyetleme, faaliyetlerin içeriğine ve amaçlarına (dışsal raporlama-performansla ilgili kararlar) göre değişmektedir. Dışsal finansal raporlama geçmişe yöneliktir ve geçmiş performansı tanımlamaktadır. Ancak finansal raporlama için hesaplanmış maliyet bilgileri, yönetsel kararları desteklemek için genelde yeterli değildir. Performans değerlendirme, analiz, planlama ve karar destek için yönetime sunulan maliyet bilgileri, nedenler ve sonuçları arasındaki bağı zamanlı ve net bir şekilde yansıttığında daha etkili olabilir. Maliyetlerin kapsamını, işletmenin maliyet bilgisi ihtiyaçları belirleyecektir.

✓ **İş modeli/Gerçeklik odaklı:** Maliyet modelleri, neden-sonuç ilişkilerini ve örgütün işleyiş şeklinin davranışsal dinamiklerini yansıtmak için tasarlanmalı ve sürdürülmelidir. İşletmenin iş ve operasyonel modelleri, stratejisi, yapısı ve rekabetçi çevresi kapsanarak her seviyeden karar vericilerin bilgi ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Nedensellik ilkesi, kara ve değere neden olan unsurları anlamak ve maliyetlemenin asıl amacının yönetsel kararları desteklemek olduğunda önemlidir. Karar destek için maliyet modellemesinin amacı, işletmenin gerçek kaynak ediniminin, dağılımının ve tüketiminin önemli özelliklerini matematiksel ilişkilerle yansıtmak ve kaynakların ölçülen miktarlarını para ile ifade etmektir.

✓ **Önemlilik/Maliyet etkililik:** İşletmenin rekabetçi konumu esas alınarak maliyetleme yöntemlerinin tasarımı, uygulaması ve sürekli geliştirilmesi, veri toplama ve sistemler, istenen doğruluk düzeyi ve ölçümün maliyeti arasındaki dengeyi yansıtmalıdır (maliyet-fayda değiş tokuşu).

✓ **Karşılaştırılabilirlik ve Tutarlılık:** Maliyet bilgisi, karşılaştırılabilirliği garanti edecek şekilde sistematik olarak toplanmalı ve analiz edilmelidir.

✓ **Şeffaflık ve Denetlenebilirlik:** Maliyet verilerinin tanımları ve kaynakları, onları destekleyen operasyonel ve diğer finansal olmayan veriler ve maliyetleri hesaplama yöntemleri, kullanıcılar için şeffaf olmalı, kaydedilmeli ve gözden geçirme, risk analizi ve denetim yapılabilirliklidir.

II. MALİYET HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

Maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenmesi ve analiz edilmesi operasyonel yönetim için gereklidir. Daha iyi operasyonel yönetim; artan verimlilik ve etkinliğin gerçekleşmesini, yatırım kararlarının etkisinin anlaşılmasını, fiyatlama kararlarının değerlendirilmesini, ürün, hizmet ve müşterilerin karlılığına karar verilmesini kapsamaktadır. Öyleyse her ne kadar maliyetleme geçmişe yönelik olarak faaliyetlerin maliyetleri hakkında (ne, ne zaman ve nerede) farkındalık sağlasa da işletmelerin maliyetleri yönetmesine imkân sağlamakta ve asıl değeri, stratejik ve operasyonel seviyede planlama ve bilgilendirilmiş karar verme için geleceğe yönelik yaklaşımında (nasıl ve niçin) yatmaktadır. Planlama ve karar verme için geleceğe yönelik faaliyetlere destek olabilmek ve tahminlere yardım edebilmek için bir maliyet sisteminin operasyon giderlerini kaynaklar tüketildikçe

kaynakların izlenebilirliğine göre belirli faaliyetlere ve çıktılara ataması ve bireysel faaliyet ve çıktılarının maliyetini ölçmesi gerekmektedir. Maliyetlerin ölçülmesi, maliyetlemenin 3 önemli amacını (dışsal raporlama, performans değerlendirme, analiz ve planlama) desteklemelidir (IFAC, 2009: 12,13).

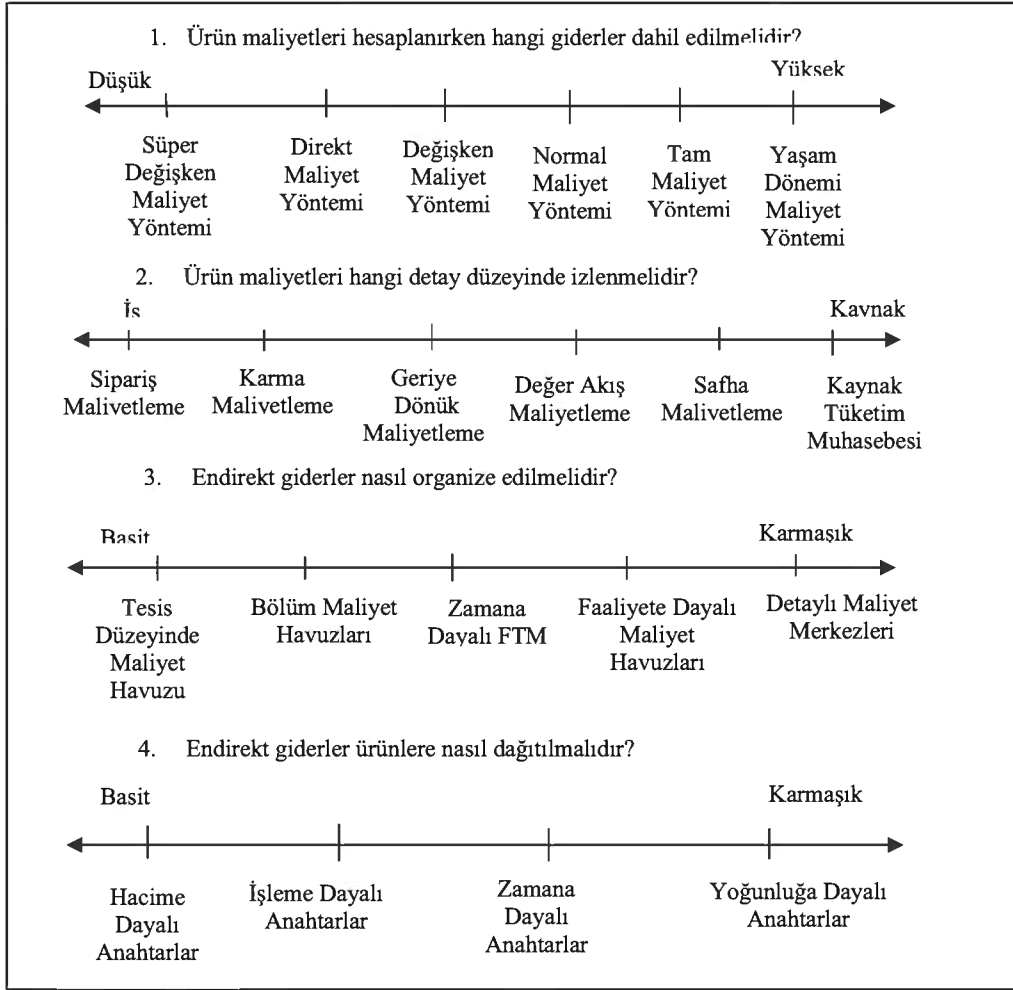
Daha öncede belirtildiği gibi işletmelerin kullanabileceği çeşitli maliyetleme yöntemleri bulunmaktadır. Maliyetlerin belirlenmesinde, "maliyetleri ne ortaya çıkarır?" sorusuna, her bir maliyetleme yöntemi farklı cevap vermektedir. Örneğin faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM), maliyetleri faaliyetlerin doğurduğunu ileri sürerek faaliyetler üzerine odaklanırken, kısıtlar teorisi, kısıtlar ya da darboğazlar üzerine, yalın muhasebe ise değer akışları üzerine odaklanmaktadır. Kaynak tüketim muhasebesi' ne (KTM) göre ise bütün maliyetlerin nedeni kaynaklardır (White, 2009: 64-65). Çevre incelemesi, örgütsel değerlendirme ve maliyet bilgisi gereksinimlerine göre en iyi aracın seçilmesi, her bir aracın güçlü ve zayıf yönlerinin bilinmesini gerektirmektedir (Gurowka-Lawson, 2007: 25). Yeni bir ürün maliyet sistemi oluştururken dikkate alınması gereken dört anahtar soru vardır. Bu soruların cevaplandırılması seçme sürecine yön verecektir (Fisher-Krumwiede, 2015: 14):

1. Ürün maliyetine hangi giderler dâhil edilmelidir? (Giderlerin kapsamına göre)
2. Ürün maliyetleri hangi detay düzeyinde izlenmelidir? (Ürün maliyetinin hesaplanma şekli)
3. Endirekt giderler nasıl organize edilmelidir?
4. Endirekt giderler ürünlere nasıl dağıtılmalıdır?

Bu soruların dikkate alınması, sistem oluşturulmasına yön verecektir. Tablo 1'de 4 sorunun her biri için mevcut en yaygın seçeneklerden bazıları gösterilmektedir.

Bu sorulara ve cevaplarına geçmeden önce maliyet sistemi oluşturulurken saptanma zamanına göre maliyet yöntemlerinden hangisinin kullanılacağına da karar verilmelidir. Bu aşamada ürün maliyetlerinin; üretim yapıldıktan sonra üretim giderlerinin fiili tutarları yani gerçek veriler esas alınarak saptanması halinde "fiili maliyet" yönteminden, üretim gerçekleşmeden önce saptanması durumunda ise "tahmini maliyet" veya "standart maliyet" yönteminden bahsedilebilir. Ancak fiili maliyet yönteminde karşılaştırılabilir kıstaslar olmadığından maliyetlerin kontrolü sağlıklı bir şekilde yapılamaz. Yönetimsel kararlarda etkinlik için standart maliyet verilerine de gereksinim vardır. Tahmini maliyet yönteminde ürün maliyetleri, geçmiş verilerden yararlanarak tahmin edilen üretim giderlerine göre hesaplanmakta ve kayıtlar bu maliyetlere göre yapılmaktadır. Standart maliyet yönteminde ise üretimden önce bilimsel yöntemlerle giderlerin olması gereken tutarları saptanmakta ve hesaplamalar ve kayıtlar bu tutarlara göre yapılmaktadır. Bu yöntemde fiili giderlerin standart giderlerden farklı olması halinde sapmalar analiz edilmekte ve yönetime raporlanmaktadır (Büyükmirza, 2003: 240; Akdoğan, 2015: 45).

Tablo 1: Maliyetleme Yöntemleri

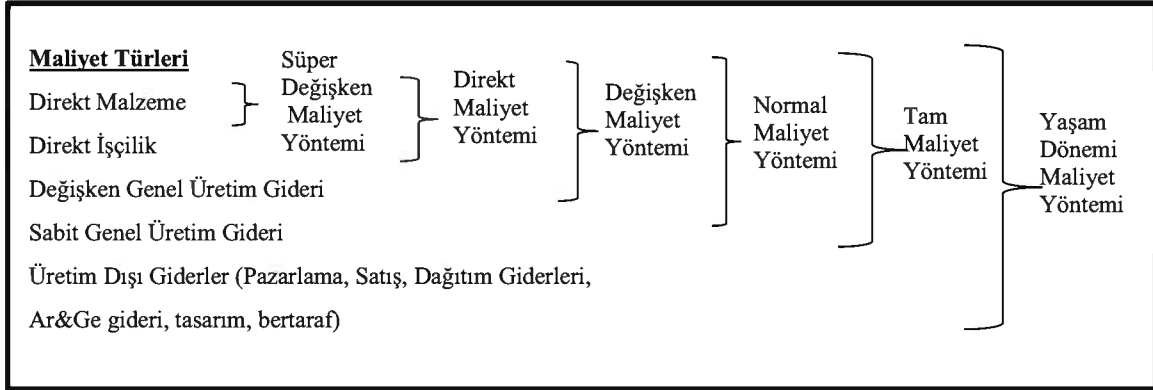


Kaynak: Fisher ve Krumwiede, 2015: 15 gözden geçirilerek genişletilmiştir.

II.I. Ürün Maliyetine Hangi Giderler Dahil Edilmelidir?

İlk soru, ürün maliyet tanımı ile ilgilidir. Bir ürünün maliyeti, o ürünün üretimi için kullanılan direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve genel üretim giderleri toplamından oluşur. Ancak genel üretim giderlerinin sabit ve değişken nitelikli unsurlardan oluşması dolayısıyla üretim maliyetlerine yüklenmesinde farklı yöntemler kullanılmasını gerektirmiştir. Sabit giderler, belirli bir zaman dönemi içerisinde (bir ay veya bir yıl) üretim miktarı ile artış veya azalış göstermeyen maliyet giderleridir. Değişken giderler ise üretim miktarına bağlı olarak artış ya da azalış gösteren giderlerdir (Yükçü-Atağan, 2013: 103). Direkt giderlerin, üretimi gerçekleşen ürün veya üretiminin gerçekleştirildiği üretim bölümü ile ilişkisi kolay bir şekilde kurulabilmekte, endirekt giderlerin ise üretilen ürün veya ürünün üretildiği gider yeri arasındaki ilişkiyi açıklamak daha zor olmaktadır. Bu nedenle endirekt giderler, genel üretim gideri olarak dikkate alınarak ürünün maliyetine bazı dağıtım anahtarları veya dağıtım yöntemleri kullanılarak yüklenmektedir. Üretim maliyeti hesaplanırken, kullanılan yöntemlere göre bazı giderler ürün maliyeti olarak, bazı giderleri de dönem gideri olarak kabul edilerek gelir tablosu hesaplarına aktarılmaktadır (Yükçü-Atağan, 2013: 104, 105). Maliyet ve yönetim muhasebesi yazınında, üretim maliyetlerinin belirlenmesinde hangi giderlerin dahil edilmesi gerektiği -bahsi geçen bu üç maliyet unsurunun hepsinin mi ya da bir bölümünün mü üretilen ürüne yüklenmesi gerektiği- konusunda çeşitli yöntemler yer almaktadır. Literatürde sıklıkla tam, normal, değişken ve direkt maliyet yöntemi sınıflandırmasına yer verilmektedir. Son yıllarda kısıtlar teorisi ve süreç katkı muhasebesinin popülerlik kazanmasıyla süper değişken maliyet yöntemi de bu sınıflandırmaya dahil edilmeye başlanmıştır. Ancak günümüzde artan tüketici bilinci ve

işletmelerden beklenen sosyal ve çevresel performans bağlamında yaşam dönemi maliyetleri de işletmelerin dikkate almaları gereken önemli maliyetlerden biri haline geldiğinden bu yöntem de çalışmada dahil edilmiştir. Şekil 1'de maliyet hesaplamada kapsanan bilgiler itibarıyla altı maliyetleme yöntemi ve bu yöntemlere göre ürün maliyetinin hesaplanmasında dikkate alınan maliyet unsurları gösterilmektedir.



Şekil 1: Kapsamına Göre Ürün Maliyetleme Yöntemleri

Kaynak: Fisher ve Krumwiede, 2015: 15 gözden geçirilerek genişletilmiştir.

a. Süper değişken maliyet yöntemi:

Ürün maliyetlerinin hesaplanmasında direkt ilk madde giderlerini dikkate almakta, bunun dışında kalan bütün üretim giderlerini dönem gideri olarak kabul etmektedir. Yöntemde direkt ilk madde ve malzeme giderleri değişken, bunun dışındaki tüm giderler sabit gider olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca yöntemde stokları artırmak suretiyle, yani üretim artışı yoluyla değil de satışları artırmak suretiyle kârların artırılması teşvik edilmekte ve yönetimin satışlar üzerine odaklanması sağlanmaktadır. Maliyetler hızlı ve kolay bir şekilde hesaplanabildiğinden yöntem basittir. Ayrıca yöntemin anlaşılması da kolaydır. Ürünler itibarı ile işletme karına yapılan katkıyı belirlemek mümkün olduğundan yöneticilerin daha doğru kararlar vermesine yardımcı olmaktadır (Çakıcı, 2006: 103-104). Sabit giderler stok hesabında aktifleştirilmediğinden stok oluşmasına engel olmakta ve genelde tam zamanında üretim çevrelerinde kullanılmaktadır (Fisher-Krumwiede, 2015: 16). Diğer taraftan bu yöntem tam maliyetleri ölçmemektedir ve çoğu stratejik kararın (maliyete dayalı fiyatlandırma gibi) verilmesi için uygun değildir (Utku-Ersoy, 2008: 1640).

b. Direkt maliyet yöntemi:

Ürünün maliyetine sadece direkt ilk madde ve direkt işçilik giderleri dahil edilmektedir. Genel üretim giderleri ise dönem gideri olarak kabul edilerek, dönemin gelir tablosunda yer almaktadır. Toplam üretim maliyeti içinde genel üretim gideri oranının düşük olduğu üretim işletmeleri için yöntem uygulama kolaylığı açısından tercih edilebilir. Yöntemde genel üretim giderlerinin sabit ve değişken ayrımı, gider yerlerine dağıtımı, yükleme oranlarının belirlenmesi gibi ilave iş yükü olmadan üretim maliyeti hesaplanabilmektedir. Ancak günümüz üretim ortamlarında genel üretim giderlerinin toplam üretim maliyeti içinde artan önemi nedeniyle çok fazla tercih edilmemektedir (Boyar-Güngörmüş, 2006: 84; Badem-Özbek, 2013: 71; Akdoğan, 2015: 44).

c. Değişken maliyet yöntemi:

Değişken nitelikteki tüm maliyet unsurları yani direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve değişken genel üretim giderleri ürün maliyetine dahil edilmekte, sabit genel üretim gideri ise dönem gideri olarak değerlendirilmektedir. Bu yöntem, değişken giderler önemli olduğunda ve toplam maliyetin önemli bir parçası olduğunda daha uygundur. Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri tarafından kullanımı öngörülmemektedir. Değişken maliyet yönteminde sabit genel üretim giderleri

stoklara dahil edilmek yerine giderleştirildiği için stok oluşmasını engel olur. Sabit ve değişken giderlerin ayrılması katkı payı gelir tablosunun oluşturulmasına izin vermektedir. Katkı payı satışlardan tüm değişken giderlerin çıkarılması ile bulunmaktadır. Katkı payına odaklanmak, kısa dönemli stratejik kararlar (kısa vadeli ürün karması, üretme-satın alma ve fiyatlama gibi) için uygundur. Çünkü sabit genel üretim giderleri kısa dönemli üretim hacimlerindeki dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilenmemektedir (Fisher-Krumwiede, 2015: 16). Değişken maliyet yöntemi özellikle ürün hatlarının göreceli kârlılıkları belirlenmek istendiğinde veya üretim hacminde, fiyatta ya da maliyetteki değişmelerin etkileri belirlenmek istendiğinde işletme yönetimi için yararlı bir araçtır. Sabit giderlerin dağıtımı söz konusu olmadığı için yanlış gider dağıtımından kaynaklanabilecek hataların önüne geçilmiş olunur. Maliyetlerin sabit ve değişken şeklinde ayrılmasının zahmetli olması ve bu ayırmada kullanılan yöntemlerin birbirinden farklı sonuçlar verebilmesi bu yöntemin sakıncaları arasında yer almaktadır (Küçükşavaş vd, 2006: 48; Badem-Özbek, 2013: 69; Akdoğan, 2015: 42).

d. Normal maliyet yöntemi:

Sabit genel üretim giderlerinin belirli bir kapasiteyi sürdürmek için yapıldığı varsayımı altında, değişken üretim giderlerinin tamamının, sabit genel üretim giderlerinin ise belirli bir dönemdeki kapasiteden yararlandığı orandaki kısmının üretim maliyetine katıldığı bir maliyet hesaplama yöntemidir. Yani direkt ilk madde ve malzeme, direkt işçilik ve değişken genel üretim giderlerinin tamamı, sabit genel üretim giderlerinin ise kullanılan kapasiteye ait olan bölümü, üretim maliyetlerine yüklenmektedir. Boş kapasiteye düşen sabit genel üretim giderleri, dönem gideri sayılarak sonuç hesaplarına gönderilmektedir. Böylece dönemsel olarak faaliyet hacminde meydana gelen dalgalanmalar nedeniyle sabit giderlerin birim maliyetler üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler önlenmektedir (Akdoğan, 2009: 42). Normal maliyetleme yönteminin faydaları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Öztürk, 2018: 15):

- ✓ Atıl kapasiteye düşen sabit genel üretim giderleri ürün maliyeti ile ilişkilendirilmemekte, bu da ürün maliyetinin olduğundan yüksek hesaplanmasını önlemektedir.
- ✓ Üretim hacmindeki değişmelere bağlı olarak birim ürün maliyetinde meydana gelen dalgalanmalar ortadan kaldırılmakta, bu da her bir ürünün kâr üzerindeki gerçek etkisini ortaya çıkarmakta ve dönemler arasında karşılaştırma yapmaya izin vermektedir.
- ✓ Fiyatlandırma kararları daha doğru bir biçimde yapılabilmektedir.

Finansal tablolarda yer alan maliyetlere ilişkin bilgiler TMS ve TFRS ile birlikte normal maliyet yöntemine dayanmaktadır ve yönetim bunu esas alarak maliyet tahminlerini yapmaktadır. Yöntem; ürün karması, fiyatlama ve üret-satın al kararları gibi içsel yönetim kararları için pek faydalı bilgiler içermeyen bir yöntemdir (Utku-Ersoy, 2008: 1632). Normal maliyet yönteminin sakıncası ise değişken maliyet yönteminde olduğu gibi sabit ve değişken giderlerin belirlenmesi açısından ortaya çıkmakla birlikte, buna ek olarak kapasite sapmalarının hesaplanması ve muhasebeleştirilmesi şeklinde ek iş yükünün olmasıdır (Büyükmirza, 2003: 504).

e. Tam maliyet yöntemi:

Bu yöntem, ister değişken, ister sabit olsun, dönem içinde ortaya çıkan tüm maliyet unsurlarının üretim faaliyeti için katlanıldığını, bu nedenle tamamının üretilen ürünlerin maliyetine dahil edilmesi gerektiğini kabul eder (Büyükmirza, 2003: 498; Badem-Özbek, 2013: 69). Genel üretim giderlerinin sabit ve değişken olarak ayrılmasına gerek duyulmaması açısından yöntem, uygulama kolaylığı sağlamakla birlikte, üretim hacmi değişmelerinde üretim maliyetleri ters yönlü olarak değişmekte, bu da yüksek hacimli üretim dönemlerinde maliyetlerin düşük, düşük hacimli üretim dönemlerinde maliyetlerin yüksek hesaplanmasına ve yanlış yönetsel kararlara yol açabilmektedir. Tam maliyet yöntemi, işletme yönetiminde gereksinim duyulacak kâr planlaması ve kontrolü ve diğer işletme kararları için yetersiz kalmaktadır (Altuğ, 2000: 378; Haftacı, 2013: 83; Badem-Özbek, 2013: 68).

f. Yaşam Dönemi Maliyet Yöntemi:

Ürünün yaşam dönemi; araştırma ve geliştirmeden bertarafına (beşikten mezara yaklaşımı) veya araştırma geliştirmeden üretici tarafından yeniden kullanımına/geridönüşümüne (beşikten beşiğe) olmak üzere iki önemli boyutta ele alınmaktadır (Rannou-Henri 2010: 30'dan aktaran; Özçelik, 2018: 143). Üretimle ilgili tüm maliyetleri ve üretim dışı maliyetleri de (Ar&Ge, pazarlama satış dağıtım, bertaraf gibi) içermektedir. Değer zincirinin yukarı ve aşağı doğru tüm maliyetleri stratejik kararlar verilirken artık daha fazla dikkate alınması gereken maliyetler olarak kabul edilmektedir. Gerçekte çoğu işletmede bu maliyetler üretim maliyetlerinden daha fazladır ve artık işletmeler, sürdürülebilir kalkınma bağlamında ve çevresel performans açısından bu maliyetlere daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu maliyetlerin göz ardı edilmesi stratejik karar analizleri için ürün maliyetlerinin olduğundan düşük gösterilmesi ile sonuçlanabilir (Fisher-Krumwiede, 2015: 16). Paydaşların çevre konusunda artan hassasiyeti ve finansal olmayan performansa verilen önem, çevresel maliyetleri de işletmelerin karşısına kontrol edilmesi, azaltılması ve yönetilmesi gereken bir unsur olarak çıkarmaktadır. Ürünlerin çevresel maliyetlerinin doğru bir şekilde belirlenebilmesi, ürünlerin çevresel açıdan daha tercih edilebilir bir şekilde tasarlanabilmesine imkân verecektir. Bu da işletmelerin rekabet güçlerini artıracaktır. Çevresel maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenebilmesi ve minimize edilebilmesi, bu maliyetleri net bir şekilde sınıflandıran ve toplam maliyetler içindeki payını net bir şekilde gösteren modern maliyet yöntemleri ile birlikte incelenmesini gerektirmektedir. Yaşam Dönemi Maliyetleme, bu amaca hizmet edecek yöntemlerden biridir (Özçelik, 2018: 141).

Açıklanan yöntemlerin her biri ürün maliyetlerinin hesaplanmasında farklı bilgileri esas aldığından hesaplanan karlar da farklı olacaktır. Üretim işletmelerinde karar alma süreçlerinde bu yöntemlerden tam maliyet yöntemi dışında kalan yöntemlerin tercih edilmesi beklenmektedir. Ancak dışa dönük raporlama açısından bakıldığında Vergi Usul Kanunu ve TMS 2 Stok Standardının maliyet yöntemlerine bakış açılarının incelenmesi gerekir. TMS 2'ye göre kapsamına göre maliyetlerden normal maliyet yönteminin, vergi mevzuatına göre ise tam maliyet yönteminin uygulanması esastır.

II. II. Ürün Maliyetleri Hangi Detayda İzlenmelidir?

Cevaplanması gereken ikinci önemli soru, ürün maliyetleri nasıl izlenmelidir. Farklı üretim koşulları farklı maliyetleme yaklaşımlarının kullanımını gerektirir. Literatürde üretim biçimlerine göre maliyet yöntemlerinin sınıflandırılmasında safha ve sipariş maliyet yöntemine yer verilmektedir. Ancak tam zamanında üretim ve yalın üretim yöntemlerinin geliştirilmesiyle birlikte bu yaklaşımların özü ile uyumlu olan, tam zamanında maliyet yöntemi (geriye dönük maliyetleme) ve yalın muhasebe de ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu sınıflandırma Şekil 1'de gösterildiği gibi sipariş (iş emri) maliyet yöntemi, karma maliyet yöntemi, geriye dönük maliyetleme, değer akış maliyetleme, safha maliyet yöntemi ve kaynak tüketim muhasebesini içerecek biçimde genişletilmiştir.

İş emri (sipariş) maliyet yöntemi, birbirinden farklı tür veya nitelikte ürünler üreten ve özellikle her bir ürünü ayrı bir üretim partisi halinde üretime alıp tamamlayan üretim işletmelerinde, maliyetlerin sipariş bazında takibini sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Yöntemin temel amacı, her bir siparişin maliyetinin ayrı olarak takip edilmesidir. Sipariş maliyet yönteminde, direkt ilk madde ve direkt işçilik giderleri, direkt olarak üretim partileri bazında saptanarak takip edilir. Genel üretim giderleri ise giderin cinsine uygun ölçüler kullanılarak, siparişlere dağıtılır. İş emri (sipariş) maliyet yöntemi, her bir iş veya ürün benzersiz ise en uygun yöntemdir. Ancak tüm işler için ortak olan giderler açısından gereksiz kayıtlara neden olabilir (Büyükmirza, 2003: 241).

Safha maliyet yöntemi tek bir ürün veya tek bir ürün olarak kabul edilebilecek birkaç ürün üreten işletmeler için geliştirilmiş bir yöntemdir. Üretim giderleri, esas üretim yerleri (safhalar) itibarıyla izlenmektedir. Her bir safhanın giderleri üretim miktarına bölünerek safhanın birim maliyeti hesaplanmakta, bir safhada tamamlanıp sonraki safhaya devredilen ürünler, birikimli maliyetleri ile maliyetlendirilerek bir sonraki safhaya aktarılmakta, böylece toplam maliyet belirlenmektedir (Büyükmirza, 2003: 241).

Sipariş ve safha maliyet yöntemlerinin birlikte kullanılması, literatürde karma maliyet yöntemi olarak adlandırılmaktadır. Karma maliyet yöntemi, safha ve sipariş maliyet yöntemlerinin özelliklerini birleştiren, birçok yönden ortak özellik gösteren, ortak üretim işlemlerine ilave olarak kendine has üretim işlemlerine de tabi tutulabilen, farklı ürünlerin maliyetlerinin hesaplanmasında kullanılan maliyet yöntemidir. Yani, üretimi belli bir aşamaya kadar ortak olan, belli bir aşamadan sonra siparişe göre şekillenen ürünlerin maliyetlerinin belirlenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Direkt ilk madde ve malzeme giderleri, sipariş maliyet yönteminde olduğu gibi üretim partilerine doğrudan yüklenebilmektedir. Direkt işçilik ve genel üretim giderleri ise önceden belirlenen işlemlere göre biriktirilerek işlemde geçen her üretim birimine yükleme oranları aracılığı ile dağıtılmaktadır. Bu açıdan da safha maliyet yöntemine benzemektedir (Fisher-Krumwiede, 2015: 16; Yereli vd., 2015: 442).

Değer akış maliyetleme ise yalnız muhasebenin maliyet belirleme aracıdır ve yalnız üretim süreçlerini benimseyen işletmeler için uygundur. Muhasebe sistemleri üretim faaliyetlerinin, planlama ve kontrol sistemlerinin bütüncü parçası olmalıdır ve üretim sistemine hizmet etmelidir. Bu nedenle yalnız üretim ortamlarında uygulanacak muhasebe yöntemleri de yalnız özünü ile paralel şekilde israflardan kaçınılmalı ve süreçleri sade olmalı ve maliyetlerin hesaplanma şekli üretim sürecini yansıtmalıdır. Değer akış maliyetlemesi, bir işletmenin gerçek harcamalarının, ürünlere, hizmetlere veya bölümlere değil, değer akışına atanması sürecidir (Maskell-Katko, 2007'den aktaran; Özçelik- Ertürk, 2010). Değer akış maliyetlemesi, üretim sürecini değer akışı olarak göreyerek ve değer akışı ile ilişkili tüm maliyetleri direkt maliyetler olarak atayarak çoğu endirekt giderin dağıtımına olan ihtiyacı azaltmaktadır. Yani direkt giderler ve endirekt giderler arasında ayırım yapmamakta, değer akışındaki tüm giderleri direkt olarak dikkate almaktadır. Böylece değer akışının dışındaki giderleri, değer akışının maliyetlerine dahil etmemektedir. Maliyetler her bir değer akışı için toplandığından, çok az maliyet merkezi vardır, uygulaması ve anlaması basit bir yöntemdir. Değer akış maliyetlemesi, bilgilerin gereksiz izlenmesini gerektirmez. Bu nedenle finansal veriler, her bir ürün veya üretim işi için değil, değer akışları için toplanıp raporlanır. Süper değişken maliyetleme ile ve gerçekleşen fiili rakamlarla birlikte kullanılma eğilimindedir (Özçelik-Ertürk, 2010: 65-68; Fisher-Krumwiede, 2015: 17).

Geriye dönük maliyetleme yöntemi, direkt ilk madde ve malzemelerin satın alınmasından ürünün satışına kadar olan süreçle ilgili günlük defter kayıtlarının tümünü veya bazılarını atlayan bir maliyetleme yöntemidir. Geriye dönük maliyetleme yöntemi, Tam Zamanında Üretim (TZÜ) sistemini benimseyen işletmeler tarafından kullanılan ve TZÜ sisteminin muhasebedeki uzantısı olarak değerlendirilen basitleştirilmiş maliyet biriktirme yöntemlerinin bir türüdür. İşletmede sifıra yakın stokla çalışılacağından ayrıntılı maliyet hesaplamasına da gerek kalmamaktadır (Tektüfekçi-Selek, 2009: 161). Tamamlanan çıktıyla başlayan, daha sonra üretim maliyetlerini satılan birimlere ve stoklara dağıtan bir yöntemdir. Ancak geleneksel sistemde olduğu gibi maliyetler üretimin her aşaması için (hammadde, yarı mamul, mamul ve satılan mamul maliyeti) izlenmez. Yarı mamullerin kesinlikle mevcut bulunmadığı varsayılarak üretim aşaması için maliyet hesaplaması yapılmamaktadır. Geriye dönük maliyetleme de tam zamanında felsefesi ile uyumlu olarak maliyet muhasebesi uygulamalarının basitleştirilmesi ve kolaylaştırılması esastır. Yöntemde endirekt faaliyetler için maliyet havuzlarının kaldırılması veya azaltılması söz konusudur. Yöntem; TZÜ felsefesini uygulayan, stok düzeylerini en aza düşüren, standart maliyet yöntemini kullanan, düşük standart maliyet sapmalarına sahip işletmeler için uygun bir maliyetleme yöntemidir (Karcıoğlu, 2000: 133; Hacırüstemoğlu-Şakrak, 2002: 78; Tektüfekçi-Selek, 2009: 161).

Kaynak Tüketim Muhasebesi (KTM), maliyetlerin (ve gelirlerin) kaynak tüketimi sonucunda ortaya çıktığı görüşünden hareket etmekte ve tüketilen kaynak miktarına göre maliyetleri hesaplamaktadır (White, 2009: 65). Nedensellik ilkesine göre, "faaliyetler kaynakları tüketir, ürünler de faaliyetleri tüketir". KTM, maliyetleri hesaplamada odak noktası olarak kaynak tüketimini esas almaktadır. Yani, KTM maliyetleri, maliyet objelerine kaynak tüketimlerine göre dağıtmakta, bir bölümden diğer bölüme ürün değerlerinin transferini gerçekleştirerek maliyet dağıtımını ve maliyet yönetimi problemlerini çözmektedir (Wang vd., 2009: 84). KTM, her bir maliyet merkezi için çeşitli maliyet kategorilerinin izlenmesini gerektirmekte, sabit ve değişken giderleri ayırmaktadır. Maliyetleri kaynak düzeyinde sabit veya orantısal olarak belirlemekte ve tahsis etmekte, böylece

maliyetlerin doğasını kesin bir şekilde belirtmektedir. Kapasite duyarlılığına sahip olan yöntemde, sabit giderler teorik kapasiteye göre, orantısal giderler ise kaynak havuzunun çıktı miktarına göre dağıtılmaktadır. Maliyet oranları için teorik kapasite hacimlerini kullanarak ve aşırı/atıl kapasiteyi yöneticilere görünür hale getirerek, kapasite analizlerini kolaylaştırmaktadır. Atıl kapasite hesaplamasında birden fazla etkenden (personel kapasitesi, makine saati, makine çıktısı vb.) yararlanmakta ve atıl kapasitenin maliyetlerini ürünlere dağıtmamakta, kaynağı etkileyen sorumlu kişi veya seviyeye yüklemektedir. Maliyetlerin belirli üretim süreçleri ve onların çıktıları ile uygun bir şekilde ilişkilendirmesi daha doğru maliyet atamalarının yapılmasını ve kaynak tüketim kalıplarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım yığın üretim ve maliyet anahtarlarının ölçülebilir olduğu durumlar için daha uygundur. Yaklaşım, kaynakların ayrıntılı dağıtımı, detaylı hesaplamalar gerektirdiği için anlaşılması zor karmaşık bir sistemdir. Ayrıca uygulaması pahalı bir yöntemdir (Clinton-Webber, 2004: 23; Aktaş, 2013: 65; Fisher-Krumwiede, 2015: 16; Elmacı-Tutkavul, 2015: 266).

II. III. Endirekt Giderler Nasıl Organize Edilmelidir?

Endirekt giderlerin nasıl ele alınması gerektiği ürün maliyetlerinin belirlenmesinde ki önemli sorunlardan biridir. Direkt ilk madde ve malzeme ile direkt işçilik giderleri ürünlerle doğrudan ilişkilendirilmekte, ancak genel üretim giderleri ürün veya maliyet nesnesi için kolayca takip edilemediğinden ürünlerle ilişkilendirilmesinde çeşitli dağıtım yöntemleri kullanılmaktadır. Tablo 1'de bu giderleri izlemek için basitten daha karmaşığa doğru yöntemler gösterilmektedir. Çoğu işletme tesis veya bölüm düzeyinde, tek bir maliyet havuzunda veya bölüm bazında maliyet havuzlarında genel üretim giderlerinin toplanmasını seçmektedir. En basit yöntem olan tüm endirekt giderlerin tek bir maliyet havuzunda toplanması, yani tesis düzeyinde izlenmesi, eğer tüm ürünler endirekt giderleri aynı oranda tüketiyorsa iyi çalışır. Genellikle en düşük doğruluğa sahip maliyet atamasıdır ve tüm endirekt giderler tek bir anahtarla dağıtıldığından, büyük oranda bozulmuş maliyetlere neden olmaktadır. Bölümler arasındaki genel üretim giderlerinin farklılığı kabul edilerek, genel üretim giderlerinin her bir bölüm için ayrı maliyet havuzlarında toplanması da basit olmakla birlikte yine aynı şekilde genel üretim giderlerinin ürünlere sıklıkla yeterince doğru olmayan bir şekilde dağıtılmasına neden olmaktadır. Bölüm bazında maliyet havuzları genelde karma ve safha maliyetleme yöntemleri ile kullanılmaktadır. Her ne kadar tesis düzeyinde veya bölüm bazında maliyet havuzları yaygın olarak kullanılsa da önceki araştırmalara göre az sayıda maliyet anahtarı (özellikle hacim tabanlı) kullanılması nedeniyle bu yaklaşımların ürün maliyetlerini bozduğu ileri sürülmektedir. Bu soruna çözüm amacıyla geliştirilen FTM daha doğru ürün maliyetleri elde edilebilmek için endirekt giderleri faaliyetleri esas alarak düzenlemektedir (Fisher-Krumwiede, 2015: 19). FTM yöntemi, teknoloji maliyetleri nedeniyle artan genel üretim giderlerinin ürünlere dağıtımında kullanılan ve doğru maliyet bilgisi elde etmeyi amaçlayan bir sistemdir. Bu maliyet yöntemi, kaynakların faaliyetler tarafından tüketildiği ve faaliyet maliyetlerinin de ürünler tarafından tüketildiği varsayımına dayanmaktadır. Yöntemde kaynak maliyetleri, faaliyetlerin kaynakları kullanmasına bağlı olarak kaynak etkenleri aracılığı ile faaliyetlere yüklenmekte; faaliyet maliyetleri ise, ürünlerin faaliyetleri kullanmasına bağlı olarak faaliyet etkenleri aracılığı ile ürünlere yüklenmektedir. Maliyetlerinin yüklenmesinde kullanılan etkenler nedenselliğe dayalı olarak belirlenmektedir. FTM, maliyetleri dağıtma aracı olmanın yanı sıra operasyonel verimsizliklere odaklanma yöntemi olarak ve işletme kararları için de bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak FTM karmaşık olması nedeniyle eleştirilmektedir. Yöntemde veri toplaması güçtür, dağıtım detaylı ve yüksek uygulama maliyetlerine sahiptir ve güncellemesi zordur. FTM sisteminde giderleri tamamıyla dağıtmak için kullanılmayan kapasite göz ardı edilmiştir. Parasal ve zamansal maliyet, sübjektiflik ve kullanılmayan kapasitenin görülebilmesi, karmaşık olması, bilgi teknolojilerinin maliyeti, mevcut muhasebe sistemine entegrasyon sorunları FTM sistemine yönelik eleştiriler arasında yer almaktadır (Kaygusuz, 2007: 141; Fisher-Krumwiede, 2015:19; Yaşar, 2018: 699-702).

Zamana dayalı FTM (ZDFTM) ise bu sorunlara karşılık olarak geliştirilmiştir. ZDFTM'nin getirdiği yenilikler arasında zaman taşıyıcıları ve zaman denklemleri yer almaktadır. ZDFTM, FTM sürecini, zamanı maliyet anahtarı olarak kullanarak, böylece faaliyet tanımı aşamasını atlayarak basitleştirmektedir. Karmaşık ortamlarda faaliyetler her zaman aynı miktarda kaynak

tüketmediğinden ZDFTM, işlem taşıyıcıları (ayar sayısı, malzeme hareket sayısı, sipariş sayısı vb.) yerine zaman taşıyıcılarını (ayar süresi, sipariş işleme süresi vb.) kullanmaktadır. Zaman esaslı yaklaşımda, işlem özelliklerinin olası her bir kombinasyonu için ayrı bir faaliyet tanımlanmamakta, kaynak talebi zaman denklemleriyle hesaplanmaktadır. Sadece her bir bölüm için kapasite maliyet oranı ve her bir işlem türü için tipik kapasite kullanımı olmak üzere iki parametrenin tahmin edilmesi gerekmektedir. ZDFTM, kapasite kullanım oranını hesaplarken, bölümün mevcut toplam üretken zamanını payda olarak kullanarak işletmenin kullanılmayan kapasitesinin maliyetinin hesaplanmasına olanak sağlamaktadır. ZDFTM'nin dezavantajı ise her bir işlem türünü yürütmek için zamanın tahmin edilmesi ve sabit zaman gereksinimlerinin varsayılması ihtiyacıdır. Ayrıca zamanla ilgili olmayan kaynak maliyetleri daha kolay bir şekilde geleneksel FTM yöntemleri ile ele alınabilir. FTM'ye göre daha az zaman ve çaba gerektirmektedir. Kullanılmayan kapasitenin maliyetinin hesaplanmasına imkân vermektedir (Fisher-Krumwiede, 2015: 19; Köse-Ağdeniz, 2017: 142; Yaşar, 2018: 699-703).

Endirekt giderleri organize etmek için en karmaşık yöntem detaylı maliyet merkezleri kullanmaktır. Sıklıkla KTM ile birlikte kullanılan bu yöntem maliyetleri bireysel maliyet merkezi düzeyinde çeşitli maliyet kategorileri ile (değişken, sabit, işçilik, işletme malzemesi gibi) izlemektedir. Bu giderler maliyet merkezi için doğrudan giderlerdir ve daha sonra ürünlere değişken maliyet oranı kullanılarak yüklenmektedir. Bu giderlerin parçalara ayrılmış düzeyde izlenmesi daha yüksek oranda doğruluk sağlar, ancak uygulama ve sürdürme maliyetleri yüksektir. Çok detaylı olduğu için anlaşılması zordur. Kurmak ve sürdürmek için çok fazla çaba gerektirmektedir (Fisher-Krumwiede, 2015: 19).

II. IV. Endirekt giderler ürünlere nasıl dağıtılmalıdır?

Endirekt giderlerin ürünlere dağıtılmasında en uygun anahtarın seçilmesi, endirekt giderlerin nasıl izlenmesi gerektiği ile yakından ilişkilidir. Hedef, her bir maliyet havuzu için ürünler ve maliyetler arasındaki neden sonuç ilişkisini yansıtan en iyi "maliyet anahtarını" bulmaktır. Tablo 1'de gösterildiği gibi en basit anahtarlar hacimle ilgilidir (üretilen birim gibi) ve tipik olarak tesis düzeyinde ve bölüm düzeyinde maliyet havuzlarında kullanılmaktadır (Fisher-Krumwiede, 2015: 19). Geleneksel maliyet hesaplama yöntemleri, genel üretim giderlerini ürünlere; üretim miktarı, direkt işçilik saatleri, makine saatleri vb. *hacim tabanlı dağıtım anahtarları* kullanarak dağıtmaktadır (Tektüfekçi-Selek, 2009: 153). Teknolojik gelişmeler üretim maliyetleri içerisindeki genel üretim giderlerinin payını artırmış, direkt işçilik giderlerinin payını ise azaltmıştır. Bu değişim, genel üretim giderlerinin ürünlere yüklenmesinde dağıtım anahtarı olarak kullanılan direkt işçilik gideri veya direkt işçilik saatinin kullanılmasını geçersiz kılmıştır. Ancak ne yazık ki çoğu maliyet kategorisi üretim hacmi ile de ilişkili değildir. Bu durumlarda işleme dayalı maliyet anahtarları daha uygundur. İşlem maliyet anahtarlarına FTM'de yaygın olarak kullanılan kurulum sayısı, satın alma siparişleri sayısı, tasarım değişiklikleri sayısı örnek olarak verilebilir. Diğer durumlarda, süre veya yoğunluk maliyet anahtarları uygun anahtarlardır. ZDFTM, bir işlem için gerekli zamanı ölçen süre anahtarları kullanmaktadır. Örneğin organik çikolata için eritme potası kurmak, organik olmayan çikolata çubuklarına göre daha uzun zaman almaktadır. Bu durumda kurulum maliyetlerini dağıtmak için kurulum sayısı yerine kurulum sürelerini kullanmak tercih edilebilir. Yoğunluk anahtarları, bir faaliyet tarafından kullanılan gerçek kaynakları ölçmeye çalıştığından daha karmaşıktır. Örneğin, bazı ürünlerin kurulumları, özel eğitilmiş işçi ve kalite kontrol personeli gerektirdiği için kısmen zor olabilir. Tüm kurulum süreleri benzer kabul edilmemeli, farklı insan kaynağı gerektiren kurulumların süreleri ayrı izlenmelidir. Yoğunluk anahtarlarının kullanılması tipik olarak daha doğru ürün maliyetleri ile sonuçlanmaktadır, ancak uygulaması maliyetlidir (Lere, 2001: 591; Fisher-Krumwiede, 2015: 19).

Muhasebe ile ilgili uzmanlar için mevcut hangi araçların olduğu, hangisinin ne zaman kullanılması gerektiği ve maliyet sisteminin ne zaman değiştirilmesi gerektiğinin nasıl anlaşılacağına dair bir yol haritası veya çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır (Gurowka-Lawson, 2007: 24). Teknolojideki ve üretim biçimlerinde ki değişimler karşısında geliştirilen çoğu maliyetleme yöntemi pratik olmaması, verileri elde etmedeki güçlükler ve muhasebe sistemine entegre etmedeki zorluklar

nedeniyle uygulanamamaktaydı veya uygulanmasından kısa sürede vazgeçilmekteydi. Ancak bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler ile birlikte çoğu maliyetleme aracı artık daha pratik hale gelmiştir. İşletmeler maliyet sistemlerinin oluştururken işletmelerine, üretim biçimlerine, ürünlerin özelliklerine, ürünlerin çeşitliliğine, mevcut teknolojilerine, maliyet bilgisini kullanım amaçlarına göre bu sınıflandırmalar bağlamında birbirleri ile uyumlu yöntemleri seçerek kullanmalıdırlar.

SONUÇ

Muhasebe sistemi tarafından üretilen maliyet bilgileri sadece finansal muhasebe gereklerini karşılamak için yani dışsal raporlama için olmamalı, hem işletmelerin hem de paydaşların bilgi gereksinimlerini de karşılayabilmelidir. Her bir maliyet hesaplama yöntemi farklı amaçlara hizmet ettiğinden işletmeler farklı stratejik kararlar için farklı ürün maliyet bilgilerine gereksinim duymaktadır. Bu ihtiyaçları karşılamak adına çeşitli maliyet hesaplama yöntemleri geliştirilmiştir ve geliştirilmektedir. Yanlış sistemler hatalı stratejik kararlara ve kötü sonuçlara neden olacaktır. Ancak doğru ürün maliyet belirleme sisteminin geliştirilmesi sıradan ve de kolay bir süreç değildir. İşletmeye uyan doğru sistemi bulabilmek için mevcut sistemin öncelikle uygunluk, doğruluk ve uygulama maliyetleri açısından değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca işletmenin üretim biçimi, üretilen ürünlerin yapısı, kullanılan teknoloji vb. çeşitli faktörler maliyet hesaplama yöntemleri değerlendirilirken göz önünde tutulmalıdır. Çoğu maliyetleme uygulamaları kısa dönemde başarılı olmakta, ancak uzun dönemde başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Bu çeşitli faktörlerden kaynaklanabilmekle beraber en önemli faktörler arasında muhasebe sistemine entegrasyon düzeyi ve diğer performans yönetim sistemleri yer almaktadır. Eğer veriler kolay bir şekilde toplanamaz, hesaplanamaz ve raporlanamaz ise uzun dönemli başarı olasılığı düşüktür. Daha iyi bir maliyetleme sisteminin uygulanıyor olması da gelecekte tekrar değişime ihtiyaç duyulmayacağı anlamına gelmez. Tüm faktörler periyodik olarak değerlendirilmeli ve mevcut koşullarda uygulanan maliyetleme yöntemlerinin hala uygun olup olmadığı değerlendirilmelidir. Uygun olmayan ve hata sinyalleri veren maliyetleme yöntemleri gözden geçirilmelidir. Çoğu işletme ürün maliyet sistemine yetersiz yatırım yapmaktadır. Ancak ürün maliyetinin doğruluğundaki artışlar daha yerinde ve doğru kararlara neden olacaksa, maliyet sistemini iyileştirmenin maliyeti, istenmeyen bir harcamadan stratejik bir yatırıma dönüşecektir. İşletmeler değişen koşullara uyum sağlayabildikleri süreçte rekabet edebilirler ve hayatta kalabilirler.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. (2015). *Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları* (9. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktaş, R. (2013). Yeni Bir Maliyet ve Yönetim Muhasebesi Yöntemi Olarak Kaynak Tüketim Muhasebesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 55-76.
- Badem, C. & Özbek, C. Y. (2013). Tam Maliyet İle Normal Maliyet Yöntemlerinin TMS 2 Stoklar Standardı İle VUK Açısından Karşılaştırması Ve Muhtemel Ertelenmiş Vergi Etkisi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 2, 65-92.
- Boyar, E. & Güngörmüş, A. H. (2006). TMS-2 Stoklar Standardında Maliyet Yöntemi Ve Bir Uygulama Önerisi. *Analiz*, 7(15), 83-91.
- Çakıcı, C. (2006). Süper Değişken Maliyetleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 102-111.
- Clinton, B. D. & Webber, S. A. (2004). RCA at Clopay. *Strategic Finance*, 86(4), 20-26.
- Cooper, R. (1989). You Need a New Cost System When. *Harvard Business Review*, January-February, 77-82.
- Demirel Utku, B. & Ersoy, A. (2008). Kısıtlar Teorisi ve Süreç Katkı Muhasebesinin Geleneksel ve Çağdaş Yönetim/Maliyet Muhasebesi Yöntemleri İle Karşılaştırılması. *Journal Of Yasar University*, 3(11), 627-1661.

- Elmacı, O. & Tutkavul, K. (2015). Mamul Maliyetlerinin Hesaplanmasında Geleneksel Ve Çağdaş Maliyetleme Sistemlerinin Yeterliliklerinin Karşılaştırılmasına Yönelik Betimsel Bir Çalışma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 17(2), 261-304.
- Fisher, J. G. & Krumwiede, K. (2015). Product Costing Systems: Finding the Right Approach. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, 23(3), 13-21.
- Gurowka, J. & Lawson R. A. (2007). Selecting the Right Costing Tool for Your Business Needs. *Journal of Corporate Accounting & Finance*, March/April, 21-27.
- Hacırüstemoğlu, R. & Şakrak, M. (2002). *Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- IFAC, (2009). *Evaluating and Improving Costing in Organizations*. http://files.fasab.gov/pdffiles/ifac_eval_and_improv_costing.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2019).
- Karçioğlu, R. (2000). *Stratejik Maliyet Yönetimi: Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni yaklaşımlar*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Kaygusuz, S. Y. (2007). Faaliyet Tabanlı Maliyet-Hacim-Kâr Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 33, 139 – 150.
- Köse, T. & Ağdeniz, Ş. (2017). Zaman Esaslı Faaliyete Dayalı Maliyetleme Ve Kaynak Tüketim Muhasebesi Maliyet Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10 (2), 139-160.
- Küçüksavaş, N., Tanış V.N., Ünal E. (2006). Kısıtlar Teorisi ve Değişken Maliyet Sistemi. *Analiz Dergisi*, 6(15), 17-58.
- Labro, E. (2019). Costing Systems. *Foundations and Trends in Accounting*, 13(3-4), 267-404.
- Lere, J. C. (2001). Your Product-costing System Seems to Be Broken: Now What?. *Industrial Marketing Management*, 30, 587–598.
- Özçelik, F. & Ertürk, H. (2010). Yalın Üretim İşletmeleri İçin Değer Akış Yönetimi ve Değer Akış Maliyetlemesi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 51-84.
- Özçelik, F. (2018). *Çevre Muhasebesi*. Bursa: Dora Yayınevi.
- Öztürk, E. & Güleç, Ö. F. (2018). Normal Maliyetleme Yaklaşımının Gelişimi ve Uygulanmasına Yönelik Bir İnceleme. *Mali Çözüm Dergisi*, Temmuz – Ağustos, 11-27.
- Tektüfekçi, F. & Selek, S. (2009). Geri Püskürtme Yöntemi ve Diğer Maliyetleme Sistemleri İle Olan İlişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 149-174.
- Wang, Y., Zhuang, Y., Hao, Z., Li, J. (2009). Study On The Application Of Rca In College Education Cost Accounting. *International Journal of Business and Management*, 4(5), 84-88.
- White, L. (2009). Resource Consumption Accounting: Manager-Focused Management Accounting. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, May/June, 63-77.
- White, L. (2011). Why We Need a Conceptual Framework for Managerial Costing, *Strategic Finance I*, October, 36-42.
- Yaşar, R. Ş. (2018). Etkililik Ve Uygulanabilirlik Yönünden Maliyetleme Sistemlerinin Karşılaştırılması. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 697-716.
- Yereli, A. N., Kayalı, N., Demirlioğlu, L. (2015). Karma Maliyet Yöntemi ve Bir Tekstil İşletmesinde Uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 437-464.
- Yükçü, S. & Atağan, G. (2013). UFRS, VUK VE Diğer Maliyet Hesaplama Sistemlerine Göre Birim Maliyet Yaklaşımı. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 1, 101-115.